

A BECSÜLETES ÁLLAM.

ὁμοῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἰς γὰρ
ἐστὶν ὁμῶν ὁ καθηγητὴς ὁ Χριστός.
πάντες· δὲ ὁμοῖς ἀδελφοί ἐστε...
μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἰς γὰρ ὁμῶν
ἐστὶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός. ὁ δὲ
μερίζων ὁμῶν, ἐστὶν ὁμῶν διάκονος.

maté, XXIII : 8, 10, 11.

Ti azonban ne hívassatok mestereknek ;
mert egy a ti mesteretek, a Krisztus ; ti
pedig mindannyian testvérek vagytok . . .
Ne hívassatok vezetőknék se ; mert egy
a ti vezetőtök, a Krisztus. Hanem aki
köztetek a nagyobb, az legyen a ti szol-
gátok.

Les conditions les plus aisées à vivre
selon le monde sont les plus difficiles à
vivre selon Dieu ; et au contraire . . .

(Pascal : Pensées, XIII : XXVII.)

A világ szerint való élésre a legkönny-
nyebb föltételek, az Isten szerint való
élésre a legnehezebbek ; és viszont . . .

A szerző semmi szerzői jogot fenn nem tart ; mert úgy maguk a gondolatok, valamint a gondolatok megjelenési formája fölött gyakorolt egyéni jogban az igazság terjedésének semmi egyéni érdek által eléggé nem indokolható korlátozását látja.

Az olvasóhoz.

A lelket mély fájdalom tölti el, látva, hogy a nép, mely ezeréves hazánkat művelt földdé tette, ősei honából idegen világba kénytelen vándorolni. Évente több erős, munkabíró, és munkára vágyó fia hagyja ide ezt a szegény, sorshányta nemzetet, mint ahány lelket, — a csecsemőket és elaggottakat is beleszámítva, — országunk legnagyobb vidéki városa számlál. A honfi gond aggódva kérdi: Meddig fog ez így tartani? A népmozgalmi számítások arra következtetnek, hogy a ropant területű s oly kevésbé népes, áldott földű Amerikának a mai befogadó képessége másfél századig sem fog aláhanyatlani.

Ez ijesztő érvágás ellen, — melyhez képest a tatártól, töröktől, némettől szenvedett vérvesztéseink szinte jelentéktelenné törpülnek, — apró, fölszínen mozgó rendszabályok hatástalanok. Vagy az utolsók közé fogunk kerülni az európai nemzetek sorában, vagy közállapotaink gyökeres javítására kell magunkat eltökélnünk.

Most az utolsók közé kerülés nyomorától és szegyenétől kell tartanunk, pedig valamikor elsőek voltunk Európa nemzetei között. S valóban, most is vezetésre vagyunk hivatva, nemcsak monárkiánkban, de a Balkánon is. Amde e hivatás csak kiváló politikai bölcsességgel, és következetességében rendületlen államférfiúi akarattal tölthető be. Most is, miként a Nagy Lajos és a Hunyadiak korában, ha nemcsak meggondolni bírunk oly politikai gondolatokat, amelyek szomszédaink, politikai gondolkozását a közérkölcsiség, közjóllét, közhatalom, közműveltség célszerű és rohamos fejlesztése tekintetében messzi fölülmúlják; hanem egyszersmind elszánt eréllyel leszünk képesek ama gondolatokat meg is valósítani: akkor Ausztria és a Balkán népei önkényt és örömmel fognak az ő számukra is nagyobb boldogságot biztosító politikai vezérletünk alá szegődni.

Am a mult és korszellemünk világosan rámutatnak a jövő politikájának ily vezető eszméire. A XIX. század

nevelő és felvilágosító munkája mélyen átalakította az államok épületének alapjait, s azért előbb-utóbb a felső épületnek is meg kell változnia. A nép régi gyermekkorából felelősségre képes érettkorra fejlődött. Eddig úgy a saját magán, mint az állam közjóléte megkövetelte, hogy éretlen lelkiismeretének hiányzó, vagy erőtelen parancsszavát az ő munkájából fénnel, hatalommal élő urainak félelmes hatalma helyettesítse. A műveltség és törvénytisztelet általános elterjedésével céltalanná válnak a népet fegyverrel s a külső fény varázsával fékező és vezető nagyszámú mumusok eltartására hozott óriási áldozatok. Az államnak az a hatalmi hierárkiában pompázó berendezése, ami régebb állami és társadalmi közszükséget képezett, közjó helyett mindinkább közrosszá, a gazdasági és erkölcsi élet mozgató tengelye helyett a gazdasági és erkölcsi haladás kerékkötőjévé, megrontójává lesz.

Ily nagy és gyökeres belső változások dacára társadalmi rendünk külső képe lényeges vonásaiban nem változott. Ez az oka a népek széles rétegei lassú, de folytonos és egyetemes forrongásának. Ez az oka a mindegyre ismétlődő nanyobb és az állandó enyhébb gazdasági válságnak. Ez az oka a kivándorlásnak. Ez az oka a politikai légkör villamossága roppant feszültségének.

Ez okokkal számolni, s azok egyenes következményeit levonni, nem egyéb egy erőszakos forradalom elhárítására törekvő kötelességszerű kísérletnél.

Ilyen megfontolások vezették szerzőt e munka megírására.

* * *

A munka alcíme tisztán fikció; de mégis több merő irodalmi formánál. Utalni kíván ugyanis ugyane szerző által „A Dunai és Balkáni Államok Szövetségének föltételeiről és lehetőségeiről írott politikai tanulmányra, — amely tanulmányhoz ez a kötet a létesítendő államszövetség alkotmányjogi és politikai terve óhajtott volna lenni.

* * *

Vessen követ szerzőre ez iratáért az, aki arra megfelelő okokat talál. De bárki legyen is az, ki erre érezné magát indítatva, a szerző nagyon kéri őt, ha csak saját számára is akar ítéletet alkotni, olvassa el előbb az egész könyvet; ha pedig nyilvánosan is el akarja e munkát vagy szerzőjét ítélni, akkor adjon számot az okokról, amiért azt megteszi.

A dunai és balkáni államok szövetségének alkotmánya.

**Állameszmény, — a szövetség alkotmánytervező
bizottságának jegyzőkönyvéből.**

Elnök az alkotmányozó bizottság üléseit megnyitja :
Uraim! Emberbarátaim! Kétségtelenül Önöket is
szívök mélyéig áthatja ama súlyos felelősségérzet, mely-
lyel e fölötté fontos ügy tárgyalására, megbízatásunk-
nak engedve, összejöttünk.

Az elvektől, melyeket itt, előreláthatólag hosszúra
nyúló tanácskozásaink, vitáink eredményeképpen lefekte-
tünk, az egyes határozatoktól, melyeket ez alkalommal
meghozunk, talán sok millió felebarátunknak a földi
üdvé vagy kárhozata fog függeni, aszerint amint azok
az elvek és határozatok jól vagy rosszúl lesznek lefek-
tetve és megszabva.

A szövetségünkben érdekelt országok azért válasz-
tották ki megbizottaikként a népük sorsát, szükségét,
nyomorát legközelebről ismerő, legteljesebben átélő
nagylelkű és nagyszellemű embereiket, hogy önzetlen
szeretettel és elfogulatlan ítélettel legyenek képesek mérle-
gelni a jelen fogvatkozásait s értékelni a fejlődés töké-
lyeit. Azért vannak megbizva oly, érzésben és gondo-
latban teljesen független és méltányos férfiak, akik né-
püknek életét a legalsó osztályétól a legfelső osztályéig
hosszabb és közvetlen tapasztalásból ismerik, hogy e
férfiak, hogy Önök Uraim minden néposztálynak,
államuk minden alkotó elemének az erkölcsileg jo-
gos, ésszerűleg indokolt érdekét oly rokonérzéssel s
annyi belátással képviselhessék, mint édes testvéröknek
vagy önmaguknak az érdekét. Azért vannak megbizva a
gyakorlati élet minden jelentősebb munkakörében s a
tudományos ismeretek minden fontosabb ágában a lé-
nyeges, alapvető tenni és tudnivalók körül jártas fér-
fiak, hogy a nép, az állam sok különféle életműködése
között lehetőleg olyanszerű okos és összetartó megosz-
tást hozzanak létre, amilyent például a Teremtő létesí-

tett az emberi test különböző tagjai és szervei által végbemenő életműködésben. Azért vannak megbízva ok-szerű hittől mélyen áthatott s állandóan nemes vallásos érzelmeiktől vezérelt emberek, hogy roppant horderejű munkájukban minden lépésnél az Isten teremtő tevékenysége engedelmes eszközeiként érezve magukat, szüntelen elméjükben hordják a nagy igazságot, mely szerint maradandó becse, javító, újjáteremtő hatása csak oly gondolatoknak és tetteknek lehet, amelyek az Isten világfenntartó, világteremtő és emberis-tenesítő művében nélkülözhetlenül fontos elemet képeznek.

Amint azt Uraim szintén igen jól tudják, azért küldött ki minden ország csak egy-egy képviselőt, hogy ezzel egyfelől a felelősségérzetet fokozza, másfelől a tanácskozások menetét egyszerűsítse és gyorsítsa. De midőn erre figyelmöket főlhivom, egyszerismind kérem is Isten és nemzetök nevében, hogy felelősségük érzetének súlyától gondolatuk szabadságában magukat megbeníttatni ne engedjék. A fejedelmektől a koldusokig mindenki tudja és érzi, hogy állami és társadalmi berendezésünk oly bűnök szennyétől van fertőzve, amely bűnöket csak a régmúlt messziségének ködös homályán keresztül képesek e bűnöknek pillanatnyilag édes gyümölcszeit élvezők az erény dicső fényében tüntetni föl, de amely bűnök, ha most követtetnének el, bitóval vagy börtönnel büntettetnének. Az ősi és középkori politikai életben megengedett vagy elnézett erőszakos foglalatások, öldöklések, rablások, szolgaságra vetések úgy alakították az emberek jellemét és az országos közállapotokat, hogy ma is természeteseeknek, sőt igazságosoknak és szükségképieknek ítélünk oly viszonyokat, amelyek nemcsak mindannyiunk által vallott keresztény hitünkkel, de a történeti előzményektől függetlenül bíráló józan okossággal is szembeszökően ellenkeznek. Ez okból akkor, amikor szervezendő új államunk minél helyesebb szervezése céljából irányítóul szolgáló eszményt kell kitűznünk, egyik legfőbb feladatunk az, hogy az eszményt minden történeti salakjától lehetőleg megtisztítva állítsuk népeink lelki szemei elé.

Ilyen szándéktól és kötelességtől indítatva gondosan kell ügyelnünk az eszmény megállapításának mikéntjére. Mert amily szigorúan kell törekednünk arra, hogy a politikai eszményről minden véletlenül hozzátapadó történeti burkot lehámozzunk, époly szigorral kell vigyáznunk arra is, hogy a szétfosztott gubóval

együtt a belőle szárnyrakelő pillangot is szemétre ne dobjuk. Jól kell vigyáznunk arra, hogy a durva s mármár szétmálló történeti kéreg alól a tartós növekvésre alkalmas becses hajtást sértetlenül kifejtsük. Ennélfogva a történeti tájékozódás megkívánja, hogy mielőtt munkánk érdemére térnénk, az állam történeti fejlődése módjának főbb pontjait s az e fejlődési módból folyó fontosabb következményeket szemügyre vegyük és ennek segélyével a fejlődésben az esetleget a szükségképtől, — a szükségképit a lehető legnagyobb emberi boldogságban keresve, — elválasszuk.

Aztán tárgyunk érdemére térve, elsősorban tisztába kell jönnünk azokkal az elemi szükségekkel, amelyek egy eszményi államban alapvetők. Ilyen szükségeket képeznek: a magán- és közérdek oly egyeztetése, hogy minden egyes polgár összes magánérdekeinek odaadó szolgálata egyszersmind a közérdek odaadó szolgálata legyen. A test és a lélek igényének és jólétének oly egyeztetése, hogy minden egyes legteljesebb testi jóléte elválaszthatlan legyen az ő legteljesebb lelki jólététől. A polgárok független egyéniségének oly egyeztetése az állam nemzeti vagy emberiségi egységével, hogy mindkettő lehetőleg teljes legyen. Ily egyeztetés mellett fogja az állam annyira szíven viselni minden tagjának a jólétét, amint az ember szíven viseli a kisujja körmének is az épségét; viszont ily egyeztetés mellett fogja az egyes is az összeségnek a javát vagy rosszát annyira érezni, amint az ember minden izülete érzi az egész embertest jól vagy rosszul létét. E szükségeknek a történet folyamán föltűnő indokait szemlélni fogjuk azután az állami felségjogoknak, valamint a polgári szabadságoknak és kötelességeknek a fokozatos megoszlásában és általánosuló kiterjedésében.

Azonkívül eszmét kellene váltanunk afelett, mi módon lennének bevezethetők ama politikai szükségéktől megkövetelt intézkedések, egyfelől az állami fejlődés történeti rendje szerint egymásután a községbe, a megyébe, az egyes országba és az országok szövetségébe; másfelől az államfejlődés eszmei rendje szerint egymásután a vallásba, nevelésbe, a jogi és a gazdasági életbe.

Végül meg kell vitatnunk a politikai szükségek által megkövetelt s az alkalmazás kritikájával megtisztított alkotmánytervet. Megbeszélés tárgyává kell tenünk az állam életszerveit a legkisebbtől a legnagyobbig. Körül kell határolnunk a család, a község, a megye

és az ország jogait és kötelességeit úgy önmagával, mint az összetett állam más szerveivel, s alkotó elemeivel szemben. S ha már ekép megalkotandó államunk külső alkatával megismerkedtünk, vizsgálunk kell azokat az életműködéseket, amelyeket az itt hivatkozott és történetileg adott államszervek szükség-szerűleg végezni fogunk. Látnunk kell azt, miképen fognak országaink szövetségében ápolást és hatásos életet találni a hit, a tudomány, az erkölcs és jog s a szellemi és anyagi jólét. S látnunk kell azt, minő viszonyban lesznek egymással az állami funkciók és funkcionáriusok.

Mielőtt e feladatok megoldásához kezdenénk, meg kell gondolnunk azt, hogy kijelentéseink az őseinkről ránk maradt politikai hagyaték tovább fejlődésében és utódaink jövődő boldogulásában lesznek határozók. Sőt ha azok a nyilatkozatok, melyeknek a megtételében az Isten, az ember és az igazság szeretetétől kell vezéreltelnünk, egyetemes emberi igazságoknak lesznek a kifejezői, akkor azoknak a nyilatkozatoknak egyetemes emberi hatással is kell bírniok és egyetemes emberi felelősséggel kell kifejezésre jutniok. Ennek a magasztos tudata lelkesítsen munkánkban a legtisztultabb elvek pártatlan keresésére s fékezzen a jó szeretetéből vagy a rossz gyűlöletéből származó elragadtatásunkban.

Ezzel tanácskozásaink rendjét megnyitóm s annak első tárgyaúl, a már jelzett rendben, az államfejlődésben észlelhető személyi, dologi és eszmei fokozatosságot tűzöm ki.

Az államfejlődés fokozatossága.

Elnök: Szemelött tartva az államnak azt a leglényegesebb ismertetőjét, melynélfogva az állam saját polgárai és egyéb alkotói felett a legmagasabb földi hatalommal rendelkező, rajta kívül álló más államokkal szemben pedig teljesen független közület, kérem a megbizottakat, szóljanak hozzá az államfejlődés kérdéséhez.

Görög József, Görögország megbizottja: Népem az európai műveltség remek épületének örökre tartó alapokat rakott. Görög talajban gyökerezik majd mind az a nyugati irodalom és tudomány, melynek ékes virágai annyi gyönyört, érett gyümölcssei annyi hasznot hoznak népeinknek. S valamint a tudomány, művészet és mesterségek majd minden hajtása görög talajból

sarjadzott: úgy alig található az államalakulásnak is az a formája, amely Görögországban kipróbálva ne lett volna. Úgy vélem, e tények feljogosítanak arra, hogy a szónyegen fekvő tárgyhöz először szóljak.

Az állam felől elmélkedő bölcseink közül Aristoteles mellett a legnagyobbnak, Platonak tudvalevőleg az volt a szokása, hogy erkölcsi szempontból az államot véve okoskodásának alapjául, az egyes emberben az államnak kicsinyített, az egész mindenségben pedig annak nagyított képét szemlélte. Az ember társaséletének történetéről szerzett újabb ismereteink alapján a szemléletnek ezt a módját részben megfordíthatjuk, azt mondva, hogy a kiindulási alap nem az állam, hanem az ember s következésképpen nem az állam természetéből érthető meg az ember, hanem fordítva: az ember természetéből érthető meg az állam.

Tényleg, a műveltség legalacsonyabb fokán álló vademberek között minden egyes ember, illetve minden egyes család egy-egy külön államot képez. E tény megállapítása végett figyelmen kívül hagyjuk azokat az inkább csak kivételes és pusztán természetes családi csoportosulásokat, amelyekben a laza összetartás kapcsa a leszármazóinak életet adó anya. Az ily mátriárkális családok oly viszonyok között élnek, hogy sem a táplálékszerzés munkája, sem a szomszédokkal vívott harcok a családtagok szorosabb tömörülését és állandó együttműködését szükségessé nem teszik. Ily helyzetben azért a szoros összetartást és együttműködést létesítő uralmi viszony nem keletkezik, az állam meg nem születik. De mihelyt az öfenntartásra már nem elég az erdő-kön, mezőkön gyűjtött gyökér, gumó, gyümölcs, apró vad, vagy a vizekből fogott halak; hanem nagyobb vadak elejtése végett s talán vérengző állatoktól vagy ellenséges szomszédoktól való védekezés céljából a nőnél erősebb férfi körül, ennek a védelme és vezetése alatt csoportosulnak a gyöngébb családtagok: akkor mindjárt létrejön az uralom, amely az együttműködés mellett az államnak legfőbb erkölcsi és hatalmi alkotó eleme.

A legerősebb férfi hatalma alatt álló e csoportosulásban az uralkodó férfi rendelkezési szabadsága már annyira féktelen lehet alattvalóival szemben, hogy azok fölött nem csak korlátlan hatalommal rendelkezhetik, de bármelyiköket meg is eheti. Sőt némely vad népeknél kitüntetés számba megy az, ha valamelyik alattvaló urának táplálékául szolgálhat. De amily korlátlan úr e férfi az alatta álló csoport felett, ép annyira szabad bárki

másnak a korlátozó hatalmától. Néhány allattvalója sorának ő sokkal hatalmasabb ura, mint manapság akár mely nagy birodalom császára. Ámde e roppant hatalom létezésének főindoka a hatalom alatt állók közszüksége.

Ama föltétlen hatalom nélkül a meggondolástól vajmi keveset kormányzott, állhatatlan vadember akaratát egy közös célra hajtani lehetetlen. Anélkül nem lenne fönnttartható annyi fegyelem, hogy egy veszélyes vadat előre megállapított közös terv szerint együtt elejtsenek. Ama hatalom nélkül nem lehetne a családi csoport tagjait harcra gyűjteni, hogy a tömegesen ellenük támadó ellenségnek tervszerűleg, közös erővel álljanak ellent. A vadászatban is, a harcban is életüket kell kockáztatniok; erre a kockáztatásra pedig nem lehet őket rávenni, csak akkor, ha a parancsoló a gyáva engedetlen engedetlensége miatt nagyobb rosszal fenyegetheti és büntetheti, mint amekkorát az, engedetlensége által, el akar kerülni. A bölényvadászatra, vagy harcra kirendelt vadember a küzdőtéren lelheti halálát; de csak akkor, ha küzdelme nem elég szerencsés. A küzdelem fölvételével tehát csak a véletlen halálnak teszi ki magát. Azonban, ha a főnöktől számára kijelölt helyet a küzdelemben el nem foglalja, azért a biztos halál a büntetése. Inkább választja hát a bizonytalan, mint a biztos halált s elmegy harcolni vagy vadászni. Így a családi vagy nemzetségi csoport önfenntartása elkerülhetlenné teszi a főnök vagy atya hatalmának élet és halál fölött rendelkező hatalomná növekedését. S ha már egyszer a főnök hatalmat nyer élet és halál fölött, akkor annál inkább hatalmat nyert minden egyéb fölött, ami az uralma alatt álló csoport körébe tartozik, — mert rendszerint a vad emberek is minden egyébről szívesebben lemondanak, mint életükről.

Az ember első és második fejlődési állapotát jelző társulási alakzatként kettőt kell tehát megjelölnünk. Egyik az embernek állatiasan szabad helyzete, amikor senkivel állandóan társulva nincsen, de egyszersmind nincsen is senki más akaratának alárendelve; s legfennebb csak lazán összetartó mátriárkális, vagy néha más jellegű csoportban él. Másik az embernek kezdődő állami szervezkedése, amely már az összeség érdekében egynek föltétlen uralmát s a többinek föltétlen engedelmességét szüli. De különösen hangsúlyozandó az, hogy ezt a helyzetet ellenséges hatalmakkal vívott életveszélyes küzdelmek teremtik. Hangsúlyoznunk kell e

tényt azért, mert ha az élet és halál fölött rendelkező föltétlen hatalomnak a létért való életveszélyes küzdelem ad létet és létjogot: akkor e hatalom létalapja és létjoga szükségképen megszűnik, mihelyt a létért való küzdelemnek ama veszélyes és harcias jellege megszűnik. S ekép, ha az állami életből a föltétlen fegyveres hatalommal kikényszerített együttműködés kiesik, a békés célokra, békés eszközökkel kikényszerített együttműködés marad gyakorlatban. Ezek szerint, az állami fejlődés útja két fölötté távoli, és egymással ellentétesnek látszó, de az ember társas és eszes természetétől elválaszthatlan véglet között halad: a nyers magán hatalom uralmának csoportosító szerepétől, a csoportosítás mentén az összes emberiséget egyesítő, s ez egyesítés által minden további nemzetközi harc és hódítás lehetőségét kizáró egyetemes közuralom felé közelítünk; a fegyveres hatalom uralmának a kiszorításával pedig az őseredeti oktanal fizikai erő uralmától az okos lelki erők mindegható uralma felé fejlődünk.

Szláv László, a szlávok megbizottja: Ha jól értetem, Görög barátunk, klasszikus elődeihez hiven, a fegyveres erő uralma helyett az okosság hatalmának térfoglalásában látja az állami fejlődés legfőbb ismeretetőjét. S ami különös, úgy véli, hogy a vérszomjas olyú fog szelid galambot nemzeni: szerinte addig versengenek a fegyveres hatalmak, amíg a földnek minden népe egyetlen legfőbb hatalom vezetése és uralma alá fog kerülni; s minthogy ekkor ez egyetlen úrnak már nem lesz kívül háborúznia, rozsdá fogja megemészteni az átkos fegyvert, mely évezredekken át annyi drága vért és jó vagyont pusztított.

Am én felfogni képtelen vagyok: miként válhatnak a vérontás vad szenvedélyei egy világállam erőszakos megalapítása után egyszerre és önmaguktól a kölcsönös szeretet és békés megegyezés ösztöneivé! De másfelől figyelmemet magára vonja állami létünk fejlődésében a társas összetartásnak egy sokkal állandóbb és általánosabb kapcsa. A családot értem, s a családban a véségi köteléket.

Göröggel örömezt egyetértek abban, hogy az emberi fejlődésnek a nyers erő minden politikai hatalmát meg kell döntenie; de úgy vélem, e célhoz az okosságnál sokkal nagyobb erővel segít a szeretet.

Görög nyilatkozatán hajdankori nagybölcssességű elődei hatását látom. Az ó-kor görög bölcsei az okosságban keresték a világ rendező és rendföntartó elvét;

holott a nagy mindenségben épúgy, mint az emberi nem kis világában az okosság szereplése előtt léteznie kellett az alkotások, a teremtés ama tömkelegének, melyben az okosságnak az ő rendező munkáját meg lehetett és meg kellett kezdenie. „Az Úr lelke lebegett a vizeken.“ De a vizeknek meg kellett lenniök, hogy az Úr lelke azokon lebeghessen. S ha a régi zsidókkal ebből indulunk ki: „Az Úr mondá: Legyen! — És lett,“ — akkor is oly tétel a kiinduló pontunk, melynek durva megfelelőjét az emberek között a szenvedélyek és az ösztönszerű akarat alkotó munkájában találjuk. Az első férfit a fajfenntartás legkezdetlegesebb állati szenvedélye fűzi az első nőhöz, s ugyanaz a szenvedély az anyai szeretet ösztöne gyermekeivel szemben. A teremtőtől a fajfenntartásra belénk oltott ez az ösztön a társulásnak s az államfejlődésnek legfőbb ösztöne. A társadalom és állam szervezetének első összejtje a családi szeretet kötelékeivel összefűzött családi csoport. E csoport megalakulásában az embernek nem okossága, hanem természetes teremő ösztöne a vezető hatalom; s ugyanez mondható a társasélet eddigi fejlődésének minden jelentős mozzanatáról. Korunkban sokan azt felejtik el, hogy az ember fajfenntartó teremő ösztönei szintén fejlődnek s a mások boldogításának vágyával a vérrokonok körén messzi túl, az egész emberi nem határáig terjed. Az egyes családok sokaságának ily egyetlen emberiségi családdá leendő verődésében bizonyly fontos szerepe van az okosságnak; de világos az is, hogy társadalmi kérdésekben az okosság ítéleteinek az élet és erejét alig érezhetnők, ha azok az ítéletek az ember társas ösztöneibe bele nem vágnának; mi több, ép e társas ösztöneinken nyugvó érdekeltség adja meg amaz ítéleteknek minden gyakorlatilag számottevő jelentését, minthogy ily érdekeltség hiányában azok teljesen üres és értelmetlen logikai vagy logikátlan formulák lennének. Ezek szerint nem az okosság vezeti az embert az emberiségi eszmény felé; hanem az a világteremtésben is mutatkozó gondos alkotó szeretet, amely minél távolabb hat, annál nagyobb okosságnak ad létet.

Minthogy pedig ez a szeretet legfennebb csak egy nemzetséget, vagy egy nemzetség alkotta községet képes élő és állandó közösségben tartani együtt: én előttem az állami fejlődés eszménye olyan állapot, amelyben e földön minden ember számtalan ily nemzetiégi vagy községi csoportbar él s úgy az egyesek az ily csoport-

tokban, valamint az ily csoportok az egész emberi közösségben kizárólag a teremő szeretet által vezetettnek az ő társas tevékenységekben. Ennélfogva a legfontosabb közvetlen cél, mit most alkotandó új államunk elé végrehajtandó feladatként kitűznünk kell, óvatos lerombolása mindazoknak a politikai, gazdasági és közműveltségi intézményeknek, amelyek tevékenységek szellemével a testvéries egyenlőségnek ellentmondanak s egyik embernek, egyik néposztálynak, egyik fajnak vagy nemzetnek a másik fölötti zsarnokias uralmát bármi tekintetben elősegítik.

Szerb Áron, Szerbia megbízottja: Csodálkozom, hogy Szláv oly tételekből, melyeket én is szószerint aláírok, oly következtetéseket von le, melyek az én nézeteimmel sok tekintetben homlokegyenest ellenkeznek. Abból indulva ki, hogy a teremő szeretet, önmagunk testi és lelki sokszorosításának a vágya képezi a társadalmi fejlődés legfőbb hajtó erejét, miként lehessen arra a következtetésre jutni, hogy az emberek önmagukra utalt, egyenlően független testvériségben, minden vezető és gondviselő uralom nélkül keressék legfőbb boldogságukat? Hogy én is a nagy mindenség isteni rendtartására hivatkozzam, nem azt látjuk-e a természet végtelen világában is, hogy a természeti erők és teremtmények sorsa fölött szüntelen gonddal és végtelen hatalommal a világteremtő örökös s rendező bölcsességével a természet rendjének a fölbomlását és a mindenség megsemmisülését megakadályozva s csodálatos művét folyton tökéletesíti? Miért ne lehetne hát kíváncs az emberek világában is valami ehhez hasonló rend, — föltéve, hogy e rend urát embertársaival szemben igazán a legpártatlanabb és mindenki iránt egyaránt méltányos szeretet hatja át.

Meggondolva épen azt, hogy a társadalmi szervezet összejtje a család, amelyben a családfő már a természet rendjénél fogva is uralkodik a családtagok felett, oly társadalmi eszményre következtetek, amelyben minden embert a legjobb és legbölcsebb előjárók valóságos atyákként kormányoznak, segítenek és nevelnek. A legszorosabb közösséget itt is csak az ugyanazon családfő gondviselése alatt élő és állandó érintkezésben álló nemzetség tagjai képezhetik; de az ily nemzeti vagy községi csoportok, nagy zavarok megkockáztatása nélkül, szintén nem nélkülözhetik a községi csoportok bizonyos száma felett is az atya szerepét vivő gondviselőt.

Bár a hatalmasak féktelen önzésétől eltorzítva, az

államok történeti fejlődése mégis legtöbb ponton a család mintáját utánozza. Vegyük szemügyre az emberi társadalom tagozatát a legkisebb községtől a legnagyobb államig és azt látjuk, hogy a tagozat minden fokán megtalálhatók azok a lényeges politikai alkotó elemek, amelyek a kezdetleges családnak is alkotói. Minden fokon meg van a primitív családtya helyét betöltő s az uralma vagy igazgatása alatt álló összes többiek helyett akaró, megfontoló és cselekvő személy vagy testület. Mindenütt meg van a primitív családban a háznép szerepét vivő, a fölötte hatalmat gyakorló hatóságnak engedelmeskedő és engedelmeskedésével a hatóság hatalmát fenntartó alattvaló népesség. Csakhogy a fejlett államban a fejletlen családnak még fölötte egyszerű uralkodói és alattvalói funkciói és funkcionáriusai sokszerűen vannak tagozódva.

A feladat, mit az államfejlesztés megkövetel, nem az, hogy a hatalmat gyakorló hatóságokat megsemmisítsük és ezáltal a társadalmat a jobbagnak és bölcsebbeknek az együttműködésben szervező és vezető áldásos munkájától megfosztva anarkiát idézzünk föl; hanem az, hogy csupán a jóság, bölcsesség és erély nagyobb mértéke emeljen valakit hatóságra és különböztessen meg a hatóságban az alattvalóktól. Bárminő faja a hatalomnak, mely az alattvalókat engedelmességre fegyverrel is szoríthatja, az uralkodó magasra tolására és az alattvaló mélyre nyomására szolgál eszközül. Holott a pusztá belátása is annak, hogy az uralkodó alattvalójának a javán ép oly pártatlansággal munkál, mint a saját javán, az alattvalót fegyveres erőszak nélkül is, önkénytelen engedelmességre szorítja.

Bolgár Bódog, Bulgária megbizottja: Sajnálom, de kénytelen vagyok Szerbvel szemben olyképen kezdeni felszólalásomat, amint ő kezdette Szlávval szemben. A Szerb alaptételével lényegében én is egyetértek; az abból vont következtetésem azonban az övétől nagyon elütő.

Egyetértek azzal, hogy az emberek társas életrendjében a rendező uralom ép úgy szükséges és elkerülhetetlen, mint a természet egyetemes világrendjében a világot teremő és fenntartó isten uralma. De nem bírom elképzelni, miként érvényesülhet ez az uralom az uralkodó felsőbbségét az alattvalók minden fölmerülhető ellenséges támadásával szemben is biztosítani képes fegyveres erő nélkül. A teljes érettséget még el nem ért népek olyanok, mint a kis gyermekek: igen gyakran erőszak-

kal kell őket saját boldogságuk munkálására ráhajtani. Én nem ismerek gyermeket, akit vessző nélkül neveltek volna fel; s nem tudok elgondolni oly népet sem, a mely fegyveres erő fegyelmezése nélkül nőne nagy néppé. A természet életfolyása is tele van katasztrófával. A vallásban és erkölcsben a még tökéletlen embernél a kötelesség érzetének hatalmasabb nevelője az Isten félelme, mint az Isten szeretete vagy az ő jóságának és bölcsességének ismerete. Így a még fejletlen társadalom jogéletében is a politikai hatalom félelme sokkal biztosabban ösztönöz a polgári kötelességek hű teljesítésére, mint a hatalom jóságának és bölcsességének a tudata.

A családi szervezet alakjakoz legközelebb álló állami alakulatokban is az alattvalók élete és halála fölött a törvények értelmében rendelkezésre jogosult fegyveres erő képezte a politikai hatalom és tekintély végső alapját. Magában az ősi családban is az adja meg a családfő tekintélyét, hogy ő a családtagok élete és halála fölött szabadon rendelkezhetik. Valóban, a mai családfő ilyen jogkörrel felruházva nincsen: és szinte bizonyosra vehető az is, hogy amikor a népfajoknak és néposztályoknak államná tömörülése oly hosszú multra fog visszatekinteni, amily hosszú multra az egyes embereknek családokká tömörülése tekint; és amikor az egyes államok néposztályai között oly teljes lesz a kölcsönös megértés, rokonszenv és jóakarát, mint ma egy jó család számos tagja között: akkor majd a hatalom rendfönntartó tekintélyének elég biztos támasztéka lesz a hatalom viselőjének erkölcsi és szellemi felsőbbisége. Addig azonban ne üttessenek a kardok ekevasakká, ne töröltsenek el a fejedelmeknek harci kiválás által szerzett és ősöktől öröklött előjogai.

Szerb nyilván úgy óhajtáná, hogy a népek a fölöttük legfőbb hatalmat gyakorló hatóságot is szabad választással ruházzák arra, akit a legérdemesebbnek találnek. De az ily választások, — mindaddig, amíg az államban fegyveres közhatalom létezik — vérbeborítással fenyegetnék a nemzetet. Én azért egyelőre az országainkban már meghonosodott rendszerhez hajlok. Hadd legyenek országainknak örökös fejedelmek, kinevezett kormányai és főhatóságaik; hadd szoríthassák a fejedelem és a főhatóságok az alattvalókat fegyveres rendőrséggel az engedelmességre! Mindamellet az állam közvetlen teendőjeként föltétlenül követelem azt, hogy a Szerb által is vallott eszmény megközelítése érdeké-

ben, a személyes bátorságnak és önfeláldozási készségnek, a fegyelemnek és kitartásnak a fegyverviseléstől megkövetelt erényei a béke műveinek építésére hasznosíttassanak. A nemzeti hadsereg alkalmaztassék az év egy részében nagy nemzeti iparvállalatok hatalmas munkáshadaként: viselje annyi ideig a hadköteles a munkászubbonyt, amennyi ideig a katonazubbonyt viseli.

Horváth István, Horvát-Szlavonország megbízottja: Úgy látszik, az eddigi felszólalók, megbízatásuk dacára, minden egyébből inkább merítik eszméiket, mint saját hazájuk adott viszonyaiból. Hogy egyebet ne említsek, mindenki úgy beszél az államfejlődés és fejlesztés kérdéséről, mintha az rá nézve valami egyetemes emberi, nem pedig saját szűk, határok közé szorított hazájának helyhez kötött, külön hazai érdeke lenne.

En ama kellemes ábrándozástól ez alkalommal tartózkodva arra a fontos szerepre kívánom terelni a figyelmet, amit az egyes népcsoportok területi határoltsága és e határoltságában kifejtett külön népegyénisége visz.

Amint tudjuk, a szétszortan, kóbor nomád életet élő emberek tartós állami tömörülése csak akkor veszi kezdetét, amikor e kóbor pásztorokat a megtelepült földműves foglalkozás a földhöz köti. Ám ez a kötöttség aztán lassanként egyéniesíti a közös határok között megtelepült nép jellemét. A római világbirodalom megteremtői nagy érzékkel birtak a külön területek külön népei sajátos jellegének a fölismerésére; hanem ők e politikai bölcsességüket a népek leigázására és kizsákmányolására használták föl. Nekünk e sajátosságok fölismerését népeink szabadságának és jóllétének az öregbítésére kell hasznosítanunk. Úgy az egyes emberek, mint az egyes külön sájságokkal bíró népcsoportok csak akkor dolgozhatnak saját előmenetelükön a legjobb sikerrel, ha az ő állami és társadalmi berendezkedésük az ő sajátos szükségüknek mindenben megfelel. A külön jellegű népek külön tartományai által megkövetelt ez a szuverén szabadság azt kívánja, hogy a nagyobb államban minden külön néprajzi terület külön állammá alakíttassék.

Cseh András, Csehország megbízottja: Horvát barátom nézetéhez egészben hozzájárulnék; de figyelmét elkerülte egy fontos körülmény, mely engemet saját részemről az ő nyilatkozata módosító kibővítésére készítet.

A történelem már eddig is amellettt tanuskodik, hogy a külön kis országok nagy egységes országokká

kénytelenek egyesülni. A múltban erre kétségen kívül különösen hadászati okok kényszerítették az apró államokat: egy kis állam a maga csekély haderejével a nagy államok haderejével szemben nem volt képes magát föntartani s ez okból vagy sikeres védelemben más kis államokkal egyesült, vagy legyőzve, az ellenséges nagy államba bekebelezetett. Ugyanez okok a jövőben is még soká fognak hatni s teljesen figyelmen kívül még akkor sem maradhatnak, ha országaink javára az egész Európa föltétlen semlegességet biztosít. Hanem a katonainál az államok tömörülésére a jövőben sokkal fontosabb okul szolgál az ipari érdek. Már korunkban is a gazdasági versenyre legalkalmasabb nagy vállalatok csak ott képesek létesülni, ahol az a vállalat egy nagy birodalom roppant tőkéire támaszkodhatik. Ma az Egyesült-Államok a világ legnagyobb iparos állama, és ez áll a világversenyben az első helyen. S a világversenyben ezt a többiek szinte szabályosan követik nagyságuk rendje szerint.

Félre ne értsenek: nem azt akarom ezzel mondani, hogy minél nagyobb valamely iparos állam, annál nagyobb annak az ipara, — mert hisz ez önkényt érthetők. Én azt erősítem, hogy minél nagyobb valamely iparos állam, annál olcsóbban termel, mert annál nagyobb tőkét bír összehozni minden országosan összpontosított külön termelési ágban; már pedig a gyáripari termelésben annál nagyobb a megtakarítás, minél nagyobb arányú az üzem.

Minthogy az ipar fejlődése a jövőben az eddiginél sokkal nagyobb mérveket fog ölteni, azért már egyedül a sikeres iparüzés érdeke is elég ahoz, hogy népeink országos önállásának lehető tiszteletben tartása mellett, országainknak egy gazdaságilag egységes federációba leendő egyesülését kívánjam.

Olá János, Románia megbizottja: Engemet személyes tapasztalataim és történeti tudásom egyaránt arra készítetnek, hogy a fajok természetes jogainak tiszteletét kiválóan szükségesnek ítélem. Ez okból az előttem elhangzott két felszólalással csak annyiban egyezhetem, amennyiben azok a külön népcsoportok sajátos jellemének a megőrzését célozzák. De tiltakoznom kell a tartományi elkülönülés vagy a federáció elvének minden olyan alkalmazása ellen, amely a faji néphatárokat összezavarná, s a fajok szabad rendelkezését feszélyezné.

Az a hatalmas szenvedély, mely az idegen uralom alatt élő oláhok, szerbek, tótok, lengyelek, csehek, görögök között fajuk forró szeretetével az értelmesebbekben lángol, nemcsak a haszon, a hiúság, a jó üzletet biztosító vértanúság vágyától szított szenvedély. Mert hisz az idegen uralom alatt élő fajok érdekében üzött izgatás a fajrokonok között jelentős viszhangra tartósabban nem találhatna, és sem nyereséget, sem mártírságot nem biztosíthatna, ha nem lappangana ott a népben is a fajszeretet szenvedélye. S ép ez az oka annak, hogy kevés kivételtől eltekintve, az államalkotásban a fajok szerepeltek fő tényezőkként, s a fajok határai nagyjában mindenütt összeesnek az államok határaival. A Magyar-Osztrák monárkiát kivéve, Európa leghatalmasabb államait csaknem tisztán az illető államfenntartó fajok népesítik. Orosz, Német, Angol, Francia, Olasz és Spanyol-országok mindannyian egy-egy külön népfajnak szinte kizárólagos otthonai. Emlékezzünk vissza, minő bámulatos és gyümölcseiben áldásos erőt volt képes kifejteni csak a közel multban az olasz és német faji szenvedély az olasz, illetve a német állami egység megteremtésében. Emlékezzünk, minő harcban edzett, fegyelemben kiváló és számban sokszorta nagyobb hadakat szalasztottak meg kétségbeesett önvédelmi harcukban a részint csak kaszákkal és botokkal felfegyverzett s hádviselésben járatlan, de a hazaszeretet szenvedélyétől oroszánokká erősült magyarok paraszt hadai. A népfajokba az Isten által plántált ez őserő elsorvasztása, vagy fejlődésében való bárminő megakasztása is botor bűn lenne. Azért, hogy a fajoknak nagy erőfeszítésekre képesítő önszeretetét semmi vissza ne fojtja, én határozottan amellet foglalkozok állást, hogy országaink minden lehető szabadsággal a fajok határai szerint kerekíttessenek ki államokká, olyképen, hogy e faji államok között, az egyes államok független önrendelkezését csak laza nemzetközi kapcsolat korlátolja.

Lengyel Gábor, a lengyel nép megbizottja: Nem titkolhatom el örömemet a felett, hogy Olá barátom a fajok jelentőségét kiemelte. Beszédében ugyanis én a népek életerejének azt az érzetét látom fölpezsdülni, amely az én élve eltemetett népemnek is egy szebb jövőt ígér. Nagy érzelmeket nagy szenvedések szülnek. S bizonyára kevés nép van a földön, mely többet szenvedett volna, mint a lengyel. Azért hiszem, hogy kevés népben loboghat faja szeretetének tüze tisztább és gyűjtőbb lánggal, mint a lengyelben. Ám ennek dacára, az Olá

kijelentéseinek helyességét kénytelen vagyok részben kétségbevonni.

Igaz, a népfajok az emberi nem szaporodásának és népcsaládokra oszlásának természetes szüleményei, s így amennyiben a fajok államalkotók, annyiban természeti rend, isteni törvény erejénél fogva államalkotók. De éppen amennyiben az államok nem tisztán természeti, hanem mesterséges emberi alkotások, annyiban nem is a fajok teremtményei. Mert jegyezzük jól meg, hogy az a faj, amiről Olá beszél, egyértelmű a nemzetiséggel, ami a vérben, nyelvben, szokásokban etnográfiailag külön álló népcsaládot jelent; — de nem jelent politikai nemzetet! Már pedig az Olá említette nagy államok megalkotói valóban nem nemzetiségek, hanem nemzetek. Orosz, német, angol, francia, olasz nemzetek léteznek; de ily nemzetiségek nem léteznek és nem is léteztek soha, mert ama nagy nemzetek mind számos nemzetiségből verődtek össze. Két emberöltővel ezelőtt a magyar állam önállásáért is nemcsak fajmagyarok küzdöttek, de vértettek el a magyar nemzeti ügyért a magyar csatamezőkön, oláhok, szerbek, horvátok, tótok, örmények, lengyelek, svábok, németek szinte oly nagy számban, mint fajmagyarok. Ebből is, de általános erkölcsi okokból is azt kell hát következtetnünk, hogy az egyeseknek és a népeknek van a fajszeretetnél valami magasabb, valami egyetemesebben emberi szenvedélye is. Hisz ha az államoknak a saját fenntartó fajuk propagálása lenne a legfőbb életcélja, — más fajoknak a kizárásával, — akkor dicsérendő cselekmény lenne az, ha saját területén minden állam minden idegent könyörtelenül kiirtana s vagyonától megfosztana.

A nagy népek tetteirejét nem annyira a fajszeretet, hanem a hazaszeretben kifejezett valamely közös igazság, közös érdek szeretete tüzei. Amellett minden nagy nemzet, — több vagy kevesebb öntudatossággal, — az egész emberiségnek tesz bizonyos szolgálatot; s e szolgálattétel érzetében hivatkozik az egész emberiség résztvevő rokonszenvére akkor, amikor léte kockán forog. Egyik nemzet a politikai alkotmány tökéletesítésében, a másik a technika és az ipari termelés fejlesztésében, a harmadik a tudományok előbbrevitelében, a negyedik a művészetek virágoztatásában, az ötödik a legigazabb vallásos hit keresésében találja különösebben élethivatását; de kétségenkívül, az általános emberi feladatok mindenikében is szolgálatokra kötelezettnek érzi magát minden nemzet. Az eddig végzett és ezután vég-

zendő ily közös szolgálat tudata, a nemzet történeti múltja és jövődő elhívása szorosabban összefűzi a polgárokat, mint a legszorosabb vérségi kapocs. Épen, mert az állam nem annyira természeti fejlemény, mint inkább az emberek alkotása, azok vannak egy államban a legelválhatlanabbúl egyesülve, akik együtt csinálták amaz államnak gondviselés vezette történelmét. Forradalmak idején gyakran megesik, hogy testvér testvér ellen harcol; de sohasem esik meg az, hogy olyanok harcoljanak egymás ellen, akiket a nemzeti eszmények szolgálatában tanúsított hagyományos áldozatkészség kapcsol össze.

Miként az egyes embereknek, úgy a fajoknak is bizonyára kell bírniok a saját szeretetüknél, a saját kizárólagosan önös érdekük szolgálatánál valami magasabb rendeltetéssel. Ez a rendeltetés az egy államban élő emberek közös nemzeti történetéből mutatható ki legpontosabban, s a jövőben is e nemzeti múlt alapján tölthető be a legsikeresebben; azért én végzetes tévedésnek tartanám azt, ha új alkotmányunk alapelveinek a lerakásánál a történelmileg meghatározott nemzeti eszme kellő méltánylásra nem találna.

Török Sándor, Törökország megbizottja: Miként Lengyel, úgy vagyok én is meggyőződve, hogy a faj önmagában egy mesterséges berendezésű államépület fölépítéséhez megbizhatlan alap. De megvallom, nem sokkal több a bizalmam ahoz a másik alaphoz sem, amelyet Lengyel nemzetnek nevez.

A nép, akár egyfajú nemzetiség, akár a külön fajokból ugyanazon politikai, jogi, közműveltségi és közjóléti intézmények nevelő hatása alatt összeolvadt nemzet legyen az, nem bírt és nem bír soha elég belátással és akaraterővel ahoz, hogy a saját sorsának kovácsa lehessen. Egy század óta büszkék kezdettek lenni az államok szabadelvűnek mondott alkotmányukra, amely állítólag minden polgár számára befolyást biztosít az állam ügyeinek vezetésére. Ezzel szemben én azt merem állítani, hogy ma még kevesebben kormányozzák az államok hajóit, mint a barbár korban, amikor egy egész nemzet akarata egy ember akarata volt; s ma épen úgy nem irányadó az államügyek vezetésében a nép zömének az akarata, mint a barbár korban. Akkor sok apró állam sorsát sok apró fejedelem, de szintén tanácsosainak a meghallgatásával intézte. Ma néhány nagy állam sorsát néhány nagy uralkodó irányítja, — ugyancsak tanácsosainak a meghallgatásával. Egy-egy

államban a befolyásos tanácsosok száma talán szaporodott; de az összes államokban együtt mindenestre apadott, s még inkább apadott az uralkodók száma. Az alkotmányos nemzeti képviselő, mely e változást némileg ellensúlyozhatná, alig több egy népoktató politikai színjátéknál, mely legfennebb a pontot teszi föl arra az i betűre, amelyet most is, csakúgy mint régen, az uralkodó vagy elnök szűkebb tanácsa, a minisztérium ír meg a saját jótetszése szerint.

Fontolóra véve a költséges nemzeti alkotmányosságnak e csalóka voltát, én azt óhajtanám, hogy országaink alaptörvényeiben az államkormányzás gondja és felelőssége minél határozottabban egy oly személyre szoríttassék, aki magát népe boldogítására Istentől választott egyénnek érzi, és akire a nép is ilyen érzéssel tekint.

Ez óhajomnak két fontos oka van. Egyik a felelősségérzet fokozása; másik a különféle népelemek fölötti kormányzás megkönnyítése. Népképviselői alkotmányosság mellett az uralkodó vagy elnök kezébe van letéve a legnagyobb hatalom s az uralkodó tényleg mégis ki van véve a hatalomgyakorlással természetesen velejáró minden alaki és tartalmi felelősség alól. Ez a körülmény a hatalom gyakorlásáért jogilag felelős miniszter felelősségét erkölcsileg szerfölött meggyöngíti, sőt egészen aláássa. Hozzájárul ehhez még az a további körülmény, hogy a legfontosabb esetekben hozott határozatokért a valóságban a határozó, de felelőssé nem tehető törvényhozó testület lenne felelősségre vonandó, s következőleg a miniszternek szinte lehetetlen a felelősséget éreznie. A felelősségnek ez a megoszlása teszi lehetővé nem egy oly botrányos intézkedés vagy törvény létrejöttét, amelynek a létesítésétől egy ember lelkiismerete visszaborzadna.

De talán ennél is jelentősebb az a könnyebbség, amit egy ember uralma a kormányzásban okoz. Mert ha az államkormányzásában többen osztozkodnak, akkor az állam népességét alkotó s az államkormányban képviselt különböző társadalmi osztályokat és népfajokat a folytonos féltékenység zaklatja. Mindenik osztály és mindenik faj maga szeretné a főhatalmat, vagy annak legalább valamely jelentős részét megkaparítani. Ez a versengés aztán állandó belzavaroknak a forrása. Holott ha az uralmat egy, a nép által is Istentől rendeltként elismert, fennkölt jellemű férfiú gyakorolja, akkor ennek

az akaratában és intézkedésében mindannyian megnyugosznak.

Ily egyszerű államszerkezet mellett aztán a szükséges nemzetközi alakulások is sokkal könnyebben létesíthetők.

Én tehát a vallásos alapon nyugvó császári alkotmánynak vagyok a híve.

Osztrák Ákos, Ausztria megbízottja: Alig szükséges megjegyeznem, hogy a Török által magasztalt személyes, abszolút imperiálizmus elég kedvező alakban, sok bölcsességgel és nagy eréllyel volt kipróbálva úgy előttem szőlőnek saját hazájában, mint Ausztriában; a tények, jobban mondva, a tények fejlődése azonban ez államforma nemzetboldogító igényeire, — úgy látszik, visszavonhatatlanul, — rácsafolt. Egy gondolatnak a helyességét azonban szívesen aláírom amaz egészében általam is szinte gyűlölettel megvetett tanból. Ez a gondolat a politikai összpontosítás gondolata.

E gondolat fölvetésére, olyanszerű gazdasági okokon kívül, aminőket Cseh barátunk már hangoztatott, a Törökhöz hasonló politikai okok indítanak.

Mióta a népek öntudatra ébredve az államok történetének tanulmányozásából nem egy uralkodó ocsmány ármánykodásáról s vérben, vagyonban féktelenül gázoló önzéséről tudomást szereztek, azóta örökre szétfoszlott ugyan az az illúzió, mely az isteni küldetés szentségével magasztalhatja őket; mindamellett ugyanazok az előnyök, melyek a személyes abszolutizmust igazolták, igazolják a lehető legnagyobb hatalomnak, ha nem is egy személyben, de mindenesetre egy ponton és legalább kevés személyben leendő összesítését. Csak az ily összpontosítás teheti egyöntetűvé az egész államban a kormányzást és veheti elejét azon torzsalkodásoknak, amelyeket a különböző elbánásból származó, vélt vagy tényleges jogsérelmek támaszthatnak. Csak ilyen berendezkedés mellett lehetséges az, hogy az egész állam teljes súlyával nyomhasson el az állam területén bárhol, bárminemű olyan mozgalmat, mely az állam egységének megbontásával fenyegetne. Nemzetközi viszonyokban csak így felelhet az állam képviselője a külfölddel szemben az egész nemzetről. Csak ily összpontosítás melleit egyszerűsíthető az állam egész igazgatási szervezete annyira, hogy abban bármily fokon, az állam bármely részében minden iskolázott polgár otthon érezhesse magát.

Hivatkozzam végül én is a történelmi fejlődésre? Ma szinte egész Európát 9—10 nagy állami közép-pontból kormányozzák, — ugyanazon törvények rendelkezései szerint; és az a terület, amely fölött ama 10 városból kormányoznak, Euró a területénél sokszorta nagyobb. Valyon, hasonló közvetlenséggel, hasonló hatalommal mekkorra területen kormányoztak csak két századdal is előbb?

Minthogy eként az állami élet fejlődése, a forgalmi eszközök tökéletesbülésével és a forgalom élénkülésével is lépést tartva, mind nagyobb-nagyobb területek és tömegek politikai összesítésére vezet: országainknak minél szorosabb alkotmányi egységesítését elkerülhetlennek látom.

Német Miklós, a német lakosság megbizottja: Nem kis meglepődéssel észlelem, hogy Osz'rák társunk oly szellemben beszél az alkotmányról és államigazgatásról, mintha az egy, az állampolgárok magán jólététől teljesen független s csupán önmagáért létező művészet lenne. Nyíltan kimondom, ez a felfogás engemet, miután annyi gyászos katasztrófának volt a Magyar-Osztrák monárkiában átkos szülője, mélyen megdöb-bent. Sietve sürgetem hát a meggondolását annak, hogy bár az állam és az élő állampolgárok összesége egymással azonosnak nem mondható, a polgárok összességének politikai szabadsága és jólléte az állam jólétével mégis egynek tekinthető. S mivel el kell ismernünk, hogy hármii legyen is az államoknak a messzi távolban fekvő elméleti célja, gyakorlati és közvetlen céljául a polgárok szabadságának és jóllétének minél teljesebb biztosítását vehetjük: én tiltakozom az ellen, hogy alkotmányunk megalkotásánál az államról úgy vélekedjünk, — mint valami cséplőgépről, melynek mindegy akármit és akárhogy csépel, csakhogy a gép bizonyos technikai szabályoknak megfelelően legyen összeszerkesztve, könnyen és sokat csépeljen. Ellenben követelem, hogy mindig és mindenben azt a hatást fontoljuk meg, a melyet az egyes intézmények a népjólétre gyakorolhatnak.

E hatás szempontjából az Osztrák ókajtotta központosítás számos esetben époly veszélyesnek bizonyúlt, mint a Török által ajánlott egyéni abszolutizmus. Ha a polgároknak életérdekei fölött a polgároktól térben is, rangban is fölötté távol álló, megközelíthetlen hatalmak rendelkeznek, akkor mindig könnyen keletkeznek oly rendelkezések, amelyek a polgárok romlását okozzák.

Ily esetekben igen gyakran a legnagyobb jóakarat is a legnagyobb szerencsétlenség szülője.

Hanem ezzel még világért sem akarom azt mondani, hogy a polgárok ügyeinek igazgatásában a középontból irányított állami tevékenységet egyáltalán ellenzem. Sőt ellenkezőleg, erős meggyőződéseim szerint az állam hatalmával kell arra hatni, hogy az újkor szabad gazdasági rendszere által szakított mérhetlen űr a gazdag és szegény osztály között, s az ennek nyomában járó ijesztő anyagi és még nagyobb erkölcsi nyomor, megfelelő szociális intézmények további bevezetésével, minél inkább kisebbsíttessék. Csakhogy az államnak e tevékenységében lehetőleg az irányításra, kezdeményezésre és anyagi támogatásra kell szorítkoznia, — a helyi érdekeltségre bízva a kivitelt.

Altalánosságban is az jegyezhető meg, hogy a polgárok jóllétéről az eddiginél hathatósabb mértékben gondoskodni az államfejlődésnek egy okszerű lépését képezi. Az első, amiről az államok polgáraik érdekében gondoskodtak a létfenntartás legelső szükséglete: a pusztítva, öldöklőve betörő ellenség elleni védelemnyújtás volt. Mikor a védelem nyújtására az állam már teljesen berendezkedett, akkor arra kezdett nagyobb gondot fordítani, hogy polgárait egymás támadásaival szemben védje meg minél hathatósabban. Amikor a vagyoni és büntető jogszolgáltatás már elérte teljességét, akkor a sorrend szerint következő legnagyobb fontosságú közszükségletre, a közművelődésre lehetett az államnak nagyobb áldozatokat hoznia. Miután pedig már a közművelődés legkiáltóbb szükségéi is fedezve vannak, az államnak most a magán vagyoni és kulturális jóllét elősegítésén kell munkálnia.

Az anyagi és szellemi kincsekben vagyonos osztályok sokkal tartoznak a szegényeknek. Gondoskodnunk kell hát alkotmányunkban arról, hogy a gazdagok a szegényekkel szemben e tartozásukat leróhassák, és kötelességszerűen le is róják.

Magyar Péter Magyarország megbízottja: A nemes érzés, mely az iménti szavakat Német ajkára adta, mindannyiunktól rokonszenvet követel. Ámde e rokonszenvnek nem szabad megakadályoznia engemet abban, hogy az állami szociálizmus egy nagy veszélyére rámutassak. Ez a mindannyiunk által igen jól ismert veszély az egyéni szabadság korlátozása, és egyszerűsmind az egyéni kezdeményezésnek az állami kezdeményezés és segítelyezés által való megbénítása.

A legfőbb oka annak, hogy van egyáltalán szociális baj, hogy az egyik ember a másik fölé kerekedik és azt elnyomja — az emberek nagy zömének az élehetetlensége. Ezen akar az állam segíteni, és segítésének módjával a segítendőket csak élehetlenebbé teszi. Van-e kibuvó ebből a veszélyes körből? Erkölcsi érzésünk azt feleli, hogy kibuvónak lennie kell. S valószínű, hogy ha az egyéni szabadság teljes tiszteletben tartásával alkalmazzuk az állami szociálizmust, akkor megtaláljuk a kibuvót is. A nagy nehézség azonban épen e szabadság hibás felfogásában és egyoldalú megbecsülésében áll. Eltekintve ugyanis a szabadságnak a köz és perjogban érvényesülő s túlnyomóan alaki jellegétől, és főleg a vagyoni ügyekben ismert jelentőségét figyelve, úgy találjuk, hogy a szabadság jelentése a szegényre való vonatkozásában inkább csak tagadó, holott a gazdagra való vonatkozásában túlnyomólag állító. A szegénynek pozitív vagyoni szabadsága alig több a munkára való szabadságnál; míg negatív szabadsága az, hogy a gazdagnak nem szabad őt akarata ellen munkára kényszerítenie, szabad költözködésében megátolnia, keresménye fölötti rendelkezésében korlátoznia, s más efélék. Holott a vagyonosnak az ő pozitív vagyoni szabadsága megengedi, hogy gazdasági hatalmával a szegénytől munkája gyümölcsének javarészét elsajátítsa, és eként fölhalmozott javait a legsztelenebb módon, mások erkölceinek megrontásával pazarolja, s örökhagyás útján, vagy másként, érdemtelen és alkalmatlan egyénekre ruházza.

Világosnak látszik előttem az, hogy a polgárok jóllétének előmozdításában jelentkező feladatát csak úgy oldhatja meg az állam gyökeresen, ha — miként azt a büntető-, a per- és jórészt a közjogban s közigazgatásban is tette, — a vagyoni jogban is következetesen alkalmazza az arányosság és egyenlőség elvét.

Mikor a törvény előtti egyenlőség még nem vált törvénykezési alapelvvé s a jogszolgáltatási gyakorlat megszokott szabályává: bármily sok szembeszökő igaztalansággal is járt a bíróságok törvényes részrehajlása, hiú ábrándnak látszott az, hogy főur és paraszt, országos tisztviselő és egyszerű polgár egyenlő elbánásban részesüljön. Noha a vagyoni egyenlőtlenség elve a már nagyrészt kiküszöbölt jogi egyenlőtlenség elvénél pusztító következményeiben végtelenül károsabb, a vagyoni egyenlőség törvénye, — szokatlansága miatt, — jelenleg mégis kivihetetlennek és fonáknak tűnik fel. Mikor azon-

ban a közgazdasági rend alapelvét lesz téve, megfoghatatlannak fogják találni az emberek, hogyan létezhetett kor, amikor a közlelkiismeret annyira érzéketlen, a közszellem annyira sötét volt, hogy felebarátaiknak ily gyalázatos és nyomorúságos megkülömböztetését képesek voltak megtűrni.

Én tehát azt kívánom, hogy tanácskozás tárgyát képező alkotmányunkban minden lehető szigorral és következetességgel vitessék keresztül a szabadság és egyenlőség elve a vagyoni téren is. Ezeket aztán majd önkényt fogja követni a testvériség, s az életrevaló önségely.

Kétli Tamás, a tanács kritikusa: Az államfejlődés és fejlesztés kérdéséről sok bölcs beszéd elhangzott előttem. S mindezek után kimondani szinte félek, hogy hatásuk alatt olyanformán érzem magam, mint aki egy szép színszóró tükrön felejtette rajta szemét, s a mint a színpompától okozott káprázatából lassanként felocsúdni igyekszik, afelett tűnődik, milyen gyönyörűségesek is voltak azok a színek, de egy sem volt közöttük a természetben megtalálható valóságos szín s olyanra csupán emlékeztetett.

Hogy a beszédek érdemére térjek: hallottam hangzatos szavakat az okosságnak, a szeretetnek, az atyáskodó jóakaratsnak eddigi vagy ezutáni nagy szerepéről a történelemben. Hallottam kellemes álmokról, melyek a jövő egész emberiségét egy roppant békés család boldog közösségében szemléltetik. Beszédnek, álomnak szépek; de valóságnak? Isten bocsáss!

Hogy csak közeli és szinte a szemünk előtt lepergett eseményekre hivatkozzam: a fényes Görögország, a nagyszerű Nyugatrómai birodalom, a hatalmas Lengyelország miképen dőlhetek volna romba, ha tényleg érvényesülne és irányt szabna az államok élete folyásában a megfontolva előrelátó okosság, a hon és egymás szerető megítélése, az uralmon állók atyai jóakarata és erélye, s a teremőnek egy világhállam felé vezető gondviselése?

A honnak és egymásnak kellő szeretete, és az államfőknek bölcs gondossága mellett a roppant perzsa hatalmat sikerrel visszavert szövetséget görög államoknak könnyű lett volna belátniok, hogy egyesült erővel a Macedóniai Fülöp és fia Sándor támadásainak minden nehézség nélkül ellenállhatnak. Hasonló belátással könnyen megóvhatták volna hazájuknak vagyoni, művészi és tudományos virágzását. De sokan többrebecsül-

ték hazájuk független jólléténél a Fülöp és a Sándor aranyait, s a macedón pártra állva, muló és gyalázatos egyéni érdekből, saját örökdícsőségű hazájuk ellen támadtak. A nemzeti erő és ellentállás erkölcsi alapja megintgott s a nemzet elveszett.

Vagy nem tudták talán a rómaiak s épúgy a lengyelek is, hogy ha egy emberként összetartanak s minden erejükkel hazájuk védelmére állanak, hazájuk önállóságát megmentik s az idegen iga szégyenletes nyomorától magukat megóvják!

S hol ott az Isteni gondviselés, ahol kulturális jelentőségben vagy politikai hatalomban világgraszoló jelentőséggel bíró nemzeteket félig vagy egészen barbár nemzetek igáznak le? Micsoda üres képzelgés az, mely abban a jóhiszemben ringatózik, hogy a világ és az emberiség sorsát valami emberfölötti, de az emberek által is munkás, szerető bölcsesség kormányozza.

Milyen kirívó ellentmondást képez aztán az, hogy alapvető alkotmányjogi fontosságot tulajdonítsunk oly etnikai alakulatoknak, minők a nemzetség, nemzetiség és a nemzet! vagy hogy különös gondot fordítsunk a népek tartományi különállására! Ily dolgoknak a hangsúlyozása oly testületben lenne természetes, mely arra alakult, hogy az emberiségnek teljes megosztása, nem pedig végső egyesítése eszméje alapján tanácskozzék. Holott oly gyűlésben, amely több országot egy állammá azzal a kiáltással kívánna egyesíteni, hogy majdan e föld összes országai ennek a mintájára egyesüljenek egyetlen világállammá, — arra lenne észszerű felhívni a figyelmet, miként kelljen már a természet és a történelem által is túlságosan kiélezett nemzeti, nemzeti, tartományi és nemzeti különbségeket minél gyökeresebben kiirtani, s ezáltal az ama különbségekből támadható, s az egység állandó erőszakos felbontásával fenyegető ellenségeskedéseknek elejét venni?

Egyesek kívánatosnak tartanak a fejedelmi hatalom megtartását vagy fokozását hadi hatalommal vagy anélkül. De kérdem ismét: miként vezetne ez a politika a birodalmi békét biztosító polgári egyenlőség eszménye felé? Aztán hogyan bánnánk el a fejedelemséggel? Tennénk fejedelmet azoknak az országoknak is, amelyeknek most nincs fejedelmök? s állítanánk egy birodalmi császárt az összes egyesült országok fejedelmei fölé? Ez mindenestre komikusan túlzott visszatérés lenne a rég letűnt középkorra!

Mások olyanformán nyilatkoztak, mintha az államot valami jólleti intézménnyé kívánnák emelni, — a mint ők vélik; vagy sülyeszteni, — amint én hiszem. Ennél veszedelmesebb ballépés korunkban alig képzelhető. Minden társadalom erkölcsi széttörlését, minden állam politikai felbomlását legfőbb mértékben az okozta, hogy polgáraiban elposhadott a merni és akarni képes tetterő. Semmi sem emésztene föl bizonyosabban a polgároknak a jellemnek ezt az erejét, mint a polgárok megélhetéséről való állami gondoskodás. Ellenkezőleg, arra kell törekednie az államnak, hogy polgáraiban a kielégülés helyett a szükségérzetet növelje, mert a szükségérzet tette sarkal a kitartó tevékenység pedig fegyelmezi és edzi az akaratot. Az államhatalom eszközeivel mesterségesen teremteni vagyoni bőséget annyi lenne, mint tervszerűleg megismételtetni Görögország és Róma bukásának történetét.

De ne áltassuk magunkat azzal sem, hogy az egyesülés folytán szükség esetére kiállítható haderő valami különös előnyünk lenne. Nagy Sándor, Hannibal, Napoleon óriási haderőket rendkívüli lángelmével vezettek; és hol vannak haditetteik eredményei?

Legokosabbnak látszik a történelmi fejlemények fonalait tovább vezetni a tőlünk telhető gonddal; de minél kevesebb ábrándozással.

Józan István, a bizottság jegyzője: A tanácskozássunk eddigi eredményéről most elhangzott lesújtó bírálat kétszeresen kötelességemmé teszi összegeznem a mondottakból azt, aminek az értékét remélhetőleg a legszigorúbb kritika sem fogja teljesen megsemmisíthetni.

Meg vagyok róla győződve, hogy a történelmi multnak az a lelkiismeretes megbecsülése, melyet kritikussunk szívére köt, szívére feküdt mindannyiunknak már azon pillanattól kezdve, hogy itt összeültünk. Az annyira kíváncsi történelmi érzék én épen egyedül kritikussunkban bírom legkevésbé föltalálni.

Kritikussunk ugyanis keményen támadja azt az álláspontot, amely mondhatni az emberi társadalom legjelentősebb történelmi fejleményeit, a nemzetséget, a nemzetiséget, a külön vidékek népjellemét, mindenekfölött pedig a nemzetet kívánja óvni és erősíteni. Pedig bizonyára kritikussunk is igen jól tudja azt, hogy az emberiségnek az a fölötte hosszú, talán százezredekre terjedő iratlan története, mely az írott történelem korát megelőzte, minden valószínűség szerint, jobbra a család, nemzetiségi, törzsi, általában a vérrokonsági poli-

tikai szervezetek különböző köreiben forgott le. Ily hosszú múlt által a népek lelkébe kiirthatatlanul beoltott érzelmek elnyomása nemcsak lehetetlenség, de oktalanság is. Hisz az emberi társadalom ezen elemi alkotói nélkül az állam bármely alakja teljesen elképzelhetetlen. Mert hogyan legyen képes szeretni közösségét az, aki nem szereti családját? hogyan szeresse megyéjét az, aki nem szereti közösségét? hogyan szeresse nemzetét az, aki megyéjének a rokonság, barátság, vagyoni érdekek és ismeretség ezer szálával hozzáfűzött, sokkal kisebb körét sem képes szeretetével átölelni? és hogyan szerethesse az emberiséget az, aki saját nemzetét sem bírja szeretni, és minden más nemzetenél drágábbnak érezni? Az eljövendő világállam polgáiraivá olyképen nevelni valamely nemzet fiait, hogy kiirtsun belőlük minden oly istenadta érzést, mely őket valamely, az egész emberiségnél kisebb körhöz fűzik, olyan lenne, mint bölcsészetre nevelni valakit a tudomány összes fogalmainak az elméjéből való kiküszöbölésével, — csupán a bölcsészet abszolúte általános, — de önmagukra teljesen értelmetlen, fogalmait ismertette meg.

Ne vezettessük hát magunkat félre! Az emberi nem kebelében az igazi emberszeretetnek semmiféle foka vagy faja között nem található ellentét. Sőt egészen bizonyos az, hogy minél mélyebben, minél odaadóbb szeretettel szereti valaki családját, nemzetségét, fáját, nemzetét, annál mélyebben és odaadóbban szeretheti és kell szeretnie az egész emberi nemet.

E gondolat észbentartásával, reméllem, önkényt félre fognak hárulni azok a többi nehézségek is, melyek a vita során fölmerültek.

De hogyan dőlhetett meg a klasszikus Görögország és a nagy Róma, ha van egy emberiségi állam felé vezető isteni gondviselés?

Nekem úgy tetszik, hogy az emberi nem e nagy nevelőinek bukása inkább az isteni gondviselés léte, mint annak hiánya mellett bizonyít. Mert kétségtelen az, hogy ha akár Görögország, akár Róma kész lett volna a saját fiai által élvezett műveltség minden áldását a határaik felé özönlő barbárokkal megosztani; ha kész és képes lett volna ez idegeneket is aképen civilizálni, amint azelőtt számos más kisebb népet civilizált; egyszóval, ha kész és képes lett volna a hatalmuk ellen törő barbárokat a gondviselés által megkövetelt szeretettel szeretni: akkor bizonyára Görögország és Róma a világ nevelő mestere és kormányzó ura mara-

dott volna továbbra is. A hiba azonban éppen az volt, hogy a klasszikus Ó-kor embere a nemzet szeretetéről az emberi nem szeretetére fölemelkedni nem birtak; sőt le-süllyedtek családjuknak és önmaguknak a kizárólagos szeretetére; ezért el kellett bukniok, nehogy az Európát előzőnlő idegen népek művelése oly kezekbe kerüljön, amelyek megromlásukban a már évezredekkel előbb szerepüket betöltött önszeretet és családszeretet elvé-nek a vezetése mellett nevelték volna e jobbra hivatott népeket.

Nehogy valaki ellentmondást lásson a család sze-retetét hangsúlyozó előbbi, és a családi szeretet elvének vezetőségét elítélő mostani nyilatkozatom között, meg-jegyzem: különbséget kell tennünk a család szereteté-nek szüksége, és e szeretet elvének uralma között. Mert például egy nemzet nyilván csak úgy élhet szilárd és állandó nemzeti életet, ha az illető nemzet életében a nemzet szeretete az uralkodó és annak a nemzet kö-rében létező minden kisebb kör szeretete föltétlenül alá van rendelve; más szavakkal ha minden, a nemzet sor-sát mélyen érdeklő kérdésben minden egyének a sze-retete fölött a nemzet szeretete irányadó. Az emberi szeretetnek ezen uralmi rendjében, természetesen, az emberiség szeretete a legmagasabb. S önkényt érthető az is, hogy a világállam eszméje mindaddig hiú ábránd marad, amíg az egyetemes emberszeretet uralkodóvá nem válik az embereknek egy oly jelentékeny számá-ban, amely a többi emberek érzelmét és akaratát sikerrel lesz képes irányítani.

De hogy amaz egyetemes emberszeretet fejlődése megkönnyíttessék, a végett valóban szükséges oly intéz-ményekről gondoskodni, amelyekben az emberek egymás javát és önmaguk üdvét lehetőleg minden családi, faji és helyi vonatkozásoktól menten, tisztán emberi mivoltuk-ban szolgálják. Ilyenek lehetnének azok az intézmények, amelyek a közös emberi szükségleteknek együttes elő-állítását és elfogyasztását vezetnék be a gyakorlatba. E gondolatnak a megvalósítása a méltán követelt egyenlő gazdasági szabadság elvének alkalmazásával járna kar-öltve.

Egyszóval, én úgy vagyok meggyőződve, hogy minél elfogulatlanabbul tekintünk arra a múltra, melyet az emberi nem pályája eddig megfutott és minél ko-molyabban igyekszünk közrehatni e pálya továbbvite-lére: annál becsesebbeknek vagyunk kénytelenek ítélni a nemünk által eddig létrehozott társadalmi értékeket;

de egyszersmind annál elszántabban kell előkészülnünk új értéktényezők létesülésének az elősegítésére.

Elnök: Mielőtt tanácskozásunk további tárgyát kitűzném, eddigi tárgyalásunk lényegét néhány szóban összefoglalom:

Bizottságunk véleménye szerint: A Dunai és Balkáni Országok Szövetsége alkotmányának megszerkesztésénél egyik vezető szempontúl, az államfejlődés kérdésével kapcsolatban, a létező politikai és etnikai fejlemények lehető megóvása óhajtandó. Másik szempontunk értelmében a létesítendő alkotmány új elemei olyképen konstruálandók, hogy abban a gondolható legmagasabb fejlődésre is úgy a képesség, mint maga a fejlemény csírája is meg legyen.

Az állameszmény alapkövetelése: a legteljesebb magán és a legteljesebb közérdek egyeztetése.

Elnök: Józannak előbb elhangzott megnyugtató szavai dacára is, azt hiszem, miindenikünk lelkében maradtak komoly kételyek azon nehézségeket illetőleg, amelyekkel egy megalkotandó államban s minden egyébnél nehezebb feladat: az egyes polgárok magán és az állam vagy az összeség közérdekének a célszerű egyeztetése jár.

A történelem e kérdésnek annyiféle megoldását mutatja, ahány állam csak létezett és ahány fejlődési alakulaton egy-egy állam átment. Az egyik végletben a hajdani Spárta vagy Róma az állami érdeket minden egyes polgár teljes magánérdekévé teszi, s az embert csak állampolgárként ismeri. A másik végletben XIV. Lajos Franciaországa, vagy bármely tipikus önkényuralom, az ember, és pedig csupán egy ember érdekét teszi az egész állam közérdekévé, s így tulajdonképeni államot nem, hanem csupán egy magán személyt ismer. Ha egyéb nem, már magában az a tény is, hogy mindkét végletet csak kivételképen ismeri a történelem, elég nyomatékkal int arra, hogy a helyes megoldást valahol e két véglet között keressük.

De nem akarok a vitának elébe vágni, s megelégedve pusztán e tárgy nagyfontosságának figyelembeajánlásával, tárgyalás alá bocsátom a kérdést.

Görög: Mielőtt a kitézett kérdés közelebbi megbeszélésébe bocsátkoznánk, — úgy vélem, — helyénvaló az általunk megalkotandó állam eszményével tüzetesebben tisztába jönnünk. Mert nekem eddigelé még egyáltalán nincsen határozott tudomásom afelől, ki mit óhajt a mi államunk legmagasabb céljául tekinteni.

Legfőbb államcél mindenestre többet elgondolhatunk s ezek között, a népeink és országaink jelleme s kulturája által megszabott határokon belül, szabad lehet a választás. Ha a ma létező nagy államoktól ki-

vánnánk felvilágosítást, azok talán mindannyian más-más feleletet adnának erre a kérdésre: mi a legfőbb céljuk? A Magyar-Osztrák Monárkia azt felelhetné: Én békés szellemi és vagyoni fejlődést akarok biztosítani a határaink között élő sokféle fajú és sokféle érdekű nemzetiségeknek!

Németország azt mondhatná: Én a világ első nemzetévé kívánom emelni a német nemzetet!

Nagybritannia így szólhatna: Én a világ leggazdagabb országa igyekezem maradni!

Franciaország ekép nyilatkozhatna: Én töreksem megvalósítani a szabad egyenlőséget polgáraink között. Oroszországnak az lehetne a kijelentése: Én az orosz hatalmat az első világhatalommá akarom növelni. És így tovább. A történelemben jelentős szerepet vitt, vagy jelentős szerepre hivatott minden államnak birnia kell valami legfőbb rendeltetéssel, amely az emberi nem összességének nagy életmunkájából az őt megillető részt képezi.

Mi lehet a legtermészetesebben a mi államunk eszménye, irányító életcélja? Magyarázatra alig szoruló okokból, az imént említett célok egyike sem képezhetné a mi államunk célját. Igaz, a fizikai lehetőség meglenne arra, hogy a mi államunknak is az legyen a célja, amit Magyarország-Ausztria céljaként neveztem meg; de mi értelme lenne akkor külön államot alakítanunk, ahelyett, hogy ez állammal, Horvát-Szlavonországok vagy Bosznia-Hercegovina módjára, egyesüljünk? Gazdagságban, hatalomban való kiválásról nem álmodozhatunk, mert sem földünk kincsekkel, sem népünk felhalmozott tőkékkel és gazdasági rátermettséggel kellően megáldva nincsen; nagy hatalmi állás teremtésére ismét nem vagyunk eléggé egységesek. Nem választhatjuk célul a közműveltségben, vagy a tudomány és művészet előbbrevitelében való kiválást sem, mert ezekben más államok tőlünk már szinte utólérhetetlenül előrehaladtak. Nem lehet célunk a vallás művelése sem, mert ahhoz szükséges lenne az államalkotó népnek egy vallást követnie. A polgári egyenlőség megteremtését tűzni ki célul szintén helytelennek bizonyúlna, egyfelől országaink népeinek sokfélesége, másfelől amiatt, hogy a polgári egyenlőség az állami becsvágy élesztésére elég állandó és elég hatalmas hajtó erővel nem bírna. Van azonban egy cél, melynek az elérhetése mindenkor érdemes lesz a legszebb elme, a leghőbben lángoló szív és a legacélosabb akarat elszánt erőfeszítéseire: ez a cél az

egész emberiségnek egyetlen világállam békés, szerető testvéri közösségébe leendő összeolvasztása.

E cél államunkra nézve kiválóan alkalmasnak azért tekinthető, mert országainkban képviselve van Európának majd minden népe. S ha egyszer a mi államunkban létrejön az a politikai állapot, melynek a megteremtése az egész emberiségre nézve üdvös és kívánatos: akkor a mi országainkban élő fajrokonaink, és a mi példánk segítségével, könnyebben más hasonló állami kapcsolatba lépésre lennének bírhatók az összes többi államok népej is.

Szláv: Úgy hiszem, a Görög meggyőző fejtegetése semmi újat nem mond. Mert hisz kezdettől fogva kisugárzott vitatkozásunknak minden pontjából a Görög által kifejtett államcél tudata. De annál szükségesebb megbeszelnünk azt, mire legyünk tekintettel államunk alaptörvényeinek a lerakásánál ama cél érdekében.

Nyilván, tisztába kell jönnünk mindenekelőtt azzal, hogy a mi államunk életcélja a világállam egyetemes politikai céljához csak távoli közvetítő lehet. Alapítandó államunkat valóban úgy kell képzelni, mint amely az egyetemes emberiségi állam eszméjének a propagálását fogja legfőbb feladatául ismerni. És minél nagyobb erkölcsi sullyal fog ránehezedni e magasztos feladat terhe, annál nagyobb készséggel és képességgel kell államunknak bírnia ama teher hordozására. Láttuk, mit érnek az oly képmutató fogások, amilyenekkel például Oroszország próbálta becsapni a világot, az általános leszerelés csalfa előharcosaként szerepelve a hatalmak előtt. Magában a cárbán lehettek teljesen őszinték a leszerelés vágyának érzelmei; de mi haszna volt, ha az udvar és az állam fő embereinek a nézetei az övével ellentétesek voltak. Végtére is, már maga a cár sem Oroszország.

Hogy valamely eszmét akár egy ember, akár egy nemzet diadalra vigyen, ahhoz teljesen át kell hatva lennie amaz eszme megváltó igazságának érzetétől. Azért államunk a világállam eszméjének diadalra juttatásában csak úgy tehet örökbecsű szolgálatot az emberiségnek, ha sorsának vezetői valóban ez eszme igaz és boldogító voltától fognak vezettetni. Hogy ez az indulat az állam vezetőiben meg lesz, azt föltehetjük. De minthogy ennek az indulatnak szilárd, örökös, az egyéni hajlandóságok változásától meg nem ingatott állami célt kell szolgálnia: e célnak és e cél szolgálatának állandó alapintézményben kell biztosíttatnia.

Allami alaptörvényben kell kimondani, hogy miként a föld összes kincse és egész területe az egész emberiség együttes hasznának szolgál: úgy ez államban is minden természetadta gazdasági jó az egész nemzet együttes birtoka legyen.

Továbbá, amint az egész emberi nem a földön élő teremtmények nagy sokaságában egyetlen külön családnak tekinthető: úgy ez állam összes polgárai is egyetlen nagy nemzetszaládot alkossanak, aként, hogy e család minden egyes tagjának jó vagy bal sorsában a család minden más tagja osztozzék.

Német: Örömmel hallom, hogy Szláv a tulajdon államosítása mellett foglal állást. De ne feledjük, hogy ez az elv egykorú legrégibb államainkkal: s tényleg alig van állam, melyben az állam földtulajdonjoga, törvény szerint, az állam egész területére ki ne terjedne. Az önkényuralmáról hírhedt Törökországban csakúgy, mint az alkotmányos szabadságával dicakvó Angliában, — in idea —, az állam egész területe az állam tulajdonát képezi. És miként gyakorolják az államok e tulajdonjogukat? Alig egyébbel, mint hogy adót szednek. Ennyi az egész. A többivel aztán mit sem törődnek. Az igazságszeretetről híres angol, és a tiszta hittel uralkodó török hatalom, s a többi mind, Isten nevében ígérnek egyenlő törvényes elbánást polgáraiknak; mégis mindenütt százanként zülленek el évente a túlságos bőség, és ezrenként a túlságos szükség miatt. És az államok e tényeknek egykedvű szemlélői. Pedig ez az állapot az értelmes ember eszének fölfoghatatlan. Miként lehetséges az, hogyha valaki hitvány gazembernek nevezi polgártársát, a sértett kívánatára emiatt a nehézkes állami gépezet megmozdúl s a sértőt megszorogatja. De ha ugyanaz az egyén, ahelyett, hogy csak rámondaná polgártársára a becsületsértő jelzőket, a gazdasági forgalom megengedett formái között, oly dolgokat követ el, amelyek nemcsak egy, de tíz, vagy száz embert is, jellemükben megrontva, hitvány gazemberré alacsonyítanak: akkor a mi sikerben gazdag hősiünk érdemes gazdasági tevékenységeért talán még állami kitüntetésben fog részesülni.

Ügyeljünk azért, nehogy nagy lelkesedéssel oly elveket iktassunk alaptörvényeinkbe, amelyek ott vannak minden más állam törvényei között, anélkül azonban, hogy jelentésüknek a mindennapi gyakorlatban a kellő külön intézkedések érvényt szereznének.

Szerb: A nemzetségek a községekkel együtt lehetnének az állami vagyon használatának alkalmas bizonymányosai.

Német: Az államra való tekintettel két dologra kell ügyelnünk: egyik az államnak a közvagyon feletti rendelkezési joga; másik az állami szükségletek fedezésének a módja a közvagyonból.

Horvát: Hát a polgárok szükségének a fedezésével mi fog történni?

Német: Menjünk csak rendre! Az állam rendelkezése két okból nyilhatna alkalom: A vagyon és a vagyont kezelő lakosság törvényszerű és általános arányának születések vagy halálozások miatt beálló megváltozása okából; vagy pedig a kezelőknek a kezelésre való képtelensége, illetve megbízhatlansága okából.

Az egyeseknek mindenesetre bizonyos csoportokba tömörülve kellene a termelés munkáját végezniök; ezek a csoportok azonban alig lehetnének a nemzetségek vagy községek. Sem a vérségi, sem a szomszédsági kapocs önmagára még semmi biztosítékot sem nyújt az ily kapcsolatban állóknak bizonyos termelési ágra való rátermettsége felől. Minden termelési ágat csak az arra szakszerű képesítéssel bírók művelhetnének a legcélszerűebben. Senki sem bocsáttatná az illető termelési ághoz az arra megkívánt minimális képesítés nélkül; de az ily képesítéssel bírók csak a legalsóbb rendű munkát végezhetnék. A legmagasabb rendű munka végzése természetesen a legmagasabb képzettséggel bíró egyének feladata lenne. A termelés eredményében való részesedés mértéke azonban, — minthogy a képzettség főleg velünk született hajlamoktól és tehetségektől függ, — nem annyira a képzettség, mint inkább a teljesített munka mennyisége lenne. E szabály szerint felosztásra kerülne mindaz, ami a közszükségletek fedezésére félretett hányad levonása után fennmarad. Ilyenszerű elvek alapján gondolom a köz- és magán gazdasági érdeket leghelyesebben egyeztethetőnek.

Elnök: Figyelmeztetnem kell a bizottságot, hogy a vita jelen tárgyunktól eltért. Nekünk ez alkalommal nem lehet a tulajdon és a termelés kérdéseinek tárgyalásába bocsátkoznunk; ezen és más részletkérdésekkel, amint tudják, külön kell foglalkoznunk. Most pedig szorítkozzunk arra, hogy az állami és egyéni szabadság határait általánosságban meghatározzuk.

Magyar: Ha felfogásomban nem tévedek, nekünk az államkormányzat és államigazgatás, a törvényhozás és törvénykezés, az állami közszolgálat és az állami háztartás szervezetéről, hatásköréről és természetéről; a gondolat és a közművelés, a sajtó és a gyűlekezés, az egyház és a lelkiismeret, a mesterségek és művészetek szabadságáról kell tanácskoznunk és elvi megállapodásokra jutnunk. A legelemibb szabadságot, a természet javai használhatóságának a szabadságát nem említem, mert azt már szóba hozták.

Ragaszkodva ahhoz az alaptételhez, mely szerint az egyetemes emberi cél felé törés a magán és a közérdek legteljesebb mérvű egyeztetését kívánja, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk: mi az, amit idézett alaptételünk kizár, és mi az, amit ez megkövetel.

Kizárja tételünk az államkormányzat szervezetéből a fejedelmi hatalmat, mert e hatalomban egy embernek, a fejedelemnek az akarata egyenlő, sőt gyakran nagyobb erejű, mint az állam minden más tagjának az akarata együtt.

Bolgár: De a fejedelemben az egész állam akarata nyilvánkozik.

Magyar: Hogyan van hát, hogy a fejedelemség egyetlen családban a vérszerinti leszármazás természetes, vak véletlene szerint öröklődik? Tegyük föl, hogy az első, szabadon és közakarattal választott fejedelem valóban a nemzeti, az állami akaratnak volt a kifejezője. De hogyan képviselheti ugyanazt az akaratot ama fejedelem fia, aki szükségképen az atyjától elütő, gyakran teljesen ellentétes jellemmel bír? Bizonyíték lehetne a fejedelmek akaratának nemzeti volta mellett az, ha a fejedelmek önmaguk megtagadásával munkálnának a köz boldogulásán. De a való tényállás éppen fordított: a fejedelmek letagadják, — egyéni pompavágyukkal, — a nép érdekét, s a közjavakból fölös kincseiket halmozák untalan. Miként lehetne máskülönben minden fejedelmi család, és annak utolsó tányérváltogatója is kényelemben dús, és torkig élvezettel; holott a nép nagy tömege szinte mindenütt szegény és inségben sínylődik. Az a szemérmetlen önzés, ami a fejedelemségben, az önzetlenség helyett, megtestesül, országaink erkölcsének és vagyonának pusztító rákfeneje: e nyavalyának alapítandó államunkból való kiirtása szent kötelességünk.

Fejedelem helyett legcélszerűbben a kormányzók egy testületére, valami decemviratusra lenne bízható a

főhatalom kezelése. Legyen maga a minisztérium az államhatalom letéteményese, aképen, hogy minden évben más-más miniszter gyakorolja az államfői hatalmat; de csak oly miniszter tölthesse be az államfői tiszte, aki már legalább 2—3 évig az államkormányzatban miniszterként vett részt.

Hogy a nagyfontosságú államügyek fölötti döntésben a nemzet akarata közvetlenül érvényesüljön, minden országgyűlés-alakítás alkalmával, az országos képviselők megválasztásával együtt, a választópolgárok szavazata alá bocsáttatnának a már kellőleg előkészített ügyek. Az állam alapintézményeinek módosítását, valami nemzetközi békés vagy ellenséges vállalatba bocsájtkozást célzó javaslatok időközben is népszavazat alá bocsáttatnának. Ez a gyakorlat az államügyek iránti érdeklődést nagyban élénkítené, fejlesztené a politikai gondolkozást és lelkiismeretességet, valamint az összetartozás és együttes hatalombirtoklás érzetét.

Az államigazgatásban a helyi igazgatásnak minél teljesebb autonómiája kívánatos. Ezzel szemben a közigazgatás részleges államosítását főképen három ok indokolhatja: egyik a katonai, másik az állampénzügyi, harmadik a kulturális.

Háború esetén annál nagyobb sikerrel képes az állam küzdeni, minél teljesebben van az ereje összpontosítva; a haderő összpontosításának, gyorsasága pedig közigazgatásilag attól függ, mily szabadsággal futnak össze az igazgatási hatalom száalai az összes perifériákról a centrumba. Mert ha a helyi hatóságok csak a helyi közülettől függenek, akkor minden veszély nélkül megtagadhatják a központból a fegyverbe szólításra küldött parancs végrehajtását.

Hasonló okból teszik szükségessé, jelen viszonyaink között, az állami pénzügyek a központi kormányzatnak a helyi igazgatásra való ránehezedését: ha ugyanis a helyi igazgatás eléggé központosítva nincsen, a közadók egykönnyen föl nem hajthatók.

A közművelődés szükségessé teszi a helyi igazgatás államosítását azért, mert ma csak így biztosítható a nemzeti műveltség egysége, ami nélkül pedig könnyen megbomlik a nemzet egysége. A helyi kulturális és népművelési eszközök túlnyomólag a helyi közönség kezében vannak, azért ez eszközök helyes használata fölött az állam örködni kénytelen.

A mi államunkban az állami központosításnak ezek az indokai eslesnek. A hadászati ok eslesik, mert

föltevéstünk az, hogy Európa számunkra állandó semlegességet biztosít. A pénzügyi és a kulturális ok eselik, mert a termelés is, a népművelés is nemzeti közügy lesz, s mint ilyen külön ellenőrzést igényelni nem fog. Államunkban tehát a helyi önkormányzat szabadon fog simulhatni a helyi lakosság szükségéhez. Hogy azonban egyeseknek az érdeke a helyi igazgatásban se érvényesülhessen az összeség rovására, szabály lesz a helyi közönség ügyei felett a közönség megbízottai által való tanácskozás és határozás. Itt is, miként az államkormányzatban, a helyi képviselőtestület megújításakor, a legfontosabb folyó ügyek a választóközönség szavazása alá kerülnek. A végrehajtást állandó tanács gyakorolja.

Törvénykezésben a polgári szolidaritás szintén kizárja a törvény alkalmazásának egyes szakértőkre való bízását. Ilyen szakértő bírók csak apró ügyekben ítélkezhetnek. Minden fontosabb esetben, legyen az akár polgári, akár bűnügy, akár vagyoni, akár házassági vagy családi per, esküdt bíróság ítél. Ez a gyakorlat jogérzékeny nevel a laikus emberekben, s nagyrészt fölöslegessé teszi jogviszonyoknak a törvényhozás útján való szabályozását. Akár a nyilvános, akár a titkos esküdtszéki eljárás bevezetése a családi perekbe, a családi élet tisztaságára hatna jótékonyan.

A közművelődésről minden fokon az állam gondoskodik. Mihelyt a gyermek eléggé kifejlődik ahoz, hogy képzése megkezdődhessék, közintézetbe kerül s állami nevelésben marad mindaddig, amíg nevelése be nem fejeződik. A köznevelés azonban a gyermek 8–10 éve előtt nem igen kezdődik; s addig, valamint a vakációk idején a gyermek a család körében él. Az államnak ugyanis minden polgára boldogulásához pártatlan egyenlőséggel kell megadnia a lehetőséget; ez pedig csak úgy érhető el, ha az egyenlő vagyoni felszerelés mellett a nevelés szellemi javaival is egyenlő mértékben kínálhatja az állam minden fiát.

De hogy a nevelésnek ez az államosítása a gondolkodás és tanítás egyénies fejlődését meg ne akadályozza, nem lesz gát vethető az állam által hirdetett tanoktól bármennyire különböző gondolatok terjesztése, valamint az e célból felállított magán iskolák munkássága elé sem. A gondolat szabadságának bármily irányú elnyomása ugyanis csak kárára válhatik a nemzetnek, akár igaz, akár hamis az elnyomott gondolat. Ha igaz a gondolat, akkor káros az elnyomása azért, mert az új igazság elfogadása hasznára válnék a nem-

zetnek. Ha hamis a gondolat, akkor káros az elnyomása azért, mert az üldözésből a tájékozatlan közönség arra következtet, hogy van az üldözött tanításban valami, a hatalmon lévők önző érdekét sértő igazság: ez okból a hamis tanítás üldözése a közönségben a hamistan iránt bizalmat, az üldözők iránt bizalmatlanságot ébreszt.

A népnevelés vezetői koronként szintén választás alá esnek.

Az állami nevelő-intézetekben bevégzett nevelést részben a sajtó és a gyűlésezések folytatják. A helyes nemzeti törvényalkotás érdekében is gondoskodnia kell az államnak a felől, hogy a polgárok minél gyakrabban jöjjenek össze gyűlésekre, úgy politikai, mint tudományos, gazdasági vagy művészeti kérdések megbeszélésére.

A népnevelésnek másik fontos szervét az egyházak alkotják. Hogy az egyházak a hit-ápolásban rájuk háruló feladatnak minél nagyobb sikerrel megfelelhessenek, a vallási tudományok művelésére a többi tudományszakok művelésére föllállított egyetemi karokhoz hasonló kar fog szolgálni. A külön felekezeti tanok ismeretetésére minden felekezet külön tart fenn magának az interkonfesszionális fakultáson egy tanerőt. Az egyházi közigazgatás költségei nemzeti közterhet képeznek; s ezzel szemben az egyházaknak külön vagyona nincsen. Az egyházi férfiak mindenekfölött a hitápolásra kötelesek szentelni magukat; s ez élethivatásuk mellett a vagyoni dolgok gondja vagy csábja csak lealacsonyítólag hathat jellemükre.

A közönséges nevelés egyik alkatrésze az ipari mesterségekre való képzés. Azok, akik valamely iparág üzésére szakszerűen képeztetnek, a művészetben is oktatást nyernek. Külön a művészetek gyakorlására azonban csak azok nevelhetők, akik arra rendkívüli tehetséget mutatnak. A színművészet főleg a történelmi és az irányzatos társadalmi színművekre szorítkozik. Színészekké csak erkölcsi tisztaságukban, idealizmusukban és történelmi ismereteikben kiváló egyének lehetnek. E tulajdonságok nélkül a pusztá alakítási képesség színésszé senkit sem minősíthet. A közboldogságra előnyösebb az, ha a polgárok kevés színházi élvezetben részesülnek, de abból épülnek; mintha sokat élvezhetnek, de az megvesztegeti erkölcsi ítéletüket.

Lengyel: Miből lehessen megállapítani azt, hogy valakinek kiforratlan korában a művészi tehetsége közönséges-e vagy rendkívüli? Hasonlóképp miből tudható biztosan az, hogy egy ifjú férfi korában példás erkölcsű

idealista lesz? S vajjon, ha a művészetből a közép-szerűek versenyét kiküszöböljük, fognak-e teremni kiváló művészek?

Magyar: Amennyi művész-növendékben az alkotó vagy alakító erő kitünősége férfivá érése koráig, fölismerhető, annyi bizonyára fedezni fogja művészeti termékekben a nemzeti szükségletet. De becsvágyát kielégítheti a műiparban és magán úton minden oly más tehetség is, mely a művészettel nem külön élethivatásként foglalkozik.

A művészképzés korlátozását követelnünk kell, mert a művész munkájának az eredménye mérhető a legkevésbé határozott mértékkel. Igen gyakran a legjobb műbíró sem képes egyelőre megítélni, valyon például egy kép a Murillo műveinek örök hírére érdemes-e, vagy csak egy ügyes képcsínálótól kitelő kárászéltű vásári munka. Ahány kritikátlan közepszerű művész az természetesen hajlandó mind azt gondolni, hogy műveik a világ nagymestereinek alkotásaival egy sorba helyezendők. Ezért a művészi nevelés, de meg érzéki természetete miatt is, gyakran megrontja a jellemeket.

A művész is, mint az államnak minden foglalkozású tagja, állami szolgálatot teljesít. E tény tudata méltóságot ad a legegyszerűbb munkának, s megóvjá gőgtől a legmagasabb hivatal viselőjét. Ez okból ajánlatos az a szabály is, hogy a legalsóbb- és a legmagasabbrendű munka bére is lehetőleg egyenlő mértékkel mérésék.

Oszttrák: Hogyan lehessen ezt megvalósítani, mikor a magasabb szellemi munkát végző ember idegeit az ő agymunkája annyira kimeríti, hogy pihenőül oly kényelemre és szórakozásra szorúl, amelyek csak drágán szerezhetők meg; holott a munkás, ki reggeltől estig pörölyvel vagy kapával dolgozik, egész családjával együtt jól kipihenhet egyetlen sötét kis odúban, szinte csak kenyéren és vizen is megélhet, nincsenek művészi szükségéi, s ruhája megfelel, ha megvédi a fagytól.

Magyar: Fő hibánk az, hogy megszoktuk más lényt látni a közönséges és az előkelő munkásban. Pedig bizonynyal nagyobb fogható javára van a köznek a közönséges, mint az előkelő munkás munkája, s hasonlíthatlanul nagyobb a készség a napszámos parasztban ideje s erői legjavát munkában adni a köznek, mint az úri hivatalnokban. S ha az értelmiség szolgálata erkölcsi és szellemi értékben a parasztok szolgálatának érdemét felülmúlja: ama szolgálatok önmagukban hordják jutal-

mukat. Ha az értelmi munkások mégis azt gondolják, hogy ők külön jutalmúl még különös kényelmet és művészi élvezeteket érdemelnek: magukra vessenek, hogy ha azokat meg nem kapva csalódnak. Mert az bizonyos, hogy ilyesmikre még kevésbbé van szükségük, mint a fizikai munkásoknak. A testi munka sokkal több anyagot felemészt a szervezethez, mint a szellemi, pótlására tehát több táplálékra, több levegőre van szükség. Testi munka közben sokkal több öltözet elszakad, mint szellemi munka közben, azért a testi munkásnak többet kell költenie öltözetre. A testi munkásnak munkája semmi érzelmi és értelmi épülést nem nyújt; azért neki kevés szabad idejét kell a maga művelésére fölhasználnia. A szellemi munkásnak ellenben az ily idegfárasztó szórakozásoktól szabad ideje alatt épen tartózkodnia kell, s legcélszerűbb testi munkát ütnie.

Az idegizgató szórakozások és a magas fizetés, a mi ma a szellemi munkások előnye, történeten, de nem szükségszerűségeen alapúlnak. A szellemi munkásokat előkelő társadalmi szerepkörük azzal a társadalmi osztállyal hozta össze, amely jórészt henye semmittevés-sel, izgalmas élvezetek hajhászataiban, kizárólag mások munkájának a gyümölcséből él. Újabb időkig egyedül ez az osztály szabva törvényeket, a vele érdekközösséget vállaló szellemi munkásoknak is a sajátjához hasonló sorsot juttatott osztály-részéül.

Egyszóval a magasabb szellemi munka magasabb jutalmazását semmi egyéb sem látszik indokolni, mint elfoglaltságunk s az a rég megszokott tény, hogy általában magasabb jutalmazásban részesül.

Ezekben voltam bátor a köz és magán érdek egyeztetésének alapelveire saját nézetem szerint rámutatni.

Horvát: Ha módokat találunk az állam oly be rendezésére, amely mellett az állam minden tagja kénytelen kivenni a maga teljes részét az önfenntartás és az állam fenntartásának munkájából, és ha senkinek módjában állani nem fog magán vagy közjavak helytelen fölhasználása önmagának és másoknak megrontásával, de mindenki kénytelen lesz beérni a munkájáért járó azon jutalékkal, amely az ő okszerű szükségzeit fedezi: akkor az állam képes lesz oly közművelődési és művészeti alkotásokkal gazdagítani a nemzetet, amelyek a polgárok között az együttérzés hatalmas ápolói lesznek. Az okatlan magán fényűzést felváltja majd az okos nemzeti fényűzés. A nagyúri- és vadaskertek helyét,

melyek ma egy ember vagy egy család gyéren ismétlődő szórakozására szolgálnak, akkor nagy köztertek foglalják el, ahol a nép minden fiának minden időben rendelkezésére fog állani a kert egész felszerelése: a közfürdő, a különböző játékszerekkel ellátott játszó és tornatér, a csolnakázás és korcsolyázás üzésére alkalmas tó, a legjobb énekdarabokat reprodukáló grammofoonok, tanulságos, hasznos és mulatságos előadásokkal gyönyörködtető képes színházak, jól berendezett kaszinó és más efélék. A nagyúri szolgák helyét betöltik közszolgálattevő polgárok, akik e közterekben és más hasonló közintézményekben a szórakozásra vagy önképzésre odatóduló közönség segítségére lesznek. A naponkénti henye kikocsikázásra használt magán úri fogatok helyett vidékenként közlekedni fognak társas állami vagy községi kocsik, avégett, hogy az évi szabadságukat élvező polgárokat kies vidékekre üdülni szállítsa. Nagyúri vadászatok helyett lesznek nagy népies kirándulások, tanulmány vagy szórakozás végett.

Olasz: És honnan fog a közélvezetekre szánt mindaz a sok szabad idő, az a sok munka, és az a sok vagyoni érték kikerülni?

Horvát: Onnan kerülnek ki, ahonnan most is kikerülnek: a munkás polgárok munkájából. A különbség csak az lesz, hogy azok a javak, amelyeket most csak egy ember élvez, akkor tizen, százan, ezren fogják élvezni. Nő meg aztán különbség lesz az is, hogy kellő berendezés mellett, akkor dolgozni fognak azok is, akik most fölös vagyonuk bőségében foglalkozást keresni és vállalni nem kénytelenek, sőt inkább másokat is a saját henyelésükre foglalnak le; és dolgozni fognak azok is, akiknek most semmijök sincsen s munkaalkalmat sem bírva találni, ahelyett hogy maguk keresnének, a mások keresetét fogyasztják: e két osztály munkatöbbletével pedig nagyot fog szaporodni mindaz a jó, amit a köz élvezhet.

Lengyel: Valóban kétségtelen, hogy mind a köz, mind a magán érdek a munka helyes szervezése által nyerhet a legtöbbet. Államunk legnagyobb nyeresége azonban annak a nagy munkaerőnek a fölhasználásából várható, amely a hadseregben most tétlenül hever, vagy az ember- és vagyon-pusztítás művészetének gyakorlásával foglalkozik. A katonaság termelő munkájából származó, most elmaradott és a katonaság fenntartására fordított, most tényleg elköltött vagyon két célra lenne legmegfelelőbben fordítható. Egyik ily cél a nevelés

lenne, mert az iskolák, testgyakorlatképen, a fegyverforgatásban és katonai mozdulatokban is gyakorolnák növendékeiket, elannyira, hogy e gyakorlatok alapján minden iskolázott polgár képes legyen szükség esetén az állam védelmében, kellő jártassággal, harctérre állani. A másik cél a háború ellen bel és külföldön folytatandó propaganda lehetne. Ezzel egyfelől meghálálná országunk az Európa által számára biztosított semlegességet; másfelől sajátos állami rendeltetésének engedne.

Török: Úgy látszik, a bizottság államunk alkotmányának sarkételévé a föltétlen polgári egyenlőséget szándékszik tenni. Ám nekem e tétel helyessége ellen súlyos kifogásaim vannak.

A javaslatok szerint egy miniszter, egy püspök, egy kuriai bíró vagy bármely magas hivatalú egyén, ki munkájával ezrek, milliók boldogításán fáradozik, a közjövedelemből csak olyan ellátást igényelhetne, mint az utolsó hivatalszolga, az utcaseprő vagy szemétkihordó. Hol itt az arány a végzett munka fontossága és a jutalom nagysága között? Ha pedig alkotmányunk az osztó igazság ez elemi szabályát vakmerő önkénnyel fölforgatja, akkor a ma ösztönző jutalom hiányában kibén lesz meg a vágy a nagy felelősséggel, nagy gonddal, nagy szellemi erőfeszítéssel járó magas méltóságok elérése után törekedni, s az azok betöltéséhez szükséges lelki és értelmi tulajdonságokat megszerezni?

De föltéve, hogy a magas méltóságok betöltésére alkalmas vállalkozók akadni fognak: a fényesebb, a nagyszerűbb ellátás hiányában mi lesz az, ami a nagyobb hatalom gyakorlására kötelezetteknak, az e hatalom gyakorlásához, a külsőségek után induló tömeg előtt nélkülözhetlen külső tekintélyt megadja? Ha a miniszter, a püspök, a kuriai bíró is csak úgy fog megjelenni a társadalomban, magán emberként csak úgy fog élni, mint az utolsó hivatalszolga, mint a háza előtt sepregető napszámos, vagy mint az udvarán gyűlt szemétkihordó fuvaros: valyon akkor nem sülyed-e a lakosság éretlen zöme előtt a miniszter, a püspök, a kuriai bíró tekintélye egy színvonalra a szolga, az utcaseprő vagy a szemétkihordó tekintélyével? S ha így aláüled, nem fog-e megbomlani a polgári rend minden oly helyzetben, amikor annak a fönntartása nem rendőri vagy büntető hatalomra, hanem tisztán a hatóságok hivatali tekintélyére támaszkodik?

Viszont az alárendelt foglalkozások őrői látva azt, hogy a vagyoni jutalmazás mértéke szerint az ő mun-

kájuk is annyit ér, mint a legmagasabb rangú hatósági személyé: vonakodnának mai fáradságos életmódjukat folytatni s szintén annyi kényelmes pihenőt követelnének, amennyi nélkül az erős agymunkát végző hatósági személy el nem lehet. Mi több, a teljes polgári egyenlőség beálltával ez alacsony sorsú és gondolkodású emberekben az emberi méltóság érzete, hiú módon, egyszerre oly magasra szökkenne, hogy előbbi megvetett, piszkos munkájukat tovább folytatni átallanának, s ily munkák folytatására aligha akadnának egyáltalán emberek.

Az sem világos előttem, hogyan fogná az állami főhatalmat egy évről évre változó elnök gyakorolni. Ilyen helyzetben mi adná meg az államkormányzat bel és külpolitikájának egységét? Hogyan lennének végrehajthatók több év munkáját igénylő reformok, ha az idén elnök egészen más újítást és egészen másképpen akarna keresztülvinni, mint a tavalyi? Hogyan lenne biztosítható az állampolitika tervszerűsége?

Aggodalmaim vannak az iránt is, mi módon marad menten súlyos hibáktól az a közigazgatás, az a törvényhozás és az a törvénykezés, amelyben az alkotmány szabályainak, a köz- és magán jogviszonyokat, a politikai igazgatást és a bírói eljárást meghatározó törvények ismeretében tájékozatlan emberek ép a legfontosabb kérdésekben döntenek.

Általában az imént felhozott alkotmányjogi alapelvek úgy az emberi természet, mint a nagy természet élettörvényeinek, — én szerintem, — határozottan ellentmondanak. Hogyan lehessen a föltétlen egyenlőséget venni alapelvül a vagyoni javak megosztásánál, mikor maguk az emberek annyira egyenlőtlen jellemmel vannak megáldva, vagy megátkozva? Egyik ember bőkezűnek születik, s ha nincsen birtokában nagy vagyon, melyből a körülötte szükségét szenvedőknek pazarul ontsa őseitől rámaradt kincseit, szerencsétlennek érzi magát. Így azonban szerencsés ő és szerencsések az őt környező szegények, akik talán a legeszményibb vagyonegyenlőség mellett is csak inségre jutnának, — lustaság, fizikai vagy szellemi képtelenség okozta dologtalanságuk miatt.

A másik ember fukarnak, kapargatónak születik: éjet, napot összeszesz, csakhogy filléreit egymásra rakva, földi javait fölhalmozódni lássa, s utódaira nevét megörökítő családját hatalmassá téve nagy vagyont hagyasson. Ha e kapargató ember nem hagyhatná vagyot-

nát utódaira, s általában nem rendelkezhetne azzal úgy, amint neki tetszik, akkor az a munka és takarékoság, mely egy életen át egy nagy vagyont volt képes összehozni, a munka ösztöne hiányában, soha létre sem jőne. Így azonban dús gyümölcseivel százaknak nyújthat jóllétet.

A harmadik ember kényes ízléssel megáldva születik. Boldogtalan, ha nem öltözködhetik állandóan a legújabb párisi divat szerint, ha nem lakhatik a legfényesebb berendezésű, tágas úri lakásban, ha nem járhatja a legelőkelőbb társaságokat és a legelső világfürdőket, ha nem adhat nagy lakomákat, és így tovább. És hogy magának mind e gyönyöröket megszerezhesse, örömeit dolgozik reggeltől estig ereje minden megfeszítésével. A tervbe vett polgári egyenlőség mellett a szürke egyformaság sivár körében vágyai kielégítésének módját nem találhatná, nem volna mi sarkalja megfeszített munkára, kercsetével nem tartaná fenn a szolgák raját, nem hozna jó jövedelmet a szabóknak, az építőknek, a butorosoknak, a szakácsoknak, cukrászoknak, fürdősöknek, és így tovább!

Miért vágjuk mindennek útját? Hát a természet legbámulatosabb teremtményeit: a méheket és hangyákat nem családi tökegyűjtőkké teremtette-e az Isten? Nem halmoznak-e föl magánvagyont a hörcsög, a borz? És nem fényűző-e a természet? Mi van ékeesebb a virágos kert színpompájánál? Mi van pompásabb a páva tollbokrétájánál? Mi van bájosabb a fülemile énekénél?

Az előttem hangoztatott egyenlőségi eszme durva szigora a természet és a sokezeredéves emberi történet félreismerhetlen ujjmutatásának szegül ellen.

Elnök: Ismét kérem, szíveskedjenek a tárgynál maradni, s a tulajdon kérdésének a vitába vonásától tartózkodjanak.

Józan: Török aggodalmai csöppet sem lepnek meg. A közügy, a közérdek cégére alatt üzött magánérdekhajhászást annyira megszoktuk már, hogy csupán ezt vagyunk képesek természetesnek találni, s oly berendezkedést, melynek nem e hazugság az éltető szelleme, helyesnek elképzelni is alig bírunk. Hanem az eller mégis tiltakozom, hogy a politikában, akár a természetből vett analógiák, akár az ember nyers természete, vagy éppen az említettem képmutatás tételessék vezetőnkké.

A külső természete megmarad annak, ami; s valóban az ember természetadta jellege is önzésében, gondatlanságában szinte állatiasan természetes. Ámde az embernek legfőbb hivatása épen az, hogy állatiaságából minél teljesebben kivetkőzve, minél határozottabban azzá legyen, ami nem volt.

Kétségtelenül, az emberi nem tovább fejlődését többé sohasem az fogja sarkalni, hogy minél kevesebb ember uralkodjék minél több felett, hanem az a törekvés, hogy lehetőleg minden ember önmagának legyen az ura, és hogy lehetőleg minden embernek legyen beleszólása az uralomnak abba a módjába, amelyet föltött más gyakorol. E tény igazságát eléggé bizonyítja az, hogy már századok óta nem akad és nem akadhat Európában oly államférfi, aki ennek az ellenkezőjét tehetné volna politikai tanná vagy gyakorlattá. Sőt épen a polgár magán és politikai önrendelkezésének, ez az ember erkölcsi természetével vele született, ép azért vele elválaszthatatlanul összeforrott s mindinkább hatalmasabb erővel kitörő vágya volt a mult század összes forradalmainak mozgató ereje. Nem lehet annál balgább gondolat, mint az, hogy a történelem szekerének kerekét könnyebb és célszerűbb inkább hátra, mint előre forgatni! Ezt a mi magán és hivatalos uraink valóban igen jól is tudják, s azért a mi közéletünk nagy méltóságai a közhatalomnak és közvagyonnak saját egyéni érdekükben történő kizsákmányolásánál nem is merik e tényeket annak természetességével, még kevésbé erkölcsi jogosultságával indokolni; hanem megdöbbenőleg szemérmetlen szofisztikával a közérdek követelményéül tüntetik föl. Ezek szerint például a köz érdekében történik az, hogy a miniszterelnök nagy, — talán ezrekbe kerülő, — ebédet adjon, azon ürügy alatt, hogy fontos állami ügyek bizalmas megbeszélése végett alkalma nyíljon a közélet kitűnőségeivel találkozni. A nagy ebéd után a házigazda vendégszeretete, az ínycsiklandó ételek, a válogatott borok a vendégeket akaratuk ellenére is a miniszterelnök kedvére, vagy még azon is túl hangolják; úgy, hogy az ebéd után, vagy azután, a vendégek minden egyébre alkalmasak, csupán elfoglaltan, tárgyilagos nyilatkozatok tételére nem. A közéletnek számtalan ily ferde gyakorlata rendszerint csak a rossz közszokás vétke; de bele vegyül nem egyszer a vesztegetési szándék bűne is. Pedig ilyen címen kap a miniszterelnök egyedül akkora fizetést, mint 10 más, hasonló mennyiségű munkát végző állami alkalmazott.

Holott, ha a miniszterelnök fizetése is csak tizedrésznyi lenne, akkor ebéd helyett egyszerűen a politikai párt-helyiségébe vagy hivatalába hívná össze ismerőseit, és ott sokkal higgadtabban, sokkal inkább a közérdekének megfelelően cserélhetné ki vendégeivel gondolatait. A be nem vallott, de tényleges hatásában mutatkozó célja azomban az előkelők ez észrevétlen egymás behálózásának az, hogy egymás között annál zavartalanabbul, annál biztosabban osztozkodjanak a közérdeken. Mert például, ha a királyi kegy nem sugározna egy-egy ebéd, egy-egy fényes ünnepen, egy-egy rendfeloosztáson a nemzet vezetőire; ha nem látnák a vezetők a maguk állása kiváló fényének is a biztosítékát az esztelen királyi fényben: vajjon, akkor készek és képesek lennének-e a nagyobbára szegény nép adójából oly fizetést adni a köz érdekében a királynak, amely 10.000, mond: tízezer család, vagyis egy egész jókora város számára lenne kényelmes, úri jövedelem?

Ne felejtjük, hogy bár a jelszavak óriásit változtak, a tények nagyjában még mind a régiek. Közjogot csináltak a közjó érdekében. De micsoda ördögi játék ez! Mindaz, amit a közjog a nemzet nagy tömege, a kézzel-lábbal dolgozó nép számára biztosít, többnyire csak látszólagos. De mindaz a valóságos politikai és vagyoni jó, ami a közjogi törvények rendelkezései folytán egyeseket érhet, csupán a nemzet kevés számú politikai vezetőjének a java. Úgy, hogy valóságban az ország közjoga a legkevesebb polgár joga, tehát a leginkább magán jog. Holott a nép-milliók javaival foglalkozó családi, örökösödési, vagyoni jog, amely kevés kivétellel az egész nemzetnek a joga, tehát valóságos közjog, magánüggyé, magánjoggá van alacsonyítva. Mintha nem a nemzet népességét kitevő állampolgárok családjainak jóllététől, erkölcsösségétől, vagyonosságától függene az állam jólléte, vagyonossága, erkölcsi ereje: a nemzetek politikai vezetői a milliók jogán az igazság és egyenlőség érdekében lényegesen változtatni vonakodnak; — nyilván azon világosan átértett, vagy csak ösztönszerűleg átértett félelemből, hogy a nemzet, a nép jogainak a változtatása mélyen megcsorbitaná az ő hamis közjó gbiztosította érdekeiket is.

Török: Mindez el nem oszlatja, sőt még fokozza aggódalmamat, mert önhaszonlesőnek s a polgárok érdekét elnyomónak tünteti föl a leghaladottabb államok uralkodó osztályát is, — amit különben hazám társadalmi és politikai viszonyaiból még szomorúbb színek-

kel ccsetelhetnék! Engem ép az érdekel, miként lehetne a létező hibás viszonyokon aként javítani, hogy a javítás ne legyen rosszabb a réginél.

Józan: Ép azért kell a népre minél nagyobb hatalmat és hatáskört bízni, mert a nép a legjobban érzi saját érdekét: s akár nemzetközi, akár nemzeti, akár közigazgatási, akár büntető vagy polgári peres ügy legyen az, amiben határozni vagy döntenie kell, nagyobb bizonyossággal képes a saját érdekének leginkább megfelelő határozatot hozni, mint a legbölcsebb államférfi vagy bíró. Miként az állatnak, úgy az embernek s a népnek is, van az irott törvényeknél is okosabb társas ösztöne. A tojásból kibújt pipét a legokosabb ember is alig lenne képes, tisztán saját ügyességével, enni, járni és úszni megtanítani; de a természet megadta neki készen az evés, a járás és úzás ösztönét, s ez ösztönével helyesebben végzi ama cselekményeket, mint ahogy arra őt a legokosabb és legügyesebb ember is tanítani képes lenne. Ez a természetadta ösztöne meg van a népnek is; ez ösztöne birtokában rosszúl rendesen csak akkor ítél, amikor félrevezetik.

A törvény különös ismeretét igénylő technikai kérdéseknél azomban mindenütt, mindenkor ott áll a laikus segítségére a szakképzett, hivatásos személy, ki az ügyek állandó intézője s mintegy a nép akarátának a végrehajtója.

Az állami ügyek irányítása sem lesz ez oknélkül annyit hánytorgatott népszeszély változására, vagy az évenként változó elnökök egyéni jótetszésére bízva, mert az elnök gyakori változását a kormány, és az országgyűlés nagyobb állandósága ellensúlyozza. Az lenne célszerű, hogy elnökké választás nélkül, hivatali korrend szerint, mintegy kitüntetésképen legyen minden oly tényleges vagy ex-miniszter, aki — mondjuk — már legalább 3 évig volt miniszter. Az ily automatikus elnökváltozással azonban sem a kormány sem az országgyűlés fel nem oszolna. Az elnöknek lenne ugyan vétője; de ha az országgyűlés az elnök által elvetett javaslatot kétharmad többséggel megszavazná, a javaslat az elnök vétője ellenére is jogerőre emelkedhetnék.

Ami végül az egyenlőségi elv gazdasági alkalmazásának látszólagos visszasságait illeti, erre azt hiszem, még könnyebb megtalálni a döntő választ.

Töröknek saját eszejárása szerint is, ha az istenadta emberi természetből indulunk ki, világos az, hogy testi, vagyoni javakat, természetszerűleg elsősorban

csak testi szükségéinek a kielégítésére igényelhet az ember. De talán semmi sincs az emberekben inkább egyenlő, mint épen a táplálékok befogadására szolgáló gyomruk, öltöztetésre szoruló testfelületük és üde levegőt szükségül tüdejük. Ezek szerint pedig — azt mondhatjuk — testi szükségéinek a fedezésére mindenkinek egyenlő mennyiségű táplálékra, ruházatra és lakóhelyre lehet természetszerűleg jogos igénye.

A magasabb-rendű munkának magasabb jutalmazása jelenleg inkább hiba, mint előny. Mert a magasabb rendű munkát végző egyénnek, a szellemi képesség mellett, magasabb erkölcsi tulajdonságokkal is kell birnia; az ily egyént pedig az illető magasabb rendű munkakörbe nem a jövedelem zsirossága, hanem a végzendő munka nemesebb volta csábítja. Akit pedig a jövedelem csábít, annak jobb, ha nem juthat be abba a munkakörbe, mert ha be jut, alkalmat nyer mások jellemének is a megvesztegetésére, ami által több rosszat tesz, mint jót. Azért nagyon is célszerű, hogy a magasabb rendű munkát végzők is csak az alsóbbrendű munkás alacsonyabb bérét kapják.

A fukar takarékoság, valamint a könnyelmű pazarlás vagy fényűzés is, oly szenvedélyek, melyek sem tulajdonosukra, sem tulajdonosaik környezetére semmi körülmények között semmi erkölcsi jó hatással nem lehetnek. Azért e szenvedélyeknek nem fejlesztése, hanem elnyomása kívánatos. A dúsgazdag Angliában, a világszerte hírhedt tömegnyomornak a neimző atyja a szívtelen, fukar kapzsiság, a szülő anyja pedig a könnyelmű pazarlás és a henye szegényeket könyörületből kitartó, meggondolatlan jótékonyság volt. A mai gazdasági rend mellett hozhatnak össze egyesek nagy vagyont, de senki sem hozhatja össze azt kizárólag saját keze munkájának a gyümölcseként. A mások munkájából való gazdagodás pedig ismét csak lealacsonyítja a jellemet, s azért lehetőleg meggátlandó.

Bizonyos az, hogy az egyenlőség elvének gazdasági alkalmazása számos, ma tevékeny munkaerőt lohasztani fog munkakedvében. Hanem bizonyos az is, hogy a silányabb jellegűeket fogja lohasztani; de kárpótlásul nemesebbeket fog nagyobb tevékenységre serkenteni. Azért hát bizvást tekinthetünk elébe és alkotmányreformunk elé!

Olá: Az egyenlőség elvének minden irányú alkalmazását államunkban én is teljes szívemből fogom üdvözölni. Oly népek, amelyek sokáig szenvedtek szol-

gaságban, — mint a Balkán összes népei, a Török uralom alatt, — eddig visszanyert szabadságuk további öregbítését csak mély hálával fogadhatják. Megnyugtató az a felfogás is, mely a nép életérdekét kívánja az állam első közérdekévé tenni. Megnyugtató ez, mert kevés ország van, ahol a nemzet összességének munkájából az adók útján fenntartott állami hatóságok, állami kultur-intézmények, állami hadsereg, a nép kisebb hányadának érdekét szolgálná, mint éppen hazámban. Az állam összes bevétele végeredményében azon munka termékéből kerül ki, amellyel a vagyontalan munkások a gazdag bojárak birtokait tulajdonosaik számára dúsán jövedelmeztetik, és amellyel néhány nagyiparosnak csinálnak bő nyereséget; igen csekély hányad kivételével, az egész hadsereget a vagyontalan lakosság fiaiból sorozzák: mégis a munkások termelte állami jövedelmekből élő közhatóságok csupán a gazdagok, a vagyonosak érdekeit szolgálják, az ő pereikkel, az ő gazdaságaik állami rendezésével, az ő adásvételeik előnyös nemzetközi biztosításával foglalkoznak, s a vagyontalanról csak akkor szereznek tudomást, amikor őt valamely gazdag kívánságára munkába hajtják, vagy valamely, — a gazdagok között számtalanszor brávrként földicsért vagy botlásként elfizetett — kihágás vagy vétség miatt fogházba zárják; a népalkotta nemzeti honvédség is csak a gazdagokat védi, — mert ugyan ki lenne hajlandó, akár bel-, akár külföldről vagyona miatt azok ellen támadni, akiknek két munkás karjukon kívül semmiök sincsen. Mondom, én azért egész lelkemmel hiva vagyok annak a fölfogásnak, amely a nép, a nemzet családi és vagyoni javát és jogát kívánja közérdekben és közjogban első és alapvető fontosságra emelni.

Mindamellet az egyenlőségi eszmével szemben is féltő gonddal kell örködnünk a fajban, a nemzetben fekvő külön faji vagy. nemzeti érték fölött. Ilyeneket állapíthatunk meg akármily kategorikus szigorral. Megkövetelhetjük azt, hogy az állam alaptörvényei között kimondott elv minden országban egyaránt kötelező legyen. De az elvnek minden konkrét alkalmazását az egyes külön országokra kell bízunk.

E szabály megtartása az önrendelkezés tudatával és felelős gyakorlásával az egyes országok erkölcsi erejét, s ezzel az egész államot, erősíteni fogja.

Kétli: Szó nélkül, a megpendített elvek közül nem egy szép hangokat csal ki szószólóikból. A baj csak az, hogy, amint az már megvolt jegyezve, az államok

és különösen országaink története azokkal sokban ellentétes eszméket szántott bele az emberek szívébe. Azt én nem kétkem, hogy e bizottság alkotmánytervének papírosára odavethet bölcsőbbnél bölcsőbb gondolatokat. De kétségem van aziránt, be lehet-e vetni e gondolatokat a népek agyába és lelkébe.

Csak úgy, mint a rabszolgaság korában, államainkban ma is két osztályt különböztethetünk meg: Egyik az uralkodó, a másik az annak számára dolgozó alattvaló osztály. A tervbe vett reformok, — amint az legalább szintleg minden forradalmi újításnál történni szokott, — valóban az uralkodó osztály ligája alatt nyögő alattvalók terhének nagy könnyítését célozzák. Mindamellettt én biztosra veszem azt, hogy az újítások az uralkodó- és alattvaló-osztálynál egyaránt ellentállásra találhatnak. Az elsőnél azért, mert meg van benne a haladáshoz való értelem, de nincs meg az ahoz szükséges jóakarat; a másodiknál azért, mert noha meg lenne benne a jóakarat, de hiányzik a kellő értelem. Az uralkodó osztály azonnal föl fogja ismerni a veszély súlyát, amellyel az újítások uralkodó állását fenyegetni fogják, s annyi önmegtagadásra alig lesz rábírható, hogy uralmáról önkényt lemondjon. A többnyire parasztokból álló nehézkes értelmű és fölötté maradi alattvaló osztály a neki ígért előnyöket vagy világosan föl nem ismerve, vagy azokban nem bízva, az újítástól, mint valami úri csalafintaságtól, félni fog.

Mindenesetre kétségtelen az, hogy a tervbe vett új állami berendezés új polgári jellemet igényel. A jellemek pedig akkor sem változnak parancsszóra, ha képesek vagyunk az uralkodó államhatalmakat az általunk megkívánt parancs kiadására rábírní. De mert nem ez az eset, és mert mit sem ér az a terv, amelynek gyakorlatba vételére mód nincsen, érdemes lenne a tervezés mellett egyszersmind a tervek valósíthatóságáról is gondolkozni.

Fontolóra véve azt, hogy a reformok foganatba indításának két személyi föltétele van: egyfelől egy elég erős politikai közvélemény a reformok helyességének a pusztán elméleti pártolására; más felől a polgároknak egy oly csoportja, amely a reformokban meghatározandó terv szerint való élésre képesítő neveléssel bír: kétségtelenül e föltételekhez mért bizonyos kiviteli módozat szem előtt tartása kívánatos. Az országainkban uralmon lévő kormányokat és pártokat meg kell nyerni a reform keresztúlvitelének az előkészítésére.

Ennyi sem az ő, sem a velük szolidáris körök érdekeit sérteni nem fogja, mert hisz csak oly dolgokra vállalkoznak, amelyek az arra már eléggé előkészített utódok életében fognak életbelépni. Az újítások sikeres gyakorlatba vitele végett pedig, az újítások szellemében szervezett nevelő intézetben legalább annyi polgárt kell fölnevelni, akik egy az új terv szerint berendezett községet alapíthassanak.

Józan: Ilyen természetű kísérlet létesült és létezik már számtalan; de anélkül hogy hatással bírt volna az összeségre. Fő az, hogy a politikai uralmat kezükben tartó pártok a tervezetnek megnyeressenek. A népet megnyerni nem nagy feladat. Hisz már mindenféle robantó szociális eszmétől forrong. Az új nemzedéket, mit Kétlí óvatos kísérletképen ezután nevelne, Owen, Marx, Fourier s a többiek már régen fölnevelték. Propagandára bizonynyal szükségünk lesz, nemcsak a felsőbb, hanem az alsó osztályok között is; de az utóbbinál nemhogy hosszas neveléssel kellene a reformra ráérlelnünk a kedélyeket, hanem inkább az elégtelenség tüzelte szenvedélyek mérséklésére kell rákészelnünk.

Egyébiránt mindenesetre szükséges az, hogy tanácskozásaink folyamán figyelemmel legyünk azokra a korlátokra, amelyeket terveink elé a gyakorlati kivethetőség szab.

Elnök: A kivitel kérdése most nem vita tárgya. A kitűzött kérdésben pedig már nyilatkoztak az érdeklődők. Im összefoglalom hát tanácskozásunk eredményét:

A köz és magán érdek lehető leghelyesebb kielégítése és egyeztetése kérdésében bizottságunk javaslata a következő:

Szövetséges államunk alaptörvényeiben fejeztessék ki alkotmányos alapelvül az a gondolat, miszerint államunk mindenkor és mindenben, pártatlanul a nemzet vagy népek összeségének a javát fogja közjónak tekinteni. A törvényalkotásban fő gondja tárgyát az fogja képezni, hogy oly intézményekben szerezzen mindenekfölött az egyenlően és személyválogatás nélkül osztó igazságnak érvényt, amely intézmények helyes vagy helytelen voltától a nemzet minden tagjának a jóléte vagy nyomora függ. Ehez képest vagyoni és műveltségi ügyekben az állam minden polgára számára egyaránt a boldogulásnak ugyanaz a lehetősége biztosíttassék, olyképen, hogy élete pályája megkezdése előtt mindenki egyenlően teljes nevelésben részesülhessen, életpályája

megkezdésekor pedig, létfenntartása anyagi szükségéinek megszerzésére, mindenki egyenlő természetes vagy ipari tőkével láttassák el, illetőleg a nemzeti közmunkából mindenki egyenlő súlyosan és egyenlő jutalom fejében terheltségük.

Törvényalkotásban, államkormányzatban, közigazgatásban és törvénykezésben a hivatásos állami alkalmazottak mellett, az állam minden erkölcsi kifogás alá nem eső polgárának a szava súllyal bírjon; mindenben a polgárok összesége legyen a határozó, a hivatásos alkalmazott pedig csak e határozatok végrehajtója.)

Ezek tehát a mi alkotmányos alapelveink. A részleteket rendre fogjuk vitatni. S minthogy az újítások legtöbbször a leggyökeresebb, a tulajdönt és munkamegosztást illető változtatáson sarkallik : ezzel fogjuk kezdeni.

A tulajdon és a munka közösségéről.

Elnök: Minél nagyobb valamely társadalmi igaztalanság, rendszerint annál nehezebb azon változtatni. Nem azért, mintha nehéz lenne annak a helytelenségét belátni; hanem azért, mert nehéz az azt fenntartó szenvedélyeket legyőzni. Innen az a fonák helyzet, hogy minél világosabb valamely társadalmi hiba türethetlensége, annál reménytelenebbnek látszik a rajta való segíthetőség. Ezért a bölcsek, akik egyaránt látják a hibát is, és a rajta való segítség legyőzhetetlennek látszó akadályait is: a hibáknak reménytelenített, közömbös nézői. Viszont az oktalanok, akik csak a hibát érzik, de föl nem fogják a javítás akadályait, készek égő indúlattal felperzselni a hibás intézményeket. A politikus kötelessége a bölcs belátását és az oktalan bizalmát magában egyesíteni. A politikus hitének azt kell sugallania, hogy következetes akarat az elháríthatlannak látszó akadályokon győzni fog; okosságának azt kell megmutatnia, mi módon lehet a hibákat, a köznyomort tápláló szenvedélyeket erények, közjóllét forrásaivá tenni.

A tulajdon és munka jogát már számos, alúlról feltörő forradalom igyekezett olyképen átalakítani, hogy az minden állampolgárnak lehetőleg egyenlő javára szolgáljon. De az ahoz való szándék mellett a kellő belátással, és a kellő jutalommal is bíró emberek még soha meg nem kísérlték azt. Azért az eddigi kísérletek megghiúsulása egy felülről indítandó, szociálizáló tulajdon és munkareformtól senkit vissza nem riaszthatnak. Mert ha egyszer azok fogják elismerni a hibákat, s lesznek készek azoknak a helyreigazítására, akik a hibáknak szerzői és fenntartói: akkor azok, akik a hibák miatt szenvednek, csak hozsánnával fogadhatják a hibákat kiírtó változást.

A tulajdon és a munka közösségének a vitatását azért abban a reményben tűzöm ezennel napirendre, hogy felülről indítandó reformjaink semmi legyőzhetetlen akadályba ütközni nem fognak.

Magyar: Hogy az előttünk álló kérdés érdeméről fogalmunk lehessen, tudnunk kell mindenekelőtt azt, mennyi polgárt, és milyen mértékben érdekelne a reform. Lássuk evégett az összes nemzeti ingatlanok és az összes foglalkozások számszerű megoszlását hazánkban.

A még 1895-ben megejtett fölvétel szerint Magyarország az:

5 holdan alóli birtokok száma	1,459,893,	területe	1,467,533,	hekt.	az egész 61 százaléka
5—100 holdas „ „	1,311,219,	„	11,574,860,	„	„ 48·5 „
100—1000 holdas „ „	20,797,	„	3,399,401,	„	„ 14·8 „
1000 holdan felüli „ „	3,795,885,	„	23,893,434,	„	„ 31·2 „
Az összes „ „	2,795,885,	„	23,893,434,	„	„ 100 „

Amint e számok mutatják, azok a birtokok vannak a legnagyobb számmal, amelyek 5 holdnál is kisebb területük miatt, — normális mezőgazdaság mellett —, egy családot a legszűkösebben sem képesek, — bármily megfeszített munka mellett is, — a megélhetés legnélkülözhetlenebb szükségleteivel ellátni. S amíg ez a közel másfélezer törpebirtok nem tesz ki összesen sem másfélezer hektár területet: addig a számszerint mintegy 375-ször kevesebb nagybirtok két és fél millió hektárt, azaz, az összes törzsbirtokoknál ötszörte nagyobb területet foglal el. Az 5 és 100 hold közötti kisbirtokok, amelyek már többnyire képesek tulajdonosaikat megmunkálásukkal egész éven át elfoglalni, és egyszersmind jövedelmükkel fenn is tartani, az összes birtokok számának, valamint az egész területnek is közel felére mennek. A 100 holdasnál nagyobb összes közép és nagy birtokokból együtt körülbelül annyi kisbirtokot lehetne még alakítani, amennyi már létezik. Ezek, valamint a hasonló nagyságú kisbirtokokká összevont törpebirtokok is a törpebirtokosok kezelésére és használatára és a tényleg gazdászó közép- vagy nagybirtokosokra lennének bízhatók. Ezzel aztán el lenne érve az a cél, hogy birtoka csak annak lenne, aki dolgozik; de aztán családja segítségével, kellően föl lévén szerelve gépekkel, — képes is lenne mindenki saját maga megművelni birtokát, amelynek jövedelméből függetlenül és jólétben élhetne. Ezek után még mindig fennmaradna 8,439,786 hektár erdő, legelő és terméketlen föld külön állami tulajdonként.

Ilyen móddal kerek számban három millió család lenne kisbirtokokkal ellátható. Ha egy ily kisbirtokos családra négy tagot számítunk, akkor az így fölsozlott mezőgazdasági birtok 12 milliónyi lakosságot látna el. S ha a még fennmaradott és közel 8 és fél millió hek-

tárt, tehát a művelhető terület harmadánál többet kitevő erdőt, legelőt és művelhetetlen területet is számításba vesszük, s azt tesszük föl, hogy ez csupán másfél millió lélekszámot képes foglalkoztatni és fenntartani: a mezőgazdaságból és erdészetből élők összes száma úgy is meg fogja haladni az utolsó census idején abból élt összes lakosság számát, amely 13,175 083 volt.

A földbirtok mostani jövedelmezősége mellett tehát Magyarországon az összes lakosságnak körülbelül kétharmad része, 13—14 millió ember élhet meg jólétben és a saját uraként, azon a területen, amelyen most csak egy tized annyi ember él vagyoni függetlenségben. E nemzeti bűnnek az eltörlése képezi most itt a reform égető feladatát, — még mielőtt a hibái tudatára ébredni nehezen bíró nemzetet ott nem hagyja egész vagyontalan lakossága, hogy az embert inkább becsülő Amerikában keresse a nálunk töle mostohán megtagadott boldogulást.

E nagy földműves lakosság sorsának válságához képest a csak 1,127.730-at, az egész népesség 12·8%-jét tevő i:aros lakosság sorsa szinte mellékes fontosságúvá törpül. De annál jelentősebb az ipari tőke és munka helyes szervezésének a kérdése a jövő szempontjából; minthogy Magyarországon ép úgy, mint a balkáni országokban az ipari fejlődés csak most kezd nagyobb lendületet venni, s ennél fogva most még könnyen bevezethetők az ipargazdaságba oly eszmék, amelyek a már egyszer fejlett iparba csak nagy áldozatokat, és teljes újjászervezést igénylő munka után lenének meggyökeresíthetők.

Olá: Saját hazámról én is a Magyartól mondotakhoz hasonlókat mondhatok. Romániában szintén a törpebirtokok száma a legnagyobb, úgynnyira, hogy egyedül is közel 200-szorosan felülmúlja a többiek együttes számát. Területben mégis a nagybirtok csekély száma foglal el legtöbbet. Van ugyanis az összes művelt területen:

10 hektárosnál kisebb birtok		1,015,302,	ez elfoglal	3,319,695	hektárt, ami	41·66 sz.
10	50	„	„	36,313,	„	695,953
50	100	„	„	2,381,	„	165,456
100	„	„	„	4,471,	„	3,787,192
„	„	nagyobb	„	„	„	7,968,296
Összesen		7,058,172,	„	„	„	100

Romániában ugyan a 10 hektárt elérő, vagy azt megközelítő birtok, — ha jó talajjal bír és jó művelés alatt áll, — már elég ahoz, hogy egy családot szűkösen fenntartsen. De biztos jólétet itt is csak a 10—50

hektáros kisbirtok nyújthat, — természetesen ez is csak szorgalmas munka mellett. Ezért az összes földműves lakósságnak birtokkal való egyenlő ellátása itt is csak úgy lenne célszerűen végrehajtható, ha az összes birtokoknak területileg kereken felét tevő közép és nagy birtokok, a törpebirtokokkal együtt, kisbirtokokká alakíttatnának. E területből egy milliónál több közepes kisbirtok lenne kihasítható; s ez mintegy négy és félmillió lakósnak adhatna foglalkozást és keresetet. S ha számításba vesszük a 2,755.755 hektárnyi erdőséget is, és úgy vesszük, hogy ez csak fél millió lakósságnak nyújthat keresetet és ellátást: a földművelés meg az erdészet együtt akkor is 5 millió lakósságnak, vagyis az összes lakosság ötödöd részének biztosít önálló életmódot és független jólétet.

Török: A nagybirtokoknak kisbirtokokká való felaprózása ellen erkölcsi kifogásaink nyilván alig lehetnek. Előttöm mindig érthetetlen volt az, hogy miként volt képes az a magát felvilágosodottnak hirdető Európa oly fennhéjázó undorral és megvetéssel fordulni el a rabszolgaságtól akkor, amikor saját maga a nagybirtokokban a régi rabszolgaságnál, és az azt követő hűbéres jobbágyi rendszernél sok tekintetben alábbvaló intézményt hozott be és tart fenn. Annyi ugyanis bizonyos, hogy a Nyugat által annyit gyalázott Keleten, az én mohamedán testvéreim között, a rabszolgának többnyire emberségesebb sorsa van, mint itt nálatok. A régi görög és római történelemből is olvashatjuk, hogy egyes nagy urak rabszolgáikkal emberségesen bántak. Kezdetben a rabszolgák, miként a zsidóknál is, a gyermekek módjára családtagok voltak. Majd később az előkelő családoknál az volt a szokás, hogy a gyermekek nevelését egy vagy több értelmesebb rabszolgára bízták; tehát, — legalább is ezek a rabszolgák, — ekkor is családtagokként éltek. Hasonló sorsban nem egy, — sőt a rabnők közül majd mindenik, — részesül most is a műveletlenség bélyegzett Keleten. Azt merem állítani, hogy a hajdani, kegyetlen szigoráról elhírhedt Cato is emberségesebben bánt el a magukkal már tehetetlenné vált rabszolgáival, mint a mi szabad politikai és gazdasági közrendünk az elaggott, vagyontalan munkásokkal. Amint tudjuk, Cato az aggkora miatt már hasznavehetlenné vált rabszolgát kitette egy pusztára, szigetre, hogy az ott magára hagyatva meghaljon. Az így kitett rabszolga természetesen rendszerint éhenhalt.

Műkoplalók azt állítják, hogy a koplalás csak

kezdetben nehéz és kellemetlen; néhány nap után azonban már csupa élvezet. A koplalót bizonyos földfeletti gyönyör tölti el, s úgy érzi magát, mintha elevenen a mennybe repülhetne. Ezért képez annyira általánosan elterjedett vallásos gyakorlatot a bőjtölés mindenféle vallás hívei között. A koplalónak az álmai is kivételesen szépek és fölemelők, s ez a körülmény csak fokozza a bőjtölési kedvet.

Ezzel mindenesetre nem azt szándékozom mondani, hogy Cato a rabszolgáira bőven mért ostorozásokért engesztelés képen kívánta őket utolsó napjaik alatt e gyönyörökben részesíteni; de azt mondhatom, hogy én is szívesebben halnék meg a Cato elaggott rabszolgái módjára — csöndben koplalva, mintsem tehetetlenül is napszámos munkára kényszerülten, inséghen végezzem életem. Annak a munkaképtelen agg munkásnak, akit éhenhalni nem hagynak, de jóllétbe sem juttatnak, hanem dolgozni kényszerítenek, s amellett hozzátartozói is, munkaadói is szüntelen korholnak, mert sem ételét, sem bérét meg nem érdemli, — mindenesetre szebb és jobb halála lenne nyugodtan, magára hagyatva, éhen halni meg.

De bármiként is álljon az agg kor és a halál kérdése, világos az, hogy a rabszolgatartónak érdekében állott minél jobban ellátni, minél jobb munkaerőben és munkakedvben tartani a rabszolgáit. A saját magát ellátó bérmunkással szemben most csak egy érdeke van a munkaadónak, az, hogy minél több munkát sajtoljon ki belőle. A munkaadónak most teljesen mindegy, ha a munkásának az erejét, egészségét, életét tönkre is teszi; mert ha munkásait már lejáratva, szerződött másokat, épeket és erőseket. Attól nincs mit félnie, hogy kifogy a munkás, mert az ipari és mezőgazdasági nagytőkének napról napra növekvő munka megtakarítása és hatalma mind több-több embert tesz vagyontalan munkássá. S minthogy a vagyontalan osztálynak természetes szaporodása is rohamosabb, mint a vagyonosé: a munkáskínálat a munkásszükségletnél mindig nagyobb arányban fog emelkedni, s következőleg, míg a munkabérváltozás irányzata mindenkor a viszonylagos súlyedés, addig a munkások közötti választék állandóan nő. E miatt a jó munkások keresete sem emelkedhetik a tisztességes létminimum fölé, a gyöngye munkást pedig az inségtől sem mentheti meg a bére.

A rabszolgatartót jól megfontolt érdeke ennél jobb elbánásra készíti rabszolgáival szemben. Rá nézve nem

lehet közömbös, hogy ha rabszolgáinak az egészsége, a munkaereje, az élete odavesz. Nem lehet közömbös, mert megrokkant rabszolgáját ép és erőssel csak tetemes veszteség árán cserélheti ki; s ha ki nem cseréli, akkor meg a rokkant szolga munkaképességének a csökkenésével veszít. Ha pedig a szolga a munkába belehal, akkor meg éppen az egész rabszolga a vesztesége.

Ezen okokból azt mondom, hogy a rabszolgaság nyomora valóban csak valamely, a tervezetthez hasonló birtok- és tulajdonrendszer behozatalával fog megszűnni. Ennélfogva én a célba vett gazdasági javításnak a népre való személyes hatása tekintetében egy pillanatig sem habozom támogatással. De némi kifogásaim vannak tisztán gazdasági szempontból.

A nagybirtoknak a kisbirtok felett fontos előnyei vannak. A nagybirtok több drága emberi munkát megtakarít a géphasználat által. A kisbirtok sokkal kevesebb és sokkal tökéletlenebb szerkezetű gép beszerzését bírja meg. A nagybirtok gazdaságát magas képzettségű szakember igazgathatja a gazdaságat legcélszerűbb elvei szerint. A nagybirtok tarthat kísérleti telepet új termelési ágak bevezetésére, s ez alapon jövedelmezőbb termények termelését képes meghonosítani. A nagybirtok kevesebb munkával és kevesebb kiadással űzhet állattenyésztést, mert legelőn, egy-két pásztor őrizete mellett, tarthat gulyát, ménest, sertéscsordát és juhnyáját. A kispasza kénytelen ez állatokat kézből etetni; vagy ha kis legelőt szakíthat külön számukra, néhány darab állat őrzése egy külön embert foglal le. A nagygazdaság bizonyos terményeit, így a tejtermékeket, könnyebben fel tudja dolgozni és jobban képes értékesíteni, mint a kis mennyiséggel dolgozó kispaszaság. A nagybirtok megbir oly nagyobb földjavítási, vagy öntözési befektetéseket, amelyeknek a kamatai csak később térülnek meg, de akkor aztán busásan. Ily javítások kis birtokon már azért sem eszközölhetők, mert annak a területe rendszerint nem terjed annyira, hogy legyen hova levezetni róla a fölösleges csapadékot, vagy talajvizet, avagy hogy legyen honnan vezetni rá öntöző vizet. A nagybirtok mezőgazdasági üzemét nagyipari üzemmel is segítheti: állíthat fel szesz-, téglá- és cserép-gyárat, gyárthat fa-termékeket, seprűt, papírt. A nagybirtok olcsóbban jut hitelhez. A nagybirtok nagy tekintélyénél fogva a helyi és központi hatóságoktól oly előzékenységet élvez,

amelyek számára gyakran sok időt és sok kiadást megtakarítanak. A nagybirtok jobban ki tudja használni úgy a munka, mint egyéb szükségletei beszerzésénél a helyi árkülönbségeket. Minthogy sok munkásra és sok fogyasztási cikkre van szüksége, azokat nagyban, aránylag olcsón, onnan szállíttathatja, ahol a legolcsóbban találja.

Mindez előnyökkel a kisbirtok nem rendelkezik. Következésképpen én attól tartok, hogy a nagybirtokoknak kis birtokká leendő feldarabolása a föld jövedelmezőségét tetemesen csökkenti, s a kisbirtokok ellátó képességére alapított számításainkban csalódnánk.

Bolgár: Az én tapasztalataim, a kisbirtok jövedelmezőségét illetőleg, a Török által felhozottakkal homlok-egyenest ellenkeznek. Én határozottan arról vagyok meggyőződve, hogy a kisbirtok a nagybirtoknál sokkal jövedelmezőbb: alig bírok ugyanis olyasvalamit találni, amiben a kisbirtok a nagybirtokkal szemben hátrányban maradjon; de számtalan az olyan körülmény, amelyben a kisbirtok fölénye a nagybirtokkal szemben megbecsülhetetlen.

Lássuk előbb csak a Török által felhozott tényeket.

A legszükségesebb és a legtöbb emberi munkát megtakarító gépeket a kis gazdaság is képes megszerezni: így megszerezheti a lógereblyét, a lókapát, a kukoricamorzsólót, a szecskavágót, a kaszáló gépet, a lovas cséplőt. Amit pedig nem bír egyedül megszerezni, azt megszerzi másokkal társulva. Amit így sem képes megvenni, azt bérbe veszi használatra. Ellenben a gép használatnál is meg van az a fölénye a nagybirtok felett, hogy a kis birtokos maga dolgozik a gépével, s az ő kezében kétszerte többet tart az, mint a nagy gazda által a gép kezelésére rendelt kevésbbé értelmes napszámos kezében.

Az értelmes kisgazda szintén képes kihasználni a gazdászati tudományok nyújtotta könnyítéseket és hasznokat. Ami fogyatékosága pedig a szakszerűségben mégis lenne, azt sokszorosán kárpótolja gondosságának az az ébersége, amellyel személyes haszna érdekében, gazdasága helyes intézése fölött mindenütt és mindenkor őrködik. A kisgazdának egyedül ez a fölénye a nagygazdaság minden képzelhető egyéb fölényét bőven ellensúlyozza. Mert amint — a közmondás szerint — a gazda szemétől hízik az ökör, úgy a gazda szemétől nő a gazdaság jövedelme is. Már pedig a nagybirtokon rendszerint nem a gazda, hanem annak a saját hasz-

nát kereső alkalmazottja az őrálló; de a gazdaság nagysága miatt, az alkalmazott sem képes, — ha még annál lelkiismeretesebb is, — mindenre kellő gonddal felügyelni.

Növény-termelő kísérleti telepeket fenntart az állam, és fenntarthatnak a községek is.

Állattenyésztést ép oly könnyen űzhet kis gazdaság is: különböző állatai számára mozgatható kerítéssel külön területeket keríthet el, s ott az állat reggeltől estig, sőt éjjel is, őrizet nélkül ellehet. Vagy ha talán a sok kerítés költségesnek mutatkoznék, több kishirtok, akár egy egész község együtt tarthat fenn közös legelőket. Az állat hizlalásnál azonban már ismét a kisgazdaság helyzete kedvezőbb, mert itt minden állatot maga a gazda hizlalhat.

Azokat az előnyöket, amelyeket a nagygazdaság a termények feldolgozásánál, értékesítésénél, földjavításnál, hitelnél, szükségletek beszerzésénél a nagyban való dolgozás következtében élvez, egymással szövetkezve a kisgazdaságok is kivétel nélkül megszerezhetik, s tényleg máris megszerzik. Épúgy kombinálhatják a szövetkezett kisgazdaságok a mezőgazdasági üzemet valamely alkalmas gyáripari üzemmel. És ezekben is meg van a kisgazdaságnak az a fölénye, hogy a kisgazdák, mint közvetlenül érdekeltek, maguk járván el, az ügyletkötéseknél a nagygazdaságok alkalmazottai által felszámítani szokott közvetítői díjat megtakarítják.

De a kisgazdaság javára, a nagygazdasággal szemben, legnagyobb fölényt kétségtelenül a gazda személyes munkássága biztosít. A kisgazda majd minden munkáját egymaga lévén képes elvégezni, nála a munka és a gazda ellátása összeesvén, az egyiknek az ellátási költsége tiszta jövedelemként megtakarítódik. Más szavakkal: a gazda által művelt kisgazdaság tiszta jövedelme annyi, mint a gazdaságért fizethető egész bérösszeg; holott a nagygazdaság tiszta jövedelme csak annyi lehet, amennyi a haszonbérösszegeből a tulajdonos ellátási költségeinek a levonása után fennmarad. Így például, — 10 forintos holdankénti bérletet számítva, — egy 60 holdas kishirtok évi tiszta jövedelme 600 forint; ellenben egy más által kezeltetett 600 holdas birtoknak az évi tiszta jövedelme, — a tulajdonos ellátására csupán 1500 forintot is számítva le, — csak 4500 forint, azaz 25°/₀-al kevesebb lehet.

Ezen fölötté minimális alapon, és ha a Magyarországon levő közel 21 ezer közép és kerekszámú

4 ezer nagybirtok helyett csak 20 ezer 600 holdas középirtokot is számítunk: Magyarországon a tiszta mezőgazdasági jövedelem akkor is évente 30 millió forinttal lenne több a tervezett kisgazdasági üzemekből, mint amekkora az a jelenlegi nagygazdasági üzemekből. Az 1895-ben tényleg fennállott birtokállapotok szerint a 100 holdasnál nagyobb összes közép és nagy birtokokból nem 20, hanem kerek számban 35 ezer 600 holdas középirtok és 350 ezer 60 holdas kisbirtok telik ki; ezek után pedig, a kisgazdasági üzem hiányából következő évi tiszta haszon veszteség a fennebbi mérsékelt számítás szerint 105 millió korona.

Ugy-e ebből nyerünk némi tájékozást arra a kérdésre: Miért a legnagyobb a világon éppen Magyarországból az amerikai kivándorlás? De a népjóléte miatt világszerte hámuft Egyesült-Államokban a 20 holdnál nagyobb és 400 holdnál kisebb birtokok a fölötté túlnyomók, annyira, hogy az ily birtokok összes száma közel 5, mond: öt millió, míg a törpe és nagybirtokok száma együtt sem éri el az egy milliót.

Olá: Valóban az összes földműves országok között, — még talán Oroszországot kivéve, — Magyarországhoz hasonlóan rossz birtokmegoszlással csak Románia panaszkodhatik. Itt a 100 hektárosnál nagyobb birtokokból kitelnék összesen 12 és félezernél több 300 hektáros és 125 ezernél több 30 hektáros birtok. Ezek után pedig, a Bolgáréhoz hasonló számítás szerint, az az évi haszon, amely a 30 hektáros kisgazdasági rendszer alkalmazásával befolyandó nyereségi különbözetként elmarad, kerek számban 40 millió frankra megy.

Nincs hát mit csodálkoznunk afelett sem, hogy a katonai és rendőri hatalomtól Magyarországnál kevésbé fékezett Romániában az inségtől kétségbeesett vagyontalan nép a rablógyilkosságnál kegyetlenebb gazdasági berendezkedést fenntartó lelketlen állami hatalom és rend ellen föllázad s a vagyonosokra tör: erőszakkal akarja hatalmába keríteni azt, amit tőle az erőszaktól támogatott hatalom visszatart.

Szerb: A kisgazdasági rendszernek az erkölcsivel versenyző gazdasági előnyeit én is minden kétséget kizárónak tekintem.

A népesség szaporodásával mindenütt a belterjes gazdálkodásnak kell ezután mindinkább tért hódítania. Majd pedig, — miként az Kína keletén általában, s a nagy városok szomszédságában minálunk is már régóta megtörtént, — a kertgazdaságra kell áttérni. Már pedig

belterjes gazdaskodás kisbirtokon űzhető legcélszerűbben. Kertgazdaság meg épen nem is képzelhető nagybirtokon vagy nagygazdaságként; — mert nyilván, nagy káposztások, nagy szőlők, terjedelmes gyümölcsösök s más effélék, még egyáltalán nem képeznek kertgazdaságot. Tudjuk, a szerbek és a bolgárok mily óriási mennyiségű zöldséget és veteményt képesek megtermelni pár holdnyi kertészetükből, s milyen viszonylag dús jövedelmet szereznek kis területen: egy-két hold öntözhető jó helyen egy család jól megél, s azonkívül képes a helyért 100—200 korona haszonbért megfizetni.

De a belterjes és kerti gazdaskodáson kívül is vannak a kisgazdaságnak a nagyban föl nem található előnyei. Haszonnal űzhet például a kisgazda jövedelmező mellékfoglalkozásokat: tarthat méhest, tenyészthet selyemhernyókat, termelhet kosárfűzet, s azt téli estéken szórakozásképen is feldolgozhatja önmaga. Keletrumélia lakói százezreket vesznek be évente az aluk termelt temérdek rózsáolajából. Magyarország déli vidékén az államkincstár százezreket fizet ki évente a vidék paraszt lakossága által termelt selyemgubók beváltási áráért. Az erdélyi Érchegység egyes vidékein a kisgazdák téli foglalkozásaként űzött asztalos, kádár, szerszámkészítő mesterségek tekintélyes jövedelmi források. A kisgazda, ha némi ügyességgel és gyakorlattal bír, összes fanemű gazdasági eszközeit önmaga elkészítheti a saját fájából. Könnyebben tenyészthet a kisgazda a családot hússal ellátó házi nyulakat és galambokat. Mindezek az előnyök nagygazdaságban elmaradnak; holott kisgazdaságokban együttesen nagy értékeket képviselnek.

A tulajdonjog kérdése.

Kélli: Amit az inémt elmondottak, lehet az mind egészen igaz és szerfölött kívánatos. De tényleg a dolgok mégis csak úgy vannak, amint most vannak. E dolgok alapjai pedig szerzett és szenteknek tartott jogok, amelyeket fegyverek, ágyuk, várak védelmeznek; s bárki legyen, aki e jogok ellen támadni mer, — legyenek bár százszeres gyilkosabbak azok a jogok, mint az ellenük irányzott támadás, — a támadónak szabadságán vagy életén a fegyveres hatalom könyörtelenül keresztül gázol.

Mindenki tudja, hogy e jogok a vagyonosak uralmát védik a vagyontalanok felett. Máskülönben miért lennének sokkal súlyosabbak a vagyon ellen elkövetett bűntények a közönséges polgárokat támadóknál? Miért lenne az, hogy ha valaki például kerítésen vagy ablakon bemászva, — cselédi minőségben pedig másképpen is, — ellop akármi csekély értékű tárgyat, oly súlyosan lakolhat tetteért, mintha valakit karján, lábán vagy akármi testrészén megcsönkített volna. Ha pedig csak könnyen gyógyuló sebet ejt máson, azért alig néhány napi fogház vagy kevés pénzbüntetés éri. Miért a vagyonnak ez a szigorú, s a személynek ez a laza védelme? Nyilván azért, mert vagyon elleni bűntényeket rendszerint a szegények szoktak elkövetni a gazdagok ellen; személy elleni bűntényeket azonban rendszerint csak a vagyonosak követnek el a vagyontalanokon, vagy ezek egymáson: a gazdag vagyona pedig drága, a szegény személye ellenben olcsó. Sőt néha éppen egészen ingyen engedi a vagyonost védő állam a vagyontalanat a gazdag áldozatául esni. Általános szokás az, hogy gazdag urak vagyontalan lányokat használnak fel, házasságon kívül, kéjvágyaik kielégítésére. Ezzel számos szegény leányon oly sérelmet követnek el, amellyel szemben megváltás lenne a halál. Mégis e büntett ellen az állam csak azon esetre szab ki büntetést, ha a férfi a lányt testi épsége megsértésével vagy

elaltatással s általában öntudatától való megfosztással kerítette hatalmába. De már a kerítő, aki természetesen szintén mindig vagyontalan, sújtható büntetéssel; s ha az őt felbújtó uracsnak úgy tetszenék, az maga is tehetne vallomást ellene.

A vagyontalanok ellen a vagyonosak érdekében törvénybe iktatott ily igaztalanságok láttára valóban emberfölötti, vagy inkább esztelen bizalom kell ahhoz, hogy a megpendített földosztási terv békés keresztülviteléhez reményünk lehessen!

Józan: Ha nem tévedek, eddigelé földosztást még senki sem tanácsolt. Csak arról volt szó, mily nagy előny lenne az országainkra, ha művelhető földjeink megannyi kisgazdaságra osztva műveltetnének.

Nekem azonban tényleg rendűletlen hitem van abban, hogy az, aminek az igazsága föltétlenül világos és bizonyos, előbb-utóbb általános elfogadásra talál és megvalósul. Már pedig az én ítéletemben a ma érvényben levő tulajdonjogi rend ép annyira, sőt sokkal inkább oktalan, mint a nagygazdasági rendszer. S minthogy ezzel szemben a köztulajdoni rend igazsága és célszerűsége én előttem egészen bizonyos: én valóban hiszek a magántulajdon bukásában és a köztulajdon diadalában.

A magántulajdon egész intézményéből csupán egy résznek, az öröklés jogának az észszerűtlen és helytelen voltát kívánom bizalmam igazolásául kimutatni; ez egy résznek a megdőlésével ugyanis megdől az egész magántulajdon.

Mindenekelőtt azt kérdezem: mi ad jogot az örökösnek öröksége öröklésére?

Kélli: Az örökhagyó akarata.

Józan: Legyen! Bár minden más jogilag számottevő akarat olyan, amelynek tárgyát, célját az akarat akarója meg is valósíthatja. Minthogy pedig az örökhagyó a végrendelet célját, — vagyonának örökösére ruházását az ő halála után, — semmiképen meg nem valósíthatja: azt kellene mondanunk, hogy a végrendelet nem valóságos jogi akarat, s mint ilyen jogilag nem érvényes.

De engedjük meg, hogy a végrendeletben jelzett akarat jogi hatással bír. Ekkor is megint azt kell kérdeznünk: Mi okból van a végrendeleti akaratnak jogi hatálya:

Kétféle: Az állami közakarat erejénél fogva.

Józan: Helyes! Eszerint úgy a végrendeleti, mint a törvényes öröklésnek egyaránt az állami közakarat szerez érvényt! Ennek az akaratnak pedig, — nem tagadom, — legyen bármennyire fonák és esztelen is, ön-maga adja érvényét: mert csakugyan a közrend fenn-tartása érdekében léteznie kell a földön valami legfőbb tekintélyű, kétségbe nem vonható, csálhatatlan akarat-nak, s ez az akarat ez idő szerint csak az állami akarat lehet. De ugye az nincsen kizárva, hogy ez az akarat miként eddig, úgy ezután is időről-időre változzon?

K.: Nincsen!

J.: Az állami akaratnak eddig ismert változásaitól nagyjában nemde arra közetkeztethetünk, hogy azok a változások az észszerűség, a közboldogság fokozása, az egyenlőség, a szabadság nevében támasztott követeléseknek adott engedmények: röviden, hogy az állami akarat az okosság és közjótól vezettetve változik.

K.: Az állítás igazságát, különösen utóbbi alakjában, már könnyen lehetne vitatni; de időkimélés kedvéért helyben legyen.

J.: Annyi mindenesetre való tény, hogy akár az uralkodó, akár az alattvaló osztály csak az igazság és a közös nevében mernek manapság reformokat ajánlani és keresztül hajtani. S a közműveltség fejlődésével ezt a jövőtől még fokozottabb mértékben várhatjuk.

K.: Ugy gondolom, ezt könnyebb elismerni.

Józan: Ennél többet én sem kívánok. S most lássuk az öröklés kérdését!

Tegyük fel, hogy van nekem egy jól fölszerelt körülbelül egy millió koronát érő 1000 holdas, tehermentes birtokom. S tegyük fel, hogy van egy fiam, és egy lányom, akikre az utánam maradandó örökség néz. Fiam és lányom természetesen ismerik vagyoni helyzetemet, s akár akarom, akár ellenzem, abban a tudatban nőnek fel, hogy ők egy milliós örökségnek lesznek majd urai. Fiam okos, jólelkű, természettől kifogástalan jellemű fiú. Hasonlóképen a lányom. A világtól azonban egyik is elmaradni nem akar.

Abban a társaságban pedig, mely nekik és hasonló-nak a „világ” a már fölserdült fiúk idejük nagyrészt zsurozással, kocsikázással, lovaglással, lóversenyezéssel, vadászással, bálozással, kártyázással s más efélékkel töltik. De nem foglalkoznak semmi olyannal, amiből a birtokom művelését, kezelését megismerhetnék, vagy bár-

miféle akár testi és termelő, akár csak intéző és ellenőrző munkát elsajátíthatnának. Én, amennyire egyéb elfoglaltságom engedi, utánna nézek a gazdaságnak, az az jövedelmez is szépen: de a nagy háztartás, valamint fiam és leányom költséges neveltetése mind fölemésztí azt. Leányomat megkérlik. Hozományúl negyed millő koronát adok neki, s ezzel birtokomat terhelem meg. De leányom egyúttal egyszersmindenkorra ki van előgítve.

Halálom után, — tegyük fel, — birtokom egyedül fiamra száll, a mondott teherrel együtt. Faim szeret utazni; gavallér ember, költséges mulatságokat ad; bolondúl a szép asszonyokért és a szép lovakért. Belevág a politikába is: a választások majd annyit fölemésztének, mint egyéb kedvtelései. Birtokán ritkán tartózkodik, s csak másoktól hallja, hogy az intéző a közelben egy 100 holdasnál nagyobb birtokot vásárolt, — eddig megtakarított tisztí jövedelméből. Látja, hogy intézője kisebb jövedelmet szolgáltat be neki, mint nekem szokott; de hát, — amint az intéző mondja, — az időjárás az utóbbi években nagyon megromlott, a munkabérek pedig ijesztően fölemelkedtek; emiatt a birtokból, — amint az különben az intéző számadásai-ból is világosan kitűnik, — több jövedelmet kisajtolni lehetetlenség. Fiam megházasodik; de költséges külföldi és más kirándulásait egy-két év múlva ismét csak úgy folytathatja, mint régebb. A birtokot nyomó tehernek a kamatát sem bírja fizetni; sőt rohamosan nőnek az újabb adósságai. Mindamellett már nagyon megszokott költséges életmódjával felhagyni nem képes. Öregségére a birtok árverezés alá kerül s fiam és családja az útra marad.

Fiamnak is vannak gyermekei: ezek hozzá hasonló nevelést kaptak. Láttak, tanultak sok mindent; de nem szereztek képésítést semmi olyan foglalkozásra, amiből tisztességesen megélhetnének: úri koldusokként élík le életöket.

Van-e igazság ebben a képen?

K.: Kivételképen fordulnak elő ilyen esetek; de az ily kivétel az átlagosnak erős túlzása.

J.: Ha túlzás is, igazságnak a túlzása. Nem nevelődne-é az államra és önmagára nézve is egy sokkal értékesebb polgár abból a gyermekből, akire csak munkaalkalom néz, mint abból, akire esztelen fényűzés lehetövé tevő nagy vagyon vár? Nem sokkal helye-

sebb-é gyermeket és ifjút oly helyzetbe juttatnunk, amely leginkább alkalmas őt az ő mindenirányú képességeinek a kifejlesztésére sarkalni, mint oly szerencsétlen kilátásokkal nyomorítani meg, amely elnyom benne a komoly, hasznos munkára szító minden ösztönt, s csak hiú és vagyonpusztító vágyaknak ad bő táplálékot? Nem helyesebb-é, hogy 1000 hold birtok 20 családnak nyújtson oly kereseti alkalmat, amely mellett szellemi és testi erejüket termelő munkára képző gyermekeket növelnek, mintsem egy család látsson el akkora bőséggel, amely az élet közös feladatainak s a közös erkölcsi kötelességeknek a komolyan vételét szinte szükségképen lehetetlenné teszi? Nem helyesebb-é, hogy 1000 holdon 20 család éljen munkája után polgári jólétben, mint az, hogy egyetlen család munkátlanul eméssze föl mindazt, amit más 19 keres? Nem üdvösebb-é az államra, a nemzetre nézve, ha 1000 holdon 20 önálló, s csak a köztől függő polgárcsalád él, mintha a 20 közül csak egy a független, a többi 19 pedig ez egy akaratának van alárendelve?

Kétféle: Megengedem, hogy minden úgy van; s a nagy vagyonnak általad összeállított bűnlajstromát bizony még sokszorosan lehetne hosszabbítani. Mindamellet vannak bizonyos magasabb, kevésbé kézzelfogható, de szintoly fontos, sőt még fontosabb közérdekek, melyek a nagy vagyonok létét nélkülözhetlenné teszik! Ha szétekintesz, azt látod, hogy országainkban a közélet, az állami és helyi politika vezető férfiai szinte kivétel nélkül nagy jövedelmű emberek. A művészetekben és tudományokban is többnyire az ilyenek válnak ki a többiek felett. S vajon miért? Úgy vélem, azért, mert csak nekik van meg ahhoz a szabad, gondtalan idejük és a pártatlanságot biztosító vagyoni függetlenségük, hogy egyik-másik hajlamuk szerint való társadalmi, politikai vagy tudományos és művészeti pályának saját tetszésük szerint szentelhessék oda magukat. Hozzá, e passziók gyakran még tetemes áldozatokat is kívánnak, amit a szegény, vagy csak kevés vagyon fölött rendelkező meghozni képtelen.

Józan: És te valóban úgy vagy meggyőződve, hogy ha azok a vagyonos vezető férfiak, — akiket többnyire csak gazdagságuknak köszönhető magas összeköttetések tolnak fel az érdemtelen vezetői polcra, — magas szerepükből ma félremozdítatnának, holnap megállana az államok és az egyesek vérkeringése s tüstént halál fiaivá lennének mindannyian? Hidd el, a

dús, nagy családoknak a vezető szerepe inkább csak látszólagos. Összeköttetések nyújtotta minden előnyeik dacára is, az igazi nagyok, akiknek neve s hatása távoli utókorokra fennmarad, többnyire egyszerű, szegényes sorsból emelkedtek föl. Ennek látjuk fényes bizonyosságait a XIX. század bámulatos politikai, gazdasági, tudományos és művészeti előhaladásában. Ily szerény sorsból fölemelkedett emberek adták vissza a balkáni népek szabadságát. Többnyire ilyen emberek teremteték meg Magyarországon a nagyszerűségével a világtörténelemben is párját ritkító forradalmat.

A vagyonban, befolyásban hatalmas családok sarjainak a gyakran sokat ígérő tehetsége, sok esetben a pazar bőség, s a családi vagy osztálygög fertőjébe fúl inkább, mintsem attól szellemben megtermékenyüljön.

Ha régebb a politikai és közművelődési haladás vezetői között nagyobb arányban is voltak a nagyvagyonú főnemeseik, ez csak amiatt történt, mert akkor a mostani köztisztviségek tiszteletbeli, — fizetéssel nem járó, — hivatalok voltak; s következőleg a politikai és kulturális vezetéssel csak azok foglalkozhattak, akik nem kényszerültek létfenntartásukért munkálkodni. Mihelyt azonban a köztisztviselők szolgálatukért megfelelő ellátást kezdtetek kapni, a vezetésben az alacsony származásúak a magas származásúakkal mindjárt megosztottak. De ugyanekkor egyszersmind meg is szűnt minden államérdek a nagybirtokok fenntartására.

Kéti: A nagy családokat nagy hagyományok fűzik a nemzethez, s teszik annak biztos támaszaivá.

Józan: Hát csak a fényes, nagy családoknak lehet-e fölemelő, a nemzet iránti köteleességek önfeláldozó teljesítésére serkentő hagyományai? Ismerek én olyan szerény, szegény családot, a melynek a hagyománya nagy eposzban van megörökítve, amely Botondig vezeti vissza mesés történetét. Nem mondom, hogy beszél e történet annyi vad öldöklésről és ezekért a a nemzettől vett annyi gazdag jutalomról, mint az előkelő családok hagyományai; de biztos vagyok abban, hogy a hazának tartozó munkás köteleességtetésre az emezeknél jobban nevel.

Kéti: De, ha valóban annyira oktalan lenne a nemzetnek jó munkás felét, száma csekélyisége dacára is fél rabszolgaságban tartó henye és pazar nagybirtokos nemesség gazdasági s részben politikai uralmának

a fenntartása: akkor hogyan képzelhetsz el kormányt és törvényhozást, mely e gyalázatosnak látszó helyzet fenntartására csak egy napig is képes?

Józan: Úgy, hogy a kormány és törvényhozás tagjai a nagybirtokosokkal együtt uralkodó osztályként búsas előnyöket élveznek a közös erővel közös uralmuk alatt nyomorgatott alattvaló osztály nehéz munkájából és gyötrelmes inségéből. Kapna csak a kormány és a törvényhozás minden tagja napi két korona bért ellátásul, s hozzá lakásnak egy sötét, szűk lyukat, és egy kaszáséhoz hasonlóan sovány táplálékot; ezenkívül pedig ne lenne jövedelme semmi más: akkor tudom, hamar törvényjavaslat kerülne a Ház asztalára a birtokrendszer egyenlősítő változtatásáról; s azt is tudom, sürgősen és egyhangúlag szavazná meg az országgyűlés ezt a javaslatot.

K: Vakmerő dolgokat beszélsz. Vigyázz, mert az emberek, — és pedig minden nemességre s magas méltóságokra való tekintet nélkül — akkor a legvadabbak, amikor legundokabb szennyesöket szellőztetik.

J.: Gyámoltalan beszéd! Engemet nem a vakmerés vezet. Csupán igazat kívánok szólani. Az igazat pedig megmondanunk e földön egyik legszentebb kötelességünk. Kerüljön aztán az nekünk bármibe: Ha életünk is lenne az ára, jutalom az és nem büntetés.

Osztórák: Ha elismernék is azt, hogy az egyesek birtokában milliók elnyomásával a nagytőkétet összehalmozó magántulajdoni rendnek a magánöröklés útján még súlyosabbá tétele a nép s az állam erkölcsi és gazdasági érdekeivel egyaránt ellenkezik: azzal még meggyőzve nem lennének a magánöröklés általános helytelensége felől. Következésképp, ha hajlandók is lennének a politika boszorkánymesterei a közéletlenség csillapítása végett a magántulajdon féltelenségeinek némi zabolázására a magánöröklessel együtt a nagy magánvagyonok öröklését is fenntartva, a helyzet csakhamar a réginél is rosszabbá válhatna.

A magánöröklés mellett pedig szólnak igen fontos érvek, amelyek annak a lomtárba dobását nehezen fogják engedni. Hogy ne is hangsúlyozzam ismét azt a hatalmas munkaösztönt, melyet az egyesnek az a tudat ad, hogy az élete alatt általa gyűjtött vagyon az ő vérszerinti leszármazóit, vagy az általa legtöbbrebecsült leginkább kedvelt más személyeket avagy intézményeket fogja halála után boldogítani s az ő földi életét élete

gazdasági eredményében mintegy tovább folytatni: vannak a magán öröklésnek más oly lényeges előnyei amelyeknek az erejére a Józan által felhozott okok semmi kétséget nem vetnek.

Amint tudjuk, általános szabály szerint, a gyermekek vagy vérrokonok örökölnék a szülőktől vagy vérrokonoktól. De kivételképen az örökhagyó gyermekeit részben is, egyéb vérrokonait pedig egészen is kitagadhatja. Ez a törvényhozási intézkedés, az azt követő gyakorlattal együtt, a természet törvényein alapul. A természetes átöröklős ugyanis ugyanazon testi és lelki tulajdonságokat a szülőkről a gyermekekre szállítva, az ugyanazon ősektől származó egyenes ági és oldalági vérrokonok nagyjában azonos képességekkel és hajlamokkal bírnak. Ez pedig egy oly önmagától működő bölcs kiválasztást vezet be az öröklési jogba, amelyet az állam csak nehezen, vagy egyáltalán nem lenne képes a maga, megfigyelésre alapított s némi önkénnytől örökre elválaszthatatlan okoskodásával helyettesíteni. Nagy vagyonok kezelésére s minél jövedelmezőbb gyümölcsöztetésére például ősektől származott családok bírhatnak és bírnak a legtöbb természetes képességgel, amely ősök maguk szereztek ama nagy vagyont. É vagyont szétforgácsolva a természetes örökösök helyett olyanok kezére adni, akik annak a bő kamatoztatására természetadta képességekkel nem bírnak, a legnagyobb közgazdasági hiba lenne, s mihamar a nemzet elszegényedését vonná maga után.

Józan: Ha az átöröklés ez általános törvénye szerint az elődök tulajdonságai átszállanak az utódokra, akkor hogyan lehetnek takarékos, józanéletű embereknek festett életű, pazar gyermekeik?

Osztrák: Nem tagadom, az általános törvény alól sok a kivétel. De e kivételek számbavételére az örökhagyónak a törvény teret ad. Ha gyermeki vagyona öröklésére alkalmatlanoknak vagy méltatlanoknak mutatkoznak, köteles részre szoríthatja, sőt ki is tagadja őket. Leszármazók hiányában még nagyobb ez a szabadsága. Ajándékozás útján pedig még életében biztos és érdemes kezekbe juttathatja egész vagyonát.

Józan: Az esetek arra, hogy nagy vagyon annak legcélszerűbb gyümölcsöztetésére képtelen és méltatlan kezekre kerül, mindennaposak. Ellenben fölülte ritkán van arra példa, hogy az örökhagyók számító ész parancsára önös családi érzelmeiket legyőzve, vérrokonaikat, vagy

épen leszármazóikat kitagadják, s vagyonukkal a rokonok hiú élvágya helyett valami nemesebb célt szolgálnak.

Másfelől az átöröklés törvénye maga, végére mehetetlen bonyolultsága miatt, annyira határozatlan, hogy a természettudományban is alig érdemli meg a törvény nevet, annál kevésbbé a semmi értelem zavart nem tűrő jogi tudományokban. Mert hogyan örökölhessen például egy nagybirtokos fia a nagybirtokos szükséges sajátosságait, ha a fiú egy nagyiparos lányától született és főleg anyja jellemét viseli magán. A faj életképessége érdekében annyira kívánatos vérkereszteződések egyáltalán annyira összekevernek az egyesekben mindenféle, számtalan családból belészármazott hajlamot és képességet, hogy az átöröklés még akkor is teljesen megbízhatatlan, ha szabatosan törvényszerű.

De ha az örökösödés szabályozásánál az átöröklésnek mégis valóban alapvető jelleget tulajdonítunk: akkor csak annál inkább el kell vetnünk a magánörökösödést az állami vagy együttes örökléssel szemben. Tudjuk ugyanis azt, hogy a most létező nagybirtokosság főleg katonai kiválásnak köszöni keletkezését. Az okok között, melyek az államot nagy birtokadományozások tételére indíthatták, hadi erélyeken kívül szerepelhettek még politikai érdekek is; de sohasem szerepeltek gazdaságiak. Azért azon szabály szerint, hogy nagybirtokok azok örökölhetnek, akik nagybirtok megszerzésére, kezelésére és jövedelmeztetésére e tehetségekben kiválott őseiktől a megfelelő képességeket örökölték: az ősi nagybirtokok összes örökösei kizárandók örökségükből!

Osztrák: Ipari tőkékről azonban ugyanez nem mondható, mert azoknak csakugyan jeles ipari képességekkel megáldott emberek az alapítói.

Józan: De ezekkel szemben is áll az átöröklés törvényének megbízhatatlansága. Holott a nagy vagyonnak a jövődöbéli örökökre gyakorolt erkölcslezítő hatása ama törvényeknél sokkal bizonyosabban érvényesül. Főkép az ellen igyekeznek védekezni a hitbizományok, ami egyszersmind állításom igazságának állami elismerése. Azért hát nem lenne-e sokkal célszerűbb az ipari tőkék tekintetében is az, hogy nagy tőke öröklése senki számára a születés véletlene által kilátásba helyezve ne legyen, s csak akkor bíznának meg egyesek ily tőkék gyümölcsöztetésével, amikor erre való alkalmasságuknak félreismérhetetlen bizonyosságait adták? Nem lenne-e ez így

a nemzetre nézve sokkal üdvösebb? S valyon az egyes is nem akkor boldogabb-é, amikor tehetségeinek leginkább megfelelő munkakörben mozoghat?

Osztrák: Adná Isten, hogy minden ember ez általad vallott meggyőződést tehetné magáévá.

Szláv: Magam is hiszem, hogy a Józan által kifejtett igazságok időmultán általánosan el fognak terjedni. Hogy terjedésük eddigelé nagyobb arányokat nem öltött, annak, — úgy vélem, — egyik fő oka a keresztény hit meghamisítása volt. Mert épen azok, akiknek élethívátása a keresztény testvériességnak gyakorlati megvalósítása lett volna, szegültek ellen példájukkal a Jézus tana követésének.

Magyar: Ez állítás igazságát talán egyetlen ország sem teszi szembeszökőbbé, mint éppen Magyarország.

Nemcsak az Újszövetség, de már az Ó is ismételtten rendeli a hívőnek: Ne ölj! Hasonlókép a kapzsi vagyonszerzést megtiltó parancsok is úgy az Ó, mint az Újszövetségben számosak. Hazámban a főpapok mégis nagy birtokokat és javadalmakat fogadtak el az államtól, hogy azok fejében az idegen ellenséget, sőt szükség esetén honfitársainkat is, saját fegyveres csapataik élén pogányul öldököljék. Hogyne lenne hát most hitvesztett a nép és erőtlen az igazság, amikor ép azok, akiknek a keresztény hit hamisítatlan épsége fölött örködniök kellett, — ajkukon a szentírás szavaival, — századokon át ily szentírássellenes példát adtak híveiknek.

S valjon jobb-e a példa, amit a keresztény igazságok megközelítése irányában a főpapság a népnek ma is ad?

A nemzeti hadseregek felállítása előtt, ha a főpapság az élvezett nagy javadalmak fejében hadi szolgálatokra vállalkozott, ezzel egyedül közös keresztény hittünk és különös vallási hivatása ellen vétkezett; a hazának ellenben javára dolgozott. Most azonban, ugyanazon roppant javadalmak megtartásával, nemcsak a kereszténység, de a hazafiság ellen is súlyosan vét. Azt a javadalmat ugyanis, amelyet hajdan állami közszolgálatok fejében élvezett, megtartja most is, amikor az állam ama szolgálatokat saját külön bevételeiből, külön katonáival és egyéb alkalmazottaival végezteti. Ezzel pedig, — saját gyönyöreinek ismét csak vallásellenes szolgálatára, — létszáma csekélysége dacára is, oly mennyi-

ségű vagyont tart lekötve, amely fölosztva felebarátaik százezreinek nyújtana polgári jóllétet. Hisz Magyarországon van több akkora egyházi birtok, amelyből 500--1000 kisbirtok ki lenne hasítható. Most pedig, az a főpap, aki ezt prédikálja: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat, — egyedül élvezi annak a birtoknak a jövedelmét, amely becsületes munka mellett ezer vagyontalan, nyomorral, küzdő felebarátjának adhatna jóllétet.

Hogy is lehessen aztán keresztényi és mintaszerű azon főpapok leg többjének az élete, akiknek az erkölcséit ily kísértések csábjainak kitéve hagyja az állam! Csak természetes, hogy kevés az a főpap, ki Jézus első híveként, Jézus eme parancsait: Boldogok a szegények . . . Boldogok az alázatosak . . . Ne fejedelmi udvartartással vélné betölthetni.

Cse: Mégis tekintve a jellemnek azt az általános felsőbbségét, amellyel e pályára vonzó hajlamainál s vallásos neveltetésénél fogva általában a papságnak is, de különösen a főpapságnak a laikusokkal szemben bírniok kell: célszerűbbnek mutatkozik, hogy épen a legnagyobb vagyonok fölhasználási módja felett, azok rendelkezhessenek, akikről legkevésbbé tehető föl e vagyonok helytelen vagy épen gonosz és vétkes fölhasználása. Hisz eszményképen el sem lehetne gondolni annál kívánatosabbat, mint hogy egy szeretetben és bölcseségben tökéletes ember oly módon és oly mértékben juttasson mindenkit a javak használatához és élvezetéhez, amint az a közszükségnek s az egyesek egymáshoz viszonyított szükségének is a leginkább megfelel.

Magyar: Ha lennének tökéletes emberek, és ha főpapjaik azok lennének, akkor megvallom, e kifogás ellen alig volna mit szólanom. De mivel ez nincsen úgy, és mivel főpapjaink is ugyancsak ki vannak téve kísértéseknek: — a mai berendezés mérhetlen sok rosszal és fölötte kevés jóval jár. Hogy a rosszak közül még csak egyet említsek: főpapjaink megfordítják az evangélium e parancsát: Aki közületek első akar lenni, az szolgáljon a többinek . . . és magukat szolgáltatják ki másokkal; a köztudomás szerint nem egyszer szolgáltatják ki magukat nőszemélyekkel is, olyképen, hogy a kiszolgálás a szolgálattelvőnek női becsületébe, maguknak pedig több ily szolgálatot tett nő eltartásába kerül.

Különben is a köz, s ezáltal az egyesek, ha benne érvényesülhetnek, helyesebben képesek önmaguk ítélni meg saját javukat, mint bármily szeretettel s böl-

csességgel megáldott idegen. Miért ne biznók hát inkább egyenesen magukra a polgárookra e kérdésben a döntést!

De a papságnak helyesen fölfogott erkölcsi érdeke is mindenkor azt kívánja, hogy a világi, s éppen a gazdasági dolgokkal való vesződés kényszere alól föl legyen mentve. Az evangélium is azt mondja: Egyszerre két úrnak szolgálni nem lehet . . . E tételben pedig mély igazság rejlik; mert semmi sem képes a léleknek az isteni világosság befogadására alkalmas tisztaságát, a szívnek az Isten és ember állandóan pártatlan és odaadó szeretetére képesítő érzékenységet annyira megőrizni, mint a vagyoni vagy bármilyen anyagi érdekű foglalkozástól való tartózkodásunk; és viszont semmi sem annyira alkalmas a lélek amaz igazságra sóvárgó tisztaságának az elhomályosítására s érzékenységének az eltompítására, mint éppen gazdasági és üzleti vesződségek és spekulációk.

Elnök: Szíveskedjenek a vitában rendet tartani! Józan még nem adta elő a magántulajdon ellen a magánöröklés bírálatára alapított összes mondanivalóit: érvelése befejezetlen maradott. Azért, mielőtt tovább mennénk, fölkérem Józant, folytassa!

Józan: Az imént felhozott, és igen sok más kisebb ok, természetesen megnehezíti azon meggyőződés terjedését, mely szerint a ránk váró politikai reformok feladata csakugyan valami olyanszerű tulajdonjogi és gazdasági helyzet létrehozása, amilyen a kereszténység első hirdetőinek is szemei előtt lebeghetett akkor, amikor Jeruzsálemben, s kétségen kívül más egyházakban is, vagyonszétosztásra léptek.

Számolva a magántulajdon erősségét képező előítéletek és érdekek nagy erejével s számolva azon igények jogosultságával, amelyeket a már életben lévő várományosok eddigi neveltetésükkel a rájuk váró vagyona a most fennálló jogrend szerint tényleg megszereztek: a magánörökösödést állami vagy nemzeti örökösödéssé alakítandó reform akként lenne bevezethető, hogy az csak az ezután születendő örökösöket érje. Ezekkel szemben az állam jogsértést nem követne el, mert ezeknek még nincsenek szerzett jogaik. De nem követne szülőikkel szemben sem, mert az így születendő gyermekeknek a fölneveltetése már az állam terhe és feladata lenne, — a reformált nevelési terv szerint: az állam vevén át a gyermek nevelésére és ellátására vonatkozó köteleességeket, nem lehetne sére-

lem az, ha ezzel együtt átvinné a szülőtől az e kötelességek teljesítésére szánt vagyont fölötte, halálutánra szóló rendelkezési jogot.

Valóban, ez az intézkedés az ország összes lakossága alig tíz percentjének bántathatná a szülői és tulajdonosi érzelmeit. De felénél nagyobb rész kétségtelenül csak nagy jótétményt láthatna benne, mert levénné válláról az utódok nevelésének s keresetbe helyezésének gondját, s e nehéz feladatnak sokkal helyesebb megoldását biztosítaná.

Lengyel: Ezúton tehát egy-két nemzedék leforgása alatt az ország összes ingó és ingatlan vagyona nemzeti vagyonná lenne? s állami rendelkezés alá kerülne?

Józan: Az ingatlan mind. Az ingóból azonban célszerű lenne bizonyos csekély résznek magánöröklés tárgyát képeznie. Így apáról fiúra, s általában elődről utódra szállhatnának mindazok az apróbb tárgyak, amelyeket az utód elődje személyes vonatkozással bíró emléktárgyaiként őrizhetné. Ilyenek lehetnének az elhunyt órája, asztala, széke, pálcája, néhány legkedvesebb könyve, s más efélék. Ezek összesen is csak oly jelentéktelen kivételt tehetnének, hogy amiatt a nemzet öröklése szemmi szóra érdemes csorbát ne szenvedjen.

Elnök: Tanácskozásunkat a tulajdon kérdésében ezennel berekesztendem, az elért eredményt összefoglalom:

Bizottságunk meggyőződése szerint:

A magántulajdon minden neme köztulajdonná teendő. E cél elérésére a legalkalmasabb módnak ígérkezik a magánöröklésnek nemzeti örökléssé tévése olyképen, hogy az ezután születendő gyermekeket örökhagyóik halálakor megillető öröksége a gyermekek helyett a nemzetre szálljon.

A termelés nemzeti szervezéséről.

Elnök: Az már igen sok bölcsészeti, jogi és gazdasági gondolkozónak rég vallott meggyőződése, hogy az emberi társadalom békéjének legnagyobb átká, az ember-szeretet nemesbülésének szinte legyőzhetetlen akadálya a magában is majd minden okszerűséget nélkülöző magántulajdon. A magántulajdon elvetése, önkény-érthetőleg, egyértelmű a köztulajdon valamely alakjának az elfogadásával; ez pedig a tulajdon bizonyos használati módjának a kigondolását teszi szükségessé. Amily meggyőzők és egyhangúak azomban az írók a magántulajdon hibáinak a föltüntetésében, ép oly sokféle s néha egészen kalandos terveket ajánlanak a közössé tett tulajdon használatára.

Hiszem, hogy bizottságunk e kérdésben is megtalálja azt a megoldást, mely sem a létező viszonyoknak erőszakos és teljes fölforgatását, sem az oly hatalmas hajtó erőül szolgáló magánérdeknek a munka ösztönzői közül való kikapcsolását meg nem kívánja. E jó reményben tűzöm ki megbeszélésre a köztermelés szervezésének a kérdését.

Görög: A termelésnél, kétségkívül a különböző tárgyaknak szinte végéremehetetlen sorára kell figyelmet fordítanunk. Külön természetű mindenekelőtt a termelésnek két fő neme: a mezőgazdasági és ipari termelés. A tulajdonképeni mezőgazdasázzal egy csoportba számíthatjuk az erdészetet és kertészetet, valamint a velők kapcsolatos más termelési ágakat. Az ipart viszont a bányászat és kohászat egészíti ki természetszerűleg.

Majd a termelésen kívül még a termelvények elosztásának és fogyasztásának a mikéntjét, s az elosztást közvetítő vagyongazdálkodást is meg kell beszélnünk. Végül a hitelügy kérdése is nem kis nehézséget okoz a tisztázásra.

E tárgyak részleteinek a tömkelege között való eltévelyedés ellen azonban, — nekem úgy tűnik föl, — számos óvó ismerettel rendelkezünk az államainkban

már eddig létrejött számos közmunkaszervezet közeli ismerésével. Sőt egyesek a köztulajdonra már most is államilag eléggé szervezve látják a társadalmat, s azért azt remélik, hogy egyedül a közadóknak a jövedelem nagysága arányában leendő fokozatos emelése is létrehozhatja a tulajdon és a termelés nemzetivé tétele által elérni óhajtott gazdasági egyenlőség állapotát; nem veszik persze komolyan ezek az adók oly mérvű emelésének lehetetlenségét, hogy az adók nyomása alatt a nagy vagyon a magántulajdonos javára megmaradó jövedelmében kicsínnyé zsugorodjék össze. Ám azok, akik ezt komolyan veszik, a munka és termelés valamilyen közös és új szervezésében keresik a kóros vagyoni ellentétek lehető kiegyenlítését.

Az osztályellentétek a vagyoni kiegyenlítésének e módjára naponta inkább ráérlelődnek a nemzetek.

Mindegyre több-több oly nagyfontosságú magánügy válik állami közüggé, melynek a közüggé válásáról, csak egy emberöltővel is előbb, alig mertek néhányan álmodni.

Ezelőtt alig száz esztendővel még a legsajátosabb közügy, az állam védelme is a legtöbb országban, az uralkodó mellett magánosoknak, az ország nagyurainak az ügye volt. Ma már mindenütt állami szolgálatban álló nemzeti hadseregek harcolnak hazájukért.

Alig két emberöltővel ezelőtt a bírói hatalom és teendők nagyrésztben még saját jogukon bíraskodó főurak és az egyházak kiváltsága és kötelességei voltak; ma pedig már minden magán és egyházi közbíraskodás végképen elveszítette állami hatályát.

Hasonlókép a közigazgatás néhány tizeddel korábban az illető vidéki megyék és járások külön magán ügye volt; most azonban már legtöbb államban részben vagy egészen államosítva van.

Nem is olyan régen, néhány országot kivételével, minden forgalmi eszköz, minden hírszolgálat magán kezelés alatt álló magánüzletet képezett. Ma pedig már az állami közutak, az állami vasutak, az állami pósták, távirók és telefonok majd mindenütt hatalmas közintézmények, amelyek száz meg százezer embernek adnak jól jövedelmező foglalkozást.

Csak egy emberöltővel ezelőtt még alig léteztek, — pár egyetemen és pár középiskolán kívül, — nevelő és oktató intézetek; ma pedig már majd minden községben állami népiskolával s szinte minden városban állami középiskolával találkozunk.

Sőt eljutottunk már addig is, hogy maguk a papok is, vagy egészen, vagy csak félig-meddig állami alkalmazottak, — legalább annyiban, amennyiben az államtól nyerik ellátásukat.

Végül, — amit valóban az idők jelének kell tartanunk, — napról-napra mindinkább belenyúl az állam az egyesek vagyoni érdekű magánügyeibe is. Az állami segélyezés napjainkban százféle. De nagy tekintéllyel lép föl az állam, különösen a polgárok együttes önsegélye érdekében: a termelési, fogyasztási és hitelszövetkezetek, a különböző nyugdíjintézetek, a betegség, rokkantság, vagy aggkor esetére szóló biztosítás végett keletkező munkáspénztárak és sok más közjóléti intézmény, mind-mind állami kezdeményezésre vagy állami támogatással keletkezik.

Miért ne tehetné meg hát az állam azt is, hogy a nagybirtokokat rendre saját tulajdonába vonja, és — miként azt a parcellázásra kisajátított birtokkal teszi — mezőgazdaskodáshoz értő vagyontalan avagy csak igen csekély vagyonnal bíró emberek között, a törvényhozással megállapított föltételek szerint kiossza?

A fejlődés általános irányát tekintve, annak a valószínűsége tehát, hogy nemsokára a vagyontermelés is, mint eddigelé már annyi más magánügy, közügyé válik, — minden kétséget kizárni látszik. A kérdés azonban éppen az: mimódon alakítható ez a mindenestre legfontosabb anyagi jelentőséggel bíró magánügy közügye.

Magára a munka közszervezetére könnyen lehetne mintákat keresnünk a közigazgatás, a vasút, a posta és más vidéki vagy állami közügyek és üzletek szervezetében. Bármelyik ilyen, már létező közmunkakörben is feltalálhatók a munkára való képesítés, a munkafelosztás, a munka eredményével való elszámolás, és a végzett munkáért járó jutalmazásnak azok az elvei, a melyek — mondjuk — a nemzetileg berendezett mezőgazdasági, akár ipari termelésnél lennének alkalmazandók.

Egyszóval, — a létező fejleményeket tekintve, — a termelésnek köztermeléssé tétele útjában nem látszanak semmiféle elháríthatlan akadályok.

A mezőgazdasági termelés szervezése.

Magyar: Külön a mezőgazdaságról szólva, Görög-
gel szemben azt kell mondanom, hogy itt a munka-
szervezésnek az a módja, amely a közigazgatásnál, vas-
útnál vagy póstánál létezik, csaknem teljesen ki van
zárva. A munka természete semmi szín alatt meg
nem engedi az amazoknál helyén való nagy köz-
pontosítást. Tegyük föl például, hogy Magyarországon
az egész nemzeti munkát Budapestről vezetik, s azért
onnan kell rendelkezni — egyebek között — Erdélybe
a szénacsinálás ügyében. A fű félnyersen össze van
rakva fiókokba, s egy meleg napon egyszeri szétrázás
után teljesen kiszárad. Hanem Erdélyben imitt-amott,
esőzés nélkül ugyan, de felhők mutatkoznak, s ennél-
fogva innen megbízhatlan időt jelentenek Budapestre.
Budapesten meg épen, majd eső permetezik, majd bo-
rong-dereng, s ez így tart 8—10 napig: E miatt Buda-
pestről az erdélyi félnyers fű elterítését mindez idő alatt
megtiltják, a fű megpessed, elpusztul s talán milliókra
menő kárt okoz; jöllehet, a saját belátásuk szerint, az
erdélyiek azt az utolsó szálig, minden romlás nélkül,
képesek lettek vón megszáritani. Hasonló esetek a mező-
gazdászban mindennaposak; s ezek a termelési ág
centrálizálását, olyképpen, hogy az egyetlen országos
központból intéztessék, lehetetlenné teszik. És ez jól van
így. Mert, ha az egyéni szabadság elnyomásának nem
lennének ily természetes akadályai, akkor a nemzet
fölött urrá lehetne oly zsarnoki köz- vagy magán hata-
lom, amely a polgárokat rabszolgák módjára pórázon
vezetné.

A helyesen berendezett mezőgazdásztnak tehát a
létföltételei azonosak a helyes erkölcsi jellem létföltéte-
leivel: a cselekvő személytől a cselekvésnek szabad és
teljes felelősségérzettel végzett megfontolását követeli.
Azonban, hogy e szabadság mellett a mezőgazdának a mun-
kára sarkaló szorgalma meg legyen, egyéni érdekekkel kell
bírnia munkája gazdasági jósága iránt, amint a becsületes

ember egyéni érdekekkel bir cselekvésének jósága iránt. Az erkölcsös embernél az érdek a jótett szülte jellem-nemesség, a mezőgazdánál a jó munka szülte vagyoni jóllét.

E föltételeknek a nemzeti gazdaságokban az egyéni felelősséggel, és egyéni nyereséggel folytatott magánkezelés felel meg.

Eszerin minden gazda, mikor arra már eléggé érett és képzett, megkapná a maga külön kis gazdaságát. Azt legjobb belátással rendezné be és művelné. A felszerelés szintén közvagyonot képezne; s ha valami hiányzana belőle, azt az illetékes közraktárból kapná meg. De természetesen mindenért felelősséggel tartoznék.

A terményeket ősszel beszolgáltatná a község vagy járás gazdasági számvevőségének: abból visszakapná az ötöt megillető hányadot, s azzal fedezné a saját maga és családja, valamint gazdasága évi szükségzeit. Mindazt, amit ily módon szükségsein felül szerezne, természetesen maga és családja élveznék haláláig; akkor pedig ismét visszaszállana minden a nemzetre.

Német: E terv alapján nem bírom elgondolni azt, mi módon lesz a termelésben nélkülözhetlen tervszerűség keresztül víve. A zabtermelés például általában is, de kivált hegyvidékeken, a búzatermelésnél könnyebb és eredményesebb. Azért teljesen a maga szabad választására hagyva, minden gazda esetleg csak annyi búzát termelne, amennyi épen saját szükségletének a fedezését biztosítja s azonkívül csupán zabot termelne. Miből ennék akkor kenyeret az ország nem földművelő lakossága? Ily okokból én azt hiszem, el nem lehetnének a termelésnek valamilyen központi szabályozása nélkül.

Magyar: Ily központi szabályozás, amellet, hogy az egyesek szabadságát kiálthatatlanul korlátozná, oly nagyszabású hivatali szervezetet és munkát követelné, amely a termelést jelentékenyen drágítaná.

Német: A szervezet már meg lenne a gazdasági számvevőségekben, amelyek a terményeket országsszerte beszednék s azokról kimutatásokat állítanának össze. Ez már nagában annyi munka lenne, amelynek az el-látása nagy személyzetet igényelne s e személyzet évente könnyen végezhetne néhány órával több munkát.

Ha nem tévedek ugyanis a gazdasági számvevőségeket kénytelenek leszünk legalább is helyi, vidéki és központi szervezettel látni el. Kisebb országokban talán elég lesz magára a helyi és központi szer-

vezet is; míg nagyobbakban a hármás fokozat is alig. Mert gondoljuk csak el, mi teendője lesz a számvevőségeknek. Ezek lesznek a hivatalos közvetítő szervek a termelés és fogyasztás között. Ezek őrzik a terményeket bevevő közraktárakat és adnak ki terményeket a megrendelőknek. E feladatuk helyes betölthetése végett mindenkor pontosan nyilván kell tartaniok terménykészletök mennyiségét, valamint azt a mennyiséget, amennyire községük vagy körük még el nem látott, nem gazdaközönségének mindenkor szükségére van. Ugyanily nyilvántartást kell végeznie a vidék készletét és szükségletét számontartó kerületi számvevőségeknek. Ez már azonban az egyes községek vagy körök hiányát és fölöslegét tartja nyilván, hogy a községenként vagy körönként mutatkozó különbözetet kiegyenlítsse. Az országos számvevőségek ismét az egyes vidékek hiányát és fölöslegét kell nyilvántartaniuk és kiegyenlítenie. Végül létesítendő lesz egy szövetségi számvevőség is, hogy ez az egyes országok hiányát és fölöslegét egyenlítsse ki.

Az lenne a szervezés igazi művésze, aki azt a szervezetet képes lenne valami elmés fogással nélkülözhetővé tenni. De ha már annak meg kell lennie, akkor bizzuk rá azt is, hogy az amúgy is nyilvántartott készletek és szükségletek mértéke arányában határozza meg minden vidékre, körre és községre nézve, melyik mennyi búzát, zabot, kukoricát, burgonyát és más terményt termeljen. A község tagjai végül önmaguk között osztják föl az általuk termelendő mennyiséget.

Magyar: Ha nem is képes semmi művészet a nélkülözhetlen szerveket nélkülözhetővé tenni, arra mégis képes lehet, hogy a szervezetek fölösleges munkáját kiküszöbölje, vagy gyakorlatba ne hozza. Ilyen munkának látnám én a számvevőségeknek a termelő gazdák dolgaiba leendő bárminemű beleavatkozását.

Ki szabja meg jelen viszonyaink között, hogy melyik gazda mennyit termeljen ebből, vagy abból a terményből? Mindamellett, az időjárás minden változása dacára is, ritkán történik meg az, hogy a készletek mértéke a szükségletek mértékét el ne találja. S amikor el nem találja is, a hiba oka sohasem valami helytelen számítás, hanem mindenkor a termések rendkívüli gyöngesége.

Nemzeti tulajdon mellett is a termelésnek sokkal szabatosabb szabályozói lennének maguk a terményárak, mint bármily körültekintő hivatalos intézkedések.

A terményárakat pedig akkor is a kereslet és kínálat viszonya határozná meg; de azzal a különbséggel, hogy csak valóságos kereslet és kínálat folyhatna be az áralakulásra, nem pedig az áralakulásokra alapított, de azért egyszersmind magára az áralakulásra is károsan befolyó börzei fogadások és szerencsejátékok. A gazdák az őszi terményfölvételkor a helyi közraktárnak járó nemzeti tartozáson és saját szükségleteiken felül megmaradó mennyiségért a folyó árak szerinti összeget kapnák s azért, önkényt érthetőleg, abból a terményből igyekeznének a legtöbbet termelni, amelyért a legnagyobb a kereslet, illetve, amelyet legjobban fizetnek. A gazdák, természetesen, csak az államnak tartozó mennyiséget lennének kötelesek ősszel beszolgáltatni; fölöslegeiket azonban az év folyamán bármikor beválthatnák. Ellenben ki lenne zárva az, hogy, az áremelkedések üzleti kihasználása céljából, mások fölöslegeit — áremelkedésre való kilátással — összevásárolják és később eladják.

Török: Szóval a közraktárak minden mezőgazdasági, s gondolom ipari, áruforgalmat is maguk bonyolítanának le, s egyszersmind a ma létező kereskedés minden nemét kizárnák!

M.: Úgy van!

T.: Attól tartok, hogy a mai kereskedelmet a helyi közraktárakkal és a számvevőségekkel cserélve ki, drága cserét fogunk csinálni.

A magános kereskedő saját nyereségére dolgozva, ép oly gonddal végzi az áruközvetítést, — anélkül, hogy a költséges, és még sem mindig megbízható ellenőrzésre szorúlna. De ki fog a közraktárak és közraktári számvevőségek mellé elég ügyes és megbízható ellenőrzést létesíthetni arra, hogy a községek és a közraktárak a gazdák és a számvevők közös hasznára össze ne játszanak? A gazdáknak az fog érdekében állani, hogy állami szolgáltatásként minél kevesebbet adjanak be a közraktárakba; a számvevőknek pedig az, hogy rendes ellátásuk mellé minél nagyobb mellékjövedelemre tehesselek szert. A számvevők az őszi terményfölvételkor el fogják nézni, hogy a gazdák termésük egy részét eltitkolják; s ennek az árán aztán osztozkodnak. Ez természetesen nem vihető ki akkor, ha a terményfölvételkor az eladásra kerülő valóságos mennyiség vétetik föl. Ha azonban a terményfölvételnél ellenőrködő vidéki kiküldött is megvesztegette magát, akkor nagy csalások alig lesznek elkerülhe-

tők. Hogy pedig a közvagyonnal való ily demoralizáló visszaélések mégis elkerültesse, a fölvételnél eljáró ellenőrök is ellenőrzésre fognak szorúlni. Majd csak így lehet aztán némileg megbízni abban, hogy a fölvételkor kitüntetett fölösleg mennyisége csakugyan megfelel a valóságban fölvettnek; nem pedig nagyobb a valóságosnál, abból a célból, hogy az állami járandóságokból, — terméshiány címe alatt, — eltitkolt termények föltűnés nélkül kerülhessenek eladásra.

Gondoljuk már most meg azt, hogy egy-egy országhban 5—10—15 ezer községben vagy körben kell egyszerre terményfölvételt eszközölni, s mindjárt be fogjuk látni, mennyire nehéz lesz a vidéki középpontokban ennyi megbízható és értelmes embert találni a feladatra. És ha akadnak is emberek, mennyi zaklatással fog járni a termelt mennyiségeknek oly pontos ki-nyomozása, hogy az a termés egy résznek az elrejtését kizárja? Valóságos házmotozást kell majd végezni minden egyes gazdánál: föl kell nyitni ládáját, asztalfiókját, ruhásszekrényét; föl kell bontani szalmazsákját, párnáját, dunnáját; szét kell hányni szalmáját, szénáját: s még sem lehet majd a rejtett pénzmag nyomára jutni. Azért e terv előttem szinte kivihetetlennek látszik. Következésképpen én okosabbnak tartanám bérletképen bízni a gazdákra gazdaságaikat. Ekkor megfizetnék a gazdaságuk használatáért évente járó összeget, s egyébként maradna minden úgy, mint most van. Nemde ez lenne a legegyszerűbb?

Olá: Ha nekem is oly kevés bizalmam lenne a közerkölcsiség jelen tisztaságában és jövődjé javíthatóságában, mint Töröknek; s ha én is hozzá hasonlóan meg tudnék nyugodni a mostani helyzet tűrhetőségében: akkor talán én is vele egy véleményen lennék, így azonban inkább a Magyar ajánlata felé hajlok.

A közraktárak, a számvevőségek, s az ellenőrzés mindenesetre nagy személyzetet, és sok dologi kiadást tennének mellőzhetlenné; mindamellett, meggyőződésemszerint, nagy megtakarításokra is vezetnének.

A mai kereskedő osztály bizonyára egyedül is van akkora, mint az állami alkalmazottak imént említett osztálya lenne. Ez osztály azonban, a kereskedők feladatán kívül, végezné a mai állami, megyei, járási és községi adóhivatalok és számvevőségek összes teendőit is; mert hisz az állami, megyei, járási és községi háztartás összes szükségait a közraktárak fedeznék. Sőt valószínű, hogy az állami bevétel-kezelők és állami

kereskedők ez az osztálya tetemesen kisebb lenne, — az ellenőrökkel együtt is, — a mai kereskedő osztálynál. Ma ugyanis, különösen az iparcikkek között, — ritka az a fogyasztási cikk, amely két-három kézen át ne menne addig, amíg a termelőtől a fogyasztóhoz jut. Emiatt aztán az áruforgalmat kétszer-háromszor annyi embernek, raktárnak, üzlethelyiségnek és mindenféle forgalmi eszköznek kell közvetítenie, mint amennyi közvetíthetné akkor, ha a fogyasztási cikk a termelőtől egyenesen a fogyasztóhoz juthatna. Mindezt a sok ember, erő és vagyonpazarlást még szinte megkétszerezi a nagy kereskedői verseny. Ma 4—5 kis kereskedés bonyolítja le azt az áruforgalmat, amelyet egyetlen nagy üzlet fél-, sőt harmad akkora erővel is lebonyolíthatna. Azonkívül mi rengeteg költséget emésztene föl a hirdetések!

A közraktárak természetesen az egyedüli közvetítők lennének termelő és fogyasztó között. A munka úgy lenne bennök kiosztható, hogy az alkalmazottak állandóan el legyenek foglalva; nem mint a mai kereskedők, akiknek vidéken hetivásárokon egy fél napig roppant sok a dolguk, azonkívül pedig majd az egész héten unatkoznak. A közraktáraknak nem kellene hirdetniük magukat; a fogyasztó közönségnek nem kellene a szükséges fogyasztási cikkek jó beszerzési forrása után aggódva keresnie. Minden országos jelentőségű közraktárnak árujegyzéke lenne minden más közraktárban, s a fogyasztók kérdésére a raktárosnak kötelessége lenne a beszerzési forrásokról felvilágosítást adnia.

De megtakarítással járna ez a rendszer az egyes termelők javára is. Nem lenne ugyanis kénytelen senki semminemű eladásra szánt terménye számára raktárról gondoskodni, mert azt azonnal beválthatja a helyi közraktárakban.

Az államot illető hányad elsikkasztásának az ellenőrzése pedig világért sem ütközne a Török által képzelte nehézségekbe. A különböző vidékek földjének holdankénti hozama az egyes terményekben, az időjáráshoz képest, oly minimális és maximális határok között váltakozik, amelyeket nemcsak a helyben lakók, de a gazdasági tudósítások révén, a központban is már most ismernek. Tudva a különböző művelési ágak alatt álló területek nagyságát, a helyi időjárás minőségét, a művelés módját: a termelt mennyiség könnyen következtethető. Ezért a termésfölvétel szinte minden ellenőrzést nélkülözhetne; legtöbb helyen mindenesetre egész bátran

lenne bízható, ellenőrzés nélkül is, kizárólag magukra a közraktári hivatalnokokra. Ellenőrző eljárást pedig csak akkor lenne szükség foganatosítani, ha valami visszaélés gyanúja merülne föl. A nyilvánosság remélhetőleg jól helyettesítené a kémkedő rendőri ellenőrzést. Azzal ugyanis mindenki tisztában lenne, hogy amennyivel megrövidíti egyik az államot, illetve a közraktárt, annival többet kell beszolgáltatniok a többieknek. Ez okból aztán minden rendőrnél éberebben ügyelnének egymásra, nehogy egyesek csalásai az egész községet megterheljék. S minthogy az állam ellen irányzott visszaélések földerítése minden ember polgári kötelessége lenne: mindenki saját érdekében igyekeznék e kötelességének eleget tenni.

Szerb: Csakugyan kétségtelennek látszik az, hogy a kereskedésnek és a közpénzügynek a közraktárokkal való ellátása mostani vagyongazdálkodási rendszerünknek nagy egyszerűsítése lenne. Akkor ugyanis meg lenne kimélve az a hosszadalmas vagyongazdálkodási kör is, a melyet most az állami alkalmazottak javadalmának kell megfutnia, — el egészen addig, amíg azt a javadalmas táplálék, lakás és egyéb szükségesegek alakjában elfogyasztja. Lássuk csak e sok költséget és sok munkát fölemésztő körforgást: Az adófizető gazda piacra viszi terményét, eladja; e termény árát községében vagy megyéje székhelyén befizeti adóként a közpénztárba. Innen az adó az állami adóhivatalba, vagy épen a központi állampénztárba vándorol. Onnan majd pénz-fizetés alakjában az állami alkalmazott kezéhez jut. Az alkalmazott piacra megy a pénzzel s bevásárolja szükségleteit.

Mennyivel egyszerűbb ez az ellátás a közraktári rendszerrel! Itt az állami alkalmazott egyenesen a szükséges mezőgazdasági és ipari termékekben veheti és veszi ki fizetését az illetékes helyi közraktárból. Itt a polgár a terménnyel adózik s az állami alkalmazott terményben kapja ellátását. Meg van kimélve hát az az idő és értékvesztés, amelyekkel a terménynek adópénzzé változtatása, a fizetéspénznek pedig terménnyé való cserélése jár. E tekintetben tehát alig éreznénk nehézségeket a tervezett újítással szemben; de annál inkább érzek a termelési mód tekintetében.

Tegyük fel azt az országainkban most is közönséges, a köztulajdon behozatala után pedig talán még gyakoribbá váló esetet, hogy egy község, sőt egy egész vidék lakossága alig dolgozik annyit, amennyivel magát az

éhenhalástól megmentheti; állami tartozásait meg épen nem képes törleszteni. Mi történjek az ilyen községgel vagy vidékkel?

Ha teljesen a magukmentére hagyjuk őket, akkor önmaguk is nyomorognak, az államlháztartásnak is csak terhére vannak. Ha közéjük telepítünk valami nagyon szorgalmas és élelmes gazdát, akkor ez majd mindannyiok birtokát megszerzi, őket napszámosaivá teszi s az államnak azon célját, hogy őket független polgárokként fenntartani segítse, meghiúsítja. Ha az állam fosztja meg őket birtokuktól, büntetésül, állami tartozásaik be nem szolgáltatásáért, akkor egyenesen az állam lesz következetlen önmagához. Mezőrendőri kényszerrel hajtani őket munkára lehetetlennek bizonyúlna akkor is, ha az erkölcsi tekintetéből elfogadható lenne.

Azért szükségesnek látszik az ily községek számára valami más, az előbbinél kevésbé szabad gazdálkodási módról gondoskodnunk, legalább azon időig, amíg az önálló gazdálkodásra képesekké nem válnak. Ez a más mód valami közös gazdálkodás lehetne, egy eléggé erélyes és ügyes gazdasági intéző vezetése alatt. Eképen az ily községek gazdasága nagygazdasági jelleget öltene. Az a lényeges különbség lenne azonban e községek és a mai nagygazdaságok között, hogy e községekben minden munkás egyszersmind közbirtokos is lenne, egyenlő arányban; és minden ily birtokos munkásnak beleszólása lenne a gazdaság vezetésének a mikéntjébe. Az e célra koronként tartott értekezletek képeznék ez emberek gazdasági képző iskoláját. Az intézőnek, természetesen, joga lenne a gazdák tanácsától teljesen függetlenül, sőt azzal ellentétesen járnia el; minthogy az értekezleteknek inkább tanító, mint határozó jellege lenne. Bírna az intéző bizonyos fegyelmi jogokkal is: a rábízott munkát teljesíteni vonakodótól mindaddig elvonhatná a rendes ellátást, amíg az illető munkája megfelelő teljesítéséhez nem látna; mulasztásainak az ellenértékét pedig évi jutalékából levonná. Ha ezek a fegyelmi eszközök célra nem vezetnének, az engedetlen végül a községből is és birtokából is kizáratnék.

Szláv: A Szerb által ajánlott terv támogatására méltán hivatjuk segítségül a történelmet: a fejlettség oly fokán álló népek ugyanis, amilyenekre Szerb utal, többnyire nemzetiségi vagy községi közösségben élnek, olyképen, hogy a nemzetség vagy község minden gazdasági és más ügyét egy fő intézi az összes nemzetiségi vagy községi tagok tanácsának meghallgatásával.

Szerb javaslatában a gazdasági intéző lenne hivatva ugyanazt a nevelő hatást gyakorolni a hatalma alá rendelt község-tagokra, amelyet a nemzetségben a nemzetségtő gyakorol.

A hivatkozott történeti analogiából indulva ki ajánlatosnak látszik az is, hogy az elmaradottabb községek ne csak a gazdaskodást, hanem magánéletüket illetőleg is, közösségben legyenek. A munkára szorító fegyelemnek azt a fásító hatását, amit az intéző ellentmondást nem tűrő gazdasági vezetése gyakorolna a község tagjaira, magának az intézőnek is ellensúlyoznia kellene a munkán kívüli érintkezés felebaráti szívésségével. Olyan lenne ez a viszony, mint az egymással jó barátságban élő kapitány és a tiszthelyettesek között: hivatalon kívül a felettes alantósának jóakaró puszipajtása; de hivatalban személyválogatást és elnézést nem ismerő parancsnoka. De mindenképen szükségük lenne e kevésbé művelt embereknek arra, hogy munkaidőn kívül náluknál műveltebb emberek társaságát élvezzék. Ez okból, — amellet, hogy, mint minden községben, úgy itt is, télen gyakoriak lennének a hasznos ismereteket és közműveltséget terjesztő felolvasó, vitatkozó és önképző gyűlések, — közös étkezések lennének szokásban. Ezenkívül azonban meglenne mindenkinek a maga külön háztartása is. A közös étkezéseken ugyanis nem vehetnének egykönnyen részt a kisgyermekes anyák; ezek tehát otthon étkeznének gyermekeikkel. De minden egészséges, fölserdült korú férfinak és nőnek — kivéve a kis gyermekes anyáknak otthon segítő lányokat — kötelessége lenne a közös étkezésben venni részt, ahol ugyanazon család tagjai egymás mellett helyezkednének el. Ilyen étkező, kis községben, egy is megfelelne; nagyközségben is legfennebb kettőre lehetne szükség.

A közös étkező konyháján főzőnői, felszolgálói és konyhaszolgálói munkát, felváltva, a községnek, kis gyermekek ápolásával le nem kötött, asszonyai és felnőtt lányai végeznének. A közös étkezőt szükségletekkel, önkényt érthetőleg, az ott étkezők a sajátjukból látnák el, — fogyasztásuk arányában.

Ilyen berendezésű községekben egyesek csupán a gazdaskodási közösségből és csak azon föltétellel vonhatják ki magukat, ha arra a községi tanács, abszolút többséget kívánó szavazattal, engedélyt ad. Ilyenkor aztán a magát gazdaságával elkülönítő községtag birtokjuttaléka a közös birtokból kiszakíttatik.

Lengyel: Nemcsak a többinél elmaradottabbak, de a legelőhaladottabbak javára is szükséges gondoskodni oly eszközökről, melyek segítségével a soha szünetet nem tartó gazdasági haladással lépést tartsanak. Év-égett célszerű lenne az önálló gazdáskodás alapján berendezkedett vidékek vagy megyék központjain egy-egy mintagazdaságot fenntartani. E gazdaságnak sem lenne szükség nagyobbak lennie egy közép nagyságú kisgazdaságnál. Alig lenne ez egyéb kísérleti telepnél, ahol az új termények, az új művelési módok, az új gépek, az új állatfajok tanulmányozandók lennének. Arra természetesen ügyelni kellene, hogy e mintagazdaságok az illető vidékre: jellegzetes fekvéssel bírijanak. E mintagazdaságokban elért sikerekről aztán a közraktárak értesítenék a gazdákat; s amelletts időnként alkalom adatnék azoknak személyes megtekintésére.

A kisgazdasági üzem elősegítésére berendezett e mintagazdaságokon kívül, a nagy gazdasági üzemben elérhető előnyök bemutatására közös gazdáskodással berendezkedett községek jól vezetett gazdaságai szolgálhatnak mintáknak. Ezeknek a látogatását is kívánatos lenne elősegíteni, minthogy az ugyanazon vagy szomszédos községbeli kisgazdák egymással szövetkezve a nagygazdaságok majd minden előnyét biztosíthatnák maguknak.

Kélli: Nem tagadom, könnyen el bírom képzelni, hogy a tervezett gazdaságok mindannyian szerfölött mintaszerűek lehetnek; de nehezen tudom elgondolni azt, miképen fognak azok megenni egyáltalán, — bér munkások nélkül. Pedig a közszándék ugy-e az, hogy bér munkások nélkül legyenek el? Megtörténhetik, hogy 50—60 hold területet, — egy részét elkerítve legelőnek, más részét felhagyva természetes kaszálónak, egy darabját beállítva gyümölcsösnek, — gépekkel jól felszerelten, valamiképpen csak egy ember is megművel. De ha a saját eredeti birtoka mellé még megszerzi mindkét szomszédjának, avagy háromnak is fél-fél birtokát: akkor majd hogyan fog egyedül 100—150 holdat megművelhetni? Munkásaivá lesznek-e azok, akik egészen túl adtak birtokukon?

Bolgár: Sok munka csak a föld műveléséhez kell. De ha valaki nem bírja egész földjét megművelni, a műveletlenül hagyott részt használhatja legelőül. A szarvasmarha vagy lótenyésztés sokkal kevesebb munkával jár, mint a szénatermelés; mindamellett nem kevésbbé jövedelmező. Ha mégis szénacsínálásra, ara-

tásra, cséplésre vagy valami egyéb munkára a segítség elkerülhetlen: a falusi iparosok, a számvevőség tagjai, a helybeli papok és tanítók segíthetik ki a gazdákat; ezeknek —ugyanis maguknak sem igen akad munkájuk akkor, amikor a falú népe mind a mezőn van, s ha a gazdáknak segítségére mennek, ezzel csak erősödik a különböző foglalkozású osztályok közötti együttérzés. Ámde segíthetnek a gazdák is egymásnak, s rendre végezhetik el közösen egymás munkáját. Legfőbb segítség azonban mindenütt a szünidejüket otthon töltő, serdülő gyermekek.

Célszerű gazdasági felszerelés mindenesetre sokat segít, — munkáskéz bérlése nélkül is. A szántókat mindegyre föl lehet forgatni gőzekével, s azután a művelése gyermekjáték. Egy ember egy hármás eke elé fogott 4 kemény lóval naponta szánt annyit, mint 5 darab két ökörrrel járó egyes eke. Ily módon egyéb munkák mellett, évente 60—80 hold könnyen felszántható és beboronálható.

Szénának nem természetes rét, hanem szántóba vetett fű használandó, azon egyszerű okból, hogy a természetes réti fű géppel kaszálható. A kaszáló gép aztán naponta, — váltott lovakkal, — 8—10 holdat letarol; s ugyanennyit a lógereblye is képes naponta összehúzni, ugyanezt pedig pár nap alatt egy ember is csomóba rakja, vagy pedig egyenesen a gerebjélt sorokat rakva szekérre, takaríthatja szénáját csűrbe a gazda. Itt egyedül az összehordásnál van segítségre szükség, ami 2—3 napig tarthat. Egy hét alatt így száríthat magának a gazda egy évre elegendő takarmányt.

Az aratást a kéveköti aratógép szintén minden segítség nélkül végzi; mivel csupán egy embernek, a lovakat hajtó gazdának kell a géppel járnia.

A cséplést nagy munkaerővel bíró mótoros cséplővel, — egymást kölcsönösen segítve, — végezhetik.

Kukoricát, kettős lókapával hosszába is keresztbe is járva, egy ember naponta szintén 5—6 holdat is megkapálhat, anélkül, hogy ott kézzel egyetlen kapavágást is kellene tenni. Törésnél pedig ráérnek egymásnak segíteni.

Ezekszerint, alig fordulhat elő arra eset, hogy a gazda bér munkásokra szorúljon.

Azért, — noha ez egyáltalán nem kívánatos, — mégis valószínű, hogy kivált kezdetben, tekintélyes számmal lennének oly emberek, akik csak a közönséges bér munkára lennének alkalmasak. Arra ugyanis, hogy

valaki gazdai minőségben egy kisbirtokot az államtól saját kezelésébe vehessen át, a vállalkozónak a nevelési tervben szabályozandó mezőgazdai képesítéssel kell bírnia. Akik ellenben ezt a legáltalánosabb és legelemibb képesítést sem bírják vagy nem hajlandók megszerezni, azok birtokot nem kapnak; hanem mezőgazdasági vagy ipari munkásokként munkáért házalnak. Lakóházat azonban, az ilyeneknek is az állam ad, s annak fejében, a közraktárnál vagy másutt, meghatározott számú napon, alsőbbrendű munkára kötelezi őket.

Kéti: S csak ennyi forrása lenne-e akkor ama tengeri munkásözönnek?

Hát a birtokmegosztások nem szülnének-e egy sokkal népesebb munkássereget?

Az egész országot csak nem lehetne minden 10—20—30 esztendő alatt újra és egészen felosztani! Sőt megyék, községek is nehezen lennének mindegyre oszthatók. Ebből pedig az következne, hogy oly községekben, ahol a természetes népszaporodás kivételesen nagy, a gyorsan elaprózódott birtokok nem bírnák önálló gazdákként ellátni és elfoglalni birtokosaikat. Az ily községek lakói hát kénytelenek lesznek napszámosként a szomszéd községeknek nagyobb birtokon gazdaskodó gazdáinál keresni saját birtokuk jövedelme mellé valami pótlékot. Sőt azt sem tudom, mikép lesz elkerülhető egyazon község kebelében is hasonló egyenlőtlenségek előállása. Ha egyik gazdának, mondjuk, egy, a másiknak pedig öt fia van: az apák elhaltával ez utóbbi öt fiúnak együtt kell akkora gazdaságon gazdaskodnia, mint az előbbi egynek; hacsak minden egyes elhalálkozás alkalmával az egész község határa új osztás alá nem kerül, ami pedig egyszerűen lehetetlenség. Ennek egyébként meglenne az az előnye, hogy a nagyon megkisébbült birtokok gazdái ugyanazon községben találnának napszámosi mellékkeresetet a nagyobb birtokosoknál.

Bolgár: Az egyenlőtlen és túlságos birtokelaprózásnak ezt a kétségtelen veszélyét számos körülmény ellensúlyozná.

Az elhalt gazdák gazdaságai közvetlenül nem fiaiakra, hanem az államra szállának és a helyi közraktár venné át őket. Rendszerint több ily birtok állana a közraktár kezelése alatt: ezek részint oly gazdák hagyatékaik lesznek, akiknek egy fiók sem maradtott életben; részint pedig olyanoké, akiknek egy vagy több fiók él. Az árván maradtott fiúk ismét, — koruknál

fogva, vagy más okból, — nincsenek, mindannyian gazdáskodásra képesítve. Következőleg azok a testvérek, akik már mindannyian képesítve vannak az önálló gazdáskodásra, az önálló gazdáskodásra képes fiú hátrahagyása nélkül elhalt gazdák birtokaival láttathatnak el s az egyenlőtlenség kiegyenlítődik.

Kétféle: De mindig több ember nő fel, mint amennyi elhal s emiatt a birtokok mégis csak elaprózódnak.

Bolgár: Némi, noha igen csekély mérvű elaprózódás valószínűsége tagadhatatlan. Ha ez csak vidékenként következik be, az ellen könnyű lesz segíteni áttelepítésekkel. Ha ellenben országossá válik, akkor már szembe kell nézni az abból következhető bajokkal. Szerintem azonban semmi aggodalomra sem lehet okunk. Bizonyosra vehető ugyanis, hogy a művelés intenzitása ezután is sokkal rohamosabb léptekben fog előrehaladni, mint a birtokelaprózódás. Ha pedig a művelés belterjessége, az arra alkalmas helyeken, a kertgazdaságig fog fejlődni: akkor pár hold is elég munkát és jövedelmet fog adni gazdájának. Annyira pedig talán soha sem fog szaporodni országainkban a gazdanépesség, hogy egy-egy gazdára legalább 8—10 hold föld ne jusson. Az általános népszaporodásnál is gyorsabb ugyanis országainkban az iparos népesség szaporodása. Ez a különbség pedig állandóan jelentékeny hányadot — koronként az egészet is — lefogja kötni a gazdanépesség szaporulatából.

Egy további ok, ami a birtokelaprózódást csökkenti fogja, az általános népszaporodásnak a műveltség fejlődésével párhuzamos hanyatlása. Ez a szabály ugyan kevésbé megbízható; mindamellett országainkban szomorúan igaznak bizonyul. Mert minél értelmesebb nálunk a lakosság, annál bizonyosabban lesz közöttük az egy vagy kétgyermekrendszer általánossá. S ha e tény oka valóban a műveltség terjedése, akkor a mi jövő államunkban még rohamosabban fog gyengülni a népszaporodás; mert ott a mainál sokkal következetesebben fogják siettetni az általános művelődést.

A nő munkaköre.

Horvát: Azt már észleltem több oldalról, hogy a gazdákról és ezek fiú utódairól senki sem kíván megelégedezni. Azonban, az egyenlőség, melyre esküdve, országaink jövőjének boldogságáról gondoskodni aka-

runk, azt követelné, hogy a nők és lányok boldogulása is a férfiakéval egyenlően legyen biztosítva. Ha szerepet kellene cserélni, a nő és a férfi természetes hivatása és kötelessége között, akkor alig hiszem, hogy sok férfi akadna, aki a nő szerepére vállalkozni hajlandó lenne. Azért hát méltányos valamit gondolnunk azzal a másik nemmel is, mely utóvégre országaink lakosságának több mint fele; boldogsága tehát a népesség felének a boldogsága. S ami a fő, a nők a jövő nemzedék anyja: a nemzetek reményére ők nyomják rá legelőször és legmaradandóbban saját jellemöknek bélyegét. Így amilyené tesszük a nőt, nagyrészt oly ifjúságra is számíthatunk.

Józan: A nő állami és társadalmi helyzetének alapvető fontosságát bizonyára mindenki belátja. Az egyenlőség elvét mennyiségtanilag aképen véve, hogy minden személy egy személyt számítván férfinak s nőnek egyenlő jogai legyenek, valóban a nőknek a férfikkal szemben a gazdasági egyenlőségét is követelnünk kellene, s akkor tulajdokképen a nőket is egyenként egy gazdasággal kellene ellátnunk.

De már a kiskorú és nagykorú közötti természetes különbséget az emberi egyenlőség legtúlzóbb harcosa is kénytelen számbavenni. S ha e túlzó következetes lenne, épúgy elismerné a férfi és nő közötti természetalkotta különbség jogi következményekkel járó fontosságát is; és visszariadna attól a követeléstől, hogy a férfitől annyira különböző életcéllal bíró nő a férfival egyenlő feladatokkal terhelve, a férfival politikailag is, gazdaságilag is egyenlővé tétessék.

Kélti: A töröktől vegyünk hát inkább példát, s tegyük a nőket a férfiak rabszolgáivá? Hisz eléggé azok már ma is: kötelességeik a legsúlyosabbak, de joguk semmi sincs. Melyik férj vállalná el felesége helyett a gyermekszülést és gyermeknevelést, s melyik férfi mondana le önkényt felesége javára politikai és vagyongezerlési jogairól? Annak örvendünk, hogy sorsunk a nők fájdalmaitól bennünket megkimélt; de kárpótlásul még csak meg sem akarjuk osztani velök politikai és vagyoni jogaink élvezetének örömét. Hol itt az igazság, mely méltányossá, igazságszeretővé teheti a nőket, a jövő nemzedék anyját?

Józan: Bármennyire sérthet is ez a helyzet valamely a való élettől függetlenül támadott s pusztán a képzelet önkényén sarkalló jogérzetet: a természet vagy Isten megváltoztathatlan végzése teszi az egyenlőtlensé-

get parancsolóvá. Ép azért nem lehet a nő jogaiban a férfival egyenlő, mert a nőnek anyának kell lennie. Mert ha például a nyár elején szülő asszonynak kellene egyedül egy gazdaságot vezetnie, annak a gazdaságnak azon egész évi termése tönkre menne. Amellett pedig a szegény asszonyt is, talán még a gyermekágy első napján, megölhetné a gyermekágyassága idejére teljesen gazdátlanná vált gazdaság gondja. S ha életben maradna, saját munkája gyümölcsétől, gyermekestől együtt éhenhalhatna. De más helyzetben is, miképen fordíthatná a gyermekes anya gondját és munkáját a gyermekneveléstől gazdaságára?

A nő teljes gazdasági emancipációjának ez a lehetetlensége bármiféle keresetágban épen így megvan, s a mezőgazdaságban csupán a legföltűnőbb.

De részint hasonló okokból, részint a nő sajátos jelleme okán a nő teljes politikai emancipációja is örökre hiú ábránd marad. A nő épen anyasági hivatására való szükségből, úgy van teremtvé, hogy egész lényét az érzelmek uralják. Ha az anya oly lanyha, szinte közömbös érzélemmel szeretné gyermekét, mint az apa, akkor alig maradna életben annyi gyermek, hogy az emberi nem ki ne pusztuljon. A szeretetnek az az elragadó érzete, melyre az anyának képesnek kell lennie avégett, hogy önmagával évekig tehetetlen gyermekét a gyermek fölneveléséhez kívánatos odaadással és kitarással ápolja: általában képtelenné teszi a nőt a politikára. A nő, természeténél fogva, eszméknek higgadt megfontolására és elvek irányította következetes cselekvésre ép annyira nem képes, amennyire alkalmas külső tényekhez való gyorsfelfogású alkalmazkodásra és számítást nem ismerő vak érzelmeinek a szenvedélyes követésére. E szabály alól a kivételek ritkák és a közboldogság érdekében egyáltalán nem kívánatosak. A nő értelmének érzéseivel szemben észlelhető ez a passzivitása magyarázza azt, hogy a suggestióra különösen fogékony médiumok szinte kivétel nélkül nők.

Hanem ép ugyane tulajdonságainál fogva a nő a férfinak csak annál természetesebb és alkalmasabb élettársa. A családi életnek a férfi számító értelmétől és szigorúan következetes akaratától származó ridegségét jótékonyan enyhíti és kiegészíti a nőnek állandó elveket nem ismerő, hanem mindent a benyomás hatása alatt értékelő érzelmessége. A sok számítást és erős akaratot kívánó férfi-foglalkozásokban való részvétele azonban a nő érzéseinek ép ez annyira

kivánatos és szükséges finomságát durvítaná el. Hollott a házvezetés meg gyermeknevelés csak fejleszti azt.

Ezért a nő mindenkor és mindenütt akkor töltheti be hivatását a legteljesebben, akkor lehet a legboldogabb, ha férjének nem vetélytársa, — keresetben vagy politikában; — hanem felesége, — a családfenntartás felelősen viselője — a gyermekneveléssel meg a háztartás vezetésével.

Emellett azonban érvényesülhet s tényleg érvényesül is a nőnek minden kiváló értelmi és akaratilag tulajdonsága a kenyérkereső foglalkozásokban és a politikában egyaránt. Mert minden jó férj megosztja minden gondolatát arra eléggé érdemes és értelmes feleségével. Azért nem egyszer a férfiak elhatározásában inkább érvényesül feleségeik akarata, mintha maguk a nők lettek volna kötelesek határozni, avagy a politikai közgyűlésen szavazni. Férjeiknél pedig még inkább hathatnak a nők fiaikra.

Kétféle: Ezzel még mindig nem látom indokolva azt a nőkre nézve meggyalázó helyzetet, mely őket, — a szóban forgó alkotmányterv szerint még inkább, mint jelenleg — a férfiak kitarthatóivá teszi. Már az is méltán felháborítja a helyes erkölcsi érzést, hogy a férfiak oly közvéleményt s társadalmi előítéletet ápolnak, amely megengedetté, sőt néha büszkeség tárgyává teszi a férfiak ifjúkori kicsapongásait. Holott ugyanazok a férfiak, akik eként szennyezték vagy szennyeznek a jellemeket, — érthetetlen módon, — feljogosítva érzik magukat megbélyegezni és megvetni oly nőket, akik talán csak egyszer botlottak életükben, de akkor sem oly súlyosan, amint azt tízszer vagy százszor is tevők az őket gyalázó udvarlói. Ám ezt az önmagában is förtelmes állapotot az alkotmányban is szentesíteni bűn Isten és ember ellen. Pedig ezt szentesítjük azzal, ha a lányok vagyoni függetlenségéről nem gondoskodunk. Mert ezzel arra kényszerítjük a lányokat, hogy menjenek férjhez akárkihez, aki őket csak épen kérni kegyeskedik; s így a férj viszonya a feleségéhez csakugyan olyanszerűvé lesz, mint a kéjenczé kitartható kéjhölgyéhez. Az asszony teljes vagyoni függése miatt kénytelen lesz urának minden szeszélyét szó nélkül tűrni; mert ha annak ellenszegül, férje elválik tőle s ő az útra marad. Újra való férjhezmenésre alig számíthat, mert az a nőnek a férfiak létszáma fölötti többsége, valamint az agglegények szaporodása miatt, először is nehezen megy. A valóperben a férje terhére megítélendő tartási költségére

is nehéz számítani, mert a per kimenetele mindig bizonytalan, s aztán bizonytalan az is, vajjon lehet-e valamit az elvált férjen fölhasználni. Ez okból a nő túrni kénytelen. A férj pedig felesége kényszerű türelmét fölhasználva, folytathatja úgy, amint azt ifjúságában majd minden férj el szokta kezdeni: tart szeretőket, — s felesége olyanforma szerepet visz, mint mohamedán családokban a rabszolganőkként vásárolt háremhölgyek egyike. Ellenben, ha a feleség csak egyszer is félrelépik, a férj azért őt kiűzi otthonából, elszakítja gyermekeitől, s egész életét boldogtalanná teszi. Hol itt a fennen hirdetett egyenlően osztó igazság!

Józan: Előrebocsátom, nem akarok nagy súlyt fektetni rájuk, csak jelzem, hogy e helyzetnek megvannak a maga természetes okai. Nem mondom, hogy az okok elégségesek az összes létező fonákságok kimentésére; de némi méltánylást mégis érdemelnek.

A nőt az ő természetes hivatása sokkal inkább a családhoz köti, mint a férfit. Apa nélkül nőhet és tényleg nő fel sok gyermek; de minden anyai gondozás nélkül soha egy sem. Szakácsot, férfit lehet találni bőven, de házvezetőt csak csodaképpen. A családi tűzhelytől való koronkénti elszakadásnak az a nagyobb könnyebbsége, amelyet a férfinek a természet megenged, mutatja hatását már a házasság előtt abban, hogy a közfelfogás szerint, — elég sajnosan, — a férfi nemi szabadsága szinte korlátlan. Époly természetes okból lehet viszont a nő házassága után a férjétől való részleges vagy teljes vagyoni függéssel is, meg nemi szabadságának teljes kötöttsége által is a családhoz láncolva.

Azonkívül a nő nemi szabadsága hiányának van egy más, a fajfenntartás szempontjából fontos oka: ez a faj tisztaságának a megőrzése. A férj tarthat akárhány szeretőt, ezzel saját családjának a faji tisztaságát meg nem zavarja: az ő gyermekei akkor is épúgy tőle származott gyermekek lesznek; — legfennebb vér-betegséggel fertőzi meg az övét, ami persze szintén irtózatossá válik. De ha a nő jár szeretők után, vagy járát magához szeretőket, akkor már nem lesz bizonyos, hogy a születendő gyermekek férjétől, vagy mástól születnek-e.

Végül, hogy még csak egy okot említsek, a nő szabadságának viszonylagos korlátoltságát részben indokolja a nőnek természettől rendelt passzív szerepe a házasesetben.

Ismétlem, ez okokra nagy súlyt helyezni, nem tartom igazoltnak.

A nő emberi méltósága, s anyai hivatásának szentsége feltétlenül megkövetelik azt, hogy azon, sáros lábakkal, egyetlen galádúl feslett életű férfit se engedjünk taposni. A kérdés csak az, mi módon adassék meg a nőnek a szabadság és a hatalom arra, hogy férjének esetleg mocskos zsarnokságával szemben védekezhessen, vagy az elől biztos menedékbe húzódjon.

A férfiak féktelenségeinek a fékezésére célszerű lenne mindenekelőtt egyenlő szigorral megszorítani a férfiak nemi szabadságát is. S bár tisztán természeti alapon a férfiak a nőknél valamivel több szabadságot igényelhetnének, mégis a férfiak eddigi kicsapongásainak a megszorítása céljából, helyes lesz a nemi egyenlőséget oly következetesen keresztülvinni, hogy házasságkötéseknél a kezdeményezésre a törvény nőnek és férfinak egyenlő jogot biztosítson. Mert valóban fonák az a gyakorlat, hogy most az elsőbbség, a választás joga éppen azon férfiaké, akik erkölcsaik lazasága miatt arra tulajdonkép teljesen jogosulatlanoknak lennének nyilvánítandók. Gyakorlatba kell hozni legalább annyit, hogy mehessenek el a nők is férjet keresni; hadd nyerjenek alkalmat ők is arra, hogy a feslett erkölcsű férfiakat ne csak szóval, de — őket elkerülvén — szóló cselekményekkel is ilyeneknek bélyegezzék.

Am a sokkal fontosabb intézkedések mindenestre a nők vagyoni függetlenségének a biztosítását illetnék. Gondoskodni kellene ugyanis arról, hogy a nők ne legyenek kénytelenek önfenntartási kényszerből férjhez menni, vagy férjnél maradni, akkor is, ha az rájuk nézve megalázó. Ez azonban elérhető anélkül is, hogy a nőt a férfivel egyenlően küzdelmes gazdasági életre kárhozzátnok. Csupán a férjhez nem menő lányok és a saját hibájokon kívül elvált asszonyok ellátásáról kell gondoskodni, s a feladat meg van oldva. A kérdés tehát az, minő foglalkozás és ellátás biztosítsák az ilyen nők számára?

Közös gazdálkodás mellett közös konyhát fenntartó községekben a férjetlen nők könnyen találhatnak alkalmazást a közös konyhán. Ha kellő számmal vannak ilyen nők, a közös konyha vezetése teljesen rájuk bízható.

Ahol közös konyha nincsen, — de annak megléte esetén is, — a kellő képzettséggel bírók óvónői, tanító-női, kézimunkavezetőnői s más eféle foglalkozásokkal

biztosíthatnak maguknak a férfiakéval egyenlően jövedelmező, s annál mégis sokkal kényelmesebb, önálló keresetét. Abban az esetben pedig, ha valamely nő számára sem amolyan gazdasszonyi, sem ilyen tanítónői állás, sem megfelelő ipari foglalkozás nem akadna, a közraktárak kötelessége lenne könnyebb irodai teendők ellátására hivatalnoknőkként befogadni az arra alkalmas állást keresőket. Azonkívül, — a tanítónői pályához hasonlóan, — egyes értelmiségi pályák államunkban is célszerűen állhatnának nyitva a nők előtt. Különösen kívánatos az, hogy nő- és gyermekgyógyászatra nők képezék ki magukat. Sőt készülhetnének politikai pályára is, hogy a vidéki igazgatásban rájuk bízassák olyan ügyek kezelése, mint a szegényügy, gyermekvédelem, közegészség és köztisztaság ügye.

Kórházi ápolókként, bábákként szintén mindig nők működhetnek a legnagyobb sikerrel.

Kétféle: Hisz ez a terv nem ad a nőnek annyi gazdasági függetlenséget sem, amennyivel az most bír. Hogy fogja érezni magát egy hozománynélküli nő birtokos férje oldalán?

Józan: Arra nincs is szükség, sőt ép a nő érdekében meg sem engedhető, hogy a nők gazdaságok, vagy tán iparüzletek kezelésével bízzanak meg. A termelés fő ágainak az üzése a férfi nagyobb erejét és durvább idegzetét kell hogy terhelje. Az önállóan élő gyöngébb nő találhat elég kereseti alkalmat az apróbb foglalkozásokban. Végre is, ha csak az emberi nem lassú kihalására nem számítunk, a nő rendes hívatása az lesz, hogy feleség és anya legyen: akkor pedig az ő létfenntartásának a gondja is férjét terheli. Az önálló női keresetek csak a nők e természetes élethívatását kivételesen be nem töltő nők számára fognak az önfenntartás biztosításául szolgálni.

A hozomány hiánya, mi most a nőkre lealázó, senkit sem fog a mi államunkban lealázhatni, mert ott minden vagyon az államé lesz, és mindenki csak a rábízott vagyon kezelőjeként fog szerepelni. S ha például egy gazda egy nőt már feleségül vett, az a nő épúgy kezelője a most már férjével közös birtokukat képező gazdaságnak a gazdasszonyi teendőkben, amint férje a gazdai teendőkben. Lehetőleg ezzel azonos elv érvényesítendő más kereseti ágakban is. Arról pedig, hogy a nők férjeik oldala mellett igazi feleségek lehessenek, a nőket a férfiakkal majdnem egyenlően kiképző nevelésnek kell gondoskodnia.

Elnök: Mielőtt az ipari munka szervezésének megvitatásával tanácskozásainkat tovább folytatnók, összefoglalom a mezőgazdasági termelés szervezése és a nő helyzete javítása ügyében már leszűrődött meggyőződést: Az itt elmondottak szerint bizottságunk nézete ez ügyben a következő:

Bizottságunk kívánatosnak látja, hogy a mezőgazdálakosság osztályoztassék aképen, hogy az önálló gazdáskodásra képes képzett gazdák külön önálló kisgazdaságot kapjanak az államtól független kezelésükbe, oly feltétellel, hogy évi terményeiknek bizonyos hányadát, — mondjuk legfönnebb felét, — a termés betakarításakor az állam helyi közraktárába szolgáltatassák be.

Az önálló gazdáskodás üzésére nem alkalmas, de egyébként államilag képesített gazdák, egy — mondjuk — a vidéki képviselőtestület által választott értelmes és erélyes intéző vezetése alatt együttesen, nagygazdasági módszerrel, de a gazdák önállósítására irányuló törekvéssel gazdáskodnak. Az állami szolgáltatás hányada itt is a kisgazdaságoktól vett hányaddal egyenlő. E gazdák önképzésére különös intézkedések szolgálnak. Magánéletben az összes községtagok együttes étkezése van rendszeresítve.

A nők emberi méltóságát a férfiak házasság előtti és házasság alatti élete erkölcsösségének a szigorítása fogja emelni. A feleségek tragédiájának az oka ugyanis rendszerint a férjeknek legénykori kicsapongásaiban található föl.

Most pedig, tanácskozásunk során, az ipari termelés ügye kerül további megbeszélésre.

Az ipari termelés szervezése.

Osztrák: Mezőgazdasági tervezetünk hatása alatt szólva sajnálattal kell megjegyeznem, hogy az ipar nem kis irigységgel tekinthet arra a szép összhangra, amelylyel a mezőgazdasági eszmény az erkölcsi eszménnyel összeillik. Mert megvallom, nekem súlyos kétségeim vannak aziránt, vajjon ez az összhang az ipari termelés terén bárcsak el is gondolható-e.

A termelékenység emelkedésének a föltételei az iparban ugyanis, — az ipari tőkék más természeténél fogva — éppen fordítottjai a mezőgazdasági föltételeknek. A mezőgazdasági termelés, bizonyos minimumig, annál jövedelmezőbb, minél kisebb földtőkével és minél gondosabb emberi munkával dolgozik. Az ipari termelés ellenben annál jövedelmezőbb, minél nagyobb az üzemben felhasznált géptőke és minél kisebb az emberi erő.

Az ipari termelésnek ez a sajátsága szinte előre kizárja már annak a lehetőségét, hogy azon termelési mód után keressünk, amelyben minden egyes iparos család kizárólag a maga erejére támaszkodó, s mégis önálló termelő lehessen. Mert míg a mezőgazdaság a termelés legcsodásabb sikereit ép a legkisebb tőkével dolgozó kerti gazdaságban mutatja fel; addig az ipari termelés óriási tőkék felhalmozásával éri el világraszóló diadalait.

Pedig bizonyosnak látszik az, hogy a roppant méretű tőkehalmozás az emberiség legbecsesebb erkölcsi érdekei és értékei ellen támad. Mert hosszú idő alatt és nemzedékeken át, azt hiszem, semmi sem alacsonyítja inkább le az emberek jellemét, mint az, hogy óriási gyáraknál és gépeknél a vagyoni halmozás gépszerű eszközeiként használtassanak fel. A legegyszerűbb szeg megkészítése ugyanis, ha azt a munkás saját gondolata szerint, saját akaratából, saját céljára faragja vagy kovácsolja ki, több szellemi és erkölcsi épülésére szolgál alkotójának, mint a legbámulatosabb leleményszerűséggel kigondolt géprész meggyártása, amelynek azon-

ban a meggyártásánál másnak a céljára, másnak a gondolata és akarata szerint, s csupán a gyártó gépnek segítője, kiegészítőjeként jár el.

De mindennél fájdalmasabb az ember erkölcsi természetének az a gyökeres megrontása, melyszerint a saját emberi rendeltetése szolgálatára saját akarattal, szabadsággal, értelemmel és emberi érzéssel fölruházott egyének milliói gépkerekeknél semmi magasabb jellemmel nem bíró érzéktelen dolgokként használatnak fel a nagy vállalkozók, nagy tőkések gazdasági eszközeikül. Nem a munkabérek alacsonyossága, nem a gyári munka terhe, nem a munkaidő hosszúsága, — mert hisz az Egyesült-Államokban magas jóllétet biztosító munkabér, csak 8—9 órát tartó és könnyű gyári munkadacára is felmondják a munkások a munkát; — hanem az eltörülhetlen emberi méltóság meggyalázása bőszi a munkásokat helyzetük ellen lázadásra. Adhat bármekkora bért a gyáros munkásának: ameddig őt kizárólag saját meggazdagodása eszközüül próbálja felhasználni, mindaddig ellensége marad; s nagy okkal támadhat munkaadója ellen az a munkás, akinek a munkaadó legdrágább emberi kincse: emberi öncélja ellen tör.

Én azért az ijesztőnek látszó nehézségek dacára is, az ipari termelés olyan berendezését próbálnám bevezetni, amely az esetleges gazdasági veszteségeknél sokkal nagyobb erkölcsi rosszat szorítana le az ipari termelés teréről.

Legnagyobb megtakarításokat az ipar a hajtóerő előállításának költségeinek az üzem nagyságával arányos leszállítása útján ér el. Minél nagyobb ugyanis az üzem, annál nagyobb erőgépet kell alkalmazni. És minél nagyobb az erőgép, annál kevesebb tüzelő anyag fogyasztásával és annál kevesebb emberi munka igénybevitelével állítható elő ugyanakkora hajtóerő. A megtakarításnak ez a módja pedig nyitva áll a kisipar számára is a villanyos hajtóerő alkalmazásával. A villanyerő ugyanis egyetlen nagy, központi villanyfejlesztő telepről teljesen tetszésszerűen mennyiségben osztható szét. Ez tehát a nagy ipartelepeknek egyes iparosok önálló kis üzleteire való széttagolását lehetővé teszi. S ha tekintetbe vesszük azt a megtakarítást, ami a széttagolás útján, a nagy ipartelepen nélkülözhetlen és költséges ellenőrző és vezető személyzet mellőzése következtében érhető el: azt mondhatjuk, hogy egyes esetekben a megosztás megtakarítással jár.

Lengyel: Valóban szomorú lenne akkor a mi helyzetünk, ha az ipargazdaság szociális reformja fölött kénytelenek lennénk mindannyian Osztrákkal egyformán kétségbeesni. Magam abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy ama kétségbeesésre okot egyáltalán nem bírok találni. S jobb napokra, — Istennek hála, — legfőbb reményt éppen az ipari munkásosztálynak az az égető szenvedelme ad, amellyel saját sorsának megjobbítását szükségeli és elszántan akarja.

Kétségtelenül, az ipargazdasági reform is kellő indokkal s a diadalmaskodás biztosítékaival csak akkor birhat, ha a gazdasági viszonyokat az erkölcsiség követelményeivel teljesebb összhangzásba képes hozni. De én azt hiszem, hogy az ipari termelés szervezése ez alapkövetelménynek épúgy enged, mint a mezőgazdaszat. Csak nem szabad felednünk azt, hogy amint a társas élet minden viszonya más-más természettel bir: úgy más-más erkölcsi elvet is kell e különböző viszonyoknak megtestesíteniök.

Az ipari termelés nagy tömegekben hozta össze a termelésre szolgáló technikai készítményeket és gazdasági javakat; s egyszersmind nagy tömegekbe gyűjtötte a készítmények és javak hasznosításán munkáló embereket. Ha már e lelketlen javak lélekkufár urai elég vagyonsóvárok voltak ahhoz, hogy a náluk munkát keresni kénytelen emberekkel is oly rideg haszonelvi számítás szerint bánjanak el, mint holt tőkékkel: ime előttünk a nagyszerű feladat, hogy e tőkék urait rákényszerítve, a tőkéket s a szolgálatukban álló munkásokat, valamint a merőben gazdasági viszonyt, mely tőkés, tőke, munkás és állam között van, meg-erkölcsösítsük.

Nekem úgy tetszik, ez irányban az ipargazdasági reformra még sokkal negyszerűbb feladat vár, mint a mezőgazdaságra. A mezőgazdasági reform ugyanis főképp csak az egyénies erkölcsösség fejlesztésére mutatkozik alkalmasnak. Míg az ipari reform a magasabb rendűnek mondható társas erkölcsösség tovább művelésére csábít. S éppen azért, hogy e célját szolgálhassa, még akkor is hiba a már nagyban centralizált ipari termelés decentralizálását megkísérelni, ha ez különben, hasznossági szempontokból, indokolt lenne. Szerencsére azonban a decentralizáció egyáltalán ki nem vihető.

A hajtóerő szétosztásának a lehetősége csak éppen könnyen hozzáférhetővé teszi egyes kisiparosok számára a motor kasználatot; de magának az erőnek az

árát nemhogy csökkentené, hanem még emeli. Tíz lőerőnek 10 órai munkája egy benzinmotorral mindenestre olcsóbbá kerül, mint ugyanannyi villanyerő. S ezek árkülönbségek, a villanyerő hátrányára, természetesen még nagyobbak nagyobb gépeknél. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy a villanyerőt az iparos nem önmaga állítja elő, hanem olyan valakitől veszi, akinek azon még nyernie kell; s azonkívül meg kell még fizetnie az iparosnak a bevezetési költséget. Nyereség helyett ugyancsak veszteséggel járna a már összpontosított iparágak szétosztása az üzem vezetését illetőleg is. Az egyes kisiparosok ugyanis, hogy a nagy vállalat által elért üzleti eredményeket elérhessék, kénytelenek lennének szövetkezetben egyesülni, aminek vezetése sokkal nehezebb és költségesebb lenne. Ha pedig ezt nem teszik, akkor nem élvezhetik a nyersanyagok, félgyártmányok, gépek nagyban való beszerzésének, valamint a készítmények nagyban és kevés üzleti költséggel való értékesítésének az előnyeit s a nagy vállalaténál föltétlenül sokkal gyöngébb eredményeket érnek el.

Ellenben az összpontosított, nagyban dolgozó ipartelemek előnyei mind egyre fokozódnak. A nagytermelő egymásután vesz alkalmazásba több-több oly gépet, a mely munkásainak a számát aránylag igen kevésre leapasztja. A kisiparos a technika csodás fejlődésének nagy vívmányaiából sokkal kevesebbet képes hasznára fordítani.

Nagy üzemben a műszaki vezetés sokkal olcsóbb, és sokkal tökéletesebb: Ha százával, sőt ezrivel is foglalkoztat a telep munkásokat, pár, sőt egy üzemvezető is rendszerint elég. Hanem aztán az a nehány, vagy egyetlen ember talán az egész országban a legjelesebb, vagy éppen valamely más országból odacsábított kitűnőség. A legkisebb üzemeknél is ép annyira elkerülhetetlen az üzemvezetés; csakhogy azoknál csekélyebb szakértelemmel bíró ember tölti be e feladatot; de költsége mégis a termelés összes költségeinek talán harmadát, sőt felét is fölemésztí.

Nagy üzemben az oly hulladékok, melyeket a kisiparos rendesen szemétre dob, nagy mennyiségben gyűlven össze, külön feldolgozásra kerülnek. Az óriási chicagói húströszt például az állatok beleiből, tüdejéből, májából, körméből, szarvából és más eféle részeiből, — melyek a közönséges mészáros üzlelében alig képviselnek értéket, — ügyes földolgozással többet bevesz, mint az állatok tulajdonképeni húsából. Ugyancsak az Egyesült-Államokban a Rockefeller-féle híres Standard-

Oil kőolaj művek valami 200-féle mellékterméket produkálnak s milliókat vesznek be belőlük. Kisiparosnál e hulladékok és melléktermékek többnyire kárbavesznek, mert a kisiparosnak nincsennek ahhoz való készülékei, gépei, hogy e különben is egyenként kis mennyiségben felgyűlő anyagokat feldolgozhassa.

A nagyiparos az üzeméhez szükséges félgyártmányokat, géprészeket, kémiai kellékeket saját maga állíthatja elő. Mivel ugyanis ilyesmiket nagy mennyiségben fogyaszt, olcsóbban termelheti azokat saját maga, mint amennyiért azt mástól szerezhethné be. A kisiparos kénytelen minden efélét készen venni, s minthogy kis mennyiségben veszi, azért drágán kapja.

A nagy iparnál az üzemfolytatáshoz szükséges cikkek beszerzésével járó költségek sokkal alacsonyabbak; ellenben a termények értékesítéséből származó tiszta bevételek sokkal magasabbak. E különbségek nemcsak az árucikkek áránál, de a külön beszerzési és értékesítési költségeknél is jelentékenyek. A nagyiparos olcsóbban kapja nyersterményeit, mert nagyban és a legolcsóbb beszerzési forrásból vásárolja őket; a beszerzéssel fölmerülő utánjárási és szállítási költségei pedig, ugyancsak a tömeges beszerzés következtében, sokkal kisebbek. Viszont a saját árú értékesítésénél ugyancsak a legjobb piacot képes fölkeresni, s azért magasabb árakat ér el. Az értékesítés mégis olcsóbbá kerül, mert tömegesen szállít és kevesebb hirdetésre szorúl.

A kisipart a nagyipar hatalmas versenye állandóan fojtogatja; míg a nagyipar a versenyt sokkal könnyebben bírja.

A nagyipar, — kivált ha termékével egy birodalmat lát el, — saját területén bizonyos monopoliumot élvez: cikkeinek az árát, — fel egy maximumig, — tetszés szerint állapítja meg: mert ha vannak is távoli vagy épen külföldi versenytársai, azok felett neki előnye van az általuk fizetendő nagyobb szállítási költségek egy részének s esetleg a vámnak a megtakarításában. Holott a kisiparnak mindig a nagyipar szabja meg az árakat; s a nagyipar őt, néha még a javítási munkákban is nyomja versenyével.

Végül, a nagyiparos tarthat kísérletező laboratóriumot, a leghelyesebb, legolcsóbb termelési módok feltalálása, az üzem folytonos tökéletesbitése céljából. Ilyesmikre a kisiparos nem is gondolhat,

Ilyen okokból gazdaságilag fölötte károsnak bizonyúlna, s az országainkban már mindenütt fejlődésnek indúlt ipar valóságos meggyilkolására vezetne a nagyiparnak kisiparrá leendő lesüllyesztése. Akkor is tehát, ha az sikerrel nem kecsegtetne, kénytelenek volnánk a nagyipar reformját annak megsemmisítése nélkül megkísérlni. Én azonban a helyzetet, amint előbb is mondtam, teljesen bízatonak látom. Küszöböljük ki a nagyiparból azokat a tényezőket, amelyek a munkás jellemét lealacsonyíthatják, s célt értünk.

E tényezők közül a legfontosabb, az ipar magánüzleti jellege, részben már az összes ipari vagyonnak közvagyonná tétele által el van érve. Csatoljuk ehhez még azt a szabályt, hogy az ipartelep üzleti nyeresége egyenlően oszlik meg az összes alkalmazottak között, s akkor többé egy ipari munkás sem érezheti magát idegen üzleti cél eszközének.

Epígy segíthetünk a többi bajon is. A gyári munka ma gépiessé és egyhangúvá teszi a munkás foglalkozását, s ezáltal értelmét lealacsonyítja? Ez csak onnan van, hogy a munkásnak munkábaléptekor sincsen kellő szellemi élénksége és tájékozottsága a gyárban folyó munka egyes részletei összefüggésének a fölismerésére s azért végzi, különben érdekes feladatát, állatias egykedvűséggel. Ne bocsássunk senkit gyári munkára, mielőtt az iparról és a gépekről elég ismeretet nem szerez, saját külön munkája s gépje oly megértésére, mely képet ad neki saját szerepének az egész ipari termelésben és az illető gyár külön termelésében kiérdemelt jelentőségéről. Hogy ugyanazon munka hosszas üzése unottá ne váljon előtte; és másfelől, hogy értelme is újabb megújabb táplálékot nyerjen: rendre minden munkás dolgozzék a gyár minden munkájában; amikor aztán így az egész gyárat kereken járta, teljes és szabatos ismerettel fog birni az egésztől. A munkások e kiképzésének meg lesz az a nagy gyakorlati haszna, hogy mindenik szakértőként lesz képes a gyár ügyeire hozzászólani.

Ma nem érvényesül a munkában a munkás akarat a emiatt jelleme erélyét veszíti. Juttassunk hát neki is befolyást a gyár üzletének igazgatásába! Hisz az, ki a munkát végzi, méltán beleszólhat abba, miként végeztessék saját munkája. És ha a munkás kellően képzett és értelmes is: akkor beleszólása föltétlenül hasznos is; mert az tudja legjobban megítélni, mit lehet a munkán könnyíteni, javítani, aki azt naponta maga

csinálja. Egyszóval legyenek maguk a munkások a saját munkaadóik és vezetőik.

Cse: Előtte egyszerűen megfoghatatlan az, miként lehet gondolni is arra, hogy egy gyári üzem vezetését munkásoknak járatlan hadára bizzuk. A jó üzletvezetőt csak egy életnek megfeszített erővel gyűjtött minden tapasztalása képes feladata helyes betöltésére alkalmassá tenni. Mondjuk, hogy Lengyel terve szerint is ilyen ember fogja igazgatni a gyár ügyeit; de beleszólása lesz ez igazgatásba a munkások tömegének, mely százfelé ágazó véleményével, vagy ha saját érdekeit sértve gondolja, egyöntetű ellenállásával minden intézkedés elé nehézségeket gördít, avagy néha egészen meg is akasztja a vezetés munkáját, s az igazgatást lehetetlenné téve, a gyárnak kiszámíthatatlan károkat okoz. Miként a hadviselésben, úgy a nagyiparban is a siker igen gyakran a helyes taktikától s a mozdulatok gyors megtételétől függ. Akár bevásárlásnál, akár eladásnál tett nagyobb üzleti kötésekben gyakran egy napi késés százezrekre menő károkat, egy napi időnyerés százezrekre menő hasznokat hozhat: — akár azért, mert a gyár az üzlet megkötésével más gyárakat megelőzhet, akár pedig azért, mert az árúk árhullámlásait kellő tapintattal és gyorsasággal kihasználhatja.

Lengyel: Az igazgatót a munkások választanák s ők olyant választanának, akiben megbíznak; azért nehézségeket nem állítanának elébe.

Cse: Az igazgatóság választása sem bízható kizárólag a munkásokra. Nekik az alkalmas személyek kiválasztásához szükséges körültekintések soha meg nem lesz. Legalábbis állami jóváhagyástól teendő függővé a munkások választása.

Magyar: Hogyan fog aztán ezzel így az ipartelep állami jellege érvényesülni? Az oly gyár, amelyben egészen a munkások és az általuk választott igazgatóság az urak, valósággal ezek birtoka lesz s az állam jogai pusztá címeikké halványulnak.

Cse: Minden ipartelep köteles termelése megszábott hányadát a helyi közraktárba koronként, mondjuk, hetenként vagy havonként, beszolgáltatni. Ennyi csak elég az állami jogból!

Magyar: De ki és miképen ellenőrzi, valyon a munkások nem hordják-e szét a gyártott cikkek nagyrészét, hogy azokat suttyomban eladva, az államot megővidítsék? Pénzügyőrök mindenestre kirendelhetők a

gyártelep őrizetére; csakhogy ezek jó pénzért könnyen a munkások oldalára szegődnek s a csempészeknek még segítenek.

Cse: Bizonyára itt is alkalmazhatók a mezőgazdasátnál használt óvintézkedések. A gyárak termelő képessége megközelítő pontossággal előre megállapítható s mihelyt attól nagy és meg nem indokolt eltérés mutatkozik, a gyár személyzete vonható felelősségre. A pénzügyőrök visszaélései ellen is lehet legalább azzal védekezni, hogy az őrszolgálatot minél gyakrabban változtatják. Így a munkások is költségesnek fogják találni mindegyre új meg új öröknek a megvesztegetését; s az örök között is csak akad olyan, aki kötelességében szabályszerűen eljárva, a csempészettről hirt ad.

Olá: E tervbevett nagyipari rendszer, a termelésnek minél olcsóbbá tétele érdekében oly nagy összpontosítást kívánna, mely egyes iparágakat az egész szövetséges államban egyetlen középpontba, egy országba hozna össze s kizárná azt, hogy a többi ország annak hasznából részesedjen. Így az iparban legfejlettebb az összes többi iparát magába szívna föl s míg ön maga elgazdagodnék, a többit leszegényítené.

Német: Az ipar nem önkényesen települhet meg ott, ahol kedve tartja. Tanyáját ott kell fölütnie, ahol a legtöbb a feldolgozásra váró nyersanyag, vagy félgyártmány. Sokat határoz az is, miféle könnyebbségek állanak rendelkezésre a hajtó-erő előállítás céljából. Turbinák hajtására alkalmas nagyessű vizek, bő kőszéntermő helvek, kőolajban vagy vasban és egyéb bányászatra s feldolgozásra érdemes fémekben gazdag vidékek alkalmas otthonai a nagy ipartelepeknek. Országainknak majd mindenike bővölködik a természet e kincseiben.

Mindamellet, Olá barátom aggodalma szerint való igaz, hogy a természet e kincseinek az eredményes kihasználása máris erősre fejlett ipart kecsegtet jó üzletekkel. Ebből aztán csakugyan az következik, hogy a vámsorompóknak az egy állammá alakulás idején bekövetkező lebontásával az iparban erősebb ország rászabadul a gyöngébbnek vámoctól védetlen természeti kincseire, s azokat saját javára aknázza ki, a gyöngébb iparú ország iparát a saját erősödésére még tovább gyöngíti. S minthogy ilyen esetek, — a kellő óvintézkedések elmulasztásával —, föltétlenül bekövetkeznének, az ipargazdasági ellentétek a szövetséges államot igen

hamar belháború színhelyévé tennék s végkép felbon-
tanák.

Szerencsére azonban a veszély könnyen elhárít-
ható. Evégre alakulhat egy esetről esetre összeülő, akár
állandó szövetségi ipartanács. Ez határozná minden
jelentősebb ipartelep alapítása kérdésében afelől, hogy
az hová helyeztessék. Az elhelyezésekben pedig a meg-
egyezés nagy akadályokba nem ütköznék, mivel a
fejlett és fejletlen iparú országok érdekei találkoznak.
A fejletlen iparú országok maguknak kívánnák a vitás
telepet, hogy nyíljon polgáraiknak újabb keresetforrás.
A fejlett iparú ország viszont szívesen fektetné pénzét
az ott keletkező vállalatba, minthogy ott a vállalat, —
igénytelenebb munkásokkal és a vállalat által termelendő
cikkekben még el nem látott vevő közönséggel, — köny-
nyebben és nagyobb haszonnal prosperálna.

Görög: Ugyane tények most még nagyobb mér-
tékben fennforognak: miért nem léteznek hát a Német
által majd csak a mi államunkban bekövetkezni remélt,
noha már létező tényekből folyó következmények ma is?

Német: A dolog egyszerű: az állami különállás
és a vámhatárok lehetetlenné teszik az egyes országok
ipari összeforrását. Az osztrák vállalkozó például nem mer
Oláhországban gyárat alapítani, mert attól fél, hogy azt
akár egy néplázadás, akár egy folyton fenyegető balkáni
háború, vagy valósággal rombadönti, vagy a piac meg-
rontásával termelése beszüntetésére kényszeríti. Hasonló
okokból pénzt is csak fölötte drágán hajlandó valamely
hazai román vállalkozónak kölcsönözni: s ezek miatt,
az olcsó munka és olcsó nyersanyag dacára sem fej-
lődhetik a román ipar.

A nehézséget még fokozzák a vámok, mert kisebb-
nagyobb vámtételekkel nehezítik meg az ipar fejleszté-
sére jótékonyan ható félgyártmányoknak, gépeknek,
munkaeszközöknek szabad, s már a távoli szállítás
miatt is eléggé költséges bevitelét.

Mindez megváltozik, mihelyt országaink belső és
külső biztosságáról ugyanaz a, föltétlen békét biztosítani
képes közös, állami hatalom fog gondoskodni; s mihelyt
az egész szövetség egy vámterületté alakul. Az Egyesült-
Államok országai is külön gazdasági érdekekkel bíró állam-
testek; ott folytak le a világ legnagyobb gazdasági harcai a
munkások és munkaadók, a nagytőkések és kistermelők,
az állam és a trösztök között: de az egyes államok
sem ily, sem más ipargazdasági okból soha egymással

harcban nem állottak. Az észeki és déli államok rab-szolgaháborúja egészen más természetű volt.

Horvát: Hogyan mehet majd egyik ország a másikba gyárat alapítani?

Német: Saját tulajdonát képező gyárat egy ország sem alapíthat a másik területén. De a tőkében gazdag ország a szegényt pénzével fogja segíteni vállalataiban. E pénzek egyszerű kamatozó kölcsönök, nem pedig részvények lesznek.

Horvát: De mi fogja a tőkében gazdag ország pénzét a szegény országba csalni egy idegen nép vállalata fölségítésére?

Német: A magasabb kamatláb!

Horvát: Miért nincs meg hát e kamatláb különbözetnek ma is ugyanaz a hatása a tőke bőség kiegyenlítésére az egyes országok között?

Német: Hisz meg van az ma is, csak hogy nem érvényesülhet szabadon, s következésképp az eredménye teljes nem lehet. Ma, ha az osztrák tőke az oláhországi magasabb kamatláb előnyének a kihasználása végett Oláhországba vándorol, kénytelen számolni előbb azzal a nagy kockázattal, hogy egy politikai forradalom, egy Ausztria ellen indított gazdasági harc, valami szerencsétlen külháború, vagy elkerülhetlen gazdasági válság az egész tőkét megsemmisíti. A mi államunkban a tőke vándorlásának ezek az akadályai egyáltalán nem fognak fennforogni.

Horvát: Hisz akkor is Oláhország polgárai gyümölcsöztetnék az Osztrák pénzt; s ha egyéb miatt nem, hát csupán az oláhországi gazdasági berendezések tökéletlensége és az oláhországi vállalkozók üzleti képességeinek a hiánya okából is nagy mérvben meglehetne a gazdag országnak a szegény iránti bizalmatlansága.

Német: Elvihetné az osztrák Oláhországba az ő pénzével együtt saját üzleti képességeit és szolgálatait: s akkor létesíthetne ott oly gazdasági berendezést, mely esetleg minden másutt létezőt fölülmúlna.

Szerb: De hisz magán cégek egyáltalán nem fognak létezni!

Német: Az nem akadály! A különbség csak a formában van! — Önkényt érthetőleg, az összes vállalatok köztulajdont fognak képezni; ez pedig a magántulajdon minden alakját kizárja. A részvénytársasági és egyéb társas ületek is csak magánüzletek.

Szláv: Hát akinek megtakarított pénze lesz, társasüzleti értékpapírok híján, hogyan fogja azt elhelyezni?

Német: Értékpapíroknak lenniök kell, s csupán azok lesznek kizárva, amelyek ingatlan magántulajdonra vannak alapítva. De annál több lesz a kölcsönkötvény.

Szláv: Hogyan vehetnek föl hát majd magánosok nagyobb kölcsönöket?

Német: Nagyobb kölcsönökre magánosoknak szükségök nein fog lenni. Kisebb kölcsönökért pedig ingó javaikat, birtokuk hasznát, vagy iparüzleti jutalékukat köthetik le; de minden esetben csak azon a mennyiségen felül, amennyi önmaguk és családjuk fönntartására szükséges. Kézi zálog nem lesz; s az előbb említett zálogok jelzálogszerűleg fognak nyilvántartatni, — a zálogtárgyak meg a kölcsönvevő bírlalatában maradnak.

Bolgár: Elhiszem, a termelés meg hitelügy ama szervezete, gondos kidolgozással, képes lesz előnyösen helyettesíteni a mai hitelügy és a magánipar szervezetét. Azt is belátom, hogy a városok és községek mezőgazdálkodásra nem szorúlnak; de el sem bírom képzelni azt, miként állhatnak fenn ipari vállalatok nélkül. A községi vállalatok szervezetéről tehát külön kell gondoskodnunk, — olyképen, hogy ezekben, a többiektől eltérőleg, a községeknek a saját érdekeik érvényesítésére elég hatalmuk legyen.

E célra a községi vállalatok szervezete, vagy inkább igazgatósága felerészben a vállalat, felerészben a községi képviselő választottaiból alakulhatna.

Szerb: Mi indokolja e nagy különbséget a közönséges állami és a községi vállalatok vezetése között.

Bolgár: A különbség nagyon is indokolt. A közönséges vállalatok csak annyiban államiak, amennyiben az állam tulajdonaiként az államnak tetemesen fölemelkedő közköltségei fedezésére bevételt nyújtanak. Az ily vállalatok tulajdonképeni állami munkát nem végeznek, az állam közönségét, mint erkölcsi személyt, nem szolgálják; azért az állam külön képviselőre igazgatásukban nem szorúlhat. Sőt ép az célszerű, hogy minél önállóbban járassanak el maguk, a vállalat munkásságában és üzleti előmenetelében érdekelt alkalmazottak, mert annál könnyebben képesek minél nagyobb nyereséget elérni, s következőleg az államnak is minél többet beszállgatni. Itt azért elég csupán arról gondoskodni, hogy az állam a neki járó árúmennyiséget hiány nélkül megkapja.

Nem így a községeknél. Itt olyan vállalatokról van szó, melyek a községek közönségét szolgálják. Abba, hogy miként rendeztessenek be a vízvezetékek, csatornák; hova nyitassanak új utcák, milyen legyen a városi világítás, a város öntözése és tisztítása, milyen közúti vasútak és egyéb közlekedési eszközök állításának fel, s mindezek miképpen kezeltesse, és más efélékbe a községnek nagyon is kell beszólással bírnia. Ezért e vállalatok igazgatásának a megosztása.

Egyébként e vállalatok és a községek között a jogi viszony azonos lehet a más vállalatok és az állam között fennállóval: a vállalatok, a tiszta pénzügyvédelem meghatározott hányadát beszolgáltatják a községnek, a többitől pedig saját magukat látják el.

Török: És minő szabályzattal fognak bírní a mai állami vállalatok: vasút, pósta, távíró és a többi?

Magyar: Ezeknek a gyakorlat által kipróbált helyes szervezetén alig lehetne okunk változtatni. De mindenestre szükséges lenne a külön országos szervezeteknek egy szövetségi szervezettel való összekapcsolása. Szükséges lenne ez egyfelől azért, hogy e közös szervezet a külön országok vállalatainak munkájába egységes tervet öntsön; de szükséges lenne azért is, hogy maguk a vasúti, közúti, és hírszolgálati hálózatok is egyöntetűen fejlődhesse,nek tovább.

Önkényt érhetőleg, bekövetkezne,nek egy másik változás is: az tudniillik, hogy e vállalatok alkalmazottai egyenlő ellátásban részesülnének; de hatáskörükben a létező különbségek természetesen továbbra is megmaradnának.

Osztrák: Nyilván, az eddig tárgyalt nagy ipartelepek és közvállalatok mellett lesz szükség kisiparosokra is. Óra-, cipő-, ruha-, butor-, épületjavításokat és sok más egyebet csak kisiparképen lehet üzni. Hogyan helyezkedjenek el ezek új berendezkedésünkben? Önálló kisiparosok legyenek, vagy céhekben tömörüljenek?

Magyar: A tömörülés mindenestre gazdasági előnnyel járna. S ha ez osztálynak okvetlenül külön kereső osztályként kell léteznie, akkor bizonyára nagyobb jóllétre számíthatna valami termelő szövetkezethez hasonló egyesületben. Hanem a jóllétnek az a nagy bizonytalansága, mellyel e foglalkozások legmunkásabb emberét is a sorsa gyakran üldözi, inkább azt tenné kívánatossá, hogy az általuk betöltött feladat valami más módon töltsék be.

E célra kínálkozik is egy eléggé alkalmas mód. A köziskolákban mindenütt az lesz a nevelés egyik feladata, hogy a növendékek, részint erejüknek és hajlamaiknak a kiismerése, gyakorlása végett, az összes fontosabb iparágak elemeibe bevezetessenek. Ez elemi iparoktatásra kiténő szolgálatot fognak tenni a javítási munkák. Jó, új anyagot nem lehetne e gyakorlatlan sihederek kezébe adni; mert azt csak elrontanák, anélkül, hogy abból valami használható tárgyat készíteni képesek lennének. Arra azonban már elég ügyesek lehetnek, hogy — az oktató kellő útbaigazítása mellett, — már kész dolgok hibáit kiigazítsák s egyszersmind a kijavított dolog készítési módját megismerjék.

Ekép a tatarozók és foldozgotók munkáját elvéve, ez osztály kereshetne magának valami jobb megélhetést ígérő foglalkozást. Talán gyári munkások lennének belőlük. Noha megvallom: nekem egy csöppet sincsenek rózsás reményeim azon jólét iránt, amellyel a gyári munkásokat is kecsegtetik. Hiszen igaz, jó és emberséges az, hogy ők maguk — és pedig minden bizonynyal maguk közül — válasszák saját főembereiket, akikkel együtt a gyárnak haszonélvezői. De irtózáttal gondolok ama nagynak tervezett ipari összpontosításra, amely Angliának a szívéből, Birmingham és Manchester között, a hírhedt „Feketeországot” csinálta. Es mekkora Feketeországokat teremt a gyárkérmények ezreiből kiáradó roppant füstfelhők koromsötétje Amerika nagy gyárvidékein! Országaink legszebb tájaira hasonló örök éjszakát borítani és abba a földi pokolba élve temetni millió meg millió munkást meg polgárt: az én ideáljaim közé nem tartozik.

Még hagyján, ha az egész baj csak ennyiből állana! De milyen sors jut egyekben a fekete országok e koromtól gyászos lakóinak! Százezer számra van a lakósság összezsúfolva egy-egy négyzetkilométer területen. Országainkban a legnépesebb együregű cigányhurbában fényűzően sok levegő van ahhoz képest, amennyi egy-egy oly gyárvidék nagyvárosának munkásnegyedében jut egy családnak. 10—15 sorban építenek föl egymás fölött apró egérlyukakat, hogy kiméljék a tért, mely drágaságban az ipari összpontosítás nagyságával nő. Valóban majdnem úgy vannak ott az élő emberek egymás fölött összerakva, mint hordóban a döglött sós heringek. S e szerencsétlen munkások a sós hal sorsával jó ismerősök is; mert ez a tengerből ingyen s kifogyhatatlan mennyiségben kapható hús a legolcsóbb: a munká-

tól mohóvá nőtt étvágyukat jobb táplálékkal kielégíteniük módjukban nem áll; pedig e többnyire füstölt állatoktól a hozzá nem edzett polgári gyomor háborodik s égető rágással szenved. De ha van alkalmuk bővön látni fölfüstolt vagy besózott állatot, annál kevesebbet láthatnak élve, mert a természetről s annak szépségeiről csak dajkáik gyermekmeséiből s még talán egy-egy moziból tudnak. Az ipar nagyszerű fejlődése nagyszerűen letarolta ott messzi vidékre a természetnek minden istenalkotta teremtményét. Ott mindenfelé csak egy látnivaló kínálkozik: éktelen gyárak, éktelen munkásházak, éktelen másféle házak füstös, kopasz falai; no meg a koromtól éktelen férfiak, éktelen nők, éktelen gyermekek sötét, piszkos ruhái, a sötét, piszkos utcákon.

Ilyen boldogságot hozzunk-e ipari reformunkkal iparosainkra és önmagunkra?

Cse: Tagadhatlan, hogy a gyáripár legtöbb neme sokat piszkol. Szépészeti érdekből azonban gyerekes könnyelműség lenne nagy kézzelfogható gazdasági előnyökről lemondanunk.

De nem szabad felednünk azt sem, hogy nem minden, ami izléstelen, egyszersmind egészségtelen is. Az orvosságoknak rossz az ízök, de azért rendszerint gyógyítanak. E példával a gyárvidéket besötétítő füstre gondolok. A korom, amivel a gyárkémények környéküket befeketítik, sok mindenféle rossz gázt, ártalmas kipárolgást elnyelnek s ezzel még bizonyos közegészségügyi szolgálatot tesznek. Sötét színök ugyan nyomasztólag hat a kedélyre, de csak az első pár nap alatt, amíg az ember meg nem szokja, mint az őszi borús időt.

A természeti környezet hiánya is kevés hatással van a jólétre. Magyarországnak abban a városában követnek el évente legtöbb öngyilkosságot, amely tiszta, derült levegővel, szép természeti környezettel és mesterséges művészi szépségekkel Magyarország majd minden vidéki városánál bővebben van megáldva, — ez a város Kolozsvár; holott a gyárkémények füstjétől beszenyyezett, rút városokban félannyi öngyilkos sem akad. S ez természetes. Élénken iparos vidéken, bő keresettel, bővön kiszerezhetik az emberek a létfenntartás lényeges szükségleteit; s azért, — legyen bár környezetük annál sivárabb, — jólétben érzik magukat.

Amde a lakásviszonyok már a jólétre is mindenestre lényegesen határozók. Hanem e tekintetben ismét

nincs miért félnünk a Magyar által esetelt veszély következtétől. Olyan viszonyok ugyanis csak akkor állhatnak elő, ha a forgalom és szükséglet emelkedésével fokozódó térdrágulást a magántelekspekuláció saját céljaira kihasználhatja. Nálunk azonban az állam semmi esetre sem zsúfolná össze saját polgárait annyira, mint azt egy embertársai egészsége rovására is meggazdagodni kész magánember tenni képes. De meg sem elégednének a mi munkásaink semmi körülmények között olyan lakásokkal; mert ha az állam nem építene nekik megfelelő lakásokat, ők maguk építtethetnének saját jövedelmükből.

Oszt rák: Mindez igaz lehet. Az ügy fontossága azonban mégis külön törvényes intézkedést kíván. Munkáslakások építésének a szabályozására vannak már eddig is törvényeink; ki kell bővíteni e törvényeket különböző közjóléti határozmányokkal. Megállapítható az, hogy minden munkás számára külön kis 3—4 szobás, — mellékhelyiségekkel, — így különösen fürdőszobával kellőleg ellátott ház építtessék. Nagyobb munkástelepenél az egyes kis házak építtessenek önálló telkek közepébe, aként, hogy a házak sem egymással össze ne érjenek, sem egyenesen az utcára ne nyíljanak, hanem fákkal és virágokkal beültetett kert közepén álljanak. Legyen a lakótelep oly távolságra a gyárteleptől, hogy azt a gyár füstje el ne lepje. Az utcákat fasorok szegélyezzék. Legyen a telep ellátva vízvezetékkel és csatornázással, s legyenek ezek minden házhoz bevezetve. Legyen a telepen minden munkás által szabadon élvezhető téli és nyári fürdő meg uszoda. Legyen tágas közkert, torna és játékszerekkel ellátva. Legyen jól felszerelt közös könyvtár és olvasóterem. Legyen téli vigadó, játéktérmekekkel és társalkodóval. Legyen csolnakázó tó és korcsolya-pálya. Álljanak a szünidőző munkások rendelkezésére fogatok, hogy azokkal az ország egyes érdekes és tanulságos helyeit bejárhassák.

Biztosíttassék minden munkás számára évente egy havi teljes szünet. E célból osztassék fel a munkások összes száma 12 csoportra, hogy minden hónapban egy-egy csoport szünetelhessen. Az ekkor esetleg teendő utazásokra legyenek vezetőik.

Legyen tágas előadó terem, ahol a munkások minden este vetített képekkel kísért felolvasásokban gyönyörködhetnek, és nyerhetnek okulást gazdasági, társadalmi, jogi, egészségügyi, történeti, vallási és más közérdekű kérdésekben.

Lengyel : Fölötte kívánatos módon igen nagymérvű munkamegtakarítás érhető el népesebb munkástelepeken a közös étkezés rendszeresítésével. Közös étkezés esetén ugyanis a nők is dolgozhatnak a gyárban, s ezzel férjük jövedelmét megkétszerezhetik. Csupán oly nők nem tehetik meg ezt, akiknek csecsemőt kell szoptatniok. A már elválasztott kisdedeket azonban egy közösen fenntartott bölcsődében hagyhatják száraz dajkák felügyelete alatt. Itt vannak az összes 3 évesnél kisebb, otthon hagyott gyermekek. A három évesnél nagyobbak pedig már az állam által fenntartott óvodába járnak.

A gyártelepen berendezett közös étkezők felállításáról és fenntartásáról a munkások maguk gondoskodnak. Naponta háromszor étkeznek ott a saját magukból alakított zenekar játéka mellett. Reggel 7 és 8 között van a reggeli; 8—12-ig munka; 12—1-ig ebéd; 1—5-ig ismét munka; 5—6-ig pedig uzsonna. Uzsonna után a munkások szórakoznak.

Önkényt érthető, hogy a közös étkezéseken a munkások által rendszeren önmaguk közül választott igazgatóság is ott van. Vacsorát mindannyian otthon esznek.

A közös étkezőhöz hasonlóan, a munkások közös mosóintézetet is tartanak fönn.

Ekép van lehetővé téve az, hogy kevés idő kivételével, minden nő rendes munkás lehessen.

Olá : A korábban említett s főleg javításra utalt kisiparos és a most tárgyalt nagyiparos osztály között még mindig fennmarad a középállást elfoglaló iparosoknak egy elég tekintélyes tömege, s ezeknek a jogállására szintén gondolnunk kell.

Ott vannak például az építő iparosok különféle nemei : kőművesek, ácsok, útépitők; cséplő vagy másféle géppel dolgozó vállalkozók; ide sorozhatók a nagy összpontosítást meg nem tűrő kisebb ipartelepek, mint a téglá és cserépgyárak, gőzfűrészek, szeszfőzők, s más efélék; ide tartoznak végül az élelmezési iparágak : a mészárosság, a kenyérsütés. De persze akadnak más, az előbbi kategóriákba be nem illő iparágak is.

Ezeknek a nagy fénnnyel s kényelemmel ellátott nagyiparosokkal szemben, úgy látszik, semmit nem fog jövendő államunk bőkezűsége juttathatni. Legalább is közülök egyeseknek, mint például az építőiparosoknak s géppel vállalkozóknak olyan a helyzete, hogy a gyár-iparosok helyhez kötött úri kényelmét már keresetök vándor természete miatt sem kaphatják meg. A hely-

hez kötött iparosok számára ugyan építtethet az állam a nagyiparosokéhoz hasonló kényelemmel berendezett üzleteket és magánlakásokat; de könnyen attól félhetünk, hogy oly roppant kiadásokat, — minden magántulajdon államivá tétele dacára sem fognak országaink megbírní.

Magyar: Azoknak az igényei, akikről az állam nem gondoskodhatik, a részben államilag ellátott munkások igényeinek az emelkedésével lépést tartva fognak emelkedni, s az igények addig emelik a munkabéreket, amíg azok ki nem elégülnek. Az állam így közvetve is biztosíthat minden munkás számára egyenlő jólétet.

De kétségtelenül, közvetlen is tehet az állam sokkal többet, mint azt előre lehetségesnek tartanók. Az állam bevételei ugyanis nemcsak azzal fognak nagy arányokban földuzzadni, hogy földművestől és iparostól egyaránt a mai adóknak sokszorosát fogja kapni; hanem azokkal a kiszámíthatlan mennyiségekkel is, melyeket a sokkal jobb általános és szakképzettséggel fölruházott földműves és iparos munkájának nagyobb termelékenysége fog hozni a nemzet oltárára. Hát azoknak a munkája, akik most a munka megvetése, vagy annak hiánya miatt, mulató nagyurak- vagy lézengő proletárokként élnek munka nélkül? És ami legtöbb: a hadseregen megtakarított, ma elveszett munka és vagyon?!

Olá: Azt mondd, hogy a termelésből az államnak befolyó szolgáltatások a mostani adók sokszorosára, — fel a termelés összes eredményének feléig —, emelkedhetnek. Hogyan fogja megbírní e terhet a földművelés meg az ipar, mikor ma 10—20 percent adó mellett is nem egy jó gazda és iparos minden pazarlás nélkül is elbukik?

Magyar: Az ilyen bukásokat semmi esetre sem az állami adó-teher nagysága okozza. Ha az okozná, akkor képtelenség lenne egy-egy gazdaság vagy ipar-üzlet bérlőjének, az állami adón kívül, haszonbérképen az adó összegének 5—10-szeresét is megfizetnie, s amellet bérletéből némi vagyont is gyűjtenie. A ma így bérelt gazdaságok és üzletek akkor majd könnyen adhatnának az államnak 3—4-szer annyit s amellet maguk is virágoznának. Virágoznának annál inkább, mert a gazda vagy iparos kész felszerelést kapna.

A bukások, melyeknek most a vagyonbukott könnyelműségében föltűnő okát nem találhatjuk, mégis vagy az elbukott rossz gazdálkodásának, vagy tőle független nemzetgazdasági változásoknak a következményei.

Előbbi ellen némi óvszert csak a mainál helyesebb nevelés fog adni. Utóbbi ellen azonban az állam meg fogja védeni polgárait: Különösen az ipar és kereskedelem terén a számtalan szorgalmas emberre ma kikerülhetlen istencsapásaként jövő bukást a gazdasági versenynek magántulajdonra és szabadversenyre alapított esztelen anarkiája okozza; államunk azonban a kapzsi haszonvágy vak szenvedélyét saját kényére nem hagyva, a munka és a vagyonforgalom megosztásáról tervszerű éberséggel úgy fog gondoskodni, hogy az egyenlően megérdemelt jólléthez mindenki egyenlően hozzá juthasson.

Kélli: Esett itt szó sok hasznos, de sok haszontalan dologról is. Mégis mindezek között eddig még arról sem birtam értesülni, milyen lesz hát végtére ama jövőendő boldog állam iparának gerincét képezendő nagyipari vállalatok szervezete. Eddig e világon úgy tudtuk, hogy többnyire magán vállalkozás, egy-egy nagy ember esze és erélye képes nyélbeütni oly hatalmas ipari alkotásokat. Nemsokára azonban, úgy látszik, arra virradunk, hogy mindaz a sok találékony-ság, az az éveken át virrasztva dolgozó szívós akarat, mely a gyöngét az első lépésnél visszaretentő akadályok legyőzésével valósítja nagy eszméjét s teremt a világot bámuló hálára kötelező alkotásokat. — szépen átvándorol a küzdelmes élet nyomorától törhetlenné edzett emberek acélkebeléből az államnak nevezett kényes pompahajhászoknak meglágyult koponyájába! Ilyen átváltozásokban hinnem vajmi nehéz!

Ösztrák: Az iparvállalatok állami volta épen nem zárja ki azt, hogy azokat magánember létesítse. Sőt el sem képzelhető az, hogy ilyesmit az állam közvetlenül a maga hivatali alkalmazottjaival, mondjuk mérnökeivel és iparos szakértőivel megkísérelhessen. Az egyeseknek ellenben akkor is épúgy meglesz minden ösztönzőjük a vállalkozásokba való bocsátkozásra, amint az most meg van. Az akaratnak csak egy rugója lesz lekötve: a háttartalan kapzsiság, mely milliókat szeretne másoktól összeharácsolni, hogy maga az aranyhegy előtt, mások meg millióiért ő előtt mint Isten előtt hódoljanak. E helyett azonban lesz ott annál őszintébb és annál nagyobb közbecsülés, mely a nagyszerű műben, — a vagyonirigylés lázától meg nem zavartatva, — a közjótémény nemességét tiszteli. Azonkívül meglesz az anyagi előny is, mert a vállalkozó saját vállalatának a hasznát elsősorban fogja élvezni.

Ami pedig legfontosabb: kipróbált és közszükséget képező iparvállalatok alapítása szerfölött meg lesz könnyítve. A kiváló ipari tehetségek nem vesznek akkor, pénzhány miatt, az örök ismeretlenség sötétjébe. Ma hany vállalkozásnak okozza romlását az, hogy sorsa oly ember kezébe kerül, akinek az üzlet vezetéséhez pénze van, de nincs tehetsége; holott a talán mellette sinylődő tehetséget pénz hiánya kínos tétlenségre kárhoztatja. Am a mi államunkban a pártatlan közvagyon az ország legszerényebb zugából előkerülő nagy képeséget is érvényesíteni segíti.

Ki lesz azonban zárva a nagyban való kockázatos kísérletezés. Közpénzek csak föltétlenül megbízható üzletekbe fektethetők. Mindamellet, hogy a feltalálás becses művészete értékét ne veszítse, az állam, a fontosabb iparágakban, a nagyobb ipartelepekkel kapcsolatban, kísérleti munkatermekről fog gondoskodni. E műhelyeket aztán a feltaláló-képességgel bíró egyének rendelkezésére fogja bocsátani.

Az ipartelepek szervezete is olyan célzattal lesz megalkotva, hogy a kiváló képességek kiemelkedését lehetőleg elősegítse. Új vállalatok létesítésekor az igazgatóság, — mely a vállalat nagyságához képest 1—3 igazgatóból és 2—20 igazgatósági tagból állhat, — természetsszerűleg a vállalat létesítése körül legnagyobb érdemeket szerzett egyénekből alakul, de választás útján. Az alakuló közgyűlést a szervezők hívják össze s azon, rajtuk kívül, a vállalatához szerződött munkások is szavazati joggal bírnak. A szavazás az állam és a szervezők által egyenlő számban kiszemelt jelöltekre történik. Az abszolút többséget nyerők lesznek igazgatósági tagokká, — föltéve, hogy az állami hatóság az alakulást jóváhagyja.

Az igazgatóság minden évben újra alakul; de ez évi alakulásokon már a jelölés joga egészen az igazgatóságé. Az állam azonban a választást most is mindaddig semmisnek nyilváníthatja, amíg a saját bizalmát is bíró igazgatóság nem alakul. Ez évi alakuláson igazgatóvá csak az választható, aki már előzetesen, legalább két évig, igazgatósági tagként működött. Igazgatósági taggá viszont csak azok választhatók, akik a vállalatnak már három év óta rendes munkásai. De úgy az igazgató, mint az igazgatósági tagok, akárhányszor újra választhatók.

Munkásokként csak azok szerződthetők, akiknek a megfelelő szakiskoláktól adott ipari képesítésök megvan.

E szabályok alól, különös esetekben, az állam tehet kivételt.

Kétféle: És jövedelmüket minő alakban kapják e munkás urak?

Összefoglaló: Vagy tisztán pénzben, vagy ellátásban és pénzben együtt. Oly kivételes helyeken, ahol az ipartelep szomszédságában az állam házilag jó konyhakészítést, gazdaságot és tehenészetet képes fenntartani, az állam kosszal s mosással is maga látja el munkásait; az ellátás árát pedig a munkajutalékból levonja. Ez állami ellátást nagyban megkönnyítik a helyi közraktárak mezőgazdasági készletel. Így különösen a nagymérvű állami építkezéseknél fordulhat elő gyakran, hogy az állam állandó szolgálatra teljes ellátás mellett csekély pénzfizetéssel szerződött építőmunkásait egészen az építkezés helyén található közraktár közvetítésével látja el. A közraktár, saját elraktározott cikkei mellé a községi gazdától, az őszi elszámolásnál betudandólag, beszerzi a munkások ellátásához szükséges veteményt, baromfit, tejet, tojást; s egyszersmind a kosszt és ellátás előállításáról is gondoskodik.

Ahol azonban az állam iparosai javára ily házi ellátást elő nem teremthet: ott a termelt iparcikkek koronkénti közraktári beváltásakor, vagy egyáltalán a készítmény átvételekor határozza meg a munkajutalékot egy a munkások által választott bizalmi emberekből és állami szakértőkből egyenlő számmal összeállított bizottság. A jövedelem megosztásánál a szabály, amint már mondtuk, az, hogy a kiadások levonása után fennmaradó eredmény, a mezőgazdaságnál is meghatározott arányban oszlik meg az állam és az iparosok között.

Oly iparosok, akiknek a munkája eképen nem mérhető, vagy az állam és közraktárak közvetlen szolgálatában állanak; vagy pedig, — ritkább esetben, — önálló keresetet üznek.

Elnök: Azt hiszem, feladatunkhoz mérten, az ipari termelés reformjának a kérdése is kielégítő megvilágítást nyert. Összegezem hát bizottságunknak vonatkozó nézetét:

Bizottságunk javaslata szerint:

Az ipari termelésnek arra különösen alkalmas ágai nagy ipartelekékké összpontosítandók s az állam és a munkások együttes hasznára, a munkások autonóm igazgatása alatt üzendők.

A kisipar lehetőleg az állam közvetlen szolgálatába állítandó, vagy legalább állami berendezéssel látandó el.

Az értelmi foglalkozások javítása.

Elnök: Javítási terveink során alúlról fölfelé haladva az értelmiségi osztály helyzetének a megvitatásához jutottunk el. Ez a fölfelé menő sor azonban az értelmiségi osztálynak valami természettől rendelt jogi kiváltságát épen nem akarja jelenteni. De jelzi az emberi társadalomnak az emberi fejlődés lépcsőzetével egyező rétegeességét. A legelső, s épen azért a létfenntartás szempontjából a legkevésbé nélkülözhető, a legfontosabb osztály a mindennapi kenyerünket megtermelő földműves osztály: ez érheti be a legkevesebb testi és szellemi ügyességgel, de ez adja egyszersmind testben és lélekben a legtöbb öserőt.

A második, a kézműves-osztály már csak mester-ség-alkotta szükségletekkel látja el az embert, ép azért Robinson módjára, valami paradicsomi országban elhelyetünk; csakhogy minden emberi kényelem nélkül. Az iparos és művész tehát már érzékeink, izlésünk kiművelt igényeit elégitve ki, a földművesnél sokkal több testi és szellemi ügyességet, alkalmazkodási képességet kénytelen elsajátítani és gyakorolni; de aztán a földművelés növelte öserőt az ipar inkább sorvasztja, mintsem edzené.

A harmadik az értelmiségi osztály, az emberi kultúra csúcsán, már maga teremti, sokszorosítja a szükségelést. Akár az értelmiség, akár az értelmesség nem ad semmit sem az önfenntartás, sem a kényelem szükségének fedezésére; sőt mindaz, amit a szellemnek nyújt, folyton csak ama szükségünket fokozza; — és mégis az ember élhet, élhet kényelmesen, de sohasem élhet boldogan, önélküle. Az értelmiségnek a leginkább életeleme a szellemi ügyesség, mert hivatása gondolat-tal hozni okos rendet az emberi társadalom kúsza tömkelegébe; de az értelmiségi foglalkozások is aztán a legveszedelmesebb pusztítói a kézműves foglalkozásban még megmaradott ideg- és jellemerőnek.

A jellemerő e szomorú megromlásának, — saját vezető helyzetével való bűnös visszaélésének, — vagy mindakettőnek egyaránt kell-e tulajdonítunk az értelmiségi osztály nagy soraiban a társadalmi lelkiismeret elposványosodását? e kérdés felett vitatkozni lehet; hanem a tény valóságát tagadni semmiképen.

Az értelem az ember istenadta kiváltsága, de nem egy osztályé. A mai értelmiségi osztály arra vetve magát, hogy a szenvedély helyett a számítás, az erőszak helyett az okosság, az egyesek önkénye helyett a köz akaratát tegye az államok életrendjének irányítóivá: ez üdvös törekvésében elért sikereit saját haszna és gyönyörei szolgálatára zsákmányolta ki. Nem elégedve meg azzal a legszebb kitüntetéssel, amit az értelem diadalának dicsőítésére hódoló tisztelettel nyújt az ellenség is: nagy fizetésekben vette ki anyagi jutalmát; s ezzel a szegényt, az elnyomottat, — akinek érdekében szép harca indult, — magához édesítés helyett, magától eltaszítá.

Mégis, ha az iparos, de különösen a földműves osztály a társadalom, az állam fenntartó osztálya, az értelmiségi osztály továbbra is annak fejlesztője fog maradni. Azért, amennyire üdvösen leszünk képesek ez osztály helyzetén és munkakörén javítani, jórészt az állam oly üdvös továbbfejlődését is biztosítottuk.

Ennek a megfontolásával hocsátom megvitatásra az értelmi foglalkozások javításának a kérdését.

A papi foglalkozás.

Cse: Az elnökiunktől hangoztatott társadalom-fejlődési gondolatok arra indítanak, hogy első helyen a papi foglalkozást hozzam szóba.

Előre is kijelentem: én a papság kérdését illetőleg sok tekintetben a szocialistákkal értek egyet.

Tudjuk, hogy kezdetleges népeknél, sőt a régi zsidóknál is, a papságból állott az egész értelmiség. Még a keresztény középkorban is szinte minden értelmi munka a papokon fordult meg: a papok tanítottak, a papok bíráskodtak, a papok állítottak ki jogügyleti okiratokat, a papok írtak tudományos könyveket, papok, templomok foglalkoztatták a képzőművészeket, papok adtak elő az egyetemeken, papok voltak rendszerint az államfők első tanácsosai, és így tovább. Azért joggal

mondhatjuk, hogy a papság nemcsak fejlődése szerint az első értelmiségi pályá, de egyúttal az összes többinek a szülőanyja.

De, — úgy hiszem —, a papságot nemcsak történelmileg illeti a többi értelmiségi foglalkozás fölött az elsőbbség, hanem éppannyira szellemileg is. A magas méltóságukra legméltóbb zsidó papok nemzeti szolgálatai közül azokat becsüli az utókor legmagasabbra, a melyek az uralkodóknak és a népnek a kebelében a tiszta, az igazságos életre eltökélő szent elhatározást ébresztettek.

S nemde, az egyháztól és a papságtól vezetett közporknak is azt ismerjük legfőbb érdemül, hogy a népvándorlás félvad népeit szelidebb erkölcsökre szoktatta, a bűnöket irtogatta az ember- és istenszeretetet ápolta.

S valyon, ha nem teszi ugyanezt a papság napjainkban, lehet-e egyáltalán létének alapja és célja? Ha pedig e magasztos földadatát betölti, valyon akkor található-e az övénél magasabb hivatás e földön?

A papnak prófétának kell lennie, ki egyik fülével embertársai síró nyögésére, a másikkal Isten szavára hallgat, s az emberektől igazságot és szeretetet követel!

Sajnos, a modern papság többsége ez eszményt kicsufolja: a mai pap igen gyakran embertársa nyomora helyett egyháza érdekét, a lelkiismeret isteni szava helyett az állami kassza pénzei zörgését ügyeli, s igazság és emberszeretet helyett megelégszik többnyire jobb fizetéssel is.

S még hagyján, ha csupán ez eszményt csúfolná ki; de végeznék azt a hajdani nagy munkáját, amellyel az emberiség nevelője, társadalmi, állami vezetője volt. De most már mind e feladatokat a világi értelmiség végzi, s a papságnak mi sem maradt fenn a többnyire semmitmondó egyházi szertartásoknál. Mennyire tele volt a régi papság jelentőséggel; s mennyire üres attól az új! Mi legyen ott a befolyás útja és alapja, ahol úgy nincsen semmi az embert bármi érdekekkel magához láncoló értékes szolgálat?

Egyházi férfaink afelett csodálkoznak, hogy annyira megcsappant a templomjárás! Inkább afelett kellene csodálkoznunk, hogy léteznek még templomok! Bizony legtöbbször nem is a mai papság mostani érdemeért s a hitnek általuk nyilatkozó hatalmáért állanak fenn azok, s járnak templomba még az áhita-

tosak. A multnak ereje tartja a templomokat, a múlt varázsa vonja a hívőt. Mert hát mikép is legyen a pap a munkásszeretet mintaképe, mikor többnyire úgy él, mintha a munkátlan önszeretetben való példaadásért látnák el őt az állam s hivei. Szegény, vidéki községekben vajjon ki van aki többet henyélné, s testi gyönyörökre többet adna, mint épen a pap. Mikép lehessen mai papunk az önodaadás mintaképe, mikor a nép azt látja, hogy neki jut a faluban minden jóból a legjobb falat, s pedig milyen szolgálatért?

Olá: Epen, hogy önmaga lelki tisztítása, erkölcsi s szellemi hatalma öregbítése végett, zavartalanul, minél gyakrabban magábaszállhasson, birnia kell a papnak a gondtalan élet kényelmével! Vonjuk ezt meg tőle s együtt veszíti papi jellemét.

Török: Azt mondom én is: A papnak van e földi dolgokkal való vesződésénél egy nagyobb, nemesebb hivatása. Ez pedig az, hogy képes legyen velünk már e földön a mennyei gyönyör fenségét megízleltetni. S ahoz, hogy ezt tehesse, hogy minket ama tökéletes igazság és béke honának előérzetével tölthessen el: bele kell merülnie annak a szemléletébe, annak az átérzésébe.

Cse: Tökéletesen egyetértek: kétségtelenül, onnan felülről jő minden igaz és tökéletes ajándék. De ezeknek a befogadására nem a bőség élvezetében való tétlen nyugalom, hanem az érzékiségünknek, szenvedélyeinknek lehetőleg teljes legyőzése után elért szorgalmas foglalkozás az isteni dolgokkal vezet bennünket. Való igaz: szükséges az elmélyedés. De az, ki ez elmélyedésből merített erőt nem használja fel mindjárt a felebaráti vagy Istenszeretet gyakorlati szolgálatára, az magában s másban is csak oly hitet ápolhat, amely igazán csak a halál utáni öröknýugalomra birhat értékkel. Ennél pedig, legyen bár ez a hit a legmagasztosabb, több gyakorlatiassággal kell birnia vallásunknak. Az emberszeretetet Jézus is az Istenszeretet mellé állította; Pál apostol pedig egyedül abban ismeri az ószövetségi törvény egész összegét. S ha már a fát gyümölcseről kell fölismernünk, szeretet lehet-e igazán az olyan szeretet, mely vagy egyenesen a szeretet tényeiben ne jutna kifejezésre, vagy ilyen tények akarásáról, ilyen indulatról bizonysgot ne tenne?

Hirdetem én is; az értelmiség a társadalmi rend szabályozója. De minthogy ez a rend erkölcsi, annak a szabályozásában az erkölcsi érzék, a lelkiismeret az

értelem irányítója. Ez erkölcsi érzék megtestesítőjének kell a papságnak lennie. S nyilván van az, hogy e nagyszerű feladat betöltésére még soha a mostaninál több időbeli szabadsággal nem rendelkezett. Le van véve a válláról minden egyéb teher s szabadon élhetne lelkiismerete művelésének. Ehelyett azonban újan szerzett kényelme, élvezete, gazdasági vagy politikai becsvágyak hajhászata, — meg nagyritkán egy-egy kis szentelt vízként ható társadalmi, vagy közjótékonyossági tevékenység köti le majd minden erejét.

Kétli: Ugy látszik, te abban a rózsás reménységben ringatózol, hogy a te papod majd, — a régi jó Jeremiás módjára, — nyakában kalodával, ki fog állani a fővárosba a király, kormány, vagy az országgyűlés elé, hogy megmutassa, miképen fogja őket magukat kalodába verni az ellenség, ha az ő szavára nem hallgatnak. Tudod, hogy merész dikcióiért épen Jeremiást érte a király kezétől az a sors, amellyel Jeremiás magát a királyt fenyegette; — pedig nem minden század szül egy Jeremiást!

Gondolod, hogy ez most másképp lenne? A hatalmasok nem szívesen hallgatnak kellemeitlen bírálatokra!

Józan: Nem szívesen hallgatnak, de ha igazság van benne, az megrázza őket s méltányosságra kényszeríti. A király, ki Jeremiást a sötét, nedves pince fenekére vettette, inkább félt Jeremiástól, mint tőle Jeremiás. Ez az, amire most is nagy szükség van; s ez az, amire papságunk képtelen! Nem bírja megvetni a halált, nem bír szembenézni a nyomorral azért, hogy másokat igazságra és emberszeretetre kényszerítsen! Nem bír önmaga lemondani minden igényről, hogy az emészthető tűz perzselő hevével vághassa szemébe hitvány képmutatásukat azoknak, akik a nemzet hű szolgáinak, a nép jóakaróinak, jóltevőinek hirdetve és hirdettetve magukat, nagy önfeláldozásukban a közterhére zsirossá híznak; míg az általuk megmentett népfia a szennyes nyomortól majd halálra sórvad. Nem bír szabaddá lenni silány önmagától, hogy a szeretetében is hatalmas Isten igazságának e földön erőt adjon!

Kétli: Hallottál te valaha papról, akit ilyesmi-
ben oktattak volna ki papnövendék korában? Ugy-e hogy nem! Nos hát ne kérj olyan valamit a papoktól, amit nekik soha senki sem adott!

Aztán jól is festene az a papnövelő-intézet, amelyikben forradalmárokat növelnének! Képzeld csak: a

pap, a vallás szent szolgája, akinek minden szavából, minden mozdulatából az indulatok vészes tombolását lecsillapító nyugalomnak kell szétáradnia, — képzeld mondom, hogy ez az ily ünnepélyes hivatással bíró pap egyszerre megváltozik s jámbor imák mormolása helyett lázító beszédek kezd majd mennydörögni.

Józan: Ez vagy léha gúny, vagy gonosz beszéd! Ha önmagadnak van hited, akkor tudnod kell azt, hogy a lélekben minél tisztábban él az Isten- és az ember-szeretet s hozzá minél erősebb a hívő hite: annál bizonyosabb az e földi dolgok tökéletlensége és sokkal tökéletesebbeknek a kényszerű bekövetkezése felől. De ugyanakkor a létező rosszak lerombolása s a létesítendő jók megalkotása érdekében senki sem irtóznék annyira erőszakhoz nyúlni, mint az ily hívő; a változásból magánhasznot vonni sem kívánhat senki nála-nál kevésbbé. Az ő egyetlen vágya, minél több teret hódítani meg a szívekben a jóságnak és a szeretetnek: ez a hódítás mind az ő birodalma s minden vagyoni jutalomnál megbízhatóbb boldogítója.

A hívő tehát nem saját jótetszése szerint forradalmár, vagy reakciós, hanem hite kényszeréből mindakettő. Azokból, amiket az atyától tanult, szabadon hirdeti, mit követel az Atya országa e földön. De azokból, amiket az Atya hatalma bölcsességéről ismer, tudja, hogy az elméket és szíveket nem karddal és ököllel világosítják meg; tudja, hogy neki is csak a bölcsesség és szeretet erejével lehet újjászületésre segítenie a lelkeket. Hanem aztán tudja azt is, hogy amikor az idő eljő, akkor az Isten csakugyan elküldi az ő országát a földre, — akkor megtartja az ő ítéletét.

Az a papi szentség, mely Isten szeretetének az emberi társadalom tökéletesítő újjá- meg újjáteremtésében soha meg nem szűnő alkotó munkáját soha nem tapasztalva, soha nem látva, hitetlenül, még a gondolatától is irtózik annak, hogy valami létező intézmény — saját hibáinak súlya alatt — mintegy önmagától összeomoljon s szétmálló romjain valami tökéletesebb épüljön: az a papi szentség a fejlődés minden életmozgását megfagyaszttva, inkább átok, mint áldás reánk!

S ha ez így van, akkor igenis meg kell azzal ismertetni a papnövendéket, mi a társadalom betegsége, mi szítja a halálos gyűlöletet az úr és paraszt, gazdag és szegény, gyáros és munkás között? mi uszítja egymás ellen harcra a békés népek lakta államokat? mi okból kell a keresztény államoknak az önfeláldozó sze-

retet színleges hitével száz meg száz milliót áldozni a felebarátaink gyilkolása végett fenntartott hadseregekre? miért kell egyik embernek a munkanélküliség, a másíknak a túlfeszített munka miatt erkölcsi és testi nyomorra jutnia? mi okozza a tömegnyomort? mi az akadály a erkölcsrontó üzletek eltörlésének? mi az oka az értelmiségi pályák túlságos zsúfoltságának? és miféle eszközökkel lehetne minde bajokon segíteni?

Kéti: S majd aztán e reform-pap politikai értékezőcékkel és programbeszédékkel fogja híveit építeni?

Józan: A pap hivatásos kötelességből az állam és társadalom élő lelkiismerete, magaviseletének tökéletesbítője, jobbatéremtője. Ennek a feladatának a társadalom ismerete nélkül a legjobb akarattal is mindig csak hiányosan és félszegen fog megfelelni.

Kéti: Miért tanítják hát a papnövendékeket minden egyébre, csak a társadalom ismeretére nem? Alig hiszem, hogy amit mondál, az neked jutott volna életedben először eszedbe.

Józan: A mulasztásért lehetnek tán maguk az egyének is felelősök: az érdek ezer szála csatolja őket a társadalom azon gyökeres bajaihoz, amelyeknek a kiírtására törekedniök kellene.

De van a mulasztásnak egy történeti, s talán mélyebb oka is: ez a történelem szellemének a megváltozása, a papnevelő intézetek régi stílusával szemben. A reformáció nagy hitvitái sok szentírás tanulmányozást, a Bibliának az eredeti nyelveken való olvasását, szabatos egyháztörténeti, egyházjogi, és hittani ismeretet, s hozzá nagyfokú okoskodási és vitatkozási ügyességet kívántak. Ugyanez ismereteket követelte a Biblia szövegének később nagy lendületet vett irodalmi és irodalomtörténeti tanulmányozása. A még sokáig elhúzódo felekezeti villongások között is csak az lehetőtt egyházának sikereiben gazdag papja, aki történeti alapon világosan ki tudta fejteni vallása hittételeinek a keletkezési módját: igazolni bírta annak bibliai igazságát; s ki tudta mutatni a többi vallások fölötti fölényét.

A hitviták azonban rég, s talán örökre lezajlottak; a Bibliatörténelem és kritika legfontosabb kérdései is a lehetőség tisztázva vannak; a felekezeti surlódások is megszűntek, de helyettök a társadalmi kérdések kezdik a nagy reformáció hitvitáinak minden intenzitásával érdekelni az embereket: azért most ama tárgyak már részben semmi, részben csak elméleti szükségét képeznek. Ez utóbbiak eltörlése ugyan egyenlő lenne a pap-

nevelés megsemmisítésével. Viszont azonban ezeknek a kizárólagos tanítása, a társadalmi ismeretek teljes mellőzésével, a papnevelés teljes megbénulását okozza.

Kétli: Mégsem értem, hogy akarod a papságot egy elsősorban nem vallási ügyben tenni vezetővé? Az általad említett mozgalmak mind vallásiak voltak: most is azt kellene csinálnotok!

Józan: Hisz folyton erről beszélek! Vallási mozgalmammá akarjuk tenni a társadalmat.

Kétli: Micsoda fából készült vaskarika ez?

Józan: E végzetes tévedés tarthatatlanságáról felvilágosítani az embereket, ép ez a papság első feladata ez ügyben. A társadalmi kérdés a gyökerében nem gazdasági kérdés, hanem a szív, a lélek kérdése. Aki nem a vagyonért, a meggazdagodásért; hanem az emberiség közjáváért, embertársai becsüléseért, eszményei diadaláért rajong, — az sohasem lesz képes oly eszközökkel és oly mértékben halmozni össze pórlandó kincseket, hogy azáltal embertársainak a jóllétén csorbát ejtsen!

Kétli: Hisz most is ilyenformán prédikál minden pap, — mégsem vagy velök megelégedve? Ugy látszik, mégis csak azt kívánod, hogy álljanak be forradalmároknak!

Józan: Hiába prédikálnak olyanformán, ha vallás-erkölcsi nézeteinek társadalomgazdasági és más társadalomerkölcsi alkalmazására sem elég ismerettel, sem elég bátorsággal, sem elég hittel nem bírnak.

Kétli: Ezek közül legfennebb ismerettel láthatod el őket.

Józan: A bűn ismerete megszüli a bátorságot annak üldözésére; és a hitet is a bűnt üldöző erény diadalában.

Kétli: S ha eddig jutottál papjaiddal, azután mit csinálsz velök?

Józan: Akkor amint te mondod, már kész forradalmárok lesznek.

Kétli: Nem sajnálod a jó jövedelmet húzó papokkal vétetni el a szegény szociálistáknak, anarkistáknak, kommunistáknak, nihilistáknak amúgy is sovány keresetét?

Józan: A célunk épen ez! Mindaddig, amíg a társadalmi bajok orvoslásának a kérdése oly emberek kezében marad, akik abból legtöbbször üzletet, igen gyakran személyes ámbiciót, nagy ritkán valódi osztály vagy pártérdeket csinálnak, de talán soha igazi lelkiis-

mereti ügyet: mindaddig vakok lesznek az emberek a tömegek pusztító szenvedélyeit fölverő igaztalanságoknak a helyes világításban való meglátására; mindaddig nem lesz képes senki a népet a maga igazainak helyes módon való követelésére megtanítani; mindaddig néplázadások és polgárháborúk állandó veszélyeinek leszünk kitéve. S mindez okokból a baj, ahelyett hogy javulna, csak inkább elmérgesedik.

Kétféle: Egy szó, mint száz, a papoknak forradalmi atyamesterekké kell lenniök!

Józan: Te mondd ezt!

Én csak annyit követelek, hogy tárgyilagosa és történelmi áttekintéssel kell megismertetni a munkás és általában az alsó, de a közép és felső osztállyal is, az elnyomott alsó néposztályok mai helyzetének a kikerülhetlen okait, valamint helyzete változásának a szükségét, — hangsúlyozva azon feladatok súlyosságát, melyeket jogai kivívása érdekében magára kell vállalnia és meg kell oldania.

Kétféle: Nem gondolod, mihelyt adsz nekik a tudás fájának gyümölcséből, mindjárt azt fogják képzelni, hogy istenekké kell lenniök?

Emlékezzél a Francia Forradalom csőcselékuralmára!

Józan: Ép ilyen katasztrófák bekövetkezésétől kell megóvni a társadalmat azzal, hogy a hitnek fölszentelt papjai legyenek vezetőkké a társadalom megújulásában; — szemben a pillanatnyi érdekektől könnyen elragadtató világi emberekkel.

Kétféle: De hogyan fognak papjaid e vezetés céljából embereikhez hozzáférni?

Józan: Az a legkönnyebb! Nem is lesz szükség érette forradalmi beszédek szavalni el a szószékről! Minden papnak megvann a maga jogos, sőt kötelességszerű érintkezése hiveivel. Alkalomadta beszélgetésekben, rendes gyűlések után, majd arra külön rendezett gyűléseken is, szándékos véletlenségből elejtett kérdésekkel az érdeklődést fölébreszti; s aztán tart felolvasásokat, előadásokat a társadalmi problémák fejlődéséről. A felolvasásokat viták fogják követni. Az értelmesebbek olvasgatni fognak; s maguk is írnak egy-egy felolvasást. Ha élénkebb az érdeklődés a jobb művekből kis könyvtárat állít fel a pap; és így tovább.

Kétféle: És ennyi kiegészítené a papságnak mindazt a béna fogyatékoságát, amit előbb Cse, nagy elkeseredéssel, oly rikító vonásokban vázolt? Ez hát az a dicső eszmény?

Józan: A többiek között ez lenne mindenesetre egyik legfontosabb!

Kéti: És mik lennének a többiek?

Józan: Mindenekfölött a papot a nép nevelőjévé kell tennünk. Volt idő, mikor a pap, — a ma már csak gúnynévként használt — „lelki atya“ szép nevét megérdemelte. Módot kell találnunk a pap e lelki hatalmának és tekintélyének a visszaállítására, — ha nem akarjuk azt, hogy közállapotaink a durva anyagiasságban fokenként végsőképp elvaduljanak.

Ma egy jó tanítónak vagy körjegyzőnek sokkal nagyobb lelki hatalma van a népen, mint a papnak.

Kéti: Igen mert az javukra s nekik dolgozik.

Józan: Akad a nép között munka bővön, mit a papságnak is kötelességévé tehetünk.

Ott vannak a szövetkezetek, különösen a termelő és fogyasztási szövetkezetek: a papok ezekben mindegyik vezető szerepet vihetnének. Ott van a mezőgazdasági cseléd és munkássegélyező pénztár: ezt ismertethetnék s tagjait szaporíthatnák. Ott van még több más közjóléti intézmény és tevékenység, melyeket már papnövendék korukban meg kellene ösmerniök, hogy kellő készséggel foglalkozzanak velük az életben.

Kéti: Ne felejtse, hogy államunkban szövetkezetek helyett közraktárak, betegség, rokkantság és aggkor elleni biztosítás helyett az arra szoruló állami ellátása, társadalmi gyermekvédelem helyett a gyermekek állami gondozása, és más egyebek helyett is állami munka lépik a mostani magánvállalkozás helyébe.

Józan: Annál jobb lesz, akkor majd az állam közvetlen szolgálatában annál tervszerűbben, annál szorosabb együttműködéssel, s következőleg annál sikeresebben végezhetik a népnek a most meglévő intézmények helyett alkotandó új intézményekkel való megismertetését és azokban való vezetését.

De ha majd amaz egyes külön szolgálatok betöltésére rendelt külön állami tisztviselők ki is szórítanak őket e foglalkozásukból, maradhat elég azonkívül is. Így a papnak külön, vagy a tanítóval együttes feladata lehet az is, hogy a már serdülő gyermekeket a szesz italok élvezetének veszélyei felől kioktassa; a szesz helyett más, izgató anyagokat nélkülöző italok ivására szoktassa, s őket szeszivást ellenző egyesületté alakítsa. Szintén a tanítóval együtt, vagy nála nélkül, őre lehet a pap a családi erkölcsöknek: a gyermekeikkel föltűnő

kegyetlenséggel bánó, vagy gyermekeiket erkölcsaikben megmételvező módon kihasználó, avagy aképen nevelő szülők szemmel tarthatná s a veszélyeztetett kicsinyeket az állami hatósággal megbízható személy vagy valami közintézet nevelésére bizathatná.

Avégett pedig, hogy a szülők a tőlük telhető legjobb nevelési elveket kövessék: a pap, a szülők és fölserdültek számára, alkalmas időben, valóságos nevelés-tani kurzusokat rendezhet.

A papnak egy további, ugyancsak ősrégi szokás ajánlotta gyakorlati hivatása lehet hívei között a lelki egészség mellett a testi egészségnek is gondját viselni. Ezt a célt az egészségesen élés szabályainak s a természeti gyógyászat alaptanainak az ismertetésével szolgálhatja.

Azonkívül, ha tán tevékeny résztvétellel nem is, de vezetéssel mindenestre közrehatat a pap arra, hogy népe a foglalkozásához tartozó szakismeretekben magát képezze: gazdakörök alakítása a papoknak egyenesen kötelességévé tehető. Amellett a vidéki pap méhészettel, gyümölcskertészettel maga is foglalkozhatván: e tárgyakban kevesebb tájékozottsággal bíró, különösen ifjabb híveit kötelességszerűleg oktáthatná.

Kétli: Szóval, a te lelkészed mindenféle munkát fog végezni hívei között, csak lelkészeti nem: lesz ő a hívei számára kereskedő, biztosítási ügynök, közérkölsiségi és közegészségügyi közrendőr, doktor, gazdasz, kertész, méhész, — kivéve a lelkipásztort, aki az Isten, a lélek, a bűn és erény mélyebb ismeretébe igyekszik híveit bevezetni.

Józan: Mindama szolgálatok csupán eszközök arra, hogy a pap meggyőzze híveit, miszerint ő Istennek munkás szeretetét, a léleknek mindenekfölött álló becsét nemcsak holmi elméleti igazságoknak tekinti, de fogható valóságoknak, melyek áthatják életét. Így aztán el fogják hinni e dolgokról mondott szavainak az igazságát, legyenek bár azok a szavak annál is együgyűebbek. Ellenben, ha hívei, velük szemben tanúsított magaviseletéből, nem kénytelenek kiolvasni, hogy papjukat valóban lépten-nyomon egy emberfölötti végtelen bölcsesség és hatalom szeretete vezeti tetteiben, hogy egyetlen lélek megmentése végett minden fáradságra s áldozatra kész, hogy a szeretet munkáinak ez a gyakorlása őt valóban boldogítja, — mondom, ha tetteiből nem látják ezeket: akkor az ő lelegragadóbb

szépségű szónoklata is csak pengő érc és rezgő cimbalom!

Am ha már egyszer a bizalom, a hit papjuk őszintesége iránt megvan az emberekben: azután merő élvezet megadni nekik azokat az elméleti tájékozásokat, amelyek a hit mélyebb értelmére vezetnek.

Ez ismeretek közlésére ugyanis ismét többféle út kínálkozik. Össze lehet gyűjteni a fölserdült és érettkorú híveket, — falún vasárnap délutánonként, városban vasárnap délelőttönként, — a templomba egy-egy vallásos tárgyú tanítás meghallgatására s abból folyó diskurzus rendezésére.

Téli estéken sorozatos felolvasások vagy tanítások tarthatók a biblia ismeretéről, a vallások, az egyházak történetéről, erkölcsstani kérdésekről, kiváló vallásos emberek életéről, s olvashatók szemelvények a vallásos irodalom remek termékeiből. És a felolvasás vagy tanítás tárgya fölött mindannyiszor eszmecsere vagy vitatkozás tartható.

Az ifjúság kebelében, — kellő előkészítés után, — vallásos kör alakítható, ami lehet egy közönséges önképzőkör, de vallásos jelleggel, a pap vezetése alatt.

Ezek tennék a nép vallásos művelését. Ezek mellett a vasárnapi istentisztelet, ami ma szinte minden, akkor szinte semmivé törpülne; noha — sokszorta hatósabbá válna a mainál. Akkor ugyanis a lelkész vasárnapi imája s előadása nem a szavak s a deklamáció szépségével, hanem a mondottak valódi jelentésével hatna a lelkekre. A lelkész vasárnapi beszéde egyszerű vallásos magyarázata lehetne az ő hétköznapi magaviselete indokainak, — anélkül, hogy azokra dicsekvőleg hivatkoznék; vagy lehetne az a beszéd a hétköznapi vallásos tanításnak az összefoglalása és kikerekítése: de ha nem is állana az a pap heti gyakorlati, vagy elméleti munkásságával semmi szorosabb összefüggésben, — már csupán azon indulatnál fogva is, amellyel azt a hívők fogadják, — hatása tartós erkölcsi hatás lenne, nem mint a pusztán prédikáló pap vallási szónoklatából merített esztétikai élvezet.

Ilyen lelkészkedés mellett bizonyára sohasem kongának ürességtől a templomok.

Kélli: S te komolyan képzeled, hogy ennyi mindent egyetlen ember elvégezhet?

Józan: Ha valaki elől megy egy olyan munkában, melyet ő szemelláthatólag élvez, majd csak

akadnak mások is, akik azt megkívánják tőle. De nem is oly sok az a munka világért sem, amennyinek első pillanatra, pusztán sokfélesége miatt, látszik. Ha külön mind felsoroljuk és körülírjuk azokat a tárgyakat, amelyeket egy néptanítónak az állami előírás szerint tanítania kell, bizonyára inkább megijednénk azoknak a sokaságától, mint ezeknek. Pedig a tanítás mellett a tanítónak is foglalkoznia kell még sok más egyébbel. S ha több is lesz a lelkész munkája, mint a tanítóé, ez még nem lehet ok az ő természetes kötelességeinek a vállairól való elhárítására: a papot, ha nagyobb tisztet, nagyobb befolyás illeti, azt nagyobb szolgálattal kell kiérdemelnie.

Végül, a lelkészképzés teljessé tétele is azt kívánja, hogy a nagyobb munkakörrel bíró papok mellé, egy-két évi lelkészi gyakorlatra, — segítségül, — a fennálló szokás szerint, — papjelöltek rendeltessenek.

Elnök: Valósíttassanak ezek a célszerű eszmék annyi következetes eréllyel, amennyi bizakodással előadtak és egy új vallás fog életrekelni, — a Jézus hirdette Istenországnak a beteléseként.

Az ügyvédi foglalkozás.

Magyar: Annyit hallottunk már a lelkészi hivatásról, hogy bővön okúlhatunk abból a többire is. Én azonban eggyel mégis még megtoldanám vidéki papjaink feladatainak így is elég hosszúra nyúló sorát. Tájékozást adnék nekik a jogi kérdések alapismeretéből, a legfontosabb és leggyakrabban előforduló törvényekről, — hogy tanácsot adhassanak a papok híveiknek: mikor *ne* pereljenek! Tenném ezt most is kivált azért, mert az ügyvédi pályával, ha lehet, még rosszabbul állunk, mint a papival!

A papságot főleg csak mulasztások bűne terheli s ez pozitív rosszat még nem igen képez. Az ügyvédségnél ellenben, amit az tesz, abban van a rossz.

Ugy-e, ha fogalmát nézzük, az ügyvédi hivatás azt jelenti, hogy miként a lelkész feladata a lelki ügyekben, úgy az ügyvéd feladata a jogi ügyekben lenni a hozzá bizalommal fordulóknak segítségére. A tény azonban az, hogy az ügyvéd többnyire csak azoknak az ügyein segít, akik különben sem nagyon szorúlnának

maguk helyett más valaki ügyvédelmére; ellenben azoknak az ügyein, akik, ügyefogyottságuk miatt, kényszerből bízzák ügyeik védelmét ügyvédre, — az ügyvéd inkább ront, mint javít.

Jó szolgálatot tesz az ügyvéd a bankoknak, gyáraknak, nagyiparosoknak, nagybirtokosoknak, akik helyett sok és nagy ügyekben járva el, eljárási költségeikkel a behajtott követelések, vagy visszaszerzett jogok értékének csekély hányadát emésztik föl. Az ügyvédnek a munkája egy, akár egy 100, akár egy 1000 koronás követelést kell felhajtania. Többnyire egyenlő a munkája akkor is, ha akár 2, akár 200, akár 2000 hold birtok felett perel. A per tárgyát azonban, — a végzett munka — mennyisége szerint igazságosan egyenlő összegekben megállapítandó munkadíjak — igen különböző arányban terhelik. S ott van még az a másik, szintén fontos különbség, hogy ha ő egy gazdag kliensének egyszerre 10 ügyében jár el, akkor ő ez ügyek közül egyre sokkal kevesebb munkadíjat számíthat föl tényleg végzett munkája arányában mintha egy szegény kliensének 10 külön időpontban előforduló 10 külön ügyében külön kell eljárnia. A kisembereknek rendszerint kisebb ügyeit ezért is inkább terhelik az ügyvédi költségek.

De van egy másik ok is, amely miatt az ügyvédi foglalkozás, magánkereseti jellegénél fogva, inkább csak az erőseket emeli, a gyöngébbeket ellenben nyomja. A vagyonosabb emberek rendszerint értelmesebbek, nagyobb számmal laknak a bírói székhelyekül szolgáló városokban, vagy e városok közelében; de ha távolabb is laknak, van szabad idejük, van fogatjuk s könnyen beszaladhatnak a bírósághoz vagy valaki tanácsadóhoz, ha valami ügyes-bajos dolguk akad. Az ügyeiket, ennél fogva, ha úgy tetszik mindenkor személyesen intézhetik el; s csak oly esetekben kénytelenek ügyvédet fogadni, mikor az ügyvédi képviselet kötelező: más esetekben, jogi segédkönyvekből, maguk is utánna járhatnak az ügyre vonatkozó jogszabályoknak, — ha azokat nem ismernék. Ellenben a szegény kisgazda, vagy kisiparos, — aki a törvények ismeretében járatlan, akinek a jogszabályok föl kutatására sem ideje, sem módja, sem szellemi tehetsége; bírósági tárgyalásokra, lakhelye távolága, nagy elfoglaltsága vagy fogat hiánya miatt személyesen megjelenni nem képes —, mondom, az ily kisember kénytelen ügyvédet fogadni bármilyen semmiségért is, ha egyáltalán perelni akar. Országainkban

pedig mindenütt, — s talán Magyarországon még leginkább —, nagy a perlekedési kedv.

Végül, az ügyvéd, ha csak egy kissé lelkiismeretlen, ügyes rábeszéléssel akkora külön tiszteletdíjat képes kicsikarni együgyű, s jogi dolgokban épen ügyetlen paraszt kliensétől, a mekkorának a kicsikarására, intelligensebb klienseivel szemben, — ügyvédi jóhírnevét feltéve —, még csak gondolni sem merne.

Német: S ezek szolgálhatnának érvül az ügyvédi pálya magán jellege ellen? Hisz csak nem kívánatos az, hogy az ügyvédek klienseik boldogítására tett önfeláldozó perlekedési szolgálatokkal ezeknek a perlekedési kedvét még csak élesszék.

Hadd koppassza meg minél alaposabban minden ügyvéd minden áldozatát, aki csak a körme közé kerül. Azután majd nem nagy kedvük lesz többé perlekedni vagy a perlekedésre okot adni, s az emberek legalább békességben fognak együtt élni. A vagyon pedig, amely eként nem egészen becsülésre méltó módon halmozódott össze az ügyvéd birtokában, hasonló módon foszlana szét gyermekei kezén, — még akkor is, ha nem a nemzetre kellene annak maradnia: — Ebül került vagyon ebül megy el!

Magyar: Hány ember perelte el már néhány borozdáért ezeket érő vagyonát, anélkül, hogy abból a további perlekedésektől való tartózkodásra elég nyomatékos leckét vett volna. Olyan a perlekedés, mint a szerencsejáték; akinek szenvedélye, az űzi utolsó filléréig.

De, ami a legrosszabb, ez a szenvedély is a kisebb műveltségű kisemberek között pusztít leginkább. Az értelmesebb könnyebben belátja, hogy perelnie nem tanácsos, vagy legalább is fölötte kockázatos. Az értelmesebbet csekély jogismerete is képes annyira tájékozni. De akinek ezen csekély ismerete sincsen meg, az saját józan esze helyett valamelyik ügyvédhez fordul tanácsért; az ügyvéd pedig, — hacsak mestersege mellett éhenhalásra nem akarja magát elszánni, — akkor sem útasíthatja el az ügyet, ha annak az elvesztését maga is szinte bizonyosnak hiszi. Sőt üzleti érdeke épen azt követeli, hogy klienseit mindig biztassa és a pereket minél hosszabbra nyújtsa.

Lengyel: Ezt csak hivatásukkal gazúl visszaélő emberek tehetik.

Magyar: Ezt az ügyvédkedéssel keresetszerűleg foglalkozó emberek kénytelenek megtenni. Az angol tör-

vényhozás kimondotta, hogy üzleti életben a kereskedelmi ügyletek megkötésénél szokásos hamis állítások, vagy megtévesztések csalást nem képeznek. Mennyivel törvényesebb ennél azon ügyvéd eljárása, aki ügyfelét biztatja akkor is, amikor önmagának ugyan kevés bizalma van a per megnyeréséhez, de valami mégis csak van. Ritka az a hosszabb gyakorlattal bíró ügyvéd, aki valaha oly pert meg nem nyert volna, amelynek a megnyerésében maga sem bízott. Nem lehet-e ily esetekre a perelni vágyó kliens előtt az üzleti becsületesség határain belül teljes kifogástalansággal hivatkozni? S ugyanakkor nem egy közszerencsétlenség-e ez mégis, amely sok embert tönkretesz, sok ügyvédet és sok bírót a köz terhére hiába foglalkoztat?

Osztrák: Lelkiismeretes ügyvéd az annyira kétes eseteket mégis csak elutasítaná!

Magyar: Ily kényes lelkiismerettel, — szerencsés, de ritka kivételektől eltekintve, — csak azok ügyvédek lehetnek, akik nem az ügyvédi foglalkozásból, vagy nemcsak kizárólag abból élnek, avagy már bankok és nagy üzletek képviselője által kellőleg biztosítva vannak. De ha az ilyenek el is útasítják az ügyvédkeresőt: a szomszéd házában már más akad, aki a legkényesebb ügyet is kénytelen elvállalni. Mert hisz így is százával vannak az olyan ügyvédek, akik — a Deák Ferenc szellemes szójátéka szerint — vagy csak egy ügyük, vagy már ügye-fogyottak, vagy pedig éppen ügyetlenek, — amennyiben soha ügyük nem volt.

Horvát: Korlátozni kellene az ügyvédi létszámot, amint a közjegyzők létszáma van korlátozva; s e számon felül senkit sem kellene ügyvédi vizsgára bocsátani.

Magyar: A létszám korlátozása mindenesetre kívánatos; de hogyan tegyük ezt az ügyvédi vizsgázók létszámának a korlátozásával, mikor ügyvédi vizsgát nemcsak ügyvédek; hanem jószágigazgatók, bírók s tetszés szerint mindazok tehetnek, akik ezt a Magyarországon és több más országban is legmagasabb jogi képesítést megszerezni óhajtják, s annak megszerzéséhez a kellő előfeltételekkel rendelkeznek? Sajnos szellemi hanyatlást okozhatna az, ha a tehetségek képzésének az elősegítése helyett, annak az útjába akadályokat állítanánk.

Hanem a gyakorló ügyvédek számát már valóban lehetne és kellene is korlátoznunk. Ez azonban az ügyvédség magánüzleti jellegéből származó bajokon

csak enyhítene valamit, de a bajokat meg nem szüntetné. Annyi mindenesetre el lenne érve, hogy sok apró iroda helyett kevesebb nagy iroda lenne, s ezzel úgy az iroda üzleti költségei, mint az eljárási költségek, — sokkal több ügynek az egyesítése következtében, — jelentékenyen csökkennének. Mégis akadna akkor is elég ügyvéd, aki ügyfelei képviselésénél mindenekelőtt a saját hasznát s nem megbízója érdekét ügyelné.

Török: Az ügyvédi pálya államosítása esetén még kevésbbé állana érdekében az ügyvédnek ügyfele érdekét szíven viselnie. Akkor ránézve tökéletesen mindegy lenne, akár megnyeri képviseltje a pert, akár elveszti. Neki csak egy gondja lenne, hogy a képviseletet minél hamarabb lerázza a nyakáról. Ez arra vezetne, hogy az ügyek kellő előkészítés, a mindkét oldali bizonyítékok kellő összehordása és feldolgozása nélkül kerülnének bírósági döntés alá; ennek következtében a bíróságok helytelenül döntenének; rengeteg perújítás és újrafelvétel zavarná a jogállapotokat s szaporítaná az ügyvédek és bíróságok munkáját; a restanciák miatt néha a leg-sürgősebb ügyek nagy károkat okozó késedelmet szenvednének: s a közönség bízalma a jogszolgáltatásban megrendülne.

Magyar: E nehézségek csak falra festett ördögök!

Miért ne lehetnének majd az állami ügyvédek is annyira lelkiismeretesek az ügyek előkészítésében, a mennyire lelkiismeretesek az állami bírók azoknak az átvizsgálásában és megítélésében? Az ügy helyes előkészítése épen úgy előléptetésre érdemet adó ok lenne akkor, mint a helyes ítélkezés most. S ha ez képes bíróinkat általában példásan lelkiismeretessé tenni, miért ne tehetné az ügyvédek is olyanokká.

Vagy gondoljunk az állami és tisztii ügyészekre. Lehetnek-e ezek a képviseletökre bízott akár vagyoni, akár büntető ügyekben könnyelműek és hanyagok? hisz ily hibák fegyelmi eljárásra képeznek okot s az illetők hivatalvesztését vonhatják magok után. Mennyivel több gondosságra fogja sarkalni ez a körülmény az embereket akkor, amikor minden értelmi foglalkozás állami közszolgálat lesz, s emiatt az, aki az egyik foglalkozásban hanyagnak és lelkiismeretlennek bizonyult, más értelmi foglalkozásban menedéket nem kereshet; vagy legalább is nagyon alantós ilyennemű foglalkozással kell beérnie?

Gondoljunk ismét a mai hünperekre! Lehet-e vagyoni per kényesebb, mint ezek, amelyek nem egy-

szer a tettes vagy tettesek élete vagy halála felett döntenek? S lehet-e szükség vagyoni perben a bizonyítékok utáni annyira gyors és gondos nyomozásra, mint itt, ahol néha egy percnyi késés vagy kényelmeskedés miatt minden bizonyítás lehetetlenné válik? És valyon vádolhatjuk-e a nyomozásokat vezető hatóságokat, s különösen az azokban rendszerint eljáró csendőrséget a közre káros hanyagsággal? Hisz, — bár állami alkalmazott, — érdekében áll a csendőrnek is, hogy minél sikeresebben nyomozzon; ép úgy érdekében állana az állami ügyvédnek is, hogy minél sikeresebben bizonyítsa.

Olá: Csakhogy az állami ügyvédek nem rendelkezhetnének egy csendőrség felett, amely helyettök a bizonyító adatokat összegyűjtse!

Magyar: A hatóságok azért bizonyítékaik beszerzésénél most is segítségére állanak az ügyvédeknek. Annál inkább tennék azt az állami ügyvédséggel szemben, amelyről tudnák, hogy nem a „nyúzás“ vágya vezeti őket eljárásukban. Aztán vagyoni perekben mindig az ügyfélnek kell képviselője kezébe adnia a bizonyítékokat, vagy legalább is a bizonyítás fogantyúit.

Olá: Veszne is el akkor sok oly ügy, melyet magánügyvédek megnyernének! A rájuk bízott ügyben való gondos és erélyes eljárást pedig a magánfelekkel megfizettetének, miként ma megfizettetik; — s így az ügyvédi kar állami fenntartása kettős teherrel nehezednék a népre!

Magyar: Ha képviselőjében mulasztás hibáját sejtene, az ellen a vesztes fél élhetne oly jogorvoslattal, mely az ügyvédnek könnyen állásába kerülne. Ugyanez adhat megnyugvást a vesztegetések rémével szemben!

Miért kellene inkább pénzen vásárolnunk meg az ügyvédektől a lelkiismeretes képviselést, mint ma a bíróktól a lelkiismeretes ítélkezést?

Olá: A bíró kénytelen ítéletet hozni az eleje mindkét oldalról fölkészítve terjesztett ügyben. De az ügyvéd, akinek a feladata a kezdeményezés, mindaddig perelhetlennek mondaná az ügyet, amíg annak az előkészítéseért őt meg nem fizetnék! Ily vesztegetésekre pedig bő alkalom nyílna az ügyvéd és képviseltje közötti gyakori magános érintkezésben a bizonyítékszerzés folyamán.

Magyar: És mihelyt az ügy lejárt, a sápjait sajnáló fél jelentést tenne képviselője megvesztegetéséről a büntető bíróságnál, — s az ügyvéd állását veszítené!

Képzeltető-e, hogy akadhatna sok ügyvéd, aki ennek kitenné magát?

De ha tán veszne is el a túlbuzgó bizonyítás hiányában egy-egy olyan per, amelyet most megnyernek: ez még nem teszi azt, hogy jogosabb volt azt a pert megnyerni, mint elveszíteni. Sőt egészen bizonyos, hogy éppen az ügyvédi pálya magán jellege miatt sokan nyernek meg olyan pert, amelyet nem lett volna szabad megnyerniök. Mert sok esetben egyik fél jól van képviselve, a másik ellenben egyáltalán nincsen, vagy csak igen gyöngén van. Ilyenkor az ügyesebb fél az eljárási előnyök szem-füles kihasználásával könnyen megnyerheti a pert ellenfelének minden anyagi igazsága dacára is. Pedig az ilyenek csak a legközönségesebb esetek. Van példa elég arra is, hogy az élelmes ügyvéd, csak-hogy a pert megnyerje, s ettől függővé tette díját zsebre-vágja, kész egy kis máliciával csavarintani is egyet a bizonyítékokon.

Állami képviselet mellett sokkal kevésbbé fordulhatnának elő ilyen hibák. Akkor ugyanis az ügyvédi képviselet ép úgy lehetne fokozatos, mint most a bíróság. Az alsó bíróságnál a legkevesebb gyakorlattal rendelkező s legkevésbbé tehetséges ügyvédek képviselnék a pereket; a magasabb bíróságoknál pedig a jobbak; így rendszerint egyenlő felek mérkőznének egymással, s következőleg az esélyek is egyenlők lennének.

De remélhetőleg ezeknél is nagyobb előny lenne az, hogy az állami ügyvédség mellett alaptalanul nem indíthatnának száz meg száz pert. Ha az ügyvédeknek való érdekükben fog állani kevesbítenők munkájokat, azt oly módon fogják legkönnyebben elérni, hogy azzal egyszersmind az állam és a jogkereső közönség érdekét is szolgálják: úgy tudniillik, hogy minden jogtalannak látszó kereset képviseletét visszautasítják.

Ami pedig a legfontosabb, a jogszolgáltatás nem lenne a kisembernek túlságosan és kivételesen nyomasztó terhe.

Szláv: Valóban lennének az ügyvédi pálya államosításának rendkívüli előnyei; de viszont sok idő és erővesztéssel járna az ügyvédnek a bírósággal párhuzamos rangfokozása. Kétszeri fellebezések esetén az első fokon eljáró ügyvéd munkáját a más két fokon eljáró ügyvédek munkája megháromszorozná; mert mindannyioknak teljesen át kellene az ügyet tanulmányozniok, s amellet még új bizonyítékok után is kutatniok,

Magyar: Az ügyvédség magyarországi hármas vagy néhol másutt létező kettős fokozatát ugyanaz indokolná, ami a bírósági fokokat indokolja. A közép és felső forum ügyvédjei fedezhetnének föl olyan bizonyítékokat, olyan bizonyítási szempontokat, amilyenek az alsó forum ügyvédeknek a figyelmét kikerülték. Ezzel aztán az igazságszolgáltatás megbízhatóságban sokat nyerne.

Mindazonáltal e fokozás az ügyvédi létszámot túlságosan nem emelné. Az esküdtszéki eljárás széleskörű kiterjesztése ugyanis a legtöbb ügy felebbezését kizárná, s csak alaki jogsérelmekért indított jogorvoslatoknak adna helyet. Ezekben pedig az eljárás gyors és kevés munkát igényel. E helyzetben tehát úgy az ügyvédség, mint a bíróság szervezete tulajdonképp csak két fokozatú lesz, de a második forum csak alaki kérdésekben bírna illetékességgel.

E fokozatosság dacára is, az itt ajánlott rendszerben, a mostani ügyvédi karnak alig harmadrésze ha lenne szükséges, — az akkor fölmerülő összes jogügyek képviselőiténél az ellátására.

Az orvosi pálya államosítása.

Cse: Az ügyvédi foglalkozásnál fölhozottaktól különböző, de nemkevésbé megszivlelést érdemő okok indokolják az orvosi foglalkozás államosítását is.

Nem én mondom azt először, hogy az embereket támadó betegségek többnyire társadalmiak. Tífusz, tüdővész, malaria, skarlát, gyomorbajok többnyire mind oly okok miatt bántják az embert, amelyek hatása ellen, ha védekezés egyáltalán létezik, az többnyire csak társadalmi lehet: Vizvezetékekkel, fúrott közkútakkal jó ivóvizről kell gondoskodni; csatornázással a talajt meg kell tisztítani; jó köztisztasági ellenőrzéssel a levegő megfertőzése ellen kell óvakodni, és így tovább. Ragályos, járványos betegségek esetén egy tőlünk egészen idegen személy fertőzheti meg családunkat a ragállyal véletlen és vigyázatlan találkozásával; vagy óvhat meg attól kellő elővigyázattal. A betegségekre hajlamos, cse-nevész emberek nevelődése szintén főképp oly kedvezőtlen környezeti behatások szülte nemzedékeken át leszármazott szervezeti elsatnyulásoknak a következménye, ami ellen most már az egészséges környezetről

való törvényes gondoskodás által az állam saját kötelességének tartja védekezni, — jobban mondva: polgárait megvédeni.

Egyszóval a betegségek, legtöbb esetben társadalmilag: a társas együttélés következtében, vagy a társadalom által megelőzhető, avagy elhárítható módon lépnek föl.

Ennek a világos következménye az, hogy az egyes betegedési esetekről is, mint a köz baj, vagy gyöngeség egyes kiütéseiről, a társadalomnak kell gondoskodnia.

Ezt az igazságot érezte az állam akkor, amikor közkorházakat állított fel.

Az orvosi foglalkozás államosításával csupán ennek az igazságnak az észszerű következtetését kell tovább vinnünk.

A társadalmi szolidaritás elve mellett ugyanis teljesen fonák állapot az, hogy a beteg kétszeresen is szenvedjen, míg az egészséges zavartalan jóllétét úgyszólván ingyen élvezi. A betegnek, amellet, hogy szenvednie kell a betegség okozta fájdalmakat, még rá kell azokra fizetnie a sok patikai és orvosi költséggel. Sokkal igazságosabb lenne az, hogy a betegek gyógyszer-tári és orvosi költségeit, valamint a betegség alatti munkaképtelenségből származó vagyoni veszteségeit az egészségesek fedezzék: a fájdalom, így is nagyobb áldozat lenne a betegből a betegség rossz szellemének, mint amit érte az egészségesek hoztak. De ha már ezt, mint gondolom, kerestül nem vihetjük, annyit legalább követelnünk kell, hogy az összes orvosok és gyógyszerészek az összes kórházakkal és gyógyszertárakkal, az állam szolgálatába, illetve tulajdonába menjenek át, és nemzeti költségen tartassanak fenn.

Olá: Ha a betegség nem fog majd a betegnek pénzébe kerülni, akkor nem fognak eléggé óvakodni a megbetegedéstől, s elszaporodnak a betegségek.

Cse: Azért, mert ingyen lehet beteg, bizonyára még senkinek sem lesz kedve valóban betegeskedni. Bizonyára fog találni mindenki magának annál kellemebb szórakozást.

De valamennyire segíteni fog az orvosi foglalkozás államosítása egy mély társadalmi igaztalanságon. Úgye most a szegény, elnyomorodott, elgyöngült, inséges emberek között a legtöbb a betegség, a legnagyobb a halálozás. Tehát az az osztály szenved legtöbbet, és fizet legtöbbet szenvedéseire, amelynek a vállain a

magasabb osztályok emelkedtek, s amelynek az elnyomásával okozták annak a betegségét. Az orvosi hivatás államosítása a multak bűneiből ez osztállyal szemben annyit legalább jóvá tesz, hogy részben tőle eredő szenvedéseikért részben ő maga felel.

* * *

Német: Mindez értelmiségi foglalkozások üzöi természetesen egymás között és az állam többi alkalmazottaival egyenlő ellátásban fognak részesülni!

Török: Mi érdeke lesz akkor például a bírónak arra igyekeznie, hogy minél magasabb fokot érjen el?

Német: Az, ami most is minden komoly bírónak az érdeke: a munkakör nagyobb kellemé és méltósága! Egyenlő ellátás mellett is meg fogja kissé feszíteni az a bíró az erejét, csakhogy olyan helyzetbe kerüljön, ahonnan ő bírál fölül másokat s nem őt bírálják fölül mások. Ha lehet ennél több indoka is; az baj és nem előny!

Hasonló mondható a többi értelmi foglalkozásról.

* * *

Elnök: Mit kívánna tenni bizottságunk az oly, öregség miatt munkaképtelenné váltott egyének érdekében, akiknek az ellátásáról gondoskodni képes, vagy gondoskodni kívánó hozzátartozóik nincsenek?

Görög: Az öregek mindenesetre megérdemlik azt, hogy egy munkás élet alkonyán csöndes pihenőt élvezhessenek. Viszont az a tapasztalat, melyet életük sok öröme és fájdalma agyukba szántott, kívánatossá teszi, hogy a tapasztalataikból levont életbölcesség az ifjú nemzedéket tanácsaival támogassa.

Ezért is, de az öregeket lefolyt életpályájuk színteréhez fűző érzelmi kapcsok miatt is célszerűtlen volna őket régi környezetükből kiszakítva, valami nagy kaszárnyaszerű menházban nyújtani nekik menedéket, — amint azt most nem egy művelt, de az aggastyánok iránt bizonyára embertelen érzelmeket tápláló nyugati állam teszi. Ha már nincsen az aggnak senkije, aki őt szívesebben látja saját otthonában, mint a közellátás kezén: akkor találja otthonát a községi közraktárban, vagy azzal kapcsolatban berendezett aggházban. Mert, mint-hogy itt van a községi élet középpontja, itt a legkönynyebben és a leggyakrabban találkozhatnak ifjabb ismerőseivel, akikkel a saját szórakozására és azok okulására naponként elbeszélgethet.

Bolgár: Ez aggodat kosztal és mosással a község aképen láthatná el, hogy a tehetösebb családok hetenként vagy havonként rendre adnák azt. A tisztogatást önmaguk is elvégezhetnék.

* * *

Elnök: Összegezem a vita alá vett értelmi foglalkozások ügyében elért eredményeket:

Bizottságunk meggyőződése szerint:

A lelkészek állami ellátásban részesítendőök és felekezeti feladataik mellett állami feladatok betöltésére is kötelezendőök: nevezetesen a lelkészek feladata lesz a felnőttek erkölcsi és szellemi művelése, valamint a társadalmi haladás követelményeinek ismeretébe való bevezetése.

Az ügyvédi foglalkozás teljesen államosítandó és a bíróságokkal egyenlő fokozatúvá teendő.

Az orvosi foglalkozás szintén államosítandó.

Végül, a családi ellátást nélkülöző összes elagottak állami ellátásban részesítendőök.

A nevelés reformálásáról.

Elnök: Fő vonásaiban tisztáztuk már, minő viszonyban álljanak az országok különböző osztályai és minő föltételek mellett töltsék be a különböző foglalkozások a nemzet fenntartásában és fejlesztésében őket illető feladataikat.

Most arra nézve kell megállapodásra jutnunk, mi módon készítendőek elő a nemzet ifjai polgári hivatásuknak oly betöltésére, mely az elérhető legmagasabb eszmény elérésére őket valóban képesítse.

E törekvésünkben talán a leginkább kötelességünk függetleníteniünk magunkat az adott és véletlen történeti okok által meghatározott állapottól. A társadalom ugyanis még csak a vallásban irtózik inkább a haladástól, mint a nevelésben. A vallásban irtózat fogja el az embereket a tökéletesen bölcsnek és igazságosnak tartott Isten fogalmának olyanszerű megváltoztatásától, amely az uralkodó osztály uralmának az igazságát és jogérvényét a vallás ítélete értelmében megváltoztatná.

Az Újszövetség a földi gyönyörök, földi hatalom megvetésére, az erőszak és vagyonhajhászat legcsekélyebb indulatának is a tökéletes elfojtására tanít: s a középkor, melyben az uralkodó osztály hatalmi állása attól függött, hogy az alávetett osztályok fölötti felsőbbségét, — ha kell, az alávetettek vére árán is megtarthassa és vagyoni bőségben való tobzódással érvényesíthesse, — ez a középkor a Bibliának még az olvasását is megtiltotta a hívők jobbjáigában sülő tömegének. A nagy reformáció, hogy a rengeteg sok Újszövetséggellenes visszaélést eltörölhesse, kénytelen volt a Bibliára támaszkodni. Hogy azonban a Bibliához való ez a visszatérés az uralkodó osztály uralma megdöntésének nyomban fenyegető veszélyét csakugyan maga után ne vonja: kénytelenek voltak a reformátorok az előre elrendelésnek a római katolikus hit pokol-dogmájánál is kegyetlenebb tanához folya-

modni. Így aztán jól lakhatott a kecske s mégis megmaradt a káposzta: az uralkodó osztály uralma, — ha még annál kegyetlenebb, ha még annál haszonszerűbb önző is volt az, — az igazság és bölcsesség dolgában nem kevésbé tökéletes, noha a véges elme előtt felfoghatatlan Isten előre elrendelt végzése volt, melyen a szolgaság járma alatt sínylődő elnyomottaknak, vagy akárki másnak is, változtatnia egyenes Istentelenség, — lázadás Istennek bölcs rendelése ellen. Most hát a Bibliát a barátot s ellenfelet egyaránt halomra gyilkoltató önkényes zsarnok rabszolga hóhéra is vallásos érzületének minden felbolydúlása nélkül olvashatá, mert hisz maga a szent Pál apostol mondja, hogy az Isten saját jótetszése szerint, — már e világ fundáltatása előtt, — rendelt el egyeseket uraságra, másokat szolgaságra, egyeseket jóra, másokat gonoszra, — amint a fazekas gyúr az ő agyagából tisztességre és gyalázatra való edényeket.

A nevelésben a tanított igazságok többnyire tudományos jelleggel bírva, a vallási tanok igazságainak abszolút érvényét nem igényelhetik, az osztályuralmi elhelyezkedést sem zavarhatják fel oly nagyon, s következésképp a nevelési tanok változásától nem irtózik annyira az uralkodó osztály, mint a vallási tanok változásától. De hogy ez az irtózás, bár többnyire ösztönszerűleg és öntudatlanul, mégis mily reális és nagyfokú, azt könnyen megítélhetjük nevelési rendünknek az ókori klasszicizmushoz való makacs és esztelen ragaszkodásából. Józanul bíráló észszel vetve számot azokról az okokról, amelyek közép- és felsőfokú iskoláinkban a görög és római világ nyelvének és műveltségének oly erő és időpazarló tanításáról számot adnak: hajlandók vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy az ügyben dönteni hivatott uralkodó osztálynak azért sokkal kedvesebbek a görög és római világból vett, s korunkban többnyire hasznavehetetlen ismeretek, az újkori dolgoknak sokkal hasznavehetőbb és könnyebben elsajátítható ismereténél, mert amaz ókori ismeretanyag rabszolgatartó társadalomnak volt a terméke, s következésképp az attól átítatott ifjak agyát úgy alakítja, hogy azok a régi rabszolgasághoz hasonló állapotok meglétét ma is természetesnek s a legbölcsebb állami berendezkedés szükséges követelményének tartják.

Ámde bizottságunkban, reméllem, senki sem akad, akit akár tudatosan, akár ösztönszerűleg, más vágyak vezetnének elhatározásaiban, mint az osztálykülömbse-

get nem tekintő közboldogságnak minden kifejthető tehetségével való elősegítése.

E célra pedig a nevelés csak akkor válik a fejlődés leghatalmasabb emeltyűjévé, ha minden egyén minden lelki és testi adományának a köz érdekében minél gyümölcsözőbbé leendő kiképzésére személyválogatás nélkül törekszik.

Midőn ezzel a nevelés kérdését vita alá bocsátom, kérem a bizottságot, kövesse tanácskozásai során a nevelés természetes rendjét a csecsemő kortól fel az érett korig.

Szláv: Országaink egyes vidékein oly aggasztóan súlyos a természetes szaporodás, hogy helyenként nevelő intézeteink elnéptelenedésétől félhetünk. Azért mindenekelőtt arról lenne jó tennünk valamit, hogy asszonyaink ne féljenek annyira a gyermekszülés fájdalmaitól és a gyermeknevelés gondjától.

A tapasztalás általában azt igazolja, hogy azok a nők riadnak legkevésbé vissza a fajszaaporítás nehézségeitől, akik a faj és létfenntartás nehézségeitől is legkevésbé félnek. Ez a félelem pedig inkább szerzett, mint öröklött érzés.

A faj önfenntartása folyamán ugyanis azon családok érik el a fajban a túlnyomó többséget, amelyek a szaporítás és önfenntartás természetadta képességeiben a többi családoknál erősebbek. Az ily családok ugyanis nemcsak számszerint szaporodnak rohamosan, de gyarapodnak vagyonban is: az ily családok tagjai többnyire érett kort érve és számos jól ellátott utódot hagyva hátra, családjuk eredeti létszámát csakhamar megsokszorozsítják. A kisebb nemi és gazdasági életképességgel bíró családok ellenben vagy csak alig, vagy egyáltalán nem szaporodnak, avagy még épen fogynak. Ebből aztán az a természetes következés, hogy a mai népesség, — csekély hányad kivételével —, oly családoknak az ivadéka, a melyeknek a nemi és gazdasági önfenntartó képessége fölötte kedvező.

Ha ezzel szemben mégis azt látjuk, hogy a szaporodási képesség helyenként föltűnően csökken, ezt a csökkenést kivételt képező mesterséges okoknak kell tulajdonítanunk. Ilyen ok főleg három gndolható, mint például a kenyérkeresetnek a megnehezédése, a kényelem nagy emelkedése, és a szaporodást megakasztó beavatkozások.

Ezek közül az első, — a népesség csökkenésének igazi okául általában fölhozni szokott — ok el nem

fogadható. Nem fogadható el kivált két okból, először azért, mert mindenki elismeri azt, hogy a természetes szaporodás épen a legalsó néposztályban a legnagyobb, tehát abban, amelynek a kereseti viszonyai a legsúlyosabbak; és a magasabb néposztályokban kisebb, tehát épen azokban kisebb, amelyekben jobb a megélhetés. Másodszor nem fogadható el azért, mert a szaporodás csökkenése épen újabb időkben kezdett föllépni, amikor pedig a legszegényebb ember is nagyobb kényelmet élvez mint régebben. Maradunk ennél fogva a második és harmadik okkal. Ezek szerint a népesedés csökkenését az emberek elkényelmesedése okozza. Épen azok nem hajlandók a fajszaporítás nehéz feladataival szembenézni, akikben az arra való vagyoni képesség leginkább megvan. Mindenfelé dühöng a nőemancipáció, és ez a társadalmi sport a nőknek a férfiakkal leendő egyenjogósítása örve alatt a nőket az anyai és hitvesi hivatás terhe alól részben fölmenti. Sokan meg, holmi álhumanizmustól indítatva, egyáltalán minden komolyabb életküzdelemről kívánják megóvni, s ezzel egyszersmind agyonpuhítani a nőket. A nőknek ez az elkényesedése aztán gyakran a gondolatát is elviselhetlenné teszi annak, hogy a nő gyermeknek adjon életet s azt sok virrasztás, sok fürösztés, sok babarongy mosás árán fölnevelje. Ahelyett inkább azon törik az eszközök, miként hajthatnák végre az angyalcsinálás bűnét büntetlenül; vagy pedig oly ovó eljárások után kutatnak, amelyek lehetővé teszik, hogy élhessenek nemi életet annak természetes következményei nélkül.

Az elv tehát, melyet a népszaporodás természetes gyorsaságának a fenntartása érdekében követni ajánlatos, az, hogy a nők, sem lány, sem asszony korukban el ne puhíttassanak; sőt inkább a családfenntartással járó durva munkák elvégzésére is rászoríttassanak.

Lengyel: A másállapotban lévő anyáknak nagyobb erőfeszítést nem kívánó, de amellet élénk munkássága azért is kívánatos, mert ez megóvjá őket a magzat tulajdonságos elhízástól, s ezzel a szülést megkönnyíti. Azonkívül a mérsékelt munka erősíti izmaikat, s egyfelől a fájdalmak könnyebb elviselésére, másfelől a magzat könnyebb, s a vesztés veszélyének kevésbbé kitett hordozására képesíti őket.

Önkényt érthetőleg azonban itt csak mozgással járó munkáról lehet szó, mert az ülő szellemi munka sok tekintetben ép ellenkező hatással lenne. A szellemi munka ugyanis fokozná az idegek érzékenységet s kö-

vetkezőleg élesebbé tenné a fájdalmakat; az izmokat ellenben gyöngíténé, s ezzel egyszersmind a szervezet ellentálló képességét is csökkentené.

Szerb: Amennyire kívánatos lehet azonban a másállapotban lévő asszonyoknak a maguk edzése végett való munkás tevékenysége, épannyira kell óvakodnunk az asszonyoknak a szülés utáni maguk megterhelésétől: a legtöbb női baj ugyanis a gyermekágyinak igen korai elhagyására, s a még kellőleg meg nem erősödött méhnek ebből következő megromlására vezethető vissza.

Józan: Az anyák edzésénél nemkevésbé fontos a csecsemők edzése.

A régi zsidók sósvízben fürösztötték meg az újszülött magzatot: a só a bőrből sok oly nedvet elvon, mely különben ragályok fölvételére lenne fogékony; viszont a bőr is fölszív némi sóoldatot s ez is valamennyire dezinfektívus hatással van a szervezetre. Nálunk számtalan gyermeket édesvízzel valósággal agyonmelengetnek: hűléstől féltve oly meleg fürdőkben fürösztik a gyermeket, amely izmait, a hidegebb víz ruganyosító hatása helyett, egészen elernyeszti; bőrének pórusait pedig összehúzás helyett fölötte széjjeltágítja. Emiatt aztán valóban bekövetkezik a meghülés, amelytől ép a melegvízfürdővel akarták megóvni. A kitágult bőrpórusokon át fokozott gyorsasággal történő kipárolgás és hőkisugárzás ugyanis annyira lehűti a gyermek testét, hogy annak, a melegtől ruganyosságát veszített szervezet csak egy megbetegedés árán képes ellentállani. Innen a legtöbb csecsemő gyakori betegeskedése.

Kétti: Ha annyira jótékonyan hat a hideg a csecsemőkre, hogyan van hát, hogy korán, sőt félig halva született csecsemőket mesterséges, és pedig 36—37 fokos melengetéssel, tartanak életben; s hogy lelencházakban a csecsemő-szobák felnőttek számára tűrhetlenül magas hőmértékkel vannak melegítve?

Józan! Koraszülötteknél az anyaméhnek időelőtt elveszített melegét kell a magzatnál mindaddig mesterségesen pótolni, amíg a magzat egy rendes szülött fejlettségét el nem éri. Jó hatással lehet mesterséges melengetés oly rendes időre született gyermekeknél is, akik, — miként a lelencházi gyermekek legtöbbször, — annyira el vannak csenevészve, hogy testök már a szervezet fennmaradásához szükséges hőmennyiséget saját munkájával kifejleszteni nem képes. Azonban

minden egészségesen és normálisan fejlődő gyermeknél csak az lehet a helyes szabály, hogy csak az első hetekben kapjon a csecsemő meleg fürdő vizet; azután pedig lassan, de állandóan hűtsük azt, míg éves korában már csak a nyári nap melegítette vizet, két éves korában pedig csak a szoba melegében langyosult vizet használunk. Sőt télen, mikor a gyermek már a külső hideg levegőre is kimegy néha, célszerű a langyos fürdő után hirtelen hideg zuhanyt vagy lemosást is alkalmaznunk, hogy az a bőrt az erősebb hideg hatásához is hozzászoktassa.

Osztórák: A víz mellett az egészség két legfőbb ápolója a levegő és a nap; s ezeknek a használatában gyakran ép annyit árt a túlzott óvatosság, mint a víz használatában.

A kisdedét hűléstől féltő anya nagy gonddal elzárja azt még a langyos szobai levegőnek is minden áramlásától. Míg hozzáférhetlenebbül becsomagolják szegény kicsikét, amikor szabad levegőre viszik, — történjék az akár mily nyári meleg és száraz időben. A sok ruha miatt aztán a gyermek izzad, s mihelyt egy anyjától nem ellenőrzött pillanatban takarója egy részét diadalmasan lerugja és izzadt tagjait bármily kis szellő megcsapja, kész van a hűlés. Most pedig még inkább kell a gyermeket takargatni, mert mihelyt egy kis hideget érez, mindjárt köhög. A gyermek szervezete így a sok melengetés meg öltöztetés mellett elveszíti minden ellentálló képességét, s a kicsike gyakran már egy vagy két éves kora előtt a szülőkét, s különösen az őt agyonkényeztető anyját kétségbeejtő halál martalékává lesz.

A nap éltető tüze visszaadná ugyan sok veszni indult gyermeknek a már is annyi fájdalomba és gondba került életet; azt azonban talán ezer közül egy anya sem képes akár meggondolni, akár elhinni, hogy a napnak az egész természetet élesztő meleg életet, egészséget adhat a különben már halálra kárhozott emberi szervezetnek is. Száraz, szélmentes helyen fokozatosan több-több napsütésnek téve ki a már színét, vérért vesztített, de legalább fél éves gyermeket, a nap csodás hatású sugarai rendre megszorítanak elsavósodott vérében az életadó piros sejteket, kiirtanak, s részben kiizzasztanak belőle a kóros hajlamokat szülő nedveket. Mert a napsütés, — a természetnek tovább élésre és nem kipusztulásra teremtett rendjénél fogva, — mindenünnen a fejlődésre rendelt lények betegségeinek a csirait öli, süti ki; magukat e lényeket azonban csak segíti fejlő-

désükben. Amennyi növényi szervezetet pusztító gomba, s amennyi állati szervezetet pusztító parányállat van, az szinte kivétel nélkül mind a naptól elzárt sötét, nedves helyen tenyész. Ellenben, a gombákon s mikrobákon kívül, alig van növény és állat, amelyik ne a nap tüzeitől származtatná élete színét s erejét.

Ujabban nagy hatást tulajdonítanak némelyek a villanyfény, a röntgen és rádium sugarak hatásának: különös, hogy okos emberek hajlandók nagy bizakodással tulajdonítani a nap egy parányi szüleményének olyasmiket, amiket magának a napnak nem akarnak tulajdonítani. Mert hisz kétségtelen, hogy a rádium-, a röntgen- és a villanyfénynek is a nap vagy valamely más hasonló kozmikus fényforrás egyetemes fényéből kell számtalan átváltozáson keresztül leszármaznia. Miért nem kísérleteznek hát orvosok és fizikusok inkább a nap hatásával? Talán az embernek már ösztönévé lett haszonvágya gátolja ebben az elméket? A Nap az Isten ingyen kegyelméből süt le mindenkire, s azért, ha annak az egyetemes gyógyító, edző és fejlesztő hatása tétetnék — a villanyozási, röntgenezési és sok más külön gépezetet, és külön szakembert követelő orvosi kezelés helyébe: akkor a mai orvosok nagy része keresetét veszítené.

Cse: Legokosabb lenne kötelességévé tenni minden orvosnak, hogy járásában a más állapotba először jutó nők számára évenként egyszer pár hétig tartó kurzust rendezzen. Ezalatt őket a csecsemő nevelésből részletesen kioktathatná.

Elnök: Helyes, de minő elvek tartassanak szem előtt a már két évet meghaladott gyermekek nevelésében?

Magyar: Én amellet foglalnék állást, hogy a gyermekek, úgy 9–10 éves korukig, maradjanak otthon szüleik nevelése alatt; s csak kivételesen vétessenek el tőlük, ha például gyermekeik nevelésére őket alkalmassá tevő jellemmel nem bírnak, vagy ha elfoglaltságuk miatt maguk kénytelenek távollétök alatt gyermekeiket nevelő-intézet gondjára bízni, vagy végül, ha a gyermekek árván, s a természetes szülők szerepét átvállaló nevelő szülők gondozása nélkül maradnak.

Osztály: Nem részesülnének hát az így 9–10 éves korukig otthonukban maradt gyermekek ez idő alatt semmi oktatásban? Hogyan kerülhetne aztán 10 éves korukban kedvük a tanuláshoz, ha akkor nem kezdték már próbálgatni azt, amikor az értelmük először kezdett megnyílni? Az egyszer helytelen irányba

terelődött érdeklődést vajmi nehéz lesz az eredményes oktatáshoz megkívánt irányba terelni vissza.

Magyar: Ma ép a helyes és helytelen nevelés közötti megbülönböztetés a leghelytelenebb egész nevelésünkben.

Századokkal ezelőtt élt jámbor bölcs emberek kevésbbé bölcs és jámbor kortársaikkal elhitették, hogy a gyermekek jellemét olyanformán lehet alakítani, amint a szabó a kabátot alakítja a papirosból kivágott minta után. A szabók a nevelők, az emberformájúvá alakítandó massa a gyermekek, a minták pedig történeti nagy jellemek voltak. Hozzá láttak hát a két legfényesebb, a görög és római történet nagy embereinek, valamint a keresztény vallást megteremtő bibliai zsidó történet nagy jellemeinek a feledés homálya alól való napfényre hozásához, s a gyermekeknek utánzás végett való emlékezetébe véséséhez. A jámbor bölcssek elfeledték azt, hogy ezek a nagy, erényes, hős jellemek öldöklő rabszolgatartó népek nagyjai voltak; — s azért, ha példájuk hatással egyáltalán lesz, épen ellenkező lehet az a hatás, mint ahogy azt ők várták volna. A kevésbbé jámbor és kevésbbé bölcs, de annál inkább agyafurt laikusok nagy közönséges tömege azonban a bölcssek újjításából úgy látszik, épen azt látta vagy érezte előre, amit azok előre nem láttak: alkalmas voltát e nevelésnek arra, hogy az uralkodó és öldöklő jellemek alakulását segítse elő. Így a bölcspektől az önfeláldozásban hősinek képzelt jellemek, nevelő hatásukban, tényleg azzá lettek, amik a valóságban voltak: a maguk önös hatalmáért másokat feláldozó jellemekké.

A mult e lidércnyomásának a nevelésben gyakorolt uralmát elősegítette s részben ma is védi a görög-római és a zsidó történelemmel fennállott szoros összeköttetésünk, s a tudományunk fejlődésének azoktól való hosszas függése.

Röviden, a nevelésnek valami olyanszerű eszménye volt, amely már két ezer évvel ezelőtt volt és lehetett igazi történeti eszmény. A gyermeket hát minél korábban kellett iskolába vinni, hogy ott az ókori világból feljaro lelkek egész raja támadjon agyára, nehogy abban véletlenül valami, a jelen szükségletét közvetlenül és kizárólag szolgáló ismeretre hely szorúljon.

Olyan, jelenleg gyakran megvetett, gyakorlati és célszerű ismereteket a gyermek már mindjárt első képzeteknek a megalkotásánál sajátít el, mert azok, a kis gyermek szellemi szükségletét fedező mértékben, majd minden család mindennapi munkakörében ott szerepelnek: ahol

és amennyiben pedig azok a család életében nem szerepelnének, pótlásukról könnyű gondoskodni, — a gyermeknek a családból való kivétele nélkül is.

Ha némi önkénnyel nevet csinálhatok a szemem előtt lebegő iménti két, egymással ellentétes nevelési rendszer megjelölésére, az egyiket irreális, a masikat reális rendszernek mondom.

A reális rendszernek arra kell törekednie, hogy a gyermek agyára, érzületére, jellemére az legyen a legmélyebb hatással, aminek a fontosságát, értelmét ő a legfoghatóbban észleli. Az irreális rendszer viszont arra törekszik, hogy mindjárt a figyelemnek távoli és elvont dolgokra való rögzítésével szoktassa az értelmet a véges voltukban tökéletlen dolgoktól független gondolkozásra. Egy híres berlini professzortól hallottam azt a nyilatkozatot, miszerint ő az összes vallási fogalmak közül a Szentháromság fogalmát képes legkönnyebben megismertetni a gyermekekkel. Előbbi minél tovább tartja a gyermeket abban az egyébként kifogástalanná teendő környezetben, amelyben a gyermek családjának a léte gyökerezik. Utóbbi minél hamarabb kiveszi onnan, hogy annak a későbbi korban minél kevesebb zavaró hatása legyen a gyermek értelmére.

Olá: Mi adná meg a gyermekeknek azt az ismeretkört, amit most 10 éves korukig az elemi oktatás alatt nyernek, s ami nélkül a középoktatás ismeretanyagának az elsajátítását meg sem kezdhethék? vagy mi fejleszthetné a gyermek elméjét e fokig?

Magyar: Bizonyos ismeretanyagnak a gyermek elméjében való elraktározása nem lehet a tisztán értelmi nevelésnek sem helyesen felfogott célja. Az ismeretnél sokkal értékesebb az ismerés vágya. Birt volna az emberiség 1000 évvel ezelőtt annyi ismerettel, amennyivel 100 év előtt birt; de ne lett vón semmi vágya a további megismerésre: s a tudomány nem fejlődhetet volna ama millénium alatt annyira, mint így fejlődött egy század alatt. Sőt szorosan véve az ismeretek továbbvitelének vágya nélkül a tudomány egyáltalán nem is fejlődhetne.

De tovább mehetünk is elmondhatjuk {azt, hogy a tanítás, amely az ismeret mennyiségének} a halmozását és nem az ismerés módjának a tökéletesbítését tűzi ki célul, e célját is csak épen annyi ismeret-halmozással képes szolgálni, amennyit ép a tanító tanítványában felhalmozott. A tanítvány ugyanis tanul-

mányai befejeztével annyira telítve érzi magát, hogy a meg nem szokott kutatásra semmi vágyat nem táplál. Ellenben az ismerési vágy élesztésével a tanítás a tanulmányok befejezte után, a vizsgálódások újabb meg újabb sora alatt, az ismereteknek is oly halmozására adhat ösztönt, amelyet a tanítóknak semminemű ilyen irányú törekvése soha el nem érhetett volna. A kínai birodalomnak már ezer évvel ezelőtt körülbelül az az irodalma és az az állami és gazdasági fejlettsége volt, amelyben azt most ismerjük. Pedig a kínaiak arról híresek, hogy kötetekre menő ismeretanyagot képesek emlékezetükben megőrizni. De ép azért, mert szellemök minden erélyét az ismeretek halmozásában merítették ki, 1000 év alatt sem voltak képesek számottevő haladást tenni. Ellenben az ókori görögök, akik nagy kíváncsiságukról s szellemük mozgékony élénkségéről voltak híresek, néhány század alatt oly művészeti, gazdasági és politikai fejlődést értek el, amely ma is a világ osztatlan hámulatát érdemli meg. Ne tömjük hát a gyermekeket ismeretanyaggal a tekintélyimádó kínaiak értelemölő módjára; hanem igyekezzünk érdeklődésüket minden iránt fölébreszteni és fölcsigázva tartani, — amint a görögöktől tanulhatjuk azt.

Hasonló mondható az akarat nevelése dolgában is.

Minél készebbakarat, minél inkább egy második vagy harmadik személy akarata az, aminek a növendék jellemében alakítólag kell hatnia, annál élehetlenebbé válik a növendék. De minél inkább alkalmat adunk a gyermeknek arra, hogy saját kezdeményezéssel, saját céllal, saját megfontolással egyénileg akarjon és cselekedjék, annál erélyesebbé, annál céltudatosabbá fog növekedni az ő jelleme.

A földön az előre elrendelés, az isteni végzet tanát legszigorúbb következetességgel gondoló s egyszersmind az egyéni akaratképességben legkevésbé hívő nép a hindú: és minden számbeli nagysága s kulturális ősisége dacára is a hindú a föld legtehetetlenebb népe. Ellenben az akarat szabadságában legerősebben hívő angol nemzet egyszersmind a föld legerélyesebb nemzete.

Azért hatásaiban a jellemfejlesztésére veszélyesként vetendő el minden oly nevelési elv vagy berendezés, a mely a gyermek értelmére és akaratára éppen fejlődése kezdetén vetne béklyót. Ezért becsülendő többre a szabad családi nevelés a kötött iskolai nevelésnél a gyermek kora ifjúságában.

Ami pedig a kellő elemi ismeretek megszerzésének kérdését illeti, arra szintén nem nehéz felelni. Nem kell felednünk azt, hogy gyermekünk a létező dolgok elemeit fogja megismerni. Ez pedig sokkal könnyebben megy minden tanító és minden könyvből való tanulás nélkül is, mint az ő értelme számára valósággal még nem bíró és nem bírható elvont és távoli dolgoknak tanító és könyv segítségével való megtanulása.

Ma 10 éves koráig tanul a gyermek vármegyéről, országról, háborúkról, királyokról, kormányról, törvényhozásról: oly dolgokról, amelyekről a gyermek semmi közvetlen tapasztalással nem rendelkezhetik, s miután a tanító azokat mégis az elméjébe erőszakolja, azok csak arra jók, hogy okosságának a meggondolási szabadságát már akkor leigázzák, amikor még meggondolásra egyáltalán nem képes. Így készítik elő a növendéket jóhiszemű emberek a fogalmak önkényes zsarnokságával az emberek és néposztályok önkényes zsarnokságára.

Amit mennyiségtanból az alapműveletekről, növény- és állattanból az általa nem ismert növényekről és állatokról, természettanból a tőle meg nem figyelt jelenségekről, költeményekben a tapasztalását meghaladó tárgyakról tanul mind az agyának a mások parancsai szolgai befogadtatására és egyéni okoskodási képessége elnyomására alkalmasak. Ily ismeretekből inkább két szót se tudjon a gyermek, mintsem könyveket bírjon könyv nélkül recitálni.

A mi államunk gyermekeinek csak azt szabad megismerniök, aminek a megismerésére őket valami külső vagy belső ok rákényszeríti. Azt azonban minden erővel, minden áron megismeri, és jól megismeri. Mondjuk, a már 6–7 éves gyermek elmegy apjával a közraktárba: az apának valami dolga van s ott időznek pár óráig. A gyermek először van ott s kénytelen lévén az ott látott dolgok és személyek felől tájékozódni, apjától mindenről kérdezősködik. Az apa megragadja az alkalmat s közli vele az összes arra vonatkozó tudnivalókat. Elmondja annak a község, a megye, az ország életében vitt szerepét. A gyermek most hallja először a megye nevet oly összefüggésben, amely érdeklődését fölcsigázza. Kevés idő múltán az apának a megyei hatóságnál van dolga, s kis fiát oda is elviszi. Most eszébe jut a gyermeknek, amit a megyéről akkor hallott, amikor a közraktárban voltak; s miután az apa dolgai miatt ott is időznek addig, amíg a gyermek jól széjjel

nézhet s magát apjával megjárhatja: a kispolitikus hosszasan elkérdezősködik a megyéről.

Igy szerezhethet a gyermek politikai földrajzból ismereteket, amelyeket gyermekéhez intézett kérdéseivel mindannyiszor észrevétlenül felújíttathat vele, valahányszor ismét az említett helyeken járnak együtt.

Hasonló módon szerezhethet a gyermek történelmi ismereteket. Nemzeti ünnep van: valami nagy esemény évfordulóját ünneplik; a gyermek ott van az ünnepen; alig ért belőle valamit; de annál kíváncsibb az egésznek a jelentőségére. Szüleit vagy nagyobb testvéreit kérdésekkel ostromolja, s nyomban egy maréknyi történelmet tanul.

Majd ismét választás van: az országgyűlési pártok kemény küzdelmet vívnak s gyakran emlegetik a különböző pártok nevét. Most e pártok keletkezésének és fejlődésének a történetéről kell a gyermeknek magyarázgatni.

Hogyan fog a gyermek természettudományi ismeretekre szert tenni? Vidéken ez a legkönnyebb! Minden természeti tárgy és természeti jelenség egy élő kérdés vagy azzá, tehető a gyermek számára. A közvetlen tapasztalás kapcsán aztán itt is könnyű a gyermeket távolabbi dolgok ismeretére vezetni. Mondjuk például, hogy az udvar, — kövzetképen, — különböző keménységű kövekkel van borítva: a gyermek összeveri őket, vagy terfűs szekeret lát rajtuk végig dőcögni, s azt veszi észre, hogy az ütés vagy a kerék nyomása alatt a kövek egy része könnyen széttörik, a többi ellenben épen marad. Nézi a kő belsejét, látja, hogy az szemcsés vagy réteges, tarka vagy egyszínű; kérdezősködik a keménység, az alkat, a szín különbségeinek az okáról: s midőn erre a kérdezett egy föld- és közettani előadást hevenyész, a kis buvár áhitattal fogja szívni e kebelt-duzzasztó bölcsességet.

Teknikai ismeretekbe akarjuk a gyermeket bevezetni: Mikor nagyvásárra megyünk, elvisszük őt is magunkkal; sokat időzünk vele a gépraktár előtt kikapott gépeknél. Otthon már látta a gyermek, mikép feszítenek, emelnek ruddal egy vagy kétkarú emeltyű módjára, hogyan mernek vizet gémes kútból, hogyan húznak fel zsákokat csigával, hogyan gurítanak le hordót, vagy egyéb tárgyakat lejtőn, s mindezeknek valami magyarázatát is hallotta már. Most ez otthon szerzett ismereteiből az előtte álló bonyolult szerkezetű gépek

legtöbbit megmagyarázódni látva, a gyermeket kimondhatatlan öröm tölti el.

Számításhoz akarjuk szoktatni a gyermeket: adunk neki néhány krajcárt, s meghagyjuk, hogy tartsa számon az összeget, nehogy valyegy elveszen belőle. A gyermek vásárol a pénzből cukrot, játékszert, s a pénz apad; de innen-onnan ismét kap néhány krajcárt: a pénz szaporodik. Az apadást és szaporodást mindenkor számonkérjük tőle: kiszámíttatjuk vele, mennyivel vagy hányszorta lett kisebbé vagy nagyobbá pénzének az összege az eredeti összegnél. Hasonló számításokat végeztethetünk aképen, hogy a gyermeket például a háztartáshoz felhasznált tojások számontartásával bizzuk meg.

Bolgár: A számításra felhozott ez utóbbi példa hiszem, hogy jól beválna; a többi iránt azonban, megvallo, némi aggályaim vannak. Az érdeklődésnek az a széles köre s mégis nagy intenzitása, melyet ama példák föltételeznek, csak értelmileg sokkal magasabban fejlett ifjagnál képzelhető. A tájékozódásnak az a csekély szüksége, melyet bármennyire élénken is, a gyermek csak a dolog külső látszata, nem pedig rejtett indokai, multja után érez, a tárgyak és jelenségek pusztán leíró és névszerű ismeretén túl alig viheti a gyermeket. Oly okok fürkészésére, amelyeket a tudomány is csak hosszú és fárasztó kutatás után derített ki, hogyan lehessen a kis gyermeknek önmagától ösztöne?

Magyar: Sajnos, állításom igazolására sok élő példa rendelkezésünkre nem áll, mert a jobb értelmi képességekkel felruházott gyermekek többnyire mind a használatban levő irreális módszerrel taníttatnak, s miután ez a módszer értelmök természetes alakját egyszer már eltorzította, akkor igen nehéz elképzelni, milyen magatartást tanúsított volna értelmük ez eltorzítás nélkül. Közismeretű tény azonban az, hogy a mikor 4—5 éves korban a gyermek értelme nyilni kezd, oly kérdésekkel lepi meg szüleit, mely azokat gyakran zavarba ejti. Ismerek embert, kit 9 éves kora körül a végtelen fogalmának jelentése annyira izgatott, hogy a megfoghatlant megfogni törekvő tépelődésében fiut a megtebolyodásától féltő szülők szigorú parancsának kellett őt feltartóztatnia.

Husz és harminc év közötti ifjút, ki rendes középiskolai nevelésben nem részesült, számosat ismertem olyat, aki a legelvonottabb bölcsészeti és más tudományos kérdések iránt sokkal élénkebb és kitartóbb érdeklődést mutatott, mint a rendszeren iskolázott ifjak.

Altalában tehát azt mondhatni, hogy megvan az értelemben a vágy minden nevelési életkorban feleletet adni a legösszszérűbb és a legelvonatbb kérdésekre egyaránt. Ha a ma szokásos elemi és magasabb fokú oktatás mellett is a növendékek e vágya alig mutatkozik, ez csak onnan van, hogy ma értelmöket oly feleletekkel tömük csömörlésig, amelyeket ők sohasem kérdeztek. Így aztán minél több, előtte soha föl nem merült kérdés magyarázatát hallja a tanuló, annál inkább elszokik az értelme minden kérdéstől: hogyan mikor a kész feleleteket sem bírja raktározni! A reális módszer szerint azonban ennek éppen fordítva kell történnie: minél több kérdésére kapott ugyanis a kis tudós feleletet, annál teljesebb világításban látva előbbi kérdéseit, sajátjának érzett fölfedezésein annál inkább örvend, s hasonló új örömök reményében annál több új kérdésen törí a fejét. Amíg tehát az irreális módszer a tanulóból kiöli, addig a reális módszer megerősíti benne a tudás vágyát.

Ösztrák: Meggyőződéseim szerint ép a gyakorlatban lévő a reális és elsőbbséget érdemlő; ez utóbbi azonban a nevelés visszafejlesztésével fenyegető irreális módszer.

Mert, hogy is szerezhessen a gyermek reális ismereteket akárminő ismeretágban, ha értelmét a valóságok összeségéből, e nagy világból, csak arra a kis körre szorítkozva neveljük, amelybe őt a születés véletlene dobta? Az egyik földműves, a másik iparos, a harmadik kereskedő, a negyedik hivatalnok gyermekének születik, — és így tovább, végtelen változatossággal. Ha már most az elemi nevelés ez egymástól annyira különböző családi körökre szorítkozik, hogyan akadhatnak e különböző családok mindenikében oly egyező tények, amelyek mindenütt egyaránt vezethessenek ugyanazon elemi ismeretek elsajátítására? Mikép lehessen okos ez az oktatás egy oly vezető nélkül, ki tervszerűleg választja ki a végtelen tömegből a gyermekek felfogásához alkalmas ismeretanyagot, — aminek a megvilágítására aztán a gyermekek előtt ismert tényeket és tárgyakat tetszés szerint maga hord össze? Hogy lehessen ezt az eljárást egészen megfordítani, azt mondva, hogy teljesen a gyermek figyelme szeszélyes csapongására kell biznunk az ismeretekben való eligazodását és előmenetelét? Mily töredékes, mily összetartás és áttekintés nélküli lesz az oly ismeret! Holott a tanítás művészete éppen az, hogy a gyermek minden új ismeretét a régiekkel egy kerek egészbe fűzzük.

Ami pedig ezeknél is fontosabb: hogyan lehet a gyermek esztét és akaratát e módszerrel valami fegyelemhez szoktatni, mikor az elv épen az, hogy mindkettőt szabadon engedjük csapongani? Tárgyról tárgyra szököllve, hogyan fog a gyermek értelme ahhoz a kitarató türelemhez törődni, amely minden hosszas megfigyelést, hosszas elemzést és bő anyaggyűjtést követelő tudományos munkásságnak a feltétele? Hogyan fog beválhatni az akaratnak is az az előre megjósolt megerősödése a kedélyváltozásoknak amaz állandó és ama következetes uralma mellett, amely a gyermeket minden idegen akarat okos vezetésétől meg akarja fosztani? A tapasztalás inkább azt mutatja, hogy az úgy szabadjára hagyott gyermekek szeszélyesen rakoncátlanná, nem pedig öntudatosan erős akaratúvá fejlődnek.

Ellenben az a nevelés, mely a figyelmet okos renddel tereli egyik tárgyról a másikra, a tárgyak közötti okszerű és nem merőben véletlen rend szerint, már ezzel is a gondolkodásnak mellözhetlen rendszerességéhez szoktat. A féktelenül csapongó gyermeki akaratnak pedig okos megfontolással való irányítása a gyermeket helyes önuralomra, a szilárd jellem első kellékére vezeti. Mindenesetre jobb a gyermekeknek egy bölcs megfontolással és hosszas tapasztalással megalkotott helyes minta után alakulniok, mint a maguk mentére hagyatva az értelem és akarat anarkiájában növekedniök.

A korábban fölhozott példákban sem látok semmi súlyt: Miért lenne Kínában az ismeretvágy élesztése helyett az ismeretet halmozó tekintélyuralom a fejlődés akadálya? Hisz a tekintetben Japán alig különbözik Kínától? s mégis Japánnak rohamos fejlődést mutató nemzeti története van! Franciaországban akkor volt legerősebb a műveltség fejlődése, amikor, — a XIV. Lajos uralma alatt —, a legnagyobb volt a tekintély hatalma.

Miképen függ össze az akarat szabadság megléte vagy hiánya is az akarat erejével vagy erőtlenségével?

A történelem kevés országot mutat fel, ahol az egyeseknek akár a tömegnek fékevesztett szenvedélye több vért és vagyont pusztított volna, mint épen Angliában. Holott Indiában a hegyes szögeken meztelenül fekvő, s akaratuk erejével a lélekzetüket, sőt a vérkeringésüket is megállítani képes fakirokat az akaraterő akrobatáiként bámulja a világ.

Magyar: Ez ellenvetések csak nézeteim bővebb megvilágítására és erősítésére tesznek kitűnő szolgálatot.

Japánnak rohamos fejlődése ezelőtt alig két ember öltövel vette kezdetét: akkor, amikor a Kínához hasonló előbbi elzárkózását a nyugati világtól megtörte s nyugati eszmeiket honosítva meg a hazai talajban, az ősi tekintélyuralmat megdöntötte. Ugyanez történik legújabbban magában Kínában is. A XIV. Lajos korabeli francia műveltség az előbbi szabadabb kornak volt a gyümölcse: az alatta élt nagy művészek és gondolkozók önmaguk vagy elődjeik akkor születtek és nőttek férfiakká, amikor még a trónvillongások a központi hatalmat megosztottan tartva, az állampolgárok teljesebb szabadságot élvezhettek. A XIV. Lajos zsarnok uralma alatt felnőtt s az őt követő kor történelmét csináló nemzedék ellenben a műveltségben föltűnő hanyatlást mutat.

Az angol szenvedély okozta rombolásokat illetőleg, ez a romboló szenvedélyesség csak az egészséges akaraterő beteges kiütése volt, — mint nagyon véres emberen a vértisztító kelevények. Akaraterőre vallottak az egyesek és a tömegek bűnei is, csakhogy vad, kegyetlen akaratra az erejére. Ezzel szemben az indiai fakirok mutatóványai valóban a legnagyobb akarathány-nak, az élni akarás hiányának a csodái. Oly abszolút hatalma ez az elvont gondolatnak a tényleges valóság felett, hogy az egyéni megsemmisülés vágyából képes elnyomni magát az életösztönt is.

Aztán a mai rend és az anarkia között meg lehet a nevelésben is a helyes középútat találnunk. A családi nevelés, a gyermek egészséges értelmi és akarati hajlamainak a vezetése mellett, még nem azt jelenti, hogy az az értelem és akarat minden fegyelmezést kizárna. Hanem e feladatot az egyöntetű és természetellenes iskolai egyformásítás helyett a szülőknek gyermekeik hajlamaihoz egyénileg alkalmazkodó körülményekkel kell betölteniök. A figyelemnek és akaratnak a gyermek élénk vérkeringésével járó nyugtalan mozgása természetes és elkerülhetlen, s ép azért annak a korlátolása a gyermek lelki erőinek a gyöngülését, helyes irányítása ellenben félszedségektől ment erősödését vonja maga után.

De, ha ez nem is lenne igaz, a gyermek értelmének és akaratának olyan fegyelmezése, amelyet a gyermek tapasztalásán kívül fekvő ok tesz szükségessé, jsmét csak az indokolatlan önkénynek vagy valami

meg nem értett véletlennel azon megszokásszerű igazsággul való elfogadására vezet, amelynek, minden célszerűségi ok nélkül, jó és igaz minden, csupán azért, mert úgy van, amint van. A tényleg létezőnek tökéletesként való elfogadása pedig minden szellemi és erkölcsi haladásnak a halála. Azért ismétlem, semmi sem veszélyezteti inkább a nevelésben az értelem és akarat egészséges fejlődését, mint a mások gondolatainak és akaratának a gyermekekre való rendszeres ráerőszakolása. Ez a legjobb módja annak, hogy egy alapjaiban korhadt társadalmi épület benépesítésére és rendben tartására szabályosan működő automatákat neveljünk; de a legrosszabb arra, hogy az istenfiai nevezetre méltó emberek keletkezését elősegítsük.

Abban már van igazság, hogy ez a nevelési mód töredékes és egyenlőtlen ismeretekkel látná el a gyermekeket. Itt azonban megint meg kell gondolnunk azt, hogy a tudás vágyát semmi sem nyomja el könnyebben, mint azon tudat ébresztése, hogy a gyermek vagy tanuló már „kitanult.” Mert mi szüksége is legyen annak a továbbtanulásra, aki már „kitanult”?

Azt az egyoldalúságot és hézagosságot, amit a családok foglalkozásával járó egyoldalú tevékenység okoz a nevelésben, csakugyan pótolni kell. Erre a célra a közraktárak árúkészletét kiegészítő kis múzeumok szolgálhatnának segédeszközüül. Ezeknek a berendezésére és az oktatásnál való felhasználására vándortanítók vétethetnének alkalmazásba. Ezek egyenlő időközönként, — mondjuk havonta vagy kéthavonként egyszer, — ellátogatnának minden községbe. Látogatásuk idejére a gyermekeket a községből összegyűjtenék, s a tanító egy-két-három napot, addig szerzett ismereteiknek a számbaszedésével, s a mutakozó hézagok pótlásának a szülők figyelmébe ajánlásával töltene el. Ilyen módon egy körtanító 10—15 község gyermekeinek a nevelését irányíthatná.

De bármely háztartás is több alkalmat nyújthat a gyermekek számára az elemi ismeretek elsajátítása végett, amint azt elképzelnök. Igaz, városon inkább csak ipari, művészeti és kulturális tárgyak vagy események bővelkednek a gyermek érdeklődésének a fölébresztésére; de amellett mégis minden háznál több természeti tárgynak kell szerepelnie. Mindenütt használnak vizet, a főzéshez szükséges mezőgazdasági és kertészeti termékeket. Mindenütt van tűz, lámpa, olló, edények, evőeszközök, butorok és sok más egyéb, amiről a gyermek

közvetlenül is sokat tanulhat, de sok más egyének a megismertetéséhez is szolgálhatnak, rávezetőkül.

Falún viszont az ipari és művészeti dolgok fordulnak elő csekélyebb számban; a háztartási tárgyak és szükségletek azonban falún és városon általában azonosak, és így az oktatás közös alapjaitól szolgálhatnak. Végre csak van falún is nagyszámú ipari készítmény: vannak házak, szekerek, gazdasági eszközök; van már iparos és lehetnek vásárok, melyek a gyermekek legmulatságosabb iskolái.

Olá: De hogyan fognak ráérni a napi munkájukkal reggeltől estig elfoglalt szülők gyermekeiknek minden természeti tárgyat, minden ipari készítményt hosszadalmasan elmagyarázni? Ki fogja elmondhatni minden dolognak a keletkezési módját, természetes vagy mesterséges rendeltetését, más dolgokkal való rokonságát, külső és belső tulajdonságait s minden más efélét? S ha ötven ember közül csak 20—30 lesz képes ily kérdésekre kellő feleletet adni gyermekének, ki fogja elvégezni a más 30 vagy 20 helyett gyermekeik oktatásának elmaradott munkáját?

Magyar: Az idő hiánya nehézséget nem okozhat. Ma sincsen senki annyira elfoglalva, hogy gyermekeire naponta átlag 1—2 órát ne szentelhesen. Helyes munkamegosztás mellett pedig mindenkinek tetemesen gyarapodni fog a szabad ideje.

Általánossá tenni a családi nevelést valóban csak akkor lehetne, mikor a szülők már kivétel nélkül olyanok lennének, akik az új rendszerben nyerték neveltetésüket. Az átmeneti idő alatt a mai elemi oktatás maradhatna érvényben.

Lengyel: E nevelési mód époly jó nevelője lehetne maguknak a szülőknek is, mint gyermekeiknek. Ha a szülőnek polgári kötelességévé lesz téve gyermekeinek az oktatása, akkor gondja lesz rá, hogy tudja gyermekét helyesen oktatni; akkor majd iskoláinak az elvégzezők a szerzett ismeretanyagot már csak a jövőben ráváró tanítói kötelességért sem fogja agyából minél hamarabb kivetendő emlékezeti tehernek nézni, hanem inkább igyekezni fog azokat tökéletesíteni.

De üdvös hatása lesz nevelői szerepüknek a szülőkre erkölcsi szempontból is: mint egyszersmind nevelő, élénkebben fogja érezni a szülő azt a felelősséget, mely őt a gyermekeinek adandó példáért terheli.

Amellett a szülők és gyermekek között a merőben természetes vérségi kapocsnál egy sokkal becsesebb

szellem-erkölcsi viszony is fog fejlődni, ami a családi életet megnemesíti.

Cse: A szülők otthonában vagy nevelő szülőknél felnövekedő gyermekek számára az imént vázolt rendszer megfelelhet; hanem a gondozatlanul maradt árvákat és a megbízhatlan szülőktől elvett gyermekeket is kell ám nevelnünk. Hogyan gondoskodjunk ezeknek a neveltetéséről?

Ha már a családi nevelést fogadjuk el általános szabályúl, akkor célszerű lenne az ily gyermekeket jó családokban helyezni el. Ott ismét föllelnék az elveszített otthont, s nem lennének kénytelenek szülő falujoktól megválni.

Horváth: Árva gyermekeket talán nem lenne nehéz így helyezni el. De fennakadnánk az erkölcstelen, bárgyú vagy kegyetlen szülőktől elvett gyermekekkel. Minden jó család félne ugyanis attól, hogy a gyermekekben ott lappanganak a szülők rossz hajlamai, s emiatt sok nehézséggel fog járni nevelésük. Ennélfogva az ellátásért adott csekély összeg fejében csak a kevésbbé kíváncsok családok fogadnák be őket s ez a nevelés jószágát kockázatosná tenné; holott ép az ily gyermekek szorúlnak a legügyesebb és legerélyesebb nevelők vezetésére. Azért én azt tartanám leghelyesebbnek, hogy, megfelelően annak a követelménynek is, mely a családi nevelést kívánja, és egyszersmind annak is, amely a föltehetőleg rossz hajlamokkal bíró gyermekeknek nagyobb szakértelemmel és figyelemmel való nevelését követeli: bizzuk e gyermekeket családok tanítók nevelésére, aképen, mintha azok saját gyermekeik lennének.

Minthogy ilyen, a szülőktől elszedett gyermek nem sok akadna, ilyen intézetet csak igen keveset kellene fönntartani. Egy tanító családjába 10—15 gyermek lenne behelyezhető. E tanítók is csak mintegy mellékesen foglalkoznának a rájuk bízott gyermekek nevelésével. Fő feladatuk a gyermekek tisztességes ellátása és rendbentartása lenne. Fizetést a gyermekek ellátásáért csak úgy kapnának, mintha árva gyermekek lennének gondviselésük alatt. Az ily tanító főfoglalkozása gyümölcskertészet és méhészet lehetne; s a gyermekek oktatásával inkább csak télen foglalkoznék, amikor egyéb munkája amúgy is szünetelne.

Elnök: A tárgy már kellőleg megvilágítván, bizottságunk nézetét ezekben összegezem:

Tíz éves korig a gyermekek, általános szabály szerint, szüleik által, otthon nevelendők. Az oktatásra a helyi közraktárakban föl nem lelhető, de megismerendő tárgyakból összeállított muzeum, s az oktatást időnként fölülvizsgáló vándortanító szolgál segítségül.

Az árvák szintén családokban de a gyermekeik nevelésére erkölcsi vagy szellemi okokból képtelen szülők gyermekei intézetben, tanító családok vezetése alatt, mintegy a tanító vagy tanítók nagy családjaként neveltetnek.

A középfokú nevelés megjavításáról.

Elnök: Előre megállapított sorrendünk szerint ezúttal a középfokú nevelés kerül tárgyalásra.

Jozan: Ha van egyáltalán helye a reális és irreális nevelési mód közötti megkülömböztetésnek, az akkor valóban a közép nevelésnél válhatik igazán helyénvalóvá.

Ha egy idegen, ki nevelésünkről sohasem hallott, jőne hozzánk, s látná gimnáziumaink tanrendjét, annak okvetlenül azt kellene gondolnia, hogy ez országban minden gimnáziumot végzett ember olyan helyzetbe fog kerülni, amelyben, — egy vagy más okból —, okvetlenül tudnia kell latinul helyesen beszélnie, olvasnia és írnia. Sőt okos meggondolással bizonyosra kellene vennie azt, hogy a latin nyelv tudása amaz intézet növendékeinek nemcsak elsőrendű életszükséglete; hanem egyszersmind olyan, amely fontosságával minden más életszükségletet messzi fölül múl. S ha aztán arról értesülne, hogy az összes gimnáziumot végzett ifjak között nincsen százból öt, aki a latin nyelvet élete folyamán olvasni kénytelen, és nincsen egyetlen egy is, aki azt beszélni vagy írni lenne köteles: a csodálkozás fogná el, s vagy azt kellene gondolnia, hogy ön-maga veszítette el az eszejárásának a beszámíthatóságát, vagy pedig azt, hogy mi vagyunk megbolondulva. A tény pedig az, hogy még nem jött meg az eszünk.

Úgy vagyunk a gimnáziumi latin és görög nyelvtanítással is, mint az a bizonyos kisvárosi katonai előljáróság volt a nagy Napoleon által kirendelt őrszemmel. Egyik magános őrtoronyba puskaport helyezett el Napoleon, s természetesen őrszemet állított az őrizatére. A puskaport már rég elvitték onnan, a torony maga is

romokba dült már; de a térparancsnokság még a nagy Napoleontól származó rendeletként tudta azt, hogy ott őrszemnek kell vigyáznia; ott járatta hát a szegény bakákat éjjel-nappal a baglyok és denevérek e rezidenciájánál, mint valami fejedelmi palota előtt. Az első őr kirendelése után úgy 100 esztendővel odavetődött végül egy vizsgálatot tartó tábornok: s az üres romokat hűségesen őrző katona láttára meglepődve, végtére föloldotta a helyi parancsnokságot a Napoleon rendeletének további végrehajtása alól.

Igy a latin- és a görög nyelv 100 esztendővel ez előtt akkora segítségére volt a műveltséget továbbfejlesztő szellemi harcnak, mint mai napig is a puska- por a fegyveres harcnak. Akkor hát éber gonddal kellett örködni afelett, hogy a művelődés minden katonája jól föl legyen szerelve a szellemi harc e nélkülözhetlen kellékével. Azóta a görög és latin irodalom őrtornyából kiszedték már és saját irodalmuk raktárába hurcolták át az ókori görög-latin irodalom puska- porának legkisebb szellemi szikrát vető szemcséjét is; de az őr, a görög és latin nyelvtanítás, még mindig ott áll kövémeredten az irodalomnak már kiürített és romokban heverő tornya előtt. Mikor jó el a szemlét tartó generális, — a józan eszt elnyomó érdek zsarnokságától szabadult gondolat —, hogy a henye őrszemet a denevérek és baglyok tanyája elől tovább zaklassa?

Olá: A görög és latin nyelv nemcsak régente tett jó szolgálatot, de most is a magasabb fokú műveltség abécéje: alap az összes tőlük leszármazó nyelv könnyű megtanulásához; kulcs a gazdag görög és latin irodalomnak eredetiben való olvasásához. Hogyan foglalkozhatna valaki behatóan a görög bölcsészet-, vagy irodalomtörténettel, avagy az újszövetséggel, a görög nyelv ismerete nélkül? És hogyan foglalkozhatna majd az összes európai jogrendszerek kútforrásával, a római joggal, az, aki nem tud latinul?

Józan: Elismerem, hogy műveltségünk terebélyes fájának minden gyökérszála a görög-latin világ talajába nyulik vissza; ezeket a szálakekat azonban sokkal könnyebb a vonatkozó műveknek már létező jó fordításai, mint az eredeti nyelvű iratok nyomán nyomozni.

A görög és latin nyelv-tudás más európai nyelvek tanulását, különösen a román nyelvekét, csakugyan megkönnyíti; mindamellett örületesen fonak okoskodás az, amely e nyelvek tanítását így véli védhetni. Mert, ha szabad hasonlaltat élnünk, annak az eljárása, aki előbb görögül és latinul tanul meg, hogy ezek segítségével

aztán könnyebben megtanulhasson -- mondjuk --, franciául, olyan mint azé a kémikusé, aki -- desztillált vizre lévén szüksége -- ahelyett, hogy közönséges víz egyszerű lepárolásával állítaná elő a desztillált vizet, előbb hidrogént és oxigént készít s ezeknek a vegyítésével, háromszor annyi munka és sokszorta több költség árán jut a a desztillált vízhez.

Német: A görög és latin nyelv tanulása inkább fejleszti az okoskodási képességet és a nyelvhasználat iránti érzéket, mint bármely más nyelv.

Józan: Ez is fonák érv. Ha jó és ízletes káposztafőzést akar tanulni, arra egy gazdasszony sem fogja magát jó pástétom készítéssel gyakorolni. S ha mégis ezt tenné, hozzátartozói kétségbeesnének az elmeállapota felől. Minden nyelvnek meg van a maga sajátos logikája és esztétikája, amit más nyelvből tanulni nem lehet, mert holmi abszolúte általános nyelvtani logika és esztétika nem létezik. De ha lehetne is a görög és latin nyelv tanulásával jó nyelvérzékelt szerezni — mondjuk — a német nyelv tanulásához, vagy bármely más nyelvhez: ily kis előny a nagy áldozatot nem érdemli. A görög és latin nyelv ugyanis annyira nehezek, hogy bárki megtanulhat két élő nyelvet azalatt, amíg e holtak egvikét megtöri.

Mindenesetre akad egy-egy buvárkodó elme, aki buvárlatai érdekében érdemesnek találja meghozni ezt az áldozatot. Ilyen azonban ezer gimnáziumot végzett ifjú közül sem kerül ki egy. Azért az egy kedvéért pedig más 999-et gyötörni a göröggel és latinnal: vad esztelenség.

Cse: Művészeink között is csak ezből egy ha fog szerezni örökéletű nevet; de ha mind az ezert érvényesülni nem segítenők, az az egy sem válhatna ki.

Józan: Művészetben is feltör a nagy tehetség egymagára is. A középszerűségekre nézve pedig jobb a kézművesség!

Aki valóban szükségét látja a görög vagy latin nyelv megtanulásának, az megtanulhatja önmagára is, akkor, amikor arra a szükség mutatkozni kezd. Angolt, franciát, olaszt sem tanítanak a gimnáziumban; s mégis hány gimnáziumot végzett ember sajátítja el e nyelveket! Nem lehetne-e ez épen így a göröggel és latinnal? Aki például épen a görög irodalommal vagy bölcsészettel, avagy az Újszövetség szövegével akar tüzetesebben foglalkozni, az szükségét érezheti a görög nyelv megtanulásának. Hanem ekkor is csak igen apró-

lékos tanulmányok tehetik nélkülözhetlenné a szövegeknek az eredetiben való olvasását, — mivel, a fordításokból mindenki könnyebben és gyorsabban dolgozik. Maguk a görög és latin nyelv tanárai is, ha valamelyik nehezebb irányú görög vagy latin művet szórakozás, vagy az egész áttekintése végett akarják olvasni, eredeti helyett inkább fordításban olvassák.

Az Ujszövetség tanulmányozása végett is csak annak kell azt eredeti görög szövegben olvasnia, aki az egymástól eltérő nagyszámú görög szöveget összehasonlítva kívánja megismerni, a — leghelyesebb olvasás megállapítása céljából. A bírálat azonban már ezen a téren is épúgy, mint a bölcsészeti és másféle görögirodalom terén, annyi munkát végzett már, hogy az ezutáni nemzedékek számára igen kevés valóban fontos tenni-való marad hátra.

A római jogi irodalom szintén csak speciálista római jogtudósoktól kívánhatja meg a latin codexeknek és jogi íróknak eredeti nyelven való olvasását. Az általános jogi és jogtörténeti tanulmányokhoz azonban elég a fontosabb jogi terminusoknak latinul való megtanulása. Ugyanez mondható a görög bölcsészetre is. Hasonlóképp az orvosok minden általános latin nyelvismeret nélkül is könnyen megtanulhatják azt a néhány, — hozzá a régi latinok által sohasem ismert, — latin szót, amelyet nemzetközi nyelvként recipéik megírásához használnak. Micsoda értelme van annak, hogy azért a néhány szóért, amelyre a görög irodalom s a római jog általános tanulmányozójának szüksége van, valamint az orvosok használta 50—100 latin műszóért az egész nyelvet tanítsuk ezer és ezer oly ifjúnak, aki ezek miatt a valóban hasznos tárgyak tanulásától is visszaborzad. Nem tudom, mi kell ehhez több: esztelenség vagy embertelenség?

Osztrák: Józan szem elől téveszti a gimnáziumi nevelés nemes, humánus célját.

Középoktatásunkban azért van különválasztva a reáliskolák reális oktatása a gimnáziumok humánus nevelésétől, mert utóbbi azt a magasabb emberiségi érzést és gondolkozást igyekszik az ifjú szívébe oltani, amire a köznapiasan gyakorlati tárgyakkal foglalkozó reális oktatás hiába törekszik. Azért kell a gimnáziumnak görögöt és latint taníttatnia, hogy annál közvetlenebbül be lehessen az ifjút vezetni abba a gondolatkörbe, a klasszikus élet és intézmények azon világába, amelyből a mi modern világunk, — mint csecsemő az anya-

méhből, — életrejött. Sokkal hívebben fogja gondolni az ifjú a régi görög és római gondolatait, sokkal igazabban fogja érezni érzelmeit, ha azokat az általuk használt szavakban, mondatszerkezetekben reprodukálja. Már pedig e humánus nevelésnek fő feladata az, hogy a tanulót a történelem legfontosabb szakainak az átélésére segítse. Enélkül az emberiség és emberség rá nézve soha mély, minden egyéb földi fogalomnál szentebb fogalmakká válhatni nem fognak. De ha egyszer sikerült minél mélyebben beleállítanunk őt történelmünk kútfejebe, a történelemnek onnan eredő nagy folyamárja könnyen fogja aztán tovább sodorni; — mindaddig, amíg lénye nemünk egész lényével eggyé olvad s szívének minden dobbanása csak az egészért képes verni, szellemének minden villanása csak az egészért képes világítani.

Józan: Megvallom, ékes szavakban írja ez le azt, aminak a közép, s épen a gimnáziumi nevelésnek lennie kellene, de aminek az inkább a kigúnyolója mintsem megvalósítója.

Mert bizony, azalatt a heti 5—7 óra alatt, amíg gimnáziumi tanulóinkkal latin vagy görög nyelvtant bífláztatunk, sok lélekemelő történetre taníthatnók meg őket. Azzal a munkával, amelyet e nyelvekre fordítunk, csakugyan beleolthatnók növendékeinkbe a történelmi érzést s gondolkozást. Mialatt hiába kinozzuk őket nehéz klasszikus konstrukciók megértésével, vagy gépies begyakorlásával, azalatt gyönyörrel hallgatnák miképen éltek e régi népek, hogyan nőtt hatalmuk, mi tette oly erélyessé s szívóssá jellemüket, mitől szárnyalt úgy szellemük, mi az, mit ők másoktól, s amit mi tőlük tanultunk, mi okozta emelkedésüket és mi hanyatlásukat, milyen dolga volt közöttük a szolgának s milyen az úrnak, minő volt hitök s minő gazdaszatuk...

Mialatt nagy nehezen a klasszikus írók egy-egy sorát eredetiből próbálja megértetni tanítványaival a tanár, — ki többnyire maga is kész fordításból olvassa ugyanazt —, azalatt élvezettel olvasnák a fiuk maguk is fordításból a kérdéses mű egy-egy szemelvényét. S ha így tennének, akkor meg is értenének valamit a régi remekből; de mivel a nyelv olvasásában járatlan ifjú minden figyelmét a szavak jelentésének, szótani alakjának és mondattani összefüggésének a fölismerése köti le: gyakran a legjobb felfogású tanuló is anélkül mondja meg az olvasott mondat jelentését, hogy a következő pillanatban megtudná mondani, mit olvasott

előbb. Azt mindenesetre meg fogja mondani, miféle nyelvtani szerkezetek fordultak elő a mondatban, talán arra is fog emlékezni, melyik szó milyen esetben volt; de épen azért, mert a mondat megérthetése végett ezeknek kell betöltenie emlékezetét: az értelemre nem emlékezhetik: s annál kevésbbé tarthatja számon az egész szövegnek az értelmi összefüggését. Olyanformán van ez olvasással a szöveg nagyszerű tartalmára kíváncsi lelkes tanuló, mint a szakács, ki pompás ebédet akar magának készíteni. Süt, főz sokfélét nagy buzgalommal a szakács, de az ebédkészítéssel járó sok füst, erős tűzsütés, mindenféle ételgőz, meg az izzasztó ide-oda futkosás annyira elrontja étvágyát, hogy mire az ismét megjő, akkor már a másfőzte ebédből kell jóllaknia, mert az övé régen elhűlt s nem élvezhető. Gyönyörű bevezetés ez a klasszikus világ történeti szellemébe.

De ha legalább a gimnáziumi tanfolyam végeztével mehetne annyira a tanulók java, hogy a klasszikusokat eredetiben olvashassa, akkor csak lenne az egésznek némi mentsége. A tény azonban az, hogy száz érettségiző közül nem akad egy, aki bár szótár segítségével lenne képes bármelyik szöveget elolvasni. A nehézség pedig, amellyel mindenik olvas, de még inkább a nyelv kínos tanulásának sok gyötrelmes emléke, mindenkit visszatart a klasszikusoknak eredetiben való olvasásától.

A mai helyzet szerint tehát, míg a gimnáziumban a klasszikus világ beható megismerése végett a sok időt és munkaerőt a klasszikus nyelvek tanulmányozására fordítják, abból a célból, hogy majd ezeknek a segítségével csak annál hübb képet szerezzenek ama világról: addig a cél mellőzése árán nyerendő eszközt tényleg senki meg nem kapja; s aki mégis kivételként megkapná, — a megszerzésével járt kin miatt — annak sincs kedve a használatához.

Kétli: Ha valóban annyira botor lenne a klasszikus nyelvek mai tanításának a helyzete, amint azt te fested, akkor nem tarthatnák azt fenn ép ésszel bíró emberek. Valami személyes elfogultság visz téged túlzásba. Mert azt például magam is tudom, hogy amint a sportok, noha gazdasági hasznót nem hajtának, testedzéssel mégis fölötte hasznosak —: úgy a klasszikus nyelvek is önmagukra hasznavehetetlenek, de művelik az elmét s más gyümölcsöző szellemi munkákra sokkal alkalmasabbá teszik.

Józan: A kép, mit festek, nemhogy túlozna, sőt vonásaiban fogyatékos. Mert csupán egy hajszányi túlzással azt lehetne mondani, hogy a klasszikus nyelveket ma egyedül azokért tanítják, akiknek e nyelvek tanáraivá kell lenniök — olyanok számára, akik viszont semmire sem használják e tőlük szerzett nyelvismeretöket.

Pusztán elmetornának, — ha e célra valóban külön tanulmányra lenne szükség —, a klasszikus nyelveknél sokkal célszerűbb a mennyiségtan. Azonkívül pedig ami hatást e nyelvek az elmére gyakorolnak, az sokkal rosszabb a semminél. Rosszabb azért, mert megrontja az elmének logikai jellemét. Az ugyanis, aki akár önkénytes kedvtelésből, akár eléje szabott kötelességképen hosszasabban oly tanulmánnyal, vagy bármi egyéb oly munkával foglalkozik, amely semmi gyakorlati, az emberi nem boldogulását bármi módon elősegítő célt nem szolgál: az léha, céltalan gondolkozáshoz és munkához szokik; az képes lesz fontosságot tulajdonítani oly dolgoknak, amelyeket csak saját, oktalanul elpazarolt ideje és ereje tett egyedül önmagára nézve fontossá, de senki más számára jelentőséggel nem bír; az elveszíti józan ítéletét s érdekből származó elfogultsága szerint némely szunyogot elefántnak, némely elefántot pedig szunyognak fog nézni, és ítélni. Ép ezért, a klasszikus nyelvek tanítása a középnevelésben nem fakultatívva teendő, hanem onnan egyenesen kizárandó. Akad majd bővön úgy is egyéb, ami a helyöket pótolhatja.

Kétli: Mi az hát mégis, ami e nyelveknek oly roppant munkát fölemésztő tanítását még mindig támogatja?

Józan: Egyik fontos ok mindenesetre a megszokás. Az a nemzedék, amely a mai gimnáziumokat, vagy legalább is azoknak az elsőit megalkotta, a latint és görögöt használta az értelmiség nemzetközi nyelvéül. A latin nyelv egyetemes elterjedése nagyon megkönnyítette a külön nyelvű nemzetek fiainak egymással való érintkezését. A szellemi élet forgalmának ezt a valóban nagy érdekét óhajtották megővni az első gimnáziumok megteremtői oly gimnáziumok létesítésével, amelyek a latin nyelv teljes elsajátítását lehetővé tették, — akkor, amikor azt beszélték és irták is. A tanítási terv megszokott berendezése aztán megmaradt akkor is, amikor az már minden gyakorlati indokát elveszítette. Így lett az őrtoronyból bagolyvár.

De bizonyos az, hogy e gyakorlati értékkel nem bíró luxus-tárgyak tanításának van egy rejtett, az emberek lelkében ösztönszerűleg lappangó oka is. Ez az, amire elnökiünk hivatkozott. A mai uralkodó osztály uralmának a fenntartása érdekében szükséges az értelem logikai jellemének bizonyos mértékű megrontását mesterségesen is előidézni. A mai társadalmi rend fenntartásának az érdeke éppen azt követeli, hogy a nevelés a növendékek ítéletét megvesztegesse, könnyen a hatalom önkénye szerint hajlíthatóvá tegye. Ez pedig csak oly tanulmányoknak a tanulóra való erőszakolása útján érhető el, amelyek ráerőszakolására a hatalom önkényén kívül, semmi kielégítő ok nem fedezhető fel. Ilyen a klaszikus nyelveken kívül, a magasabb osztályokban tanított mennyiségtan is.

Ha ezzel szemben a középoktatás következetesen arra törekednék, hogy egészséges, egyenes értelmű embereket képezzen, akkor forradalmárokat nevelne. Mert egészséges értelmű emberekkel semmiféle hatalom nem bírná elhíttetni, hogy a mai állami és társadalmi berendezkedés helyes, valamint azt sem, hogy azon javítani lehetetlenség. Azért fáznak a ma uralmon lévő emberek a nevelés észszerű és gyökeres megjavításától, mert az észszerűen nevelt emberek nem bírnának a mai társadalomban megnyugvással élni; és viszont azért kell a reformátoroknak az intézmények reformálása előtt a nevelést reformálniok, mert egy észszerűen megjavított társadalmi berendezésben csak észszerűen nevelt emberek bírnának ellenni.

Szerb: No, és milyen lenne az az észszerű középfokú nevelés?

Józan: Mindenesetre elsősorban nevelés, s csak aztán oktatás!

Osztárk: Miért így és miért nem inkább megfordítva? Hisz amiként a test mozgulatait az idegrendszer szabályozza: úgy a cselekvésnek is mindenkor gondolatok a vezetői! A számításba nem vehető ösztönszerű állati mozgulatokat kivéve, minden ember előbb meggondolja, mit akar és mit kell akarnia, s csak azután cselekszik. Amilyenek a gondolatok, melyek ily elhatározásainál öntudatába lépnek, olyanok lesznek e gondolatok hatása alatt elhatározott és végrehajtott cselekvései.

Józan: Csak annál rosszabb, hogy mai rendszerünk helytelen oktatást ad s a nevelést szinte kivétel nélkül mellőzi! Okos nevelés a hibás oktatást ellen-

súlyozhatná; így azonban a nevelés hiányának rossz következményei csak tetézik a hibás oktatás okozta bajt.

Bolgár: Nincs középfokú nevelés? Hát az internátusok, hol a fiúk állandó felügyelet mellett egy kis köztársaságban nőnek s növelik egymást? Az élet is csak így nevel: ott is a polgárok együttélése csiszolja és edzi a jellemeket!

Józan: Ha van is olyan, az is csak rontja és nem javítja az ifjúságot!

Az internátusokban csak arra ügyelnek, hogy tanuljanak vagy hallgassanak a fiúk akkor, amikor tanulás ideje van. Büntetés tárgyát képezik, — természetesen, — a vagyon és személy elleni vétségek is, valamint a rend és tisztaság megzavarása; de nincsen semmi aféléről gondoskodva, ami a fiúkat valami küzdelmet kívánó emberi hivatásérzés ápolására segíthetné. Némikor rendhez és fegyelemhez szoknak, ennyi az egész. Hanem amellet azután egymásközötti érintkezésekkel lerontják azt is, amit az intézeti fegyelem rajtuk építhetne. A hősi diákvirtusok és összeesküvések legtöbbször abban merül ki, hogy büntetlenül vagy az összesért hozott áldozatként szállanak szembe az általuk gyűlölt iskolai fegyelemmel. Ez a merészkedés, meg a furfangos fogások, amelyekkel sok szabályt kijátszanak, teremtet is olyan közszellemet, amely egy zsarnok uralommal szemben kifejtendő ellenállásban sokszor hasznos lehet; de szabad nemzeteknek csak kárára válhatik.

Hát az a sok csíny, amely egyeseket valósággal a végleges erkölcsi elzüllesztésig ragad! Hisz, hogy többen ne mondják, diákvirtus a prostitúció ördögének és a Bakhusnak való hódolás! Pedig hány apának és hány családnak okozza vesztét mindkét förtélem!

Bolgár: A gyermek, midőn járni tanul, gyakran orra bukik, sok fájdalmas ütést szenved. Ámde ez esések, ez ütések nélkül semmikép meg nem tanulna járni.

Józan: Megengedem, hogy az erkölcsi önállóság-hoz a jellemfejllesztés rögzös útján aligha jut el egy ember is pillanatnyi útvesztések, apróbb botlások nélkül. De azért még nem szükséges az ifjúságot kitenni oly orraeséseknek, amelyek miatt nemcsak maguk az egyes ifjak; de talán egész jövőendő családjuk is, egész életén irtózatot testi és lelki gyötrelmeket szenved.

Még ront ezen a tanulóság közszelleme, amely rendszerint megfelel annak az üresen fennhéjázó tanrendnek, mely annyi gyakorlati munkáért kiáltó élő érdeket sárba

tapos halott és elvont dolgokért. Ez a közszellem ahhoz szoktatja a tanulót, hogy hasznos munkájával együtt megvessen majd minden olyan hasznos embert, aki közönséges kenyér és jószágtermelő munkával tartja fenn a maga és mások életét. Ő gondolatban ahhoz szokik, hogy úr legyen, kit mások kénytelenek, sőt kötelesek eltartani akkor is, ha rábízott évi munkája nem tesz sokkal többet, mint amennyivel egy heti táplálékát állítják elő. Az ő fogalma az, hogy neki héja módjára fenn kell kavarognia a fogható valóságoktól üres levegőégben, honnan időnként nagy méltósággal lecsap az alsóbb lények által számára összehordott zsákmány fölévezésére. Ez az a közszellem, amely egyszersmind az uralkodó osztály uralkodásra nem hivatott alakjai magatartásának is mindenkor megfelel.

Ezen kell változtatni, hogy ezzel együtt az általános uralkodó értelmiségi közszellem is megváltozzék. Minthogy pedig ennek a megváltoztatásában és változott fönntartásában erkölcsi erőkhöz kell a kívánt erkölcsi hatást mindenekfölött létrehozniok, azért kívánom én a nevelésben az értelem helyett az akaratnak adni az első helyet.

Osztrák: De miért, minthogy az akaratnak az értelem a vezére?

Józan: Ez az elmélet, ismétlem, az ítéletében s azzal együtt erkölcsi magatartásában is romlott, ma uralkodó társadalmi osztály büneinek a szolgálatába állított, oktan nevelési rendszer kirívó hibáit van hivatva palástolni csupán. Nagyrészt henyek a fogalmak, amelyeket az ifjúság fejébe vernek, hogy aztán természetesen találják nagyrészt henyélve, de mégis bőségben élni. Semmi vagy fölötte kevés reális, avagy csupán dekoratív értékkel bíró fogalmaknak tulajdonítanak a diákokkal roppant fontosságot, hogy aztán semmi, vagy csak alig valami közértékkel bíró, avagy csupán közdísz képező méltóságokat, egyéneket és néposztályokat lássanak majd fölötte fontosaknak.

Kívánja Osztrák barátom, hogy tovább is alkalmazzam elméletét? Azt erőszakolják a gimnáziumok tanulóira, hogy okosnak és hasznosnak tartsanak olyan dolgokat, amelyek nemcsak szembeszökően oktanok, haszontalanok, hanem egyenesen elme rontók és erőpusztítók: hogy aztán hasznosaknak és okosaknak tartsanak oly intézményeket, amelyek gazdaságilag végtelenül károsak s a közművelődés, közboldogulás legnagyobb akadályai.

Osztrák: Melyek azok a káros intézmények?

Józan: A vak véletlenre alapított magán öröklés, a nemzetközi jognak nyílt és irtózatossá tett erőszakra alapítása, az óriási emberirtó hadseregek, az állami hatóságok méltóságbeli rangfokozása s más efélék, amiket magad is jól ismersz.

Osztrák: Ha van valami igazság ebben a torzításban, az csakugyan szintén azt erősíti, hogy a gondolatok a magatartás milyenségére döntő hatással vannak!

Józan: Nem tagadom. De viszont azt kérdelem: aki Budapestről Wienbe akar utazni, miért célszerűbb annak Prágán át és nem egyenesen útaznia? Ha növendékeinket egyenes tevékenységgel szoktatjuk rá olyan magaviseletre, amilyent gondolataik képzése útján közvetve akarnánk velők elérteni, akkor talán mégis csak könnyebben célhoz jutunk!

Osztrák: Akkor hát miért nem állítottak fel az elmének tanulmányok által való nevelésére szánt intézményekhez hasonlóan az akaratot cselekvés által képző intézeteket?

Józan: Meglehet azért, mert, ha ilyesmiket létesítettek volna, vagy keresztény hitünknek és az ép értelemnek ellentmondó hamissággal kellett vón azokat létrehozniok, vagy pedig azzal a rászánással, hogy forradalmárokat fognak nevelni.

Lengyel: Hogyan gondolod el magad azt a középfokú nevelést, amelyben az akarat és elme képzése egyenlő gondozást nyerne; de az előbbi lenne az irányító?

Józan: Feladatunk olyan polgárokat nevelni, akik önmaguk s a köz boldogítására egyaránt és hűséggel készek munkálni, és akiknek e készségükhöz megvan a munkájukat gyümölcsözővé tevő értelmök is. Milyen intézetek szolgálják e célt?

Azt hiszem, a mi nevelő intézeteink csak akkor fognak híven megfelelni rendeltetésüknek, ha gondoskodnak mindazon tulajdonságok kiképzéséről, amelyek megléte minden polgárban az egyéni és közboldogulás föltétele. A mi intézetünknek oly módon kell nevelnie, hogy minden növendékét az állam bármily foglalkozású polgárainak egyenlő megbecsülésére, az államfenntartásban mindenkit terhelő munka egyenlő viselesére, saját munkájának és érdemeinek a másokéval egyenlő értékelésére, minden rangú és fajú felebarátjának egyenlő szeretetére és kész segítésére szoktassa.

Kétti: Hisz ezt prédikálja ma is minden tanító és tanár a növendékeinek!

Józan: Ép abban fog különbözni a mi nevelésünk a maitól, hogy mi ezt nemcsak prédikálni, de tenni is fogjuk. Mi tesz ma annyi embert cinikusan bizalmatlanná a nevelés eredményessége iránt? Épen az, hogy csak gondolatban él annak a tudata, amire a nevelésnek valóban nevelnie kellene. A nevelők mindegyre hangoztatják növendékeik előtt az emberbecsülésnek és szeretetnek rangtól-rendtől független elveit. Hanem azért önmaguk hazudtolják meg prédikációjukat mindjárt a másik pillanatban. Emberi egyenlőséget hirdetnek; hanem azért cselédet tartanak, aki őket szolgálja, megkülönböztető címekkel illeti, utánuk takarít, a munka dandárját viszi, de mégis tőlük külön, a konyhán ebédel, s kemény, durva ágyban alszik, mégis neki semmi sem szabad velük szemben, nekik azonban minden, vele szemben.

Egyenlő felebaráti szeretetet hirdetnek; hanem azért egy év alatt alig végeznek annyi órai munkát, mint egy favágó felebarátjuk egy negyed év alatt; mindamellet, ha a favágóénál négyszerte kevesebb munkájok jutalmául 4—5-szörte nagyobb bért kapnak a favágónál, akkor felháborodással méltatlankodnak, hogy mily rosszúl díjaztatnak: eként szereti favágót és szolgáló felebarátját a mai nevelő egyenlőn önmagával.

Kétti: Mikép vehető eleje hát annak, hogy ne tekintse minden értelmi és termelő foglalkozást üző a saját foglalkozását a legfontosabbnak? s ne e képzelt fontosság szerint kívánja magának a köztiszteletet és nagyobb jutalmat? A tudós azt véli, mindenekfölött tőle függ a világ boldogsága, mert ő adja az embereknek a gondolatokat, amelyek valósítása boldoggá teheti őket. A nevelőnek az a meggyőződése, miszerint az övé az első hivatás a földön, mert ő alakítja az embereknek boldoggá vagy boldogtalanná tevő jellemét. A földműves azt erősíti, hogy az ő szerepe mégis csak minden másnál lényegesebb, mert ha nem termelne kenyeret, akkor hiába lenne minden jó gondolatunk és minden nemességünk, — mégis csak nyomorultan kellene éhségtől pusztulnunk. És így folytathatná ezt tovább minden fontosabb foglalkozás üzője. S vajjon lehet is-e ez másképen? Mindenki a maga dolgával van elfoglalva, annak a gondjával van tele agya, annak a fontosságát érzi, és pedig annál mélyebben, minél nagyobb becsvággyal üzi foglalkozását!

Józan: Épen azért, aként kell nevelő intézetünket berendeznünk, hogy legalább a nevelés ideje alatt kötelességszerűleg is végigpróbáljon mindenki minden fontosabb foglalkozást. Nagy munkatelepekké kell alakítanunk intézeteinket, s be kell rendeznünk azokat az összes fontosabb termelési ágakra. Legyen ott mezőgazdaság, veteménykertészet, gyümölcskertészet, tehenészet; legyen ott asztalos, szabó, cipész, kerekas, kovács-műhely és így tovább.

Kétféle: Meglehet, ez a módszer, — bevonva még a körbe az értelmi foglalkozásokat is, — elosztatná a foglalkozási osztályok között a gyakran kölcsönös megvetésre okot adó, kölcsönös meg nem értés nagy részét. Hanem még mindég fennmarad e két nagy kérdés: mi módon lennének az értelmi foglalkozások is nevelő eszközként reprodukálhatók? És, mikép lenne az egyes foglalkozási osztályok kebelében is gyakran létező őrigy ellenségeskedés a nevelés által enyhíthető?

Módját kellene találni annak, hogy az emberek a kölcsönös versengés helyett egymás kölcsönös segítésére neveltessenek!

Józan: Az értelmiségi foglalkozások csak ekép lennének utáncsinálhatók, ha az intézetek népességének a berendezése az állami népesség berendezéséről mintáztatnék. Intézetünk életében utánoznunk kell kicsinyben az eszményünket képező állam és társadalom külső nagy életét. Föl kell azért állítanunk községeket, járáásokat, megyéket, a maguk fontosabb hatósági és képviselői szervezetükkel; szerveznünk kell bíróságokat, rendőrséget; alakítanunk kell különféle egyesületeket, és így tovább.

Az élet kegyetlen versenyéből származó pusztító ellentéteknek jóakaró segítségre változtatásához a családi szolidaritás szellemének a meghonosításával szolgálhatna a nevelő intézet. Evégett kisebb-nagyobb növendékekből a nevelők családias gondozására bízott családi csoportok lennének alakíthatók.

Kétféle: E majmosdi kissé szokatlanul és furcsán festene!

Józan: Az meglehet, de csupán addig, amíg hozzá nem szoknánk. A nevelésben várható gyakorlati előnyei azonban kétségtelenek. Az állami és társadalmi intézmények utánzása ugyanis játékszerűleg ismertetné meg azokkal a növendékekkel. Így szinte mellékesen oly ismeretek birtokába jutna az ifjú, amelyeknek a meg-

szerzésén másképp talán évekig lenne kénytelen fáradozni.

Kétti: Micsoda munkakör adhatna életet egy iskolában az állam polgári intézményeinek.

Józan: Az ami az iskolán kívül. Összegyűlhetne egy-egy intézetben öt-hatszáz, sőt ezer, vagy annál több ifjú is. Egy családban 8—10—12 fiunál alig lehetne több. A nevelőkkel együtt tehát ez oly csoportot képezne, amely kifejthetne némi közéletet. A régi Hellász egy-egy kisebb államában nem sokkal volt több a teljes jogú polgár. S ha számbavesszük azt, hogy ez intézeteknek minden szükségletüket maguknak kellene majd előállítaniok, elképzelhetjük, hogy lehetne ott dolgoz számos szervezetnek.

Természetesen kicsinyben menne minden, s ez lehetővé tenné a sokféleséget. Egy-egy községbe elég lehetne 5—6 család, s 5—6 községből ismét elég nagy járás kerülne ki, az egész intézet központi szervezete pedig a megye alkotmányát utánozhatná.

Kétti: S mi lenne mindezeknek a szervezete és feladata?

Józan: Az egy családhoz tartozók ugyanazt a foglalkozást üznék a nevelő vezetése alatt. Nevelői képesítése mellett ugyanis minden nevelő gyakorolva lesz valami gazdasági foglalkozásban is. Egyik a gazdászatnak, másik a gyümölcsészetnek, harmadik a cipészetnek, negyedik a szabászatnak, — s így tovább, — lesz a mestere.

Kétti: Hogyan töltheti be kielégítően egy ember kettőnek a hivatását? Ma a minden erejét és figyelmét csak nevelésre fordító nevelőtől elég, ha jól tud nevelni; az egész életét szabással töltő szabótól, ha jól bír szabni; sőt így is számosan vannak, akik feladatuknak igen tökéletlenül képesek megfelelni. A te rendszered mellett majd igazán a nevelő úgy nevelne, mint egy szabó vagy cipész; a szabó és cipész meg úgy készítenének ruhát és lábbelit, mint valami nevelők.

Józan: Rendszerünknek ép ez lesz az előnye, hogy a nevelő egyszersmind kézimunkás, a kézimunkás pedig egyszersmind nevelő is lesz. Az emberiségnek eszményképül trott nagy nevelői, mint Jézus, Pál apostol, és kisebbek is, mint Spinoza, Shakespeare, a Kant szülői s mások számosan szintén kézi munkát is űztek szellemi munkájuk mellett. És én, nagy lelkeknek Istentől adott csodás lángja mellett, főleg a szegény sorsában osztozó e szegényes munkásságuknak tulajdo-

nítom azt, hogy oly egyetemes, és különösen a szegények iránt oly melegen érző emberszeretettől voltak eltelve.

A közönségesnél sokkal magasabbrendű értelműk és izlésük viszont arra képesíthette őket, hogy kézi munkájukat is annál több szabadsággal és csinnal végezzék.

Mindenesetre bizonyos az, hogy aki egyszersmind maga is kézimunkás, az — legyen bármily magas is egyéb értelmi foglalkozása — a munkát és munkást megvetni sohasem fogja. Egyedül ennyi is bőven indokolhatja rendszerünk e vonását.

Kéltli: De hogyan lesz idejük a növendékeknek a kézi és szellemi munkákat egyaránt elsajátítaniuk?

Józan: A gazdasági foglalkozások nagyban megfogják könnyíteni az elméleti oktatást; s viszont az elméleti oktatásokhoz a gazdasági munka részint kísérletek helyét fogja pótolni. Oly iskolákban szerzett tapasztalatok, amelyekben a gazdasági és elméleti képzés párhuzamos, azt igazolják, hogy az elméleti tanulmányok mellett kézi munkát is végző tanulók az elméleti munkában is nagyobb eredményeket érnek el, mint a pusztán csak tanulással elfoglalt ifjak. Hasonló eredmény felől sokkal inkább biztosítva lehetünk mi, akik a testi munkát is pedagógiai célzatossággal használjuk ki. A növendéknek, már foglalkozási hajlamai kiismerése végett is, pár hónapig az intézetben található összes foglalkozásokat rendre kell gyakorolnia. A foglalkozásnak ez a nagy változatossága a figyelmet állandóan az újság ingerével fogja lekötve tartani. Az oktatás kapcsolatba lesz hozva a munkával, olymódon, hogy a növendékek mindenkor oly tárgyakról fognak tanulni, a melyekről munkájuk közben szemlélet útján nyernek közvetlen ismereteket. A módszer reálitása azonban meg lesz őrizve azzal, hogy az oktatás a növendékek által munkaközben már előzetesen szerzett megfigyelésekből indul ki, — a növendék és nevelő egymásközötti kölcsönösen fürkésző kérdezgetése útján. Az ezt követő munka aztán ismét az előbbi kérdezgetések útján fölmerült problémák tovább fejtéséhez nyit alkalmat.

Igy különösen a természetudományi tanulmányok és a mezőgazdaság fognak egymással szoros kapcsolatban állani. A nyári mezőgazdasági munkában mindenki részt vesz. Munkaközben a tanultabb ifjak megfigyelései, kérdései, és vitatkozása egyes szemőkbe ötlő tanulmánytárgy felett a csak akkor odakerült kezdők

érdeklődését föl fogja csigázni. A pár havi gazdasági munkaidő alatt sok minden meg fogja ragadni figyel-möket s hagyja ott nyomát emlékezetökben. Mindez kitünő kezdet lesz aztán a bennök akkor támadott kérdéseknek a tél folyamán való továbbfűzésére. Ezek lesznek az első oktatások, miket az intézetbe belépők nyerni fognak. Az első télnak teljesen elég lesz tanulmányra az, amit az első nyár a tanulónak megfigyelésre nyújtott.

A tanulmány első tárgya tehát természettudomány lesz. A tanuló azonban alig fogja észrevenni, hogy ő tulajdonképpen tanul.

A különböző családokba beosztott kezdő növendékek együtt reggeliznek a természettudományokban őket oktató nevelőjükkel, illetve nevelőikkel. Még reggeli közben megindul a beszélgetés nevelő és növendékek között a szokásos kérdezgetésekkel. Almát esznek: a nevelő kivesz egy szépen fejlett példányt, kettévágja; a mellette ülő növendék gyönyörködve jegyzi meg, mily nagy húsa és kis torzsája van annak az almának. A nevelőnek az jut eszébe, mennyire különös, hogy például a mák magjait milyen vékony, az alma magjait pedig mennyire vastag burok övezi. Aztán tovább folyik a beszélgetés a növények gyümölcseinek különböző alkata felől. A gyermekek csodálkozva fogják szemlélni az előhozott példányokon a kifogyhatatlan változatosságot és azt az emberfölötti bölcsességet, mely ezeket az alakulásokat, minden változatosságuk dacára is, — egyetlen kivétel nélkül, — valami bámulatos okszerűséggel alkotta meg. Ezzel eltelik az a nap. Mikor pedig a következő nyáron e növendékek a gyümölcsökkel és magvakkal fognak dolgozni, örvendezve fognak visszamemlékezni azokra az érdekes dolgokra, amelyeket a télen azokról hallottak. Egyébiránt a neveiő most is külön alkalmat nyújt rá, hogy régi ismereteik mellé újabban szerzett észleleteikről is minden hét végén számot adjanak s ez alkalmat ügyesen felhasználja a téli tanulmányok ismétlésére.

Kétli: Úgy sejtem, ebben az oktatásban sem könyvek, sem szabatosan körülhatárolt tantárgyak szerepelni nem fognak!

Józan: Úgy van!

Kétli: Miféle rend lesz hát az ily tanításban fenn tartható? Ha például akár a nevelő, akár a növendék intézetét változtatja, hogy lehet majd tudni az új helyzetben, mit végzett el előbb a nevelő vagy növendék?

Józan: Ennyi még akkor sem lehetne elégséges ok rendszerünk megváltoztatására, ha olyan zavarok gyakoriak és legyőzhetetlenek volnának. A mai könyvhasználatot és az egymástól ridegen elkülönített szakrendszert épen nem célszerűsége, hanem nevelésünk gépies élettelensége teszi mellőzhetlenné. Ma mindenféle állami szolgálat szigorúan és üres alakszerűséggel körülhatárolt képesítéstől függ. E képesítések különfélesége megkívánja, hogy a tárgyait képező tanulmányok neve és köre részletesen és kétséget kizáró bizonyossággal legyen meghatározható. Lehet valaki a gyakorlatban százszor alkalmasabb a kérdéses munkakör betöltésére, mint a megkövetelt vizsgát sikerrel kiálló egyén: ha a többnyire túlnyomólag elméleti vizsgát kiállani nem bírja, vagy nem akarja, minden gyakorlati képességei dacára is, az ily képességekkel nem bíró, de az előírt képesítést szabályszerűleg megszerzett egyén fog vele szemben érvényesülni.

A szak és könyvrendszernek más okai a nevelőkben keresendők. A tudományok fejlett művelése ugyanis a külön tárgyú és természetű tanulmányok szabatos elkülönítését tételezi föl. Alig szükséges azonban megjegyezni, hogy ez a módszer, épen azért, mert apró részleteknek arolékos földerítésére van rendelve, legkevésbé alkalmas egységes és áttekintő ismeretek nyújtására, akár a természetről, akár egyébről.

A létező rendszer fönntartásának egy további oka, hogy a mélyrehatóan tudományos szakszerűséggel képzett nevelők, amellet, hogy maguk is az áttekintést nélkülöző részletismeretekben képezettek, nélkülözik a szükséges erkölcsi diszpozíciót is a szeretettel való szabad neveléshez. Mindenki nehéz robotnak tartja munkáját, s azzal tanítványaira nyomasztó teherként nehezedik. Majd minden tanár arra igyekszik, hogy minél kevesebb munkája és minél több fizetése lehessen; s azért ma kénytelenek oly rendszert tartani fenn, amely mellett a tanítók és tanulók által végzendő munka oly könnyen legyen mérhető, mint singes boltban a szövetek. Ez pedig csak a könyv és szakrendszer mellett vihető ki.

Kéti: S mivel lesz ez jobban a te rendszeredben? Hát nem előny-e az, ha az állami szolgálatok betöltéséhez megkívánt képesítések mind szabatosan megvannak határozva? Nincs-e így is roppant tere a protekciónak? Anélkül mi biztosítana afelől, hogy teljesen érdemtelen buták kerülnek oly feladatok betöltésére,

melyeknek hibás betöltésével roppant közkárokat okoznának?

És a tudományos szakszerűség? Hisz te magad bizakodsz abban, hogy a reális módszerrel képzett növendékek inkább belemélyednek egy-egy figyelmöket lekötő dolog tanulmányozásába s annál szakszerűbb ismeretekre tesznek szert.

A nevelőket illetőleg is kétségtelenül célszerű, hogy ismereteik minden egyes részletéről sokoldalú felvilágosítást nyertek: hisz e nélkül hogyan lennének képesek érdekesen beszélni tanítványaiknak minden szakmájukban előforduló dologról? Ugyszintén az is kívánatos, hogy a nevelők végzett munkája pontosan ellenőrizhető legyen, mert bizonyára a saját kényelmöket szerető mai nevelők helyét a te rendszeredben sem fogják kivétel nélkül önfeláldozó szentek foglalni el.

De hasznos a könyvhasználat a tanulókra is, mert pusztán az élő szóra támaszkodva semmit sem tanulhatnak önmagukra, s azt sem ismételhetnék át, amit már egyszer nevelőiktől hallottak. Meg aztán az önálló munkát is csak meg kellene szokniok.

Józan: A mi államunkban gyakorlati foglalkozásra nem iskolák, hanem a gyakorlat fog képezni.

Kétti: Mire valók lesznek hát a nevelőintézetek?

Józan: Ezek csak általános ismeretekről, mezőgazdasági és ipari foglalkozáshoz kellő gyakorlatról, s ami fő, jellemképzésről fognak gondoskodni. Ez általános képzésben fog részesülni mindenki 10 éves korától kezdve 18—20 éves koráig. Ekkor aztán ha valamiféle állami szolgálatba kíván lépni, föl kell vétetnie magát az illető foglalkozásba gyakorlatra, s ha e gyakorlati idő alatt képesnek bizonyul a kérdéses hivatal betöltésére, tisztán gyakorlati vizsgák alapján nyerheti el véglegesíttetését. Hanem ez természetesen csak olyan foglalkozásokra vonatkozik, amelyek magasabb fokú tanulmányokat nem igényelnek.

A tudományoknak szigorúan és sokszerűen megosztott szakok szerinti megismerése, önkényt érhetőleg, a nevelőknek is csak előnyére válik. Mindamellet nem szabad az ismeretek e skatulyázódásának tanításukon megéreznie. A tudóst is az egészre gyakorolt fontosságának az átérzése, az egésszel való kapcsolatnak a látása lelkesíti mikroszkopikus részletmunkájában. De ha az egészről soha, — bármily vázlatosan is, — tiszta képet alkotnia módjában nem állott volna; semmi

ösztönt sem érezhetne a részlet kutatására. Azért hát éppen akkor, ha azt akarjuk, hogy növendékeinkből, majd odaadó részletkutatók legyenek: kell növendékeinknek az ismeretanyag teljes körét minél szervezesebben összefüggő osztatlan egészként megismerniök. Ha egyszer az ily általános képeket maguknak megszerezték, csakhamar tisztába jönnek maguk is azzal, hogy az egésznek e helyes megértése egyes részleteknek a bebatóbb ismeretétől függ, s ezzel egyszersmind az önálló kutatásba is beleszeretnek.

Mindamellet a könyvek használata még akkor is mellőzendő, ha azok az imént vázolt áttekintő jelleggel bírnának. A könyvből való tanulás számtalan gyöngébb tehetségű ifjút arra vezet, hogy a dolog helyett az arról szóló betűt, szót, kifejezést állítsa értelmi szemlélete elé. Így a könyvhasználat ép azoknak az értelmi világot homályosítja el, akiknek értelmök földérintésére a legnagyobb szükségök lenne.

A reális módszerrel azonban, amely mindig közvetlen észleletekből kiindulva ad leírásokat és állít fel elméleti tételeket, a könyvhasználat még akkor is összeegyeztethetlen volna, ha más okok indokolnák azt. A mi intézetünk nevelőjének a szöbakerült tárgy fölött megindult beszélgetés fonalán, — ha a növendékek a társalgást kérdéseikkel aképen terelik el, — szabadon kell áttérnie növénytanról földtanra, fénytánra, kémiára, fizikára, vagy bármely más természettudományi ágra. Ha pedig a társalgás előtte ismeretlen szakra terelődik, akkor megmondja, hogy ő ehhez keveset ért; hanem csak jegyezzék jól meg a kérdést, s forduljanak vele e szakra képzett kartársához.

A tanulmányban ez a szabad szökelés tárgyról tárgyra, a dolgok természetes összefüggése szerint, mindennél foghatóbbá teszi a tanuló előtt a különböző tanulmányágak közötti belső kapcsolatot.

Könyveket a növendékek csupán egy célra fognak használni: a nyelv helyes ismeretének az elsajátítására. Mindenkinek meg kell tanulnia helyesen írni; de nyelvtant mindenki éppen csak annyit tanul, amennyi a helyesíráshoz szükséges. Ismétléseket a már egyszer tárgyalt dolgoknak ismételt előkerülésekor önkénytelenül és könyv nélkül is gyakran végeznek.

A nevelők köteletségének pontos teljesítése e szabad tanítás mellett, igaz, hivatalból nem oly könnyen ellenőrizhető, mint a mai gépies rendszer mellett. Mégis meg vagyok győződve, hogy az intézet belső

életének demokratikus nyilvánossága hatásosabb ellenőre lenne a nevelőknek, mint bármily szigorú igazgatói és főigazgatói felügyelet. A nevelők, akik a családjukban növekvő gyermekektől lelkiismeretes pontosságot és munkaszeretetet követelnének, nem könnyen tennék kockára a növendékek előtti tekintélyüket azzal, hogy maguk ellenkezően viselkednek, mint ahogy azt növendékeiktől kívánják.

Kétli: Ugyanígy félthetné tekintélyét tanítványaitól a ma lustálkodó tanár is!

Józan: A két helyzet között mégis lényeges a különbség! A mai tanár olyanszerű viszonyban áll tanítványával, mint a munkaadó a munkásával: ő csak rendelkezik. Ezért van oly kevés erkölcsi és munkára ösztönző hatása ma a tanárnak tanítványára. A mi intézetünkben a nevelő és növendékei inkább munkatársak, akik munkájukban olyanszerű szolidaritást éreznek, mint ugyanazon családnak egy foglalkozást űző tagjai. Ma az emeli a tanár tekintélyét, ha minél inkább úr és minél többet rendelkezik; nálunk az fogja emelni, ha minél kevesebbet rendelkezik és minél többet dolgozik, — növendékeivel egy sorban: Ez a nevelés demokráciája és etikája.

Kétli: Azt mondtad, hogy a nevelő intézetek önmagukat fogják fenntartani! Hogyan lesznek képesek 10—20 év közötti gyermekek annyi munkát végezni, amennyi mindannyioknak mindennemű szükségletét fedezze? Hisz ez tán akkor is túlságosan terhes feladat lenne, ha nem kellene a növendékeknek tanulmányokkal is foglalkozniuk?

Józan: Ha nem foglalkoznának tanulmányokkal is, akkor valóban meglehet hogy túlságosan terhes munka lenne; így azonban inkább játék, mint nehéz feladat!

A munkát vonzóvá tenné az, hogy abban érdekes megvilágítást látnák sok mindennek, amit már igazság, — törvényként ezelőtt emlegetni hallottak; a tanulás pedig lelkesítővé lenne azáltal, hogy az egyszerű magyarázatát adná sok olyan aprólékos, de fontos kis dolognak; amit munkaközben alig is vettek észre.

Kétli: De akkor csakis olyan tanulmányokkal foglalkozhatnának a növendékek, amelyek a gazdasági foglalkozásokkal, meg aztán intézeti berendezkedésekkel állanának szoros kapcsolatban. Pedig ezeken kívül vannak más fontos tárgyak is, mint például a gondolkodás fejlesztéséhez annyira kívánatos mennyiségű, az elemi

részen fölül; továbbá a történelem, hittan, irodalom! Mi történne ezekkel?

Józan: Az elemi számtani ismeretek begyakorlásához fordulna elő bővön alkalom minden egyes család gazdasági ügyeiben. Síkmértani ismeretek a mezőgazdasági földeknek a családonkénti vagy községenkénti felosztásánál, az egyes daraboknak a termőképeség arányában való, — pontos átszámítással történő —, kihasításánál, végre a külön községi vagy családi részleteknek termés-forgókra való szabályos felosztásánál lennének megszerezhetők. Térmértani ismeretek a termények mennyiségének, s az épületekben az egészséges lakást vagy dolgozást biztosító levegő mennyiségnek, vagy tér szerinti befogadó képességnek a meghatározásánál lennének gyakorolhatók. Tetemes mennyiség-tani tanulmányra lenne szükség az egyes iparágak, s a különféle gépek tanulmányozásánál is. De minden mennyiség-tani tanulmány csak gyakorlatilag alkalmazottan szerepelne.

A történelmi ismereteket a helyi vonatkozású emlékeken kívül főleg a gyakori történeti ünnepélyek terjesztenék. Amellett a nevelők, akik mindannyian bírnának általános történelmi ismeretekkel, növendékeiknek gyakran el-el mesélnének régi és újabb külvagy belföldi nevezetes eseményekről.

Az elméleti vallásos tanítások a növendékek összes más ismereteinek bölcsészeti okoskodás útján való kiegészítését képeznék. Különösen két oldalról indulva juthatnak a nevelők vallásos következtetésekre: az ember és a természet ismeretéből. Az ember lényének beható megismerése a lélek, — a természet megismerése pedig az Isten létének és tulajdonságainak a megértésére visz.

Az irodalom külön tantárgyat szintén nem képezne. Azzal, miként a nagy közönség is, üres óráiban, nemes szórakozásként foglalkozik majd az ifjúság. A nevelőknek gondja lesz rá, hogy alkalmas időben a növendékek értelméhez és izléséhez találó műből növendékeik előtt családtekül szolgáló szemelvényeket olvassanak fel. Az olvasott könyv és író iránt persze mindjárt nagy lesz az érdeklődés. Egyfolytában sok olvasást azonban már a napi munkarend változatossága sem enged meg. A növendékek tehát csak nagyobb időközökben olvashatnak, aminek az lesz a haszna, hogy az olvasottakra hűbben fognak emlékezni. A nevelő mindenkor mesélni fog

az egyes olvasás alatt álló írókról: s ez lesz intézetünkben az irodalomtörténet tanítása.

Miután így a mai értelemben vett oktatás alig fog szerepelni, inkább még afelett kell töprengenünk, valyon képesek leszünk-e növendékeinket 8—10 éven át állandóan hasznos munkával foglalni el. Bizony alig volna ez lehetséges a gazdasági foglalkozások nagy száma nélkül. A földműves és iparos munkák azonban sok időt fölemésztene. Legtöbb a mezőgazdasági és kertészeti munka. Azért a nyarat mindannyian azzal töltik, s csak a gazdasági munkára alkalmatlan esős időben foglalkoznak ipari és tanulmányi munkával is. Télen viszont csak a gazdaságot szakszerűleg űző ifjak foglalkoznak a gazdasági teendőkkal, a többiek ellenben ipari munkát végeznek. A növendékeket elfoglaló nyári gazdasági munkára való tekintettel a vakációk is a téli időszakra esnek. A legrövidebb téli napok idejére esik a leghosszabb, 5—6 hetes szünet, amikor a növendékek majd mind haza mennének, hogy a hosszú téli estéken otthon szüleikkel a tűzhely barátságos melegét körülvéve, érdekes intézeti élményeikről hosszasan elbeszélgethessenek. Vakációi idején a szükséges gazdasági és gazdaszónyi teendőket az ott maradt fiúk és lányok látják el a nevelők felügyelete alatt.

Kéti: Lenne tehát az intézetben bizonyos gazdasági szakmegosztás? Sőt lennének lányok is, akik nyilván a gazdaszónyi szakra lennének kiképzendők?

Józan: Természetesen!

Az általános képzés ideje alatt általában mindenki különbség nélkül foglalkoznék mindenféle gazdasági munkával. S csupán az lenne kikötve, hogy rendre mindenikkel foglalkozzék, és a termelési viszonyok s a szükséglet mennyisége által meghatározhatólag egy-egy növendékre eső minimális ideig foglalkozzék.

A tanulmányokban már inkább lenne némi rend, amely azonban gyakran a termelő munka rendjének a meghatározását is szükségessé tenné. Amint mondtam, az elemi természeti ismeretek elsajátítása lehetne a kezdők feladata. Ez elfoglalna pár évet. Erre az ember bonctani alkatának, életműködésének, idegrendszerének, ezekkel kapcsolatban a feltűnőbb bonctani és élettani változásokkal fellépő betegségeknek, s ezek gyógyítási módjainak a megismerése következhetne. A gyógyítási módok között azonban csak a természeti gyógymódok szerepelnének, mint egy szintén itt tanítandó egészségsz-

tannak a részei. Mindezeket, valamint az összes általános ismereteket, a lányok a fiukkal együtt, vegyes osztályokban sajátítanak el.

Kétli: Hogy lehet 12—13 éves gyermekeknek olyan ismereteket tálni fel, amelyeket most 22—23 éves ifjaknak egyetemi tanulmányként adnak elő?

Józan: Hisz ma is mindazokat a tárgyakat, a melyeket már az elemi iskolásoknak tanítanak, tanítják az egyetemi hallgatóknak is! Azért pedig, hogy mostani tanrendünk az általános műveltség kellékeit képező ismeretek közül kihagy majd minden embertani ismeretet, mi felelősek nem lehetünk! Sem azt nem tehetjük, hogy kihagyjuk ép azt az ismeretet, amely az ember személyére a legfontosabb, mert leginkább segít egészséges és erkölcsileg tiszta életre! Ezzel a tárggyal is el kell foglalniok hát legalább egy évet: a gyöngébb felfogásúak azonban tanulnák két évig is.

Majd az emberi nemnek az ismertetése képezné az általános képzés befejező, s a természettudományival egyenlően hosszú szakát. Ebben lennének befoglalva a földrajzi és politikai ismeretek is. Közép helyen állhatna ez a világtörténelem, történelembölcselet és társadalomtan között. Az lenne a feladata, hogy az emberiség fejlődéséről, — inkább a fejlődést mozgató eszmék, mint az annak mozzanatait jelző adatok szerint, — lehetőleg világos képet adjon.

Kétli: Ez már aztán épen egyetemre való studium! Hogy várható el az egy éretlen gyermektől, hogy „fejlődést mozgató eszméket“ megértse? Hisz egyetemi hallgató is hány nem képes megérteni az ilyesmiket! Ne markoljunk igen sokat, hogy semmit se fogjunk!

Józan: Már pedig, ha nem eszmék ismeretét adjuk növendékeinknek, akkor nem adunk semmit. Hisz a mai mód szerint tanított történelemből is, bármennyire halmozzuk a tanuló memoriáját száraz esettörténettel, csak azok az eszmék maradnak meg, amiket az a sok fárasztó eset képviselt; és ez szerencse, mert ha az adatokat mind emlékezetben kellene őriznie, minden második ember vagy megbelondúlna, vagy annyira le lenne nyűgözve elméjében a rengeteg adathalmaztól, hogy nem lenne képes gondolkozni.

Ez ugyan nemcsak a történelemről áll; de mégis arról áll a leginkább.

Miért ne tanítsuk hát egyébben is, de kivált a történelemben, csupán azt, ami az emlékezetben bizo-

nyosan megmarad. Hanem ezt aztán tanítsuk meg jól! Az nem igaz, hogy éretlen gyermekek nagyobb emberi igazságok megértésére képtelenek. Mindenesetre sem a nagyobb, sem az apróbb igazságokat oly teljesen, mint az érettkorúak, meg nem érthetik. De ha a dolog nagyját, velejét meg nem értik, akkor nem az eléjük adott igazságokban, hanem az előadási módban kell keresnünk a hibát; mert ha a növendék felfogási képességéhez alkalmazott modorban adjuk azt elő, akkor a 14—15 éves ifjú már a legelvontabb dolgokat is képes megérteni.

Kétti: Ezek a növendékek tehát egy időben csak egyféle tanulmánnyal foglalkoznának?

Józan: Kivétel nélkül! Az a sokféle tárgy, amivel ma iskoláinkban egyszerre foglalkoznak, a mi intézeteinkben egy bábeli zűrzavar képét nyújtana. E pedagógiai kotyvasztásnak ma is csak az a szégyenletes kényszer az oka, hogy a létező oktatási mód tökéletlensége miatt lehetetlen a növendék figyelmét egy tárggyal hosszabb ideig lekötve tartani. Azért, hogy az élénkséget keltő változatosság minél nagyobb legyen, egymás rovására egyszerre 6—8 fő tárgyat is kell a növendéknek tanulnia. S minthogy ezek a tárgyak egymással annyi összefüggésbe sem hozatnak, mint a tanuló cipője sarka az agyával: azokat az emlékezeti képeket, amelyeket az egyik tárgy az első óra alatt a tanuló agyára nyomott, a második óra folyamán hallottak, nemhogy erősítenék, de inkább elmosásák. Ezért, ha csak kiválóan jó befogadó és rögzítő képességgel bíró emlékezettel az Isten meg nem áldotta, minél figyelmesebb a tanuló, annál rosszabb dolga van, mert annál bizonyosabban kiszorítja emlékezetéből az utolsó órákon hallott anyag az első órák anyagának a képzeteit. — Holott az, aki minden órán a hallottaknak csak egy részére figyel, az arra a kevésre mind emlékezhetik, mert azt a keveset 4—5-szörte annyi idő alatt igyekezett rögzíteni, mint a figyelmes tanuló az emlékezetben maradó utolsó óra anyagát, s így annyszorosa jobban rögzíthette. Innen van az, hogy ma sok könnyelmű, helytelen tanuló aránylag könnyebben és jobb eredménnyel halad, mint a rendes, munkaszerető tanuló. A rendszer olyan ugyanis, hogy a lelkiismeretes tanuló agyát a sok egymást gyengítő képzethalmazással majdnem a végső kimerülésig elgyötri, anélkül, hogy sokkal nagyobb agymunkájának több vagy csak annyi eredményét is láthatná, mint a lelkiismeretlen tanuló.

Ez a helyzet a lelkiismeretes tanulókat elcsüggeszti, a lelkiismeretleneket pedig könnyelműségükben megrögzíti.

A mi intézetünkben ilyen kényszerrendszerre szükség nem lesz. Ott sem a tanítás egyhangúsága, sem kézikönyvek betűképei, sem a tanulónak nem kis önmegerőltetésbe kerülő, órákig tartó mozdulatlan hallgatása nem fogja fárasztani az idegeket s unottá tenni a tárgvat. Ott csaknem oly élénken és élvezetesen fognak telni az órák, mint a mai iskolákban a szünetek. Ami pedig a legfontosabb, ott mindenki maga fedezi fel és csinálja újra az egész tanulmánytárgyát képező tudományt; s a felfedezések öröme, az alkotás láza annyira beletüzel minden tanulót a megkezdett tanulmányba, hogy szerencsétlennek érezné magát, ha egy más tárggyal való foglalkozás végett a ma már megkezdett vitát és vizsgálódást abban kellene hagynia.

De nem kis óvóeszköz lesz az ugyanazon tárgykörbe tartozó tárgyak megúnása ellen a szellemi és testi munkának időnkénti változtatása sem. A szabály ugyanis az lehet, hogy a tanév összes munkára fordított idejéből felerész fordítatik szellemi, felerész pedig testi munkára. Minthogy azonban a nyári időszak nagy részén majd minden munkaidőt a gazdasági munkák emésztenek föl; azért a téli időszak alatt a munkaidőnek csak úgy harmada fordítható testi munkára. A délelőttet s a délután egy részét is szellemi munkával kell tölteni; s az így felhasznált 5–6 óra után kell még 2–3 órát iparral foglalkozni.

Mi tehát fölhasználhatjuk és föl fogjuk használni az ugyanazon időben kizárólag rokon tárgyakkal való foglalkozás nagy előnyét. A rendes tanulmányok mellett irodalmi és történeti olvasmányok s mennyiség-tani számvetések, — alkalomhoz vagy szükséghez képest, állandóan szórakoztatóul fognak ugyan szerepelni; hanem ezek számításán kívül hagyhatók. Nálunk nehézség nélkül keresztülvihető lesz az az elv, hogy egy időszak alatt általában csak oly képzetek bocsáttassanak a növendék elméjébe, amelyek egymást kölcsönösen kiegészítik és erősítik. Ez itt nagyon meg fogja könnyíteni növendékeink számára a tanulást.

Azonkívül, az egymást követő természet-tani, ember-tani és társadalomtani ismeretkörök oly természetes kapcsolatot adnak egymás között, hogy általános tanulmányai befejeztével az ifjú összes addig szerzett ismereteit egyetlen egészszé látná kikerekedni. Hogy a növendékeknek ez az összefoglaló áttekintése teljessé

váljon, s hogy egyszersmind emlékezetükben elhomályosodni kezdő régebbi ismereteiket is felújítsák, egy évi külön összefoglaló tanulmányt fognak végezni, ami alatt előbbi ismereteiket újabb adatokkal is bővíthetik.

Kétli: Azt mondád, e tanulmányokat együtt fogják végezni fiuk és lányok! gondolom, a családokban is együtt fog növekedni mindakét nem!

Józan: Önkényt érthetőleg.

Kétli: Nem fognak-e majd a fiuk és lányok ez összeegyeztetéséből oly botrányok keletkezni, mik az intézet erkölcsi megbízhatóságát rossz hírbe hozzák s a szülőket elidegenítik?

Józan: Miért nem történik ilyesmi természetes családokban? Hisz ott is megesik, hogy testvér testvérebe bolondulásig beleszeret?

A lányok ingerét a fiuk előtt, és viszont a fiuk ingerét a lányok előtt ép az csigázza betegessé, hogy ma természetellenesen elkülönítik őket, s ezzel a tiltott gyümölcs csábító varázsát ruházzák mind a kettőre. Enélkül sokkal kevesebb lenne a hiú szerelem és szerencsétlen házasság! Nálunk most ugyanazt teszik, amit a török, aki a nők lakát, a háremet, mesésen rejtelmes tündéerkertként zárja el, még a saját legbizalmasabb barátja tekintete elől is; hasonlóképp maguk a nők vonásait is annyira elfödi a közzokás a nyilvánosság elől, hogy alig van hol kinézzenek a sok lepel alól. És mindez hatásában nem annyira leplezi a bájokat, mint inkább fokozza azok ingerét — a hozzáférhetlen titokzatosság varázsával. Ha ez nincs így, akkor a mohamedán férfiak vad feltékenysége, mellyel feleségeiket az idegennek még a szempillantásától is bosszus remegéssel óvják — teljesen érthetlen.

Természetszerint az Isten nem erre a mesterséges elkülönülésre teremtette a férfit és a nőt. Ha a természetes családban fiuk és lányok együtt növekedhetnek, miért ne növekedhetnének együtt a nevelői családban is?

Az meglehet, hogy botrány ma kevesebb fordul elő, mint a vegyes iskolázás mellett fog előfordulni; de viszont egészen bizonyos az, hogy szerencsétlenség sokkal több esik meg ma, mint akkor fog megesni.

Legyenek hát csak együtt a fiuk és lányok a családokban és az általános képzésben is. S ha csakugyan megtörténik, hogy egyik nagyon és tartósan a másikba szeret: csak annál jobb, majd ha érett korú-

akká lesznek legalább nem vaktában, ismeretlenekként fognak összekelni. Ha más okból nem, egyedül a szerencsés házasságkötések érdekében is érdemes az elkülönzés rendszere helyett a vegyeset hozni be. Lehetetlen ugyanis jobb módott találni a fiúnak és lánynak egymás megismerése a tekintetből, hogy megítélhessék, lehetnek-e egymáséi, képesek lesznek-e egy életen át együtt boldogan élni, mint az együtt nevelkedés.

Kétli: Előbb nagy nyomatékkal hangsúlyoztat az erkölcsi képzést. Miféle eszközök fogják ezt szolgálni a növendékek és nevelő családi együttélésén kívül?

Józan: Az intézeti növendékeknek a már említett tagozat keretein belüli együtt munkálása! A családok úgy fognak közösségekké egyesülni, hogy minden közösségekben képviselve legyen minden fontosabb foglalkozás. Külön gondoskodik ugyanis minden község a maga szükségleteinek az előállításáról: e célra külön határa, s esetleg külön közraktára vagy közraktári osztálya van. A gazdasszonyi teendőket a községhez tartozó lányoknak kell végezniük. Vannak aztán a községeknek, valamint a járásoknak fontos közös ügyeik. A nagyobb épületek, a nagyobb gépek és költségesebb berendezések vagy több községnek, vagy az egész intézetnek közös birtokai. Nagyobb megrendeléseket és eladásokat is együttesen tesznek. Az ily közös ügyekben hivatása a növendékek által maguk közül választott hatósági szerveknek, a nevelők tanácsának a meghallgatásával, de az illető képviselő testület határozata értelmében eljárni. A bíróságok is választott esküdtszékek lennének.

Kétli: A legalárendeltebb munkákra valószínűleg a „mi államunkban“ sem lenne senkinek sem kedve, nem a nevelő intézetben sem, hacsak az emberi természetet is újra nem teremtenéd. Eszközöknek kell hát lenniük, hogy a vonakodók az ily munkákra már az intézetben rászoktathatók legyenek!

Józan: Erről a községek hatósága gondoskodnék. Ha önkénytes vállalkozó nem akadna, az ily munkát arányosan felosztának és rendre végeznék. Ha pedig akadnának a községben oly hanyag és léha tagok, akik rendes munkájuk teljesítését megtagadnák, vagy annak a helyes végzésére velük született értelmi gyöngeségük miatt alkalmatlanok lennének: akkor ezek szoríttatnának e munkák állandó teljesítésére, mindaddig, amíg érdemesebb munkára méltóknak, vagy képeseknek nem bizonyulnának.

Kélli: A szakszerű foglalkozás választásánál azonban remélhetőleg senki sem lenne oly alacsonyrendű foglalkozás választására kényszerítve, mint például az istálló körüli szolgai teendők?

Józan: Csak olyanok, akik nagyobb felelősséggel járó munkára sem erkölcsi, sem szellemi rátermettséget nem mutatnának. Az általános képzés befejeztét követő foglalkozás-választás alkalmával azonban, ama kivételtől eltekintve, mindenki teljes szabadsággal járna el. A foglalkozás-választás megtörténte után pedig mindenki saját külön foglalkozásában nyerne 4–5 évre terjedő gyakorlati és elméleti kiképzést. A gyakorlati kiképzés a választott foglalkozással járó mindennemű ügyességnek az elsajátításából, a leghelyesebb eljárási módok okszerű megismeréséből, a legcélszerűbb gépek használatának a begyakorlásából fog állani.

Az elméleti kiképzés általában az általános kiképzésben szerepelt ismereteknek a mélyebb részleteibe való behatolással járó ismétlése és a választott foglalkozáshoz való alkalmazása lesz.

Hasonlókép a lányok a gazdasszonyi teendőkben szereznek nagyobb gyakorlatot; addig szerzett általános ismereteiket pedig női hivatásukra való különös vonatkozással újítják fel és bővítik ki.

Kélli: Semmi külön berendezés a továbbképzésre nem lesz?

Józan: Nem! A már érettebb és ügyesebb növendékek maguk is végeznek már nevelői munkát, mint a nevelőknek a munkában vagy tanításban szereplő segédei.

Iparosok, az intézetben, vagy az intézet székhelyén nem található egy vagy több nagyobb és tökéletesebb ipartelep megismerése céljából rendszerint utolsó két évük közül egyet használnak fel. Ez idő alatt a tanulmány tárgyává tett ipartelep helyén fekvő intézet növendékei. Gazdász növendékeknek ritkán van szükségük szaktárgyuk tanulmányozása végett más intézetbe átköltözniök. Ennek dacára az utolsó években utaznak ezek is országuknak közvetlen szemlélet által való megismerése végett.

Mikor pedig az ifjú már elérte 18–20 életévét s kellő gyakorlattal és ismerettel bír, képesítést nyer. A képesítés megadása szavazással történik: minden oly növendéknek, aki vele együtt dolgozott, egy szavazata, minden vele egy családhoz és ugyanazon foglal-

kozáshoz tartozó és általános képesítését megszerzett növendéknek két szavazata, végül a nevelésében az általános képzés után részt vett nevelőknek három szavazata van a képesítés megadására vagy megtagadására.

Az így képesített egyének jogosítva vannak önálló gazdák vagy iparosokként birtok vagy iparüzlet kezelését vállalni és családot alapítani. Vannak sokan, akik továbbra is az intézet kötelékében maradnak, és helyettes nevelőkként működnek, vagy olyan szándékkal, hogy nevelőkké képezzék magukat, vagy anélkül is, az intézet nyújtotta jó alkalomnak tovább művelésükre leendő fölhasználása végett.

Kétli: Úgy emlékszem, terved szerint a nyári gazdasági munkán az iparosok is mind ott vannak: ezek hát az ipari mellett gazdasági képesítést is szereznek?

Józan: Képesítést nem, de némi önálló gazdaszkodásra képesítő gyakorlatot igen. Az önálló kisiparosok ugyanis szintén kapnak majd államunkban pár hold földet, hogy azon egy kis mezőgazdaságot, vetemény- és gyümölcskertészetet üzzenek.

Kétli: Így sem lesz könnyű ez ifjú növendékeknek intézetük teljes ellátására eleget termelniük. Hisz az felnőtteknek is elég munkát adna, — amúgy mellékesen üzve.

Józan: Nagy segítség lesz a nevelők és helyettes nevelők munkája is. Aztán ez intézetek nem fogják termésök vagy ipari jövedelmök negyed vagy harmadrészét az állami közraktárakba szolgáltatni be.

Kétli: Biz ily önmagukat ellátó intézetek nagy közjótételmény lehetnének.

Elnök: A középfokú nevelés megvitatásában elért eredményeket, úgy vélem, bizottságunk nézetével egyezően, a következőkben foglalhatom össze:

Bizottságunk véleménye szerint:

Középfokú nevelést, 10 és 20 év közötti fiúk és lányok részére együtt, államunkban mindenütt önmagukat ellátó, 500—1000 növendék befogadására képes, és berendezésükkel a felnőtt polgárok családi gazdasági, társadalmi és politikai szervezetét utanzó, illetve mintázó intézetek nyújthatnak a legcélszerűbben.

Ez intézetek mellett mások középfokú nevelést nem nyújtanak; de ezekben a már körvonalazott terv szerint, kivétel nélkül minden ifjúnak az ott szerezhető teljes képzésben kell részesülnie.

A felsőfokú nevelés megjavításáról.

Elnök: Most már leendő nevelési rendszerünk betetőzéséről a felsőfokú nevelés szervezéséről kell tanácskoznunk. Fölkérem hát az érdeklődőket, szóljanak a tárgyhoz.

Görög: Gondolom, nem tévedek, ha azt mondom, hogy felső nevelésünknek főleg két célt kell szolgálnia: egyik egy magasabb fokú általános műveltség nyújtása; a másik a közéletnek magasabb értelmiséget kívánó hivatalaira való előkészítés.

Ha már most e célok szolgálatára a létezőknél jobb intézményeket kívánunk állítani, akkor mindennek-előtt azt kell tudnunk, miért nem jók a létezők; majd meg azt, miért lennének jobbak a létesítendőök. Ha e kérdéseket némi megbízhatósággal kívánjuk tisztázni akkor rendre kell azokat kérdeznünk, külön az egyes felsőfokú intézeteknél.

Német: Állami szervezetünknek és alsó s középfokú nevelésünknek eddig ismert körvonalai bizonyos mértékben már meghatározzák létesítendő felső nevelésünknek is a jellegét. Főleg arra kell hát ügyelnünk, hogy a már lefektetett elvekből ésszerűleg vonjuk le következtetéseinket.

Olá: A mostani felsőfokú képzésben nincsen semmi a nevelésből s nincsen semmi a fegyelemből sem. Én ezt roppant különösnek találom; nem azért, mintha önmagában lenne az; hanem azért az ellentétért, amelyet a középoktatással szemben képez. E két rendszerben ugyanis oly esztelen különbségek között mozog ma az ifjúság, mint az örültekházának a látogatója, mikor egy üldözési mániában szenvedőnek a cellájából a szomszédos ajtón egy erotikus cellájába lépik. Amott az irtózatig vitt fegyelem és félelem; emitt a korlátot rem ismerő szabadosság pusztítja az elmét és erőt. Ha ez intézmények megszervezésében egyébként mutatkozó okosság el nem árúlná, ép eszű ember nehezen hihetné el, hogy e két intézményt nem

elmehajos állította eképen egymás mellé. De ha nem az állította, annál több áldozatot küld elmegyógyintézetbe ez egymás mellé állításnak felfoghatatlan képessége.

De nézzük csak a tényeket indulatainknak minden erőnk megfeszítését követelő teljes fűkezésével.

Mondjuk, az egyetemre vagy akadémiára készülő ifjú most a gimnázium vagy reáliskola nyolcadik osztályát járja. Diákunk az intézetben lakik. Ott minden este 10 órákor pontosan le kell feködni és reggel 6 órákor föl kell kelnie; — ha nem teszi, az igazgató elé kerül, ki őt keményen lehordja, ismételt rendetlenkedés esetén magaviseletét lefokozza és így tovább. Este 8 órákor kapuzárás van, 18 éves diákunknak ekkorra, kivétel nélkül, benn kell lennie az intézetben, — ha csak 1—2 órai künnmaradásra, valami kivételes okból, engedélyt nem kapott. Órákra pontosan el kell járnia, mert már egyetlen óra mulasztása is megróvást, vagy épen a magaviseleti érdemjegy leszállítását maga után vonó fegyelmi vétséget képez. A tanulmány tárgyát képező tantárgyakból óráról-órára jól el kell készülnie, mert különben a rendes órai kikérdezésnél rosszul felelhet s bukásnak teheti ki magát. Csavarognia nem szabad, sem korcsmába vagy — ments Isten — valami rossz hírű házba járnia, s ha kivált éjjel csupán csavarogni merne, azzal könnyen a kicsapatása veszélyét zúdítaná önmaga s szülei nyakába. Bárhova lép, bármit is tesz, mindenkor az őt környező tanárok és felügyelők vizsla szemétől kell félnie.

Félév múlva diákunk már egyetemi hallgató! S milyen tövestől felfordítottja ez a világ a gimnáziumban elhagyott világnak! Mintha mindent számítászerű céltudatossággal ellenkezően akartak volna berendezni itt, amint az a gimnáziumban van. Kénytelen azt gyanítani az ember, hogy itt a hegelii dialektika pedagógiai alkalmazásával van dolgunk. Diákunk most a városon lakik, mert egyetemen nincsen is bennlakás, csak egy-egy akadémián. Lefekvése és felkelése idejével a kutya sem törődik: ő pedig az arany szabadságot élvezve, már csak az ellentét kedvéért is, rendszeren éjjel körül fekszik le és 8—10 óra körül kel föl; — gondolja magában: ez másképp van így, mint ahogy a gimnáziumban követelték, így hát csak azért is jobban kell lennie. Most, ha tetszik, a városon csatangolhat egész éjjeleken: kiveszi ebből is bőven a részét, — mert a gimnáziumban tiltották tőle, már pedig csak jó dolgok

élvezetét szokták megtiltani, — ez is hozzászoktatja az éjjelezéshez és a nappali alváshoz. Ezt pedig teheti nyugodtan, mert ráér a dolgától: előadásokra elég, ha néha, kíváncsiságból megy el. A tanszabadság a tanár tetszésére bizza a hallgatók óralátogatásának az ellenőrzését; s e tanszabadság elvénél fogva a tanár akkor is elismeri hallgatója leckelátogatását, ha tán egyetlenegyszer sem, vagy éppen csak egyszer volt jelen a névsorolvasáson. A szerzett ismeretek időnkénti számbavételéről szó sem lehet; és ez mindenesetre nagy kényelem az előadónak is a hallgatónak is. A félévi kollokviumok nem kötelezők. Vizsgákra pedig el lehet készülni azelőtt néhány héttel is. A naplopásra tehát bőven van idő. Ez a szabad nevelés arra, hogy megszokja az ifjú az előkelő igényekkel járó úri életet. Pénzt minél többet költ el abból, amiből egy krajcárnak a megszerzési módját sem ismeri, s aminek az elköltéséért éppen azért egy fikarcnyi lelkiismeretfurdalást sem könnyen érezhet. Minél több erkölcslezítő, s egészségrontó élvhajhászatot gyakorol be: — bor, zene és nem egyszer vásári szépségek mellett gyakran elmulat hajnalig. A színházakat minél gyakrabban látogatja, s minél feslettebb operetteket jutalmaz tapsaival. Udvarol sok tisztességes leánynak; de szerelmének üde harmatával a bordélyházak falai között sározza be magát. Bele-bele kóstol a szerencsejátékba is; s százan és ezren hosszú éveken át nyögik azután fájdalmasan az adósságokat, mit ekkor pár év alatt könnyelműen csináltak. És mindezekkel senki egy pillanatig sem törődik!

Pedig ha az egész csupán ennyi lenne! De mi veszteség az ellopott idő és elpallott vagyon mellett az a sok törött remény, a tehetségeknek az a megtorpadása, mely a lélekből a gyönyöröktől szenvedett csömörrel minden becsvágyat kiűzve minden magasabb cél iránt közömbös tétlenségre kárhoztatja a legkitűnőbb szellemi erőt is!

Osztrok: Sajnálkozni e tények fölött, hiszem, lehet sokat; de segíteni, — félek, vajmi keveset. A tanszabadság hosszú küzdelmek nagy vívmánya, s nem komédia mi gúnyt érdemelne, vagy röpke szavakkal meg lenne dönthető. Hisz tágabb értelemben a nagy reformáció véres harcaiban is a gondolat, a vallási gondolkodás szabadabbá tételeért folyt el annyi vér. Egyesek bűneiért kockára tenni ezt a nagy közjót, könnyelmű játék lenne mindannyiunk lelki szabadságával. Ha az egyetemek tanári kara fölé oly hatóságot rendelünk, melynek joga

és kötelessége a tanárokat a tanulókkal szemben ilyen vagy amolyan fegyelem tartására rászorítani, akkor ott leszünk, ahol középiskoláinkban vagyunk: az a fölöttes hatóság tetszése szerint fogja elkobozni a tanárok és tanulók gondolatszabadságát is, mert egyes tanároknak a megszokott fegyelem némi megzavarodását előidéző tanításai, a fegyelem fenntartása címén, mindjárt alkalmat adnak ama fölöttes fegyelmi hatóságnak saját tetszése szerint határozni meg a műveket, melyeket a tanároknak előadásaikon követniök kell. Ha pedig ily beavatkozásoknak nyitunk a felső oktatás terén szabad utat, mimódon fognak új gondolatok a régiék nyomása alól felszínre törni? Mi fogja éleszthetni a társadalmi haladást?

Máskülmben csak keresztül kell menniök előbb-utóbb az ifjakknak is azon a válságon, amellyel az álhatatlan ifjú kedélynek és elmének megállapodott férfi jellemmé kell érnie. Aki nem csömörlött meg a gyönyöröktől 20—25 éves kora körül, s ezúton meg nem ismerte azoknak a hiábavalóságát, azt talán egész életén át a soha teljesen szabadjára nem élvezett gyönyörök vágya fogja fölemelő nemesebb érzelmek s gondolatok helyett a föld sarába vonni. Idézzük hát ép akkor elő ezt a nagy válságot ifjúságunk életében, mikor a lealacsonyító érzéki örömök mellett, kötelességüknek bármily hanyag teljesítése mellett is, sokkal nagyobb bőséggel szívhadják magukba a megtisztító, nemes eszméket! Enélkül nemcsak gondolatszabadságra, de egyáltalán szabadságra sem nevelhetünk. Mert ha még akkor sem hocsájtjuk ifjainkat a saját lábukra, amikor felső értelmi kiképeztetésükkel egyidejűleg jellemüknek is ki kell alakulnia; akkor sohasem lesznek képesek, önálló egyéniségekként, saját belátásuk és akaratuk szerint cselekedni.

De nélkülözhetlenné teszik az egyetemen a tanulók által élvezett tanszabadságot technikai tanulmányi okok is. A felső tanulmányok ideje az az idő ugyanis, amikor a tanulónak értelme egyéniességének a kifejtésére a legtöbb alkalma van. Itt és ekkor férhet hozzá az ifjú oly tetszés szerint választható előadásokhoz, oly könyvekhez, amelyek gondolkozási sajátosságaira a legerősebb hatással lehetnek. Segítségére kell lennünk tehát, hogy ezeket a kínálózkodó alkalmakat minél teljesebben kihasználhassa. Engednünk kell őt, hogy magános szobájának csendjében meghúzódva keressen száz és ezer feleletet azokra a kérdésekre, amelyek elméjében uralkodó fontosságúak-

ként tolólnak fölszínre. Hadd legyen ideje napokig, s ha kell, hetekig is zavartalanul mélyedni el kedvenc, egész elméjét, szívét betöltő tanulmányába.

A szabadsággal mindig járnak veszélyek: de a legnagyobb csapás mégis csak magának a szabadságnak a hiánya lenne. Késsel sokan követnek el öngyilkosságot, hanem azért senkinek sem jutna eszébe a kés használatát kiküszöbölni. A viharok a fákat megtépdésik, a növényeket egy időre a földre tiporják, vilámaikkal nem egy állatot, embert halálra sujtanak; de azért imádkozva kérjük őket az égtől, hogy a meddővé aszott földet áldásos esőjükkel megtermékenyítsék. Ilyen a szabadság!

Óvakodnunk kell azért a gondolat- és tanszabadságnak mindennemű olyan korlátozásától, amely akár a tanár tanítási, akár a tanuló tanulási szabadsága elé korlátot állítana.

Magyar: A felsőfokú oktatásban a gondolatnak ma létező szabadságát mindenesetre inkább tágitanunk, mint korlátoznunk kell. De ez talán még nem teszi szükségessé a nevelésnek a felső fokú képzésben található abszolút hiányát. Mert hisz bennlakásra berendezett középiskoláinkban is csupán szabaddá kellene tenni a tanárok kezét a tanításban, és el kellene ejteni a kötelező órarájárást, és el lenne érve a teljes tanszabadság, — a legszigorúbb fegyelem dacára is.

Én abban a nézetben vagyok, hogy a felső iskolázás mai szabados módjának egyáltalán nem az Osztrák által fölhozott ideális okok az indokai. Ahol lehetett, ahol kevesebb tanulóról kellett gondoskodni, és több volt az egyetem vagy akadémia felállításához rendelkezésre álló vagyon: ott rendeztek be diákotthonokat, s azokat némi fegyelem alá vetették, hogy ne tegyék ki a tanulókat oly szabadon amaz erkerülhetlennek mondott, de, gondolatom szerint, egészen fölösleges, erkölcsi válság pusztításának. Ha lennének hozzá megfelelő anyagi eszközök, ezt bizonyára mindenütt megcselekednék.

Annak a szabadosságnak, ami különben diákotthonnal ellátott akadémiák mellett is otthonos, — ha nem is épen a létoka, de bizonyára egyik létföltétele mindenesetre a megfelelője, a szintén roppant pusztítások árán érvényesülő politikai és gazdasági liberálizmusban van inkább, mint holmi nagybecsű erkölcsi érdekekben. Amint ez a liberálizmus közönyösen nézi, hogy az egyébként gyakran

nagyon is csekély jellemértékkel bíró, de jól számító, jól üzérkedő emberek más, összehasonlíthatlanul értékesebb embereket minden vagyonukból, sőt talán a becsületükből is kiforgatva örökre földönfutóvá tegyenek, a saját silányságuk propagálására pedig örökre vagyoni hatalomhoz jussanak: úgy nézik közönyösen a felső oktatásban is ugyanazon liberálizmustól áthatott emberek, hogy a könnyelmű, de talán könnyelműsége dacára is a csak siker után futó szorgalmas társánál szellemben és jellemben sokszorta többet érő tanuló könnyelműségének esik áldozatává; míg vele szemben a másik célhoz érve, olyan hívatást fog rosszul betölteni, amelyet bukott társa most sokkal jobban töltene be, ha lett volna mi visszatartsa, már régen, de későn megbánt diákkori ballépésétől. Egyszóval ma az értelmi foglalkozások körében csak úgy, mint a gazdaságiakéban, az ember nem a jellem, a szellem s a munkaképesség értéke, hanem az ügyes számítás arányában érvényesül.

Az ily szabadság nekem nem ideálom. Én meg vagyok győződve róla, hogy mindenkinek segítségére lehetünk jelleme helyes és veszélytelen kiépülésében, — anélkül, hogy ezzel gondolkozási vagy épen lelkiismereti szabadságát érintenők. Sőt egészen bizonyos vagyok afelől is, hogy a gondolat szabadságát akkor szolgáljuk a leghatásosabban és a leghelyesebben, amikor azt a szenvedélyek vak zsarnoksága alól kiszabadítjuk. Enélkül, emberi érdekeket érintő dolgokban, az okos, elfogulatlan gondolkodás valóban lehetetlen is. Annál föltűnőbb hát, hogy e célra eddig, mondhatni, semmi sem történt.

Az ember itt is szinte kénytelen ahoz a magyarázathoz fordulni, mely szerint az uralkodó osztály saját uralma fenntartása érdekében látta öntudatlanul is jónak a felső képzésben az erkölcsképzés ilyen teljes elmulasztását: az alacsonyabb érzelmek uralma alá ígázott ítélet könnyebben tart helyeseknek oly intézményeket, amelyek csak magának az uralkodó osztálynak s maguknak az azok felett ítéletalkotásra hívatott értelmesebbeknek van különösebb előnyére, — holott a többit elnyomja, s kizsákmányolja.

Az ember szellemerkölcsi természetével kirívó ellentmondásban, de a mai társas életünk alapjaiban fekvő hűnőkkel annál szorosabb egyezésben a létező nevelési rendszer ép ott, — a tetőfokán, — a legkevésbé erkölcsös, ahol pedig a gondolkozás tisztultságának megfelelően, a leginkább erkölcsösnek kellene

lennie. Ez a helyzet nyilván tükrözi annak a ténynek, hogy közéletünknek is a legmagasabb foka áll a legélesebb ellentétben a keresztény erkölcsösség legelembibb szabályaival.

A mai felsőfokú képzés ilyen állapota mellett csak annál élénkebben kell éreznünk a kötelességet oly felsőfokú képzés szervezésére, mely az erkölcsi nevelés hiányait a legfelső fokon is pótolni kész és pótolni képes.

Német: Felnőtt ifjakat kezüknél fogva vezetni nem lehet. Ez okból az intézetek berendezésében kell oly eszközöknek lenniök, amelyek az ifjúságra kiváló erkölcsi hatással lehetnek.

Magyar: Ily eszközökben már középnevelésünk terve bővülködik s csak ezeknek vagy hasonlószerűeknek a felsőbb nevelésben leendő helyes alkalmazásáról kell gondoskodnunk.

Mindenesetre szélesbítenünk kell a középnevelési önkormányzati hatáskört.

Horvát: De hol legyenek elhelyezve az egyetemek, hogy a középfokú neveléséhez hasonló szervezetben legyenek megalapíthatók? Gondolom, egészségi okokból is, egy vidéki kisváros lenne talán a legalkalmasabb. Ott a tanulásra is legtöbb a nyugalom!

Török: Az egyetemi ifjúnak nemcsak tanulmánya tárgyaival kell megismerkednie: őt jövője hivatása arra kötelezi, hogy kevésbé művelt társainak szellemi vezetője legyen; a társadalmi élet fejlődésének a tűzpontjai pedig mindenütt a nagy városok. Az egyetemi hallgatónak meg kell hát ismernie ezeket a tűzpontokat minden erényeikkel és bűneikkel, hogy majd az élet küzdő terén kellő tájékozottsággal legyenek képesek a tájékozatlanabbakat a nagyvárosokból szétáradó erényekkel vagy bűnökkel szemben ellentállásra vagy befogadásra hangolni. Én ezért a nagyvárosokat ajánlom.

Bolgár: Ez egyik leghatásosabb eszköz lenne rá, hogy céljaink elérése elé mi magunk állítsunk legyőzhetetlen akadályokat. Nagyvárosban, akár magukra hagyók, akár szoros ellenőrzés alatt nevelők egyetemi tanulóinkat, egyaránt rossz lenne az reájuk nézve. Ha teljesen magukra hagyatva, avagy csak igen laza ellenőrzés alatt állanak, akkor csak úgy züllebenek, mint ma. Ellenben, ha szigorú fegyelem alatt élnének, akkor valóban lehetlenné lenne téve az, hogy szabad, önálló emberré fejlődjenek. Azért hát vidéken vagy kis város-

ban lesz a mi egyetemünknek a helye, ahol nincsenek az ifjak olyan nagyszámú, — önkormányzati szerveze-tük fennállását veszélyeztető kísértésnek kitéve.

Török: Ha nem lesz alkalmuk szembeállani a kísértésekkel, hogyan fogják megtanulni azoknak a legyőzését? hogyan lesznek erkölcsös emberekké?

Bolgár: Annyi kísértésnek a Senki Szigetén egy-magára élő ember is ki van téve, amennyi a legtelje-sebb önuralom gyakorlásának a megszerzéséhez szüksé-ges. A nagyvárosi kísértések az ifjakban nem az önura-lom, — a vágyaknak való ellenállás erejét; hanem a gyö-nyörök csábjainak való engedés gyöngeségét fejlesztik. És ez nemcsak a magasabb erkölcsi becsvágygal nem bíró, alacsonyabb jellemekkel van így, hanem a legjob-bakkal is; mert az örömök árába való meggondolatlan beleugrást, gavalléros bátorságnak tekintik úri ifjaink; aki pedig e dolog felől másképp gondolkozik, azt gyáva, smucig fráternek bélyegzik.

Azért csak legjobb helyen lesz a mi egyetemünk vidéken, olyanszerű önfenntartó intézmény alakjában, mint a középfokú nevelő intézetek.

Görög: Hogy fejlődhetik művészeti és modorbeli izlésük, ha meg lesznek fosztva a nagy városokban föllelhető művészeti termékek, színházak, jó társaságok élvezetétől?

Bolgár: Lesznek ez intézetekben művészek és művésznövendékek is, akik maguk látják el intézetüket műtermékekkel. — és lesznek műremekekről kitűnő reprodukciók.

Szerb: Egy hasonlóképen fontos kérdés az, külön állíttassanak-e fel az egyetemek, vagy középfokú inté-zetekkel kapcsolatban. Talán külön akadémiákat lehetne fölláttítani, — az összes tudományokat felölelő egyete-mek helyett. Egy-egy ily akadémia könnyen be lenne ékelhető egy-egy középintézet szervezetébe: ott könnyeb-ben lenne szorítható az akadémiai növendékek számára több, testi munkától ment, szabad idő, mintha önma-gukra élve, minden szükségletöknek az előállításáról önmaguknak kellene gondoskodniok. Azonkívül a közép-iskolásokat saját tanszakukban képezvén, — tanítva is tanulhatnak.

Magyar: Ilyen akadémiáknak a felállítása minden-esetre sokat könnyítene a felsőfokú nevelésnek széle-sebb körökben való kiterjesztésén. Az a középképzést nyert ifjú, aki egy távoli egyetemre el nem menne,

sokszor örömetest folytatna akadémiai tanulmányt, a helyben található akadémián.

Az ily akadémiaiak növendékei külön önálló testületet képezhetnének az intézetben, külön gazdasági birtokkal, külön kertekkel és ipari műhelyekkel. E testületnek az akadémiai tanár is hallgatóival egyenlő tagja lenne. A testület saját hatóságát és képviselését, egyenlő szavazattal, önmagából választaná. Így választana évről-évre gazdasági intézőt és ipari vezetőt is.

A gazdaságszoni teendőket a nő növendékek végezhethetnek, -- szintén egy önmaguk választotta fő gazdaságszoni vezetése alatt.

Fegyelmi és másféle vétségek felett itt is esküdttöröség ítélne, s az ítéleteket a szintén keblit rendörseg hajtana végre.

Osztörök: Az egyetemeknek a széttagolása a tudomány fejlődésének a megnehezítését vonna maga után. Hisz az egyetem célja éppen az, hogy ott minden tudományos munkásság egy fókuszba gyűljön össze. Anélkül az egyes tudományágak között a kontaktus soha sem lehet eléggé gyors és eléggé teljes. A különböző tudománysszakok művelői által napfényre hozott eredmények ugyanis évről-évre, sőt napról-napra változtatják azt az álláspontot, amelyet a felszínre hozott eredmények hatása alatt a többi szak művelőinek is, egy és más kérdés tekintetében, el kell foglalnia. Igen gyakran ezek az eredmények nyilvánosság elé sem kerülnek, s csak az illető szakterület agyában vagy asztalfiókjában található elraktározva. Ezekről tehát az érdekeltek csakis úgy szerezhetnek tudomást, ha a kérdéses tudással a helyszínen gyakori érintkezésben állhatnak. Ez pedig, önkénytelenség, csak egyetemen lehetséges.

Magyar: Azokat az eredményeket, amelyek a tudomány állásának a megváltoztatására csakugyan nagy-jelentőségűek, egy tudós sem szokta sokáig az asztalfiókjában rejtgetni. A valóban értékes igazságoknak az a szerencsés természete van, hogy azok ideiglenes birtokosaiknak az agyából vagy fiókjából a boldog birtokos utolsó inge árán is világosságra törnek. Azok az eredmények pedig, amelyek az igazságnak ezt az önérvényesítő erejét és értékét nem bírják, nem képeznek nagy veszteséget, ha örök ismeretlenségben maradnak is.

Egyéböránt az egyetemeknek akadémiaiakra való teljes szétforgácsolása esetén is lehetne még mindig módokat találni, -- aminthogy olyanok máris vannak

gyakorlatban —, a tudósoknak a tudományok együttes fejlődése által megkívánt érintkezésére. Évente egyszer, sőt többször is összegyűlhetnek, hogy egymásnak számot adjanak a kutatásaikban elért fontosabb eredményekről. Ily gyűlések ma is gyakoriak.

Mindamellett államszövetségünkben legalább is egy egyetemnek a fenntartását én is szükségesnek tartanám. Itt lennének fölállítva azok a nagyszabású tudományos intézetek, amelyek már nemcsak az egyetemi tanulmányok érdekét, hanem a tudománynak még egyetemesebb és általánosabb érdekét szolgálják. Ilyenek a nagyobb természettudományi, történeti és régészeti múzeumok, levéltárak, könyvtárak, csillagvizsgálók, képtárak, klinikák. Az ezek gyűjtőhelyét képező egyetemnek már valóban valamelyik központi fekvésű nagyváros szomszédságában, de szintén vidéken kell feküdnie, hogy az állam minden polgára számára könnyen hozzáférhető legyen. A taneszközök állami fenntartásától eltekintve, az egyetem is époly önfenntartó lehetne, mint az akadémiák! De előnyös lenne itt is az egyetemmel kapcsolatban egy középintézet fenntartása.

Az előadási mód a felső oktatásban, kivételesen olyan lehetne, mint ma, azzal a különbséggel, hogy minden előadás után vitatkozás foglalna helyet a tanár és tanítványok között az előadottak felett.

Ez az előadási mód azonban csak akkor szerepelne, amikor az előadó főleg pusztán tudományos adatokat kívánna a növendékek tudomására hozni.

A tanulás rendes módja a vitatkozás lehetne. Többszörre a tanár, de gyakran a tanulók is, egy-egy konkrét esetet hoznának fel a szőnyegen fekvő tárgy köréből s afelett folyna aztán az eszmecsere. A tanárnak azonban éberem kell őrködnie afelett, hogy mindig csak a legalkalmasabb példák, és mindig oly egymásutánban vonassanak a vitába, ami által a tárgy önmagától tovább fejlődik. A tanár feladata lessz arra is vigyázni, hogy a viták aránytalanul hosszúvá ne nyúljanak és érdemlegesek maradjanak.

Oszttrák: E régóta lejáratos szokrateszi módszernek vannak bizonyos előnyei; de fogyatkozásai sokkal nagyobbak. A bölcsészettben talán alkalmasak a tanulóknak bizonyos alaptételek igazságáról való meggyőzésére. De már a bölcsészet történelmének a tanítását is fölötte nehéz vitatkozási formában képzelni el; másféle történelmet pedig, — legyen az akár világtörténelem, akár nemzeti történelem, akár egyház-, akár

irodalomtörténet, — épen lehetetlen. De menjünk tovább s kérdezzük azt, hogy lenne alkalmazható a vitatkozó vagy párbeszédés módszer a mennyiségtan, a földrajz, a régészet, az ásványtan, természettan, élettan, az orvosi és technikai tudományok körében? Hogyan a jogi, államtudományi és vallási ismeretek terén?

Magyar: A tanulásnak ez a módja egy eszköz lenne többek között arra, hogy a tanulókat fegyelmi kényszer nélkül is leckelátogatásra csábítsuk. Nem is lennének leckék aképen, mint most, hanem a tanár együtt élne növendékeivel, s velők, — amikor csak nem lennének nagyon elfoglalva testi munkával, — folyton saját tárgyába vágó dolgokról diskurálna. — Emellett maradna a tanárnak is elég ideje saját bűvárlatainak az elvégzésére, mert az ugyanazon tárgykörbe tartozó tanulmányokat végző tanulóknak is több tanára van, s mindenik megteheti a saját előkészületeit addig, amíg a többi a tanulókat elfoglalja.

Ily módon talán már nem lesz annyira nehéz a társalgási modor alkalmazását elképzelni, kivált ha még tekintetbe vesszük a tanítási módszernek itt is lehetőleg minden irányban alkalmazott reálítását. Egyébiránt elő lehetne segíteni e módszer alkalmazását apró technikai fogásokkal. A történelem tanulmányozásánál, — legyen az bármiféle, — szabállyá lehetne tenni a fontosabb történeti személyiségeknek a személyesítését, — a tanulók tetszése szerinti szereposztással. — Mennyiségtanban annál inkább, minthogy az majdnem kizárólag alkalmazott mennyiségtan lenne, példák és egyéni megfigyeltési módok ajánlásával szerepelhetnének a tanulók. Földrajzban kölcsönös kérdeztetéssel tehetnék próbára egymás és a tanáruk tudását. — Természetrajzban, természettanban, vegytanban, élettanban mindenkinek lennének saját kísérletei és megfigyelései, amelyekkel egymás ismereteinek a kövítéséhez minden egyén a maga részéről is hozzájárulna. — Földtani, közettani, régészeti ismeretek szerzésére rendszeresítve lennének a tanár vezetése alatt rendezendő bevezető kirándulások, amikor, a tanár útmutatásai szerint, mindenki megtenné a maga észleleteit, s azokról mindannyioknak beszámolna; lehetőleg így folytatódna a tanulmány tovább is. — Az orvosi tudományban az oktatás gerincét a betegségi tünetek megfigyelése és diagnózisok megállapítása képezné. Bonctani és gyógyszer-tani ismereteken kívül, az orvosi szakon a többi tanulmány csak amennyi szükséges a kifejtése, kiegészítése lehetne. Ez tehát szintén

inkább megköveteli, mintsem kizárná a tanuló egyéni munkáját, a tanulni valók előhozásában.

A jogi tanulmányok két részre oszthatók. Egyikhez sorozhatók a jogbölcshészet, politika, nemzetgazdaságtan, a büntetőjog elmélete és általában minden tétel jognak az elméleti része: ezek mindenike könnyen feldolgozható vitatkozás alakjában. A másik csoportba számítható eljárási jogok és jogtörténetek már személyesítéssel kezelhetők könnyen: a tanulók maguk között, a tanár vezetésével, az összes eljárásokat szabatosan reprodukálhatják, s játékszerűleg véshetik emlékezetbe. Jogtörténetben ismét a különböző korok személyesíthetők aképen, hogy a különböző korszakok intézményeinek a személyesítői folytatják egymás között azt a vitát, ami az intézmények fejlődése közben századokkal korábban, valósággal végbement, s az intézmények újabb alakjainak a régiek fölött aratott diadalára vezetett. A törvények betűszerinti cikkelyeit, valamint a statisztikai adatokat gépiesen emlékezetbe halmozni, oktalan erőpazarlás; azzal hát nem kellene vesződni: szükség esetén, nagyobb pontosság kedvéért, úgy is utánna néz az ilyesmiknek a legjobb törvény- vagy számismerő is.

Végül, a vallási ismeretek megszerzésében ugyan csak egyszerű e módszer alkalmazása. Itt is két csoportba oszthatjuk a tárgyakat: elméletiekre és történetiekre. — Jelen szempontunkból elméletinek tekinthetők: a vallás evolúciója, a vallásbölcshészet, a hittan, erkölcsstan, bibliai szövegmagyarázat, szimbolika, papi gond, — mindezek igen könnyen elsajátíthatók a tanár és tanulók között folytatott vitatkozás útján. A történeti tárgyaknál pedig, aminek például az egyháztörténelem, vallástörténelem, dogmatörténet, — a személyesítés vezethet legkönnyebben célra.

Osztály: Hogyan kívánhat valaki komolyan ilyen kicsinyes komédiát űzni a legkomolyabb megbecsülést érdemlő tudományokból? Az csak nem indokolhat ekkora hóbortot, hogy másképp nem lehet a tanulókat önkényt tanulásra bírni. Hisz ezzel talán még épen az ellenkező hatást érnők el: a komoly észjárásúak már egyszeri látásra megcsömrölnének ettől a kacagtató színjátéktól; a benne mulatságot találók viszont, pár heti komédiázás után, megszoknák és megúnnák az egész ostoba játékot, s azért hagynák ott.

Hanem ez még hagyján! Hisz most sem járnak előadásra, akkor sem járnának s ezzel rosszabbul nem lennének. De sokkal rosszabbul állanának a tanulmány

anyagának az előadásával. Most ugyanis, a folyékony és összefüggő előadási mód mellett, a tanár hallgatóinak egy kerek, logikailag szimmetrikusan kapcsolt képet ad az egész tárgyról. Vitatkozó vagy személyesítő módszer mellett ez a vezető legnagyobb ügyessége dacára is csak félig ha sikerülhetne. A tanulóknak nem lenne világos áttekintése az egésztől, s így nem lenne mi az egyes részleteket emlékezetükben összefűzze és az el-kallódástól megőrizze.

Egy további nehézséget az képezne, hogy a tanulók és tanár által közösen összerótt előadásokról rendszeres jegyzetek vezethetők nem lennének s következőleg sem a jelenvoltak az ott hallottakat többé híven elismételni nem bírnák, sem a hiányzók az előadottakról tudomást nem szerezhethének, ami a vizsgákra való készülést szinte lehetetlenné tenné.

Magyar: A tanításban nyilván nem az a cél, hogy a tanár szép szellemi mutatóványokkal szórakoztassa vagy untassa hallgatóit. A cél a tanulók művelése, ismereteiknek, és pedig a saját ismereteiknek a bővítése, fejlesztése, gondolkozásuk érlelése. Mindezek a célok bizonyára akkor érhetők el a legkönnyebben és a legteljesebben, ha az ahoz vezető munkában a tanulók maguk is tevékeny részt vesznek, egyéni gondolataikat kifejezhetik, saját eszméiknek közvetlen megcáfolását vagy megerősítését nyerik, akaratí vagy gondolkozási hajlamaikat szabadon érvényesíthetik. A ma létező tan-szabadság a maga, mozdulatlan passzivitással végighallgatott, retorí előadásaival úgy hasonlít szabadság dol-gában a tanulónak is érvényt szerző vitatkozó vagy személyesítő módszerhez, mint a rabszolgáinak föltétlen hatalommal parancsoló zsarnok rendelkezései hasonló-tanak egy népképviselő országgyűlés tanácskozásaihoz.

És valyon a Sokrates vitatkozásai, kortársaival és tanítványaival, nagyon komikusak lehettek-e? Alig hinném! Pedig akkor az, amit ők folytattak, nem pusztán bölcsészeti dialektika, hanem a mai egyetemek munkájának megfelelő komoly tudományművelés volt. Azt meg bizonyosan tudjuk, hogy a Platon párbeszédei, szerkezet és kerektség dolgában is oly arányos és össze-függő logikai mesterművek, amilyenekkel mai profesz-szorainktól is megelégedhetünk.

Ha a tanulók kénytelenek lesznek tanulmányaikban főleg az emlékezetükre támaszkodni, ez csak annál jobb lesz, mert annál gondosabban eljárnak majd az előadá-

sokra. Egyébként a tárggyal foglalkozó nyomtatott művek csak fognak akadni.

Lengyel: Nekem a felső nevelés önellátó berendezése iránt vannak aggodalmaim.

Középnevelésnél, — ahol az ifjak nagy zöme úgy is valamiféle gazdasági foglalkozásra készül, — ama berendezést indokoltnak látom, mert jó, hogy könnyebb viszonyok között korán megszokják azt a munkás életet, amelyet később nagyobb erőfeszítéssel és nagyobb felelősséggel kell folytatniok. A felső nevelésben részesülők azonban mindannyian valami értelmi foglalkozásra készülnek: egyik bíró, a másik ügyvéd, a harmadik tanár, a negyedik orvos, az ötödik pap lesz és így tovább: mindenki valami olyan életpályát fog követni, amely mellet gazdasági tevékenységre alig lesz képes.

Másfelől a felső nevelésben a tanulás módja is olyan, amely a testi munkákkal való gyakori zavartatást nehezen tűri meg. Itt nyugodt és tartós elmélyedésre van szükség.

Magyar: Tán fordítva: itt az önellátó berendezést sokkal fontosabb okok parancsolják, mint a középfokú nevelésben. Ha ott elsősorban a gazdasági érdek követeli, itt is fennforog az is, de anélkül is föltétlenül megkövetelné az erkölcsi érdek.

Az osztálykülömbségek és osztályérzések ma létező egyik legnagyobb méregforrása, és egyszersmind sok vagyoni romlásnak a kútfeje, az a munkamegvető tétlen kényesség, amellyel ifjúságunk főleg az egyetemen és az akadémián felnővekszik. Ha minden mai egyetemi hallgató bárcsak a cipőjét lenne kénytelen naponta maga takarítani, és a lakószobáját maga rendbeszedni: mindjárt sokat nyerne országaink értelmisége gyakorlati alázatosságban és alsóbb munkára rendelt felebarátai megbecsülésében. A mi egyetemünkön és akadémiáinkon nem lenne megengedve, hogy akárki is valaki mással szolgáltatassa ki saját személyét. Az erre való pusztá hajlamot is úgy bélyegeznék meg az ifjúság közvéleménye, mint a rabszolgaság intézményének visszaállítására törő merényletet. Családos tanulóknál, természetesen, — munkamegosztásképen —, a lakás rendbentartása a feleség gondja lenne.

Intézményeink közszelleme azonban mellőzhetlenné teszi ennek a gyakorlatnak oly határokig való kiterjesztését, amely a felső képzésben részesült értelmiséget a nép munkás tömegeivel való szolidáris érzésre képe-

síti. Ezért kell minden felső képzést nyerő növendéknek a középnevelésben eltanult munkáját a felső képzés folyamán is a már megszokott módon gyakorolnia.

Lengyel: Eszerint minden egyes növendéknek két foglalkozása lenne, egy gazdasági és egy értelmi?

Magyar: Miért ne? Az értelmi munka helyes és teljes elvégzésének ez nem lehet semmi akadály. Hisz ma is minden egyetemi hallgató, még ha a legszorgalmasabb is, az évnek harmadát sem tölti szellemi munkával. Idejök nagy részét majd mindannyian vagy léha mulatozással, vagy henye unatkozással pazarolják. A tétlenségnek bármelyik alakja pedig mindig csak veszteségére van a tétleneknek. Ha ez üres idejét minden tanuló hasznos munkával tölti, azzal testi és erkölcsi erőit edzi; holott a tétlen vagy mulató henyélés ugyanez erőket sorvasztja. A munkának azonban ez edzés mellett nemcsak az az erkölcsi haszna van, hogy a kifárasztott s pihenésre vágyó testet a lomhaságban születő érzéki képzelgéstől és kísértésektől megóvjá; hanem ép arra az elmélyedésre nyújt legjobb alkalmat, melyet mások szobákban, könyvek közötti renyhe elvonulással kívánnak elérni.

Ami annál is fontosabb, az egymagára, zavartalanul végzett testi munka alatt az elme könnyebben helyezkedhetik abba a szenvedőlegesen befogadó állapotba, amelyben valami új eszme befogadására leggyakrabban megnyílik. Amíg ugyanis a testnek egyébként érzéki izgalmakat kiváltó erői a gépies gondatlansággal végzett fizikai munka végrehajtásában vannak lekötve, a léleknek az az eszmeiket termelő finomabb része, amelyet némelyek öntudat alattinak, mások öntudat felettinek tartanak, szabadabban száguldozhatnak, mint akár szellemi munka közben, akár tétlen nyugalomban.

Lengyel: Hisz akkor közönséges napszámosoknak kellene a legszellemesebb embereknek lenniök.

Magyar: Azok lennének, ha dolgozhatnának értelmökkel is legalább annyit, mint a kezökkel. A mi intézetünkben ép ezért fog a testi és értelmi munka egyenlő időt kötni le.

Lengyel: De kell pihenni a testi munka után is, s e pihenő szellemi munka nem lehet.

Magyar: A testi és szellemi munka ideje együtt lesz annyi, amennyit most naponta egy ifjúnak csupán szellemi munkával kellene töltenie, — ha szorgalmas lenne.

Lengyel: E fél idő alig lehet elég a ma kapott teljes képesítés megszerzésére.

Magyar: Több lesz az elégnél! A módszer nyújtotta könnyebbségek mellett az előadásoknak folytonos figyelemmel kísérése lesz a másik nagy előny.

Aztán sokkal kevesebb lesz nálunk az elsajátítandó tanulmányanyag. Ókori nyelvekkel csak kivételesen, egy-egy speciálista foglalkozand. Más tanulmányokban mellőzve lesz mindaz, ami pusztán csak az emlékezetet terheli, de az értelmet újabb munkára ösztönző eszmét nem ad.

Lengyel: Hisz ma is minden hivatása magaslatán álló tanár ugyanez elvet követi.

Magyar: Igaz, követik sokan, de 100 közül alig egy olyanképen, hogy ne tálaljon fel tanítványainak ugyanannyi felesleges, mint szükséges ismeretet, — elmulasztva mégis mégegyszer annyi szükségesnek az adását, amennyit adott.

Hogy tán kegyetlennek tetsző ítéletem rágalmazó ráfogásnak ne lássék, minden egyes tanulmányi szakra vonatkozólag külön elmondom, mit értek ama vádaim alatt.

Kezdjük a theológián. A keresztény hittani képzésnek az észszerű rendeltetése nemde az, hogy az ifjakat Jézusnak minél hűségesebb követőivé nevelje. E célra sok minden lehet alkalmas és szükséges. Így szükséges lehet a hit és a vallás alapfogalmaival minél alaposabban tisztába jönnünk; de nem szükséges minden nagy hívőnek vagy gondolkozónak minden hittani felfogását megismernünk. Szükséges nyomon követnünk a vallási fejlődésnek azt az útját, amelynek a befejezője a Jézus vallása; de nem szükséges megismernünk azokat a nyelveket, amelyeken ama fejlődést mutató iratok létrejöttek. Szükséges lehet ismernünk azokat a történelmi változásokat, amelyek a Jézus hitének eredeti, világos értelmét, — történeti kényszer nyomása alatt, — elburkolták és meghamisították; valamint azokat a mozgalmakat is, melyek ősi hitünknek eredeti tisztaságában való visszaállítására törekedtek: de nem szükséges ismernünk mindazokat az évszámokat és mindazokat a neveket, amelyek e változások egyes apróbb mozzanatait jelzik. Szükséges ismerni az egyházjog elveit, de nem a jogszabályok szövegét.

Ime a szükségtelenek hosszú sora, amit a szükségések mellett tanítani és tanulni kell, s a szellemi

erőnek ez a tékozlása még nem is lenne nagy baj, ha nem a legszükségesebb tanulmányok elmulasztása árán történne az. De a sok szükségtelen anyag erőszakolása mellett, sajátosképen ép olyanok maradnak ki, amelyek a Jézus hite s példája követésére a legegyszerűbben tanítanának és vezetnének. A Jézus evangéliuma a szegények és szerencsétlenek evangéliuma volt: a nagy erkölcsi és anyagi nyomor látásán megesett nagy szívének mérhetlen emberszeretete csalta ki belőle a hitnek ama fenkölt ideáit, az Istenországának ama nagyszerű tanát, amellyel e világ boldogtalanjait a mennyei, a földi dolgoktól független boldogság útján kívánta boldogítani. A szegénységnek, a testi, lelki nyomornak ez a résztvevő szeretete bizony könnyebben tenne mindannyiunkat Jézus igaz tanítványaivá, mint a theologiai akadémiák nyújtotta összes hittani bölcsesség: s mégis az elméleti ismeretből a szükségtelent is adják erővel, a gyakorlati Jézuskövetésből azonban erővel sem lehet kapni semmi leckét.

Lengyel: Ha gyakorlatias társadalmi vagy belmissziói tanulmányokkal foglalnók el papnövendékeink idejét, akkor papi gyakorlatra, theologiai kérdések boncolására képtelenül kerülve ki, gyakran saját hitnézetükről sem bírnának értelmesen számot adni.

Magyar: Ha a papnevelés okszerű célja az lehetne, hogy egy-egy felekezet zsinatilag meghatározott hittételeinek a terjesztésére, lelkeknek saját felekezetébe más felekezetekből való elhódítására, nem pedig Jézus követésére képezze a lelkészeket: akkor kevés kifogásom lehetne a theologiai akadémiák mai berendezése ellen. Így azonban kénytelen vagyok amellest a meggyőződésemmel mellett maradni, hogy egy sokkal gyakorlatibb papnevelés lenne elméleti theologiai szempontból is a leghelyesebb.

Az, amit egy-egy úgynevezett nagy emberben a közönségesek tömege az okosság kíváló mértékeképpen szokott megbámulni, bizonyos fokig ép az ellentéte annak, amit közönségesen okosságnak szokás képzelni. A közönséges okos ember ugyanis abban válik ki, hogy nagy figyelemmel és ügyes körültekintéssel képes a saját hatásköri környezetét képező összes lelki és anyagi tényezők állásáról, értékéről és változásáról helyes ismeretet szerezni és magaviseletét aképpen alkalmazni, hogy ez adott külső tényezők tekintetbevételével a lehetségesnek ígérkező legnagyobb eredményt érje el. A nagy-nak tekintett okosság e mérték szerint mérve, az örült-

séggel vagy hülyeséggel határos: ez ugyanis ép a külső környezet erőtenyezőit nem firtatja; s munkájának az eredményét annak a változásától nem is várja; hanem egyszersmind gondolkozási módját, cselekvéseit sem teszi attól semmiképen függővé; s következőleg, ha ér is el eredményeket, azokat valósággal környezete dacára, és nem azáltal éri el: környezetével nem összhangban, hanem ellentétben áll. De éppen lelki és szellemi függetlenségének ez a már valóban nagy mértéke teszi őt képessé arra, hogy igazabb ítéletet birjon alkotni a dolgokról, mint azok, akik környezetük hálózatába bele vannak szövődve. Ennélfogva a nagynak tartott okosság tényleg sokkal kisebb fáradság útján ér el teljesebb igazságokat, mint a környezet ezerféle ítéletével, dolgával törődni kénytelen közönséges okosság.

Ez az egyedül Istenben bizó, s az emberek előítéleteitől független okosság volt meg csodás mértékkel a Jézusban. És ezt neki az ő csodás emberszeretete adta.

Ezért látom én első fontosságúnak a papnevelésben az emberszeretetre való gyakorlatias nevelést. A léleknek sok elméleti ismerettel való gyötrése ugyanis az értelemnek ép ama független, egyenes látása elhomályosítására fölötte alkalmas.

Lengyel: Miféle egyszerűsítéseket ajánlanál más tanulmányi ágakban?

Magyar: Hasonlókat az előbbihez. Az lenne mindenütt a cél, hogy minden tanuló csak a leglényegesebb ismereteket sajátítva el, ismerethalmazástól bénulatlan értelemmel és aggyal, — függetlenül, a dolgokra, s nem könyvekre támaszkodva okoskodjék.

A leggyakorlatibbnak ismert orvosi tudomány tanítása közben is a sok tárgy mindenikénél oly rengeteg, az orvos gyakorlatában semmi értékkel nem bíró, vagy már egészen hasznavehetetlenné váltott elmélettel népesítik be a növendék elméjét, hogy ott ezek miatt sok gyakorlatilag hasznos orvosi ismeret számára semmi tér sem marad. Így például, a sok aprólékos adatot tartalmazó gyógyszer-tan az orvostan növendékeknek ma egy rettegett tárgya: a vizsga miatt rogyásig kell terhelniök vele az emlékezetöket. Amint pedig a vizsgán túlestek, igyekeznek a kínos terhet minél hamarabb kivetni emlékezetükből; és valahányszor valami gyógyszer-tan kell rendelniök, eleinte kivétel nélkül, a recept-könyvet veszik elő: a tartalomjegyzékből rátalálnak a kérdéses baj ellen összeállított recipékre, azok közül egyet kivá-

lasztanak, s azt lemásolják. Ezt pedig egy órai gyógy-
szertan tanulással is épűgy megtehetnék.

Az ily szükségtelen tanulmányok miatt aztán ki-
maradnak az orvosi tanulmányok köréből oly nevezetes
tárgyak, mint például az egyes természeti gyógy módok :
a vízkúra, napkúra, levegőkúra, táplálkozási kúra tüze-
tesebb tanulmányozása ; valamint annak a kérdésnek
beható megvizsgálása is, minő hatással vannak a szer-
vezet ellentálló képességének az emelésére vagy csök-
kentésére a különböző táplálkozási módok.

Pedig ezek a kérdések, — némi emberszeretettel
gondolva meg a dolgot, méltóbbak a meg szívlelésre a
mérgekkel való allopatikus gyógyításnál és a műtészet-
nél. Azok preventív irányban fejleszthetnék a gyógyá-
szatot, s fölöslegessé tehetnék a tünetekkel dolgozó
remediális gyógyászat nagy részét. Azok minden orvosi
közbenjárás és minden fájdalom nélkül képesíthetnék
az embereket a betegségek elkerülésére. Ezek nagy fájd-
almak után, s az orvosok odaadó erőfeszítései dacára
is, legtöbb esetben képtelenek teljesen kitisztítani a kórt
a szervezetből.

Sőt a sok méreg, amivel bizonyos gyógyításoknál
a szervezetet meg kell fertőztetni, végeredményében,
gyógyulás esetén is, többet árt, mint használ.

Ezeket meggondolva, az orvosi szakon ma szereplő
tananyagnak tetemes része haszontal lenne mellőzhető,
s még nagyobb haszonnal helyettesíthetné e mellőzött
anyagot az aránylag kevés értelmi munkát igénylő
természeti gyógyászat.

Lengyel: Ha nem csal ítélelem, a technikai tanul-
mányok még nagyobb mértékben egyszerűsíthetők ?

Magyar: Ez nekem is régi meggyőződése-
m. Országainkban a technikai műveltség kiművel techniku-
sainkból minden gazdasági erélyt. Látva azt a nagy appa-
rátust, amellyel technikusainkat képezik, azt kellene
képzelnünk, hogy belőlük lesznek a világ első mérnökei
és gyárosai. Meglehet, ez gyakran be is következne, ha
az ember lelki erői nem lennének annyira korlátoltak,
hogy egy, nem is valami magas, szellemi képzési fokon
túl a további szellemi képzés, a szellemnek is hatalmat
adó akaraterő rovására nem történne. Így a mi ifjaink, akik
gyáriparunkat vezetni lennének hivatva, többnyire le
vannak törve, mire a technikai műintézetből kikerülnek.
Holott számos olyan egyén, — mint például a suhanc
korában minden műveltség s vagyon nélkül Magyar-

országból az Egyesült-Államokba vándorolt Sváb, egyszerű gyári munkásképen is oly technikai műveltséget képes magának szerezni, amellyel valamelyik világversenyt vezető iparvállalatnak lesz igazgatójává.

Vajjon nem lenne-e sokszorta olcsóbb és sokszorta eredményesebb nálunk is a technikai képzés, ha technikus növendékeink szintén közönséges gyári munka közben tanulnák meg azokat a tudnivalókat, amiket könyvből és rajzokból, elméleti számítások segítségével sokkal több fáradság árán sem lehet olyan jól megtanulni.

Lengyel: Eszerint te fölöszlatnád a műegyetemet s minden műegyetemi hallgatót beállítanál munkásnak egy olyan ipartelepre, amelynek a munkakörében magát szakemberré kívánja kiképezni?

Magyar: Ezt cselekedném! De azzal a különbséggel, hogy a műegyetemet is fenntartanám, olyanszerű elv alapján, mint az egyetemet. Az túlnyomólag egy technikai muzeumná alakúlna, ahol a legújabb ipari és technikai találmányok, anyagok, módszerek mindenike tanulmányozható és kipróbálható lenne. Csak oly technikus növendékek nyerhetnének itt kiképzést, akiknek a gyakorlati foglalkoztatásáról itt gondoskodni lehetne, vagy akik ismereteik megszerzésénél e gyakorlat nélkül sem szenvednének hiányt. Fél idő alatt azonban ez utóbbiaknak is dolgozniok kellene. — Ez az intézet persze, mezőgazdasázzal nem foglalkozna.

Lengyel: Nálunk a jogi képzésnek is a gyakorlatiasság hiánya a fő hibája.

Magyar: Nincsen semmiféle szakon semmi különbség téve a gyakorlat és a tudományos búvárkodás számára történő képzés között. Pedig kivétel nélkül minden szakon meg kellene tenni ezt a megkülönböztetést; s akkor a hallgatóknak a tudomány gyakorlati alkalmazására készülő 90 percentjét föl lehetne szabadítani azon tanulmányok terhe alól, amelyek csak a magát a tudomány művelésére szentelő 10 percentnek, vagy még ennél is kevesebbeknek szükségesek. Már egyedül ez is a tanulmány anyagát majd minden szakon a mostaninak csupán felére szállítaná.

Igy a jogon: Azok, akik akár bírói, akár közigazgatási pályára készülnek, tényleges közigazgatási, illetve bírósági vagy ügyvédi teendők végzése, gyakorlása közben sajátíthatnák el legcélszerűbben gyakorlati jogi ismereteiket. Az akadémia elméleti képzésének csupán

a gyakorlat kiegészítője- és feldolgozójaként kellene szerepelnie.

Mindenféle tudományok akadémiáját olyan helyen kell fölállítani, ahol azon szak növendékei tárgyukkal a valóságos közélet szolgálatában szerezhetik meg a legközelebbi ismeretséget. Műegyetemi akadémiák nagy ipartelepek tövében, jogi akadémiák, nagy bíróságok szomszédságában, bölcsészeti akadémiák nagy nevelő intézetekkel kapcsolatban, orvosi akadémiák, nagy kórházak mellett, theologiai akadémiák nagy vagyoni és erkölcsi gyöngeségekkel küzdő, elnyomorodott vidékek közepén állítandók fel.

Lengyel: Ehhez képest te bizonyos kettős rendszernek a bevezetését óhajtanád. Bizonyára tudod, hogy ez ilyenformán van jelenleg, többek között, Angliában; hanem a praktikus angolok egy csöppet sem büszkék rá, s talán ők is inkább úgy szeretnék, amint nálunk most van.

Magyar: Igen, mert náluk e különváltság miatt gyakorlatiatlanná fejlődött a tudomány és tudománytalanokká sülyedtek az értelmiségi foglalkozások. Csakugyan, nem egy oxfordi egyetemi előadáson úgy érzi magát az ember, — nagy ellentétben az amerikai és németországi vagy franciaországi egyetemek előadásaival, — mintha a középkor skolasztikájába lenne visszaesve. Viszont pedig, ha egy angol bíróval, vagy ügyvéddel beszélünk, azt a benyomást szerezzi, hogy az illető a jogból, a perek csinálásán vagy megoldásán kívül alig bír egyébről fogalommal. Ez az állapot azonban csak abból következett, hogy ők a tudományt és gyakorlatot ridegen elválasztották egymástól. E hibának az elkerüléséről azonban mi már gondoskodtunk, egyfelől az egyetemnek önfenntartóvá tétele, másfelől pedig az értelmi foglalkozások gyakorlásának akadémiai képzéssel való kapcsolása útján.

De ugyanaz a gyakorlati szükség és célszerűség, amely az angolokat a szétválasztás túlhajtására vitte, üdvössé teszi nálunk is a szétválasztás okos keresztülvitelét.

Akik főleg a tudomány művelésének kívánják szentelni életüket, azok a kevesek menjenek az erre a célra minden kellékkel teljesen felszerelt egyetemre vagy műegyetemre; de más senki se mehessen oda. A tudományok gyakorlati hasznosítására készülő ifjak szerezzék meg ismereteiket a gyakorlat és az akadémiák segítségével.

Lengyel: Eszerint a gyakorlati hivatal betöltésére képesítő vizsgát sem az egyetemen, hanem az illető akadémiákon kellene a jelölteknek kiállaniuk?

Magyar: Mindenesetre! S nem is csak magukra az akadémiák tanáraiból; hanem belőlük csak fele részben, másik felerészben pedig a kérdéses foglalkozásnak gyakorlatban kiváló embereiből alakúlna a vizsgáló bizottság. Az egyetemek nem is tartanának semmiféle vizsgát s csupán akadémiai és egyetemi tanári képesítéseket adnának; de ezt is a ma szokásos magántanári képesítés szerint, — ahol a vizsga csak színleges.

A vizgáknak e szétválasztása nélkül ugyanazt az eredményt veszélyeztetnők, amit a tanítás szétválasztásával óhajtottunk elérni. A gyakorlati foglalkozásokra vizsgáztató egyetemi tanároknak ugyanis, — a vizgák miatt, — bele kellene élniök magukat saját tudománytárgyuk gyakorlatias kezelésébe; ez pedig legtöbb esetben útját állaná tudományuk elméleti előbbrevitelének.

Német: Ma miért nem összeférhetetlen ez a kettő: a gyakorlatias tudás és a tudománynak tovább fejlesztő művelése?

Magyar: Sajnos, nagyon is az! Hanem ezt csak a benne élők látják; a nagyközönség mi hibát sem vesz észre! Pedig, igen ritka kivétellel, valahány jó tudós, majd mind gyalázatosan rosszul, azaz teljesen gyakorlatiatlanul vizsgáztat; s viszont valahányan jó gyakorlatiassággal vizsgáztatnak, azok majd mind semmit érő tudósok! Jöllehet ma a gyakorlati vizgák is félig elméletiek.

Teljesen bizonyos vagyok felőle, hogy a tudományoknak élő egyetemi tanáraink főleg azért nem képesek ma jelentékenyen többet segíteni a tudomány haladásán, mert meg vannak nyomorítva oly vizsgáztatásokkal, amelyek őket a tudomány fejlesztő művelésének a szelleméből mindegyre kizökkentik.

Török: Az önmagát ellátó egyetemen meg holmi, épen soron levő gazdasági munkálat: sürgös szénacsinálás, aratás, vagy épen trágyahordás szüksége fogja tudósunknak tudományos gondolatait mindegyre tudománytalan, s épen nem ideális tárgyakra terelni.

Magyar: Ilyen, a tudomány művelésének irányára közvetlenül époly közömbös testmozgások, mint bármiféle testgyakorlat, semmiféle zavaró hatással nem lehetnek.

Török: De lehetnek azáltal, — és pedig nemcsak a tudósokra, hanem az értelmiségi foglalkozásokat gyakorlatilag űző összes hivatalnoki karra is —, hogy a testi munka sok idejüket és erejüket emésztvén föl, hivatásszerű foglalkozásuk jó betöltésére alig lehetnének képesek.

Magyar: Az a sok lomha önkényeztetés, amit a munkamegosztás szükségének hazug címe alatt az értelmiségi foglalkozások emberei maguknak igényelnek, ép az értelmi foglalkozásokban leginkább kiválott emberek élettörténetéből nem találhatja meg beigazolását. A magyar-, sőt az egész világirodalomnak egyik s talán egyedül legtermékenyebb írója, Jókai Mór, állandóan, és pedig sajátkezűleg foglalkozott gyümölcsésszettel. Darwin, akinek ritka nagy munkássága a tudományban forradalmat csinált, tudományos buvárlatai mellett, kis birtokán gazdászkodva töltötte életét. Mostani és korábbi minisztereink és miniszteri hivatalnokaink között vannak számosan olyanok, akiknek saját maguk vezette gazdaságuk van. Még nagyobb számmal akadnak ilyenek a vidéki hivatalnokok között! Vannak sokan olyanok is, kik pusztá kedvtelésből vetemény- és gyümölcs-kertésszel s méhészettel foglalkoznak.

Ha mindezek, az értelmi foglalkozásuk mellett mellékesen egyszersmind termelő foglalkozást is űző emberek gyakorta képesek annyi, sőt több munkát is produkálni kevés szabad idejük alatt, amennyi önmagára is elég családjuk létfenntartási szükségének a fedezésére: mennyivel inkább megtehetik ezt majd a mi államunk hivatalnokai, akik egyszerűbb és okosabb intézmények birtokában élve, kevesebb értelmi munkával lesznek terhelve.

Egyébiránt, önkényt érthető az, hogy az értelmiségi foglalkozást űzők nem aképen lesznek termelő munkával ellátva, mint maguk a termelő foglalkozások üzői. Amint a termelők számára az állandó önképzéssel járó szellemi munka inkább szórakozást nyújtó értelemfejlesztő alkalom lesz: úgy az értelmiség számára a testi munka csak erkölcsképző egészséges testgyakorlat. Amint ugyanis a termelő munkás értelmét időnként természettudományi, politikai, vallási problémák feszégetésvel csiszolván, magát az e kérdésekkel hivatásszerűleg foglalkozó értelmiséggel egynek érzi: úgy az értelmiség tagjai, — kertjökben veteményezve, avagy gyümölcsösüket, méhesüket kezelve, vagy éppen ruhánumíeket, lábbelieket, kalapokat, butorokat készítve

maguk és rokonaik számára, — egynek érzik magukat az izommal és kézügyességgel dolgozó termelőkkel.

Tekintettel azokra az egészségi előnyökre, amelyekkel a zárt szobában ülve foglalkozó hivatalnok javára, a szabadlevegőn élénk testmozgással űzött mezőgazdasági vagy kertészeti munka jár: a hivatalnokok szinte kivétel nélkül ezt választják majd mellékes termelő foglalkozásukul. Különösen a kertészet lesz az ő számukra igen alkalmas, márcsak azért is, mert 1—2 holdnál egy sem igen kaphat több helyet, meg azért is mert majdmind városban élve, az ott kiszakítható kis telkeken csakis kertészet üzhető.

Szláv: Mennyi ideig tartana az akadémiai vagy egyetemi felsőfokú nevelés?

Magyar: Miként ma, — úgy 4—5 évig. A mi beosztásunk azonban annyival arányosabb, hogy a képzésnek addig vázolt három szaka körülbelül egyenlő lesz. A középfokú nevelésnek két szakasza ugyanis szintén egyenként 4—5 évre fog terjedni.

Ezzel szemben a mai iskolázási rendszer hallgatag azt tételezi föl, hogy az ifjaknak a jelleme az egész középiskolai 8, esetleg több éven át, semmi számottevő változást nem tesz. A középiskolai fegyelmi rendtartás legalább alig ismer valami különbséget az első és a nyolcadik osztályos, de szinte semmit az első és a hatodik osztályos tanuló között. Ez pedig oly hiba, ami miatt a nevelés ügye szenved.

Szláv: De ha valaki már 4 vagy 5 évig tanult, hanem szaktárgyában, — behatóbb tanulmánnyal vagy egy új tudománykör megismerésével — tovább kívánná magát képezni, mimódon nyilna erre útja?

Magyar: Ott maradna továbbra is, vagy egy másik szakú intézetbe menne át, s tanulna, mint előbb; azzal a különbséggel, hogy most szaktanárai oldalán a tanulmányok vezetésében segítő szerepet vinne.

Az ily tudományszomjas ifjak azonban rendszerint az egyetemen képeznék magukat. Hanem azok is, akik az egyetemen akadémiai tanári képesítést szereznének, kötelesek lennének előbb szakmájukban legalább két évig gyakorlati munkát végezni.

Az akadémiaikról rendszerint mindenki saját választott foglalkozása gyakorlatába lépne, ahol pár év múlva esetleg ismét valamely, — kizárólag magasabbrangú kartársai előtt leteendő —, vizsgára lenne kötelezhető,

Szláv: Azoknak, akik tanulmányaikat az akadémián vagy egyetemen előadottaknál apróbb részletekre kívánnák kiterjeszteni, szükségük lenne idegen nyelvek ismeretére. Miként juthatnának ehhez a legcélszerűbben?

Magyar: Úgy vélem, erre a célra leghelyesebbnek mutatkozik külön nyelvtanító akadémia felállítása. Ennek annyi osztálya lehetne, ahány nyelvnek a taníttatását kívánjuk. Mondjuk, lenne ott német, szláv, angol, olasz, francia osztály.

Tanerőkül az illető nyelvből kellene megnyerni több, semmi más nyelvet nem beszélő, de persze, saját nyelvét tökéletesen ismerő családot. A nyelvet tanulni óhajtók, arra az időre, amíg a tanulni kívánt nyelvet, vagy nyelveket egészen elsajátítanak, eredeti intézetükből e nyelvtanító intézetbe költöznének át, s növendékeként az illető nyelvtanító nevelő-családjában élnének.

A kihalt nyelveknek, mint például a latinak, görögnek, zsidónak, úgyszintén a régi arab és szanszkrit nyelveknek is, az egyetemen lennének művelői.

Görög: És a művészetekkel mi történne?

Magyar: Ezek számára is külön akadémiát kellene létesítenünk; de csak a többiekéhez hasonló önfenntartó gazdasági berendezéssel. S csak azok lennének ide fölvehetők, akik valóban kiváló művészi hajlamot és képességet árultak el.

A közép tehetségeket el kellene nyomni, illetve érvényesülésüket a műipar terére szorítani, mert nincs önmagukra nézve semmi veszélyesebb, mint az öntelt képzelgés, mely a tehetség nélküli akarnok művészek fejét gyakran megszedíti; s másokra nézve is alig akad az ily alakoknál szánalmasabb, vagy izléstelenebb látvány.

Görög: Az önfenntartás dúrva munkája a művészi izlést lealacsonyítaná!

Magyar: Az olyan művész, akinek az izlését fölemelés helyett lealacsonyíthatja az a munka, amely e földön minden ember számára kenyeret hoz elő az áldások örökforrásából, — az olyan művész, mondom már annyira le van alacsonyodva izlésében, hogy annál mélyebben nem alacsonyulhat. — Az ilyenek számára nem lehet nyitva akadémiánk.

Cse: Amde államunkban a művészetnek tápot adó fölös kincseket senkinek sem áll módjában halomra gyűjteni: mi fogja hát akár a legnagyobb művészeket is fenntartani, — a műtermékek bőkezű vevői vagy megrendelői hiányában?

Német: Nem is kívánatos az, hogy tehetős magánosak az emberiség közkincsét képező nagy művészi tehetségeket magán monopóliumukká tegyék!

A mi államunkban a legdúsabbnak és a legnyomorultabbnak egyaránt alkalommal kell birnia arra, hogy izlését a legtökéletesebb formák, a legszebb összhang szemléletével művelje, s hogy magasztos gondolatokra vagy tettekre a legnagyobb szellemektől nyerjen ihletet.

E célból a nagy eszméket szépen kifejező műalkotások mindenkor köztulajdont fognak képezni, s az ily művek alkotói, az állam szolgálatában állanak. Remek műveiket hű és teljes nagyságú másolatokban és reprodukciókban minden község számára megkészítik. A nagyszerű képek és szobrok oly könnyen hozzáférhetők lesznek bárki számára, mint a kintornák és gramfonok útján a nagyszerű zenedarabok. A község tanácstermének a falai tele lesznek aggatva fölemelő képekkel, a község tereit pedig a legjobb szoborművek utánzatai fogják díszíteni. Sőt éppen arra lesz különös gond fordítva, hogy nemcsak festészetben és szobrászatban, de zenében és költészetben is ép azok élvezzék a művészet legjobb, legnemesebb termékeit, akik elméjük, izlésük finomítására, művelésére a leginkább rászorulnak, — akik lélekben a legkevésbé emelkedettek.

Cse: Azok a legkevésbé lesznek képesek mindama tökélyek felfogására és felhasználására!

Német: Hogy arra őket képesekké tegyük, ép azért kell őket arra nevelnünk.

Elnök: Úgy itélem, a felsőfokú nevelés kérdése is ki van már fő vonásaiban meritve. Összegezem tehát vitánk eredményét:

Bizottságunknak fontos okok indokolta reménye szerint:

A felsőfokú nevelés, a középfokúhoz hasonlóan, önfenntartó intézetek kebelében, lehetőleg középfokú intézetekkel kapcsolatban és az intézet tanulmánytárgyával rokon foglalkozású gazdasági vagy politikai szervezetek szomszédságában fogja otthonát lelni.

E nevelés két ágra szakad: gyakorlati és tudományos rendeltetésűre.

A hivatali pályákra nevelő akadémiák növendékei képesítésüket részben a szomszédos állami hivatalban vagy ipartelepen végzett hivatali munka, részben az akadémia tanárainak e munkával összhangban

tartott vitatkozó vagy személyesítő tanítása segélyével szerzik.

A tudomány művelésére nevelő egyetemek ifjai, ugyancsak párbeszédes vagy személyesítő módszerrel, egyetemi tanárok vezetése mellett gyűjtik ismereteiket.

Úgy az akadémiai, mint az egyetemi tanításnál minden alkalom megragadandó a kísérletekből, és eredeti egyéni vagy együttes kutatásokból való ismeretszerzésre.

Az államhatalom szervezete.

Elnök: Mindannyian igen jól tudjuk, hogy az állami főhatalom birtoka volt az államok keletkezése óta mindnütt a legnagyobb bel és kül háborúk egyik leggyakoribb fölkkavarója. Az a mérhetlen áldozat, mit a nemzetek legjobbjai annyi elszántsággal hoztak meg hazájuk javára, csak hogy népük fölött a kormányok gyeplőit megbízható kezekben láthassák, tanácskozásiinkban minket is mély magunkbaszállásra kötelez.

Megfontolásunk komolyságát csak fokozzák az e kérdés körül fölmerülő nehézségek. Oly népámító hazugságoknak a kiirtására kell itt ugyanis vállalkoznunk, amelyek ha valóban ki nem irtatnak, idővel irtózatoss forradalmakra fogják ragadni a tömegeket.

Miként jött létre állami közéletünknek ez a forradalmak csiráit rejtő hazugsága? érdemes lesz arra az alkotmány kérdésének vitatása előtt röviden visszaemlékeznünk.

Az állam legelső alakulási formájában, amikor az addig még csupán az állatiasan természeti viszonyok között élő ember először kezdi az állandó és határozott alkattal bíró társulásra az első kísérleteket megtenni, — az emberiesülés e nagy művében főképp egyes kiváló adományokkal megáldott egyének nagyobb ügyessége és vas erélye vezeti önkényt engedő társait ellenálhatlan hatalommal. Amikor a még csecsemő korát élő emberiség a természetben semmi okozatiságot nem ismerve, a természeti és természetfölötti, a természet rendes folyása által létrehozott vagy valamely különös véletlen, valami emberfölötti isteni hatalom teremtetett tünemények között különbséget tenni nem képes: akkor minden oly erő és képesség előtt, mely őt, — képzelete szerint, — fölülmúlja és alkalmazkodásra bírja kényszeríteni, kész leborulni, mint egy korlátlan hatalmú istenség előtt. Így lesznek az erősebb egyéniségek gyöngébb társaiknak nemcsak uraivá, de egyszersmind isteneivé

is. Ez a legföltétlenebb és egyszersmind a legszemélyesebb politikai hatalom, — amelyben az egész állam egyetlen emberé.

De majd annak a tudatára ébred az ember, hogy amaz isteni tulajdonság, mely az istenné emelt uraknak vagy uralkodóknak annyi hatalmat ad, nem kizárólag az ő urokká lett főnököknek a sajátja; hanem minden más emberben is föltalálható. Különböző jelek és megfigyelések: álmotünemények, árnyék, víztiükrözés, szélfúvás és más valóban ma is rejtelmes vagy csak akkor rejtelmesnek tudott föltűnő dolgok, azt a gondolatot, azt a hitet ébresztik már e kezdetleges elmékben is, hogy minden embernek lelke van. Ez a meggyőződés aztán, mely életet, erőt, ügyességet, és egyáltalán mindent, ami az embert életképesse és hatalmassá teheti, a léleknek tulajdonít: átalakító forradalmat indít egyetlen ember kizárólagos és föltétlen uralma s istensége ellen, s a közhatalomnak az összeség közötti megoszlását vivja ki.

Ezóta, valahányszor az ember az istenségtől, ennek kifogyhatatlan kegyelméből, újabb és újabb erők birtokába jut, mindannyiszor ama két módon érvényesíti azt. Előbb egy vagy néhány egyes ember tulajdonává lesz a hódításra hivatott új erő; s ez egyesek azzal a többieket igázzák le. Ámde az előbb titokzatos varázserő egyesek birtokából köztulajdonba jutva, hatalmat ad a tömegnek, s azt az uralmat, mit amaz erő egyéni birtokánál fogva fölöttük egyesek gyakoroltak, most önmaguk felett önmaguk gyakorolta közuralommá teszik.

Azaz állapottól, midőn a köztudat szerint minden ember halhatatlan lélek éltette lelkes lénné változott, számos más állapoton keresztül, sok új erőtenyezővel gazdagultán közeledett erejének máig elért csúcspontja felé. Előbb az értelemmel s étellel bíró lélek az emberből a természet külső világába is kiöntetett. Nemcsak állati ösztönnel érezni, de figyelni és érteni kezdték azt a nagy értelmet és erőt, mely a természet minden tárgyába, még a rideg, mozdulatlan kövekbe is, bele van növe. Ez a fölfedezés belső és széttéphetetlen kapcsolatot teremtett az ember s a természet között: útát nyitott az ember számára a természet kifogyhatatlan tanúságainak és erőinek a kiaknázására, s roppant területtel nagyobbította az emberi hatalom birodalmát.

E fölfedezések is előbb egyesekéi voltak: ez egyesek fölhasználva az új találmányoknak vagyont teremtő eszközök és gyilkos fegyverek készítésére kínalkozó

előnyeit: ísmét csak szolgálkká tették sok, előbb velük egyenlő társukat. E hatalmasok hatalmának hitbeli támasza most az a tőlük táplált meggyőződés volt, hogy az az Istenség, amely a természetnek általuk fölhasznált dolgaiba az okos erőt rejtette s nekik ez erők rejtelseibe való behatolást megengedé: nekik különös kedvelőjük, vagy éppen ősatyjuk.

De nemsokára hasonló ismeretekre, vagyoni és harci képességekre tesznek szert az elnyomottak is; hasonló isteni védelmet vagy származást kezdenek tudni ők is maguk felől: ísmét forradalom támad: s amint általánossá lettek a képességek, úgy közössé lesz a hatalom is. Hanem más nagy lépés következik most a haladásban.

Miután szétfoslott az az illúzió, amely alapján egyes nagy nemzetségek saját hasznukra zsákmányolhatták ki az istenségnek és a kormánya alatt álló természetnek minden segélyforrását s az összes együvé tartozó nemzetségek együtt kezdték birtokolni az előbbi külön nemzetségi hatalmat: most az így nemzetté tömörödött nemzetségek kezdetek maguknak a gyöngébbek fölött olyan hatalmat igényelni és megszerezni, aminek korábban a nemzet leghatalmasabb nemzetsége a többi felett birt. Egy újabb nagyszerű erő lépett a történelembé: Az egy nyelvet beszélő, magukat azonos származásúnak ismerő, azonos szokásokat követő összes emberek Isten különös választottainak kezdték magukat érezni valami sajátos és nagyszabású történeti feladat betöltésére. Egyik az igazság valóstítására, a másik a művészet és műveltség terjesztésére, a harmadik az embereknek okosan rendezett állami együttélésben való nevelésére érezte és tudta magát különösen kiküldve. Ez a többnyire ösztönszerű érzés adta az ő létének fonséges célját és gyakran más nemzeteket is leigázásra képesítő hatalmát.

Am a történetnek az újabb alakulása is csak egy, még nagyobb körű alakuláshoz lehetett porlandó lépcsőfok. A fölöttük elsőbbséget gyakorló nemzetektől tanítatva a többnyire szolgaság járma alatt sinylődő népek hozzájutottak ez akarat és tett erejének amaz előttük eddig ismeretlen isteni forrásaihoz, és saját hivatásérzetet nyerve, saját maguk akarták kezökbe venni saját sorsuk intézését. Ámde a nemzet-egyénségek e kifejlesztéséből, önkényterthetőleg, azok vették ki különös hasznukat, akik abban kezdeményezők és vezetők voltak. Nagy vagyonnal és széleskörű össze-

köttetésekkel bíró s harcban és politikában jártas emberek mindig a legbiztosabb ítéllettel bírták meghatározni: mi az a szerep, amelyet adott erőivel a legheylesebben képes nemzetük betölteni. Ezek az egyének hát a maguk javára használták föl mindazt a hatalmat, amit nemzetüknek magasabb célokra való vezetése által értek el.

De sokáig ennek a helyzetnek sem lehetett így tartania. Idővel mind többen nyerték meg ezt a politikai jártasságot és áttekintést, amely őket a nemzeti politika irányításához való hozzászólásra képesítette. Ezek a politikai nagykorúságot ért emberek tűrhetlen igaztalanságot kezdtek látni abban, hogy amaz előnyeket, amelyeket a nemzetnek összesített vagyoni és fegyveres hatalma vív ki, a nemzetnek csak néhány fia élvezze. Forradalom támadott újra: s az új forradalom ismét a közhatalmon az összeségnek együttes osztozkodását követelte.

E forradalom számos megszakítással és újrakezdéssel mindaddig tartani fog, amig minden nemzetnek minden fia, részint adott, részint szerzett képességeihez méltó részt fog kapni a közhatalom gyakorlásából.

S csak majd, ha el lesz érve az a még messzi cél is, amely minden egészséges embert képessé tesz a nemzeti öntudatnak és akaratnak saját öntudatába és akaratába való fölvételére; és amikor meg lesz adva rá a mód is, hogy minden oly polgár teljesen érvényesíthesse is ama teljes állampolgári képességeit; csak akkor fog majd minden hatalmával egy új erő lépni a történelembe, — az az új erő, amely már csak egyetemes emberi célok követésére fogja vezetni az összes embereket.

Jelenleg még csak addig értünk el, ahol minden emberben fölébredett a vágy az egyenlően teljes polgári jogok elérésére. E vágy ösztönzésére vívták ki véres küzdelmekkel az általános emberi jogok általános politikai elismerését Im a hazugság, melynek keletkezését az előbbiekkal megvilágítani óhajtanám.

Jogegyenlőséget kívánt a nép akkor, amikor még a jogok gyakorlására egyenlő természetes jogi képességekkel nem bírt. A hatalom kezelői azt mondták: legyen kívánságotok szerint! s törvényekbe iktatták a jogegyenlőséget; de aztán mégis, — a gyakorlatban nemhogy eltörölték volna, sőt inkább talán még fokozták az előbbi egyenlőtlenséget! A hatalom birtokosai, ön kényt vagy népfölkelések borzalmaitól kényszerítve, eltörölték mindazt, ami szinte kivétel nélkül csak puszt-

tán külső jelekben emlékeztet az átkossá válott egyenlőtlenségre; de megtanították mindazt, ami az egyenlőtlenségben lényeges volt.

Eltörölték azt a csak papirosan élő isteni jogot, amelyből az uralkodók, — miként az első vad emberhordák főnökei, — népük fölötti hatalmukat származtatták. De meghagyták az uralkodóknak mindazt a rengeteg birtokot, s azokat a nagy jövedelmeket, amelyekben hatalmuk gazdaságilag gyökerezik.

Eltörölték az uralkodó parancsának törvénytszabó jogát; de meghagyták neki a jogot a törvények javaslására és szentesítésére, s meg a hadsereg fölötti főhatóságot is, hogy akaratának fegyverrel is érvényt szerezhesen.

Eltörölték a nemzet érdekét támadó parancsnoknak is föltétlenül engedelmeskedő zsoldos hadrendszert; de a nemzeti haderő tagjait a nemzetével fölötté lényeges dolgokban ellentétes érdekű uralkodó iránti föltétlen hűsége esketik.

Eltörölték a nemesi előjogokat; de birtokukban hagyták mindazokat a javakat, amelyek e jogoknak értékét adták.

Nép képviselő kormányokat állítottak fel; de a kormányzást csak az uralkodó gyakorolja szűkebb tanácsával. A király kormányzó tanácsában való részvételt a nemesi előjogoktól elválasztották; mindamelett a kormány tagjai ép oly hatalmas kiváltságot élveznek, — nagy fizetésökben, — mint a régi főnemes kormánytanács tagjai.

Függetlenné tették az államigazgatásban és a nemzeti képviseletben való részvételt is a nemesi minőségtől; hanem azért az összes közpályák kiváltságos helyzetet élveznek a néptömeggel szemben.

Amint mondtam, tudatában vagyunk annak, hogy jogok csak azokat illethetik, akik e jogok gyakorlására képességgel bírnak. Ép erre való tekintettel igyekezett bizottságunk jövő államunk nevelési rendszerét aképen körvonalazni, hogy az ne csak a nemzeti jogoknak minden egyes polgárra való kiterjesztésére tegyen alkalmassá minden polgárt; hanem egyszersmind a nemzetnél magasabb egyetemes emberi fejlődésre is mindannyiunkat a legcélszerűbben előkészítsen.

Ennélfogva alkotmányunk tervének közelebbi megállapításánál is arra kell törekednünk, hogy az eddigi tervzetekkel összhangban egy majdan létesülő világ-

állam könnyebb létrehozására szolgálhasson az segítőül.

Erre kérve föl szeretett barátaim figyelmét, bocsátom ezennel szövetségünk alkotmányának a kérdését vita alá.

Az uralkodói intézmény.

Görög: Az elnökiünk vázolta államfejlődéstani áttekintésből is arra következtetek, hogy a polgári szabadságnak legtermészetesebb és örök ellensége az uralkodói minőségnek és hatalomnak egy emberben való személyesítése. Az az önmagát istenítő embertelen önzés, mely a vad embernél oly önkényterthető, az első isten képe viselése alatt uralomra jutott vadembertől kezdve a hosszas gyakorlás által mind csak mélyebb s eltörülhetlenebb jellemvonásként vágódott be az urak s uralkodók agyába s jellemébe.

Török: Hisz minden műveltség az önzés durvaságainak az enyhítésére, s emberi akarattal és rokonszenvvel való fékezésére van hivatva. Már pedig az uralkodóknál több és igazabb műveltséget ugyan ki sajátíthat el?

Görög: A műveltség az emberben azt műveli, ami már benne adva van. Az önzetlenben az önzetlenséget, az önzőben az önzést finomítja; de míg a formákat megváltoztatja, a hajlam eredeti irányát meghagyja, vagy még fokozza eredeti hatóságában. Így például a művelt magaviselet megkívánja, hogy egymásnak a szokásos tiszteletet megadjuk; ez a megtisztelés azonban a megtiszteltet nagyítva személyében a többiek fölé emeli s őt mások becsülése helyett önmagának a becsülésére szoktatja. Az pedig, akit mások mindannyian legnagyobbként becsülnék minden más felett, önkénytelenül is arra szokik, hogy valóban legnagyobbnak érezze magát akkor is, ha személyes értéke utolsó szolgálja értékét sem érné fel. Hanem azért az ilyen ember nagy, sőt ép a legnagyobb gonddal tisztel meg mindenkit az őt hivatalból megillető tisztelettel; mert tudja, hogy anélkül őt sem illelnék az őt megillető legnagyobb tisztelettel. A következés ebből az, hogy ép a törvényszerint legtöbbre becsült embernek kell szükségképen a legönteltebbnek, a legönzöbbnek lennie, legyen különben bármennyire művelt és udvarias. Ezt érezte

Jézus, amikor az egyedül Istenhez méltó „jó” jelszót magától visszaütötte és amikor arra intette tanítványait, hogy magukat mesternek ne szólítsák, s viszont senki mást se szólítsanak, sem Urnak, sem Atyának, hanem csak egyet, az Istent.

Az újabban elfogadott politikai elv szerint, hogy az uralkodók vannak a népekért és nem a népek az uralkodóért: az uralkodóknak kellene az államokban a legönzertlenebb embereknek lenniök. De azon általános gyakorlat szerint, melynélfogva minden államban minden eszközzel az uralkodók becsültetnek a legtöbbre: a tények rendes lélektani hatásai következtében az uralkodóknak kell a legönzöbbeknek lenniök.

Török: A te eszményed szerint pedig az uralkodó kolostori szentek vagy indiai fakirok életére lenne kárhoztatva, hogy a minden ember egyenlő boldogulására alkalmat s példát adó erényeket gyakorolja!

Görög: Nem egészen! De abban találnák hivatásuk betöltését; önkényt is abban telne a gyönyörűségük.

Mert csakugyan, az uralkodók mai élete mindenre inkább alkalmassá teheti őket, mint arra, hogy alattvalóiknak példányképei lehessenek.

Képzeliük el a föld legerényesebb emberét, ki egyaránt páratlan érzékies hajlamai feletti önuralmában, munkés emberszeretben és bölcsességben. És képzeljük el azt is, hogy ezt az embert valamilyik nagyobb mai uralkodó helyébe állítják. Emberünket, — ki eddig irtózva attól a gondolatától, hogy keresztényi és polgári lelkiismeretén csorbát ejtene egy annál kényelmesebb élettel, mint amilyen minden polgártársának osztályrésze lehet, szerény egyszerűségben élt, — mondom, ez emberünket egyszerre udvaroncok fényes hada kezdené, minden személyes érdeme nélkül, ünnepelni, s pénzben százezreket képviselő műtárgyakkal díszített roppant palotájában egyedül az ő jóllétéről gondoskodik. Díszesen felöltözött, előkelő szolgák lennék a pillanatot, hogy valamiben segítségére lehessenek. Aggódalmasan igyekeznének még a gondolatait is kiolvasni, hogy bármire is legyen szüksége, azt azonnal rendelkezésére bocsássák. Ha nagy pompával berendezett művészi termeiből egy kissé szabad levegőre kíváncznék, mindjárt a külbömbnél külbömb fogatok között kellene választania, hogy melyikkel kocsizzon ki, — mert egy oly nagy méltóság viselőjére gyalog messzire el sétálnia lealázó. Ha néhány barátjával együtt óhajtana házánaál ebédelni,

mindjárt a konyhaszemélyzetnek nagy raja kezdene sürrögni-forogni a közönséges ember számára nagyúri palotának is jól beillő konyhahelyiségekben. Ebédre 8—10 tál étel lenne föladva, — mindenik a szakácsművészetnek egy-egy remeke; s hozzá italok, — a világ minden részéből a legválogatottabbak. A földig érő kristály-tükrökkel ékített márványfalú ebédlő asztalát nehéz ezüst evőeszközök borítanák; és az ebédnél minden személyt külön inas szolgálta fel, — úriasan felöltözötten lesve kiszolgáltjának minden mozdulatát. Képzeliük el, hogy bármi vágya támadna, egyetlen intésére egy ország minden arra szolgáló erejét egyszerre kész lenne száz meg száz ember mozgásba hozni, ama vágyának betöltése végett: s valyon nem kell-e azt föltételeznünk, hogy ennyi megejtő alkalomnak a mi tökéletes emberünk sem lesz képes sikerrel ellentállani, s végül annyi élvezettel csalóka érzéki hajlamainak esik rabságába!

Képzeliük el, hogy bármire is szüksége legyen semmiért fáradnia, dolgoznia nem kell; sőt, kiváló méltósága megóvása érdekében, nem is szabad: s nem arra kell-e következtetnünk, hogy az így élő, legmunkásabbnak született ember is elszokik végre a mankától s a mások munkájából való élelét fogja természetesnek és jogosnak találni.

Képzeliük el, hogy minden óhaját egész környezete mindjárt parancsnak veszi s annak a teljesítésére mindenáron törekszik: s valyon nem azt kell-e hinnünk, hogy a máskülömben legmegfontolóbb ember is elveszti végül így józan mérsékletét és a bölcs meggondolással esztelenül ellenkező dolgokban is kedvét fogja majd találni.

Tegyük hozzá ezekhez azt is, hogy a polgárok mintaképül szolgáló ezen uralkodónak annyira példátlan magánéletét, az állami tekintély fenntartásának a címe alatt, a politikai köztudat közkötelességképen követeli meg: s akkor egészen világossá lehet előttünk, mily határozottan ép az ellentéte az uralkodói méltóság mai alakjában annak, aminek valóban lennie kellene. Olyan-nak kellene annak lennie, amely a legrosszabb embert is megjavítani képes; helyett azonban olyan, amely a legjobb embert is csak megronthatja.

Török: Ha rossz helyett a jót keressük az uralkodói méltóságban, akkor ép azt kell mondanunk, hogy az megjavítja a rosszakat is. Számos példa van arra,

hogy léha, könnyelmű trónörökösből komoly és bölcs uralkodó lett; ennek az ellenkezőjére azonban példát nem ismerek.

És ez önkényt érthető. Mert mihelyt a magán személy uralkodói méltóságra emelkedve egy nagy államnak legfontosabb életszervévé válik: mindjárt elfogja őt a felelősségnek oly ünnepélyesen komoly érzése, amely szívéből minden önös, egyéni gondolatot, érzést kiöl, s egyedül a köz gondjának hagy benne helyet.

Szláv: Az ilyen közgond, a közjónak ilyképen való szíven hordozása, amely megtűri, hogy egyetlen személy és pedig épen az, akinek a közjó állítólag szíven fekszik, a közjavakból a maga részére egyedül annyit vegyen el, mint a közöt alkotó egyesek tíz- vagy százezren sőt egy millión, — mondom az ilyen közgond a keresztény hit alapelveit kicsufoló bűn, és inkább átok mintsem áldás az embereken.

Ha az uralkodók uralomra jutásuk után magaviseletükben okosabbaknak látszanak, mint korábban, ez csak onnan van, mert kénytelenek levén államügyekkel foglalkozni, élveikre annyi időt nem szentelhetnek.

Török: Az intézményeket nem egyesek, hanem a népek csinálják; s ha az uralkodói intézményt ilyenné alkották, azt azért alkották ilyenné, mert így volt a legjobb.

Az államhatalom a népet fegyelmező és nevelő hatalom, s mint ilyen, a legmagasabb fokon az uralkodóban van személyesítve. E személyesítésnek mindenestre olyannak kell lennie, hogy abból az állam hatalma s dicső fénye mindenkor kitündököljön. Ha mindenki föltétlenül szolgálni kész és köteles nemzetét, hazáját: akkor a mások szolgálata fölött szabadon rendelkező ezt a föltétlen uralmat kell szemlélhetnie mindenkinek az állam uralkodója személyében is. Ha az államnak joga lehet mindent kívánni polgáraitól saját önfenntartása érdekében: úgy e minden vágyát kielégíteni képes vagyon és személy fölötti hatalmat kell az uralkodónak is személyesítenie. Ha az állami akarat legcsekélyebb részecskéjének is törvény szentségével kell bírnia a polgárok előtt: akkor azt kell látniok az uralkodó személyében is, hogy az ő akaratának szintén, mint szentesített törvénynek, úgy engedelmeskednek. Ha az államot minden fiának szolgálnia kell: akkor hadd mutakozzék élő példaképen ez a nagy kötelesség annak a szolgálatnak a készségében, amellyel az alattvalók egész raja övezi az uralkodót.

Miként lehet hát azt mondani, hogy az uralkodók nyújtotta példa a szükségesnek ellenkezője?

Szerb: Azt nem vonom kétségbe, hogy az állam iránt tartozó kötelességeinkre külső jelekkel emlékeztetni kívánatos és becsülést érdemlő feladat. De néze-tem mégis csak az, hogy azok a Török által említett módok, amelyekben az uralkodó ma állítja alattvalói elé az általa képviselt állam fenségét, sokkal inkább hasonlítanak a magát istenként föltoló első vad uralkodó államképviselési módjához, mint ahhoz, amely a mi államunkba beillenék.

Nemde, a mi államunk keresztény állam akar lenni. A keresztény elv pedig ezt mondja: aki közületek első akar lenni, az szolgáljon a többinek. A kölcsönös szolgálat ezen eszméje alapján fog nyugodni új államunk egész rendje. És ez eszme személyesítésében kell kivállania uralkodónknak. Ebben pedig már csak mégsem az nevezhető kiválásnak, ha az illető uralkodót közvetlenül is, közvetve is százak és milliók szolgálják; ő azonban senkit sem szolgál, hanem csupán rendelkezik.

Török: Ép e rendelkezésével szolgál ő, az államhajó kormányosa, minden állampolgárt!

Szerb: De úgy szolgálja, hogy minden földi fényből, gyönyörből mérhetlen mértékkel vesz ki részt önmagának, míg nem gyakorta úgy kiszolgálja szám-talan alattvalóját, hogy az végképen inség martaléka lesz. Valóban ez a keresztény példaadásnak ép az ellentéte.

Hanem annál inkább hasonlít ahhoz, amit az emberevő vadak üznek egymással. S csakugyan, én azon a nézeten is vagyok, hogy uralkodói intézményünkben a ma még meglevő esztelen és erkölcsfertőző elemek nemünknek azon őskorából származnak, amikor az országokat kitevő összes emberek s jóságok az uralkodó kizárólagos tulajdonát képezték, — és amikor talán sokan abból csináltak ámbiciót, hogy istenként imá-dott uralkodójuk egy-egy nagy lakomára őket leöletvén saját jól táplált combjaikból egyik néhány izletes falatot. Az uralkodókat környező az a babonás tisztelet, mely büszke boldogsággal töltene el millió meg millió embert, ha csak a legalárandeltebb szolgálatot tehetnék uralkodójuknak, ilyen eredetű ősi származás nélküi helyesen alig érthető!

Osztrák: Ha magad is elismered, hogy millió meg millió emberben megvan az uralkodó személye iránt

meggyökeresedett az a kiirthatlan tisztelet, akkor miért ostromlod érveiddel az uralkodói intézményt, — ahelyett hogy azt a polgári rend oszlopául magasztalnád ?

Szerb: A politikai rend oly erősségéül készséggel elismerem én az államfőket. De viszont azt állítom, hogyha a politikai rend mai alakját elvetettük, azzal együtt az uralkodói intézmény mai alakját is el kell vetnünk.

Oszttrák: Az uralkodónak célszerű lenne államunkban is a katonai főhatóságot gyakorolnia. S ha egyébert nem, márcsak ebből a célból is nélkülözhetlenné válna ama fény nagy része, amelyet uralkodóink annyi tagadhatlan áldozat árán kifejtének. Ama fény nélkül ugyanis egyéniségük a belbéke megóvására szükséges haderő előtt nem bírna a főparancsnoksághoz kívánatos varázserőjű tekintéllyel, — s emiatt ép akkor bomolhatna fel a fegyelem, amikor ez a legnagyobb veszéllyel járhatna.

Szerb: Ha olyan eszközök lennének szükségesek a katonai fegyelmet biztosító főparancsnoki tekintély fönntartására, amilyenek most a királyi vagy császári tekintély őrei, akkor bomoljon inkább föl a fegyelem !

Külháboruknál a parancsnokságnak tartozó engedelmisség meglazulása hozhat a fegyelmét veszített félre komoly csapásokat ; mert ily küzdelmekben igen gyakran egyedül a katonaságra felülről neheződő kényszer a kötelességteljesítés hajtó rugója. Az önvédelemre és a belső rend fönntartására szervezett haderőnél azonban ilyesmi alig fordulhat elő. Itt a fegyverhasználatának csak az állam kívülről támadó ellenségeivel, vagy a közrend megbontóival, a közérdek megtámadóival szemben lévén helye, mikor a katonát harcra vezénylik, azt az a tudat serkentheti a küzdelemre, hogy azzal hazájának becses szolgálatot tesz, és polgártársait örök hálára kötelezi. Ha pedig az ok, mely miatt harcra vezénylik, nem támaszthat benne ilyen érzelmeket, vagy éppen ellenkezőket támaszt, akkor nagy szerencse lesz az államra, ha a fegyelem tényleg felbomlik, s az uralkodó fegyveres vállalata megbukik !

Oszttrák: De éppen belzavarok esetén történik meg leggyakrabban az, hogy a rend helyreállítására rendelt katonai erőben a fegyelmet csak a parancsnokság iránti föltétlen engedelmisség képes fönntartani. Sokkal nehezebb ugyanis a katonát saját honfitársai ellen vezényelni tűzbe, mint oly idegenekkel szemben, akik ellen a harcra a dicsőséges győzelem reménye sarkalhatja.

Szerb: Ez csak olyan esetekben áll, amikor földinek földije ellen kell harcolnia, avagy mikor a harcot maga a katona is igaztalannak látja. De amily nehezen vezényelhető a katona kellő ok nélkül a saját vérei ellen való támadásra, époly készséggel támad akkor, mikor saját honfitársai csakugyan szolgáltatnak rá különös okot: ép erkölcsi érzékkel bíró ember ugyanis a bűnt annál teljesebb szigorral igyekszik megbüntetni, minél közelebb áll hozzá a tettes, mert annál mélyebben felháborodik a gonosz tett miatt és annál élenkebben érzi a szükségét annak, hogy az illető megjavuljon. De nagyobb készséggel menne egy nemzetőrség saját honfitársai megérdemlett megfenyítésére azért is, mert a zavargók okozta veszteségek az egész nemzetet s következőleg az őrség tagjait is sújtanak.

Ha mégis az a veszély forogna fenn, hogy egy földiekből álló csapat földieivel szemben a szolgálatot magtagadja, akkor egyszerűen más vidékieket vezényelnének helyettük, — amint az rendszerint ma is mindenütt gyakorlatban van.

Olá: Bármily oktan és vallástalan is legyen az a pazar pompa, amit az uralkodók saját erkölceiknek a megrontásával képmutatóan az állami érdek cégére alatt kifejtenek; és bármennyi ezer ember kénytelen nyomorban sínylődni, míg egyet a bőség tesz hitében nyomorulttá: mégis százszorta vétkesebbnek látom én azt azon rossz példa miatt, amellyel az ország legjavát a romlás útjára csábítja. Az a fény, mit egyedül az uralkodó fejt ki, még csak csekély hányadát emésztí föl a nemzet javainak a nemzet erősítése helyett annak a sorvasztására. De az előkelőknek, a gazdagoknak az a már ezrekre, sőt tízezrekre menő száma, akik az uralkodó példájától elszédítette az ő szerencsétlen majmolásában találják gyönyörűségöket, már akkora veszteségeket okoz fényűzésével a nemzetnek, hogy azt minden ily előkelőkkel dicsekvő ország okvetlenül megsínyli.

Osztrák: De ne felejtjük ezzel szemben azt a nagy politikai szolgálatot sem, amelyet egy fényes nemesség az államfő iránt az ő utánzásában is tanúsított hűségével az egész államnak tesz.

Ha nem látnák a polgárok, mily feltétlen hódolattal környezik az állam fejét a náluknál vagyonban s befolyásban sokkal hatalmasabb előkelők is, akkor maguk sem lennének képesek hasonló tiszteletet érezni az államfő s maga az állam iránt sem. Akkor hiány-

zanék a törvény s hatóságtiszteletnek az a láthatatlan cementje, amely most az állam épületének súlyos köveit oly szétválhatatlanul összetartja!

De gazdaságilag is, minő forgalmi élénkséget, mennyi jó keresetet hoz létre mind az a fényűzés, mit az uralkodó családok és gazdag előkelők kifejtének: minél nagyobb a fényűzés, annál gyorsabb a forgalom és annál több a kereset.

Olá: Mentsen Isten, hogy mindezekben valaha a mostaniaknál rosszabbakra vetemedjünk.

Megengedem, hogy az állam és törvénytisztelet az állami rendnek egyik legbiztosabb alapja. Elismerem azt is, hogy az államfők a polgárok törvény- s hatóság-tisztelete öregbítésére valóban sokat tehetnek s tesznek is. De ha szabad okoskodnunk Szent Ágostonnak ama kissé durva analogiája alapján, melynek értelmében az államok nagy rablóbandák, a nagy rablóbandák meg kis államok: akkor azt kell mondanunk, hogy minél nagyobb szolgálatokat tesznek ma az államfők az államtisztelet erősítése érdekében, azzal csak annál többet ártanak a köznek, mert csak a többiek kizsákmányolásával a többiek munkájából élő rablóbandát erősítik ezzel, a kirablottakat ellenben gyöngítik s a köznek a nyomorát néhányuk bőségének a gyarapítására csak annál siralmasabbá teszik.

Az uralkodók fényűzésének gazdasági és politikai jogosultsága.

Olá. A fényűzés okozta gazdasági forgalomban sem bírok rossznál egyebet látni!

A forgalom és keresetnyújtás ugyanis, önmagukban még semmi jót nem jelentenek föltétlenül. Vegyük föl például, hogy a amennyi gabona terem, abból az utolsó szemig mind szeszet főznek: egy varázsütésre mindenki örülten részegessé válik; a birtokokat egymásra adják el a szeszfőzőknek a szeszfőzéshez szükséges roppant mennyiségű gabona termelésére; kenyeret senki sem eszik, csupán húst és zöldségeket, de annál több alkoholt fogyaszt még a csecsemő is. Roppanó forgalom keletkezik: — minden negyedik ember ingatlan ágens és minden harmadik ember korcsmáros, és mindannyian nagyszerűen keresnek. Egy év alatt

már százezer számra megy a gazdag koreszmárosok s telek-ügynökök száma és ezerekre a dúsgazdag szesz-főzőké. Nagy szerencse lenne-e ez?

Osztrák: Az uralkodóknak és előkelőknek fényűzésükért nem kell túladniok birtokaikon!

Szerb: Ez csak annál rosszabb, mert így a mások termelte javakat pusztítják el, s meggátolják azt, hogy azoknak az eladásával a termelők maguknak a fogyasztóiktól kapott terményárból gyűjthessenek.

Osztrák: Csak rendfölgöratók beszélhetnek így.

Olá: Csak rendfölgöratóknak nem szabad így beszélniök. Ellenben a rendjavítóknak nem lehet másképen beszélniök, mert ezeknek föl kell tártíniök a létező rend hibáit, hogy azokon javíthassanak.

Cse: Ha ipart akarunk fejleszteni, akkor meg kell alkudnunk a fényűzéssel.

Az ipartermékeknek felénél több tágabb értelemben fényűzési cikk, azaz olyan tárgy, amely nem elsőrendű és nélkülözhetlen szűkséget fedez. Ha most egyszerre minden fényűzés megszűnne, a legtöbb iparvállalat tönkre menne, s az ipargazdasággal oda esnének vissza, ahol ezelőtt 200 évvel állottunk.

De alig nélkülözhető a fényűzés a műveltség fejlesztéséhez is: hisz jó ízlést például leginkább fényűzési cikkek fejlesztenek.

Oláh: Az iparnak ily módon történő öntudatos fejlesztése semmivel sem lenne jobb a betegségek és betegek szaporításánál avégett, hogy az orvosi tudomány és gyakorlat virágozhasson.

Micsoda nemzetgazdaszat lenne az, amely tisztán pusztító fogyasztás elősegítésével igyekeznék a keresletet a termelés érdekében fokozni?

Lássunk csak példákat: Egy úri hölgy az uralkodói udvartól vezetett ízlésnek és divatnak hódolva, 550 koronás csipke-ruhával megy el abba a táncmulatságba, amelyen, fényűző hajlamának való engedés nélkül, egyszerű 50 koronás öltözettel is meg jelenhetett volna. Mondjuk, hogy az árkülömbözetet képező 500 kornát mind a csipkeverők kapták. Munkájuk azonban csupán arra volt jó, hogy úri dámánk egyszer híúságát legyező díszben pompázzék vele. Mulatság közben ugyan a csipke valakinek a cipője sarkában, egy legyezőben, gyűrűben vagy kilincsben itt-ott megakad és megszakadozik, elszennyyül: ki kell mosatni s már semmiképen sem araváló, hogy még egyszer valami estélyre föl lehessen

venni. Miféle nemzeti hasznot képvisel hát ez az 500 korona? Alárendelt segédeszköz egyetlen személynek pár órai szórakozására! Pedig egy csipkeverő lánynak az az 500 korona talán egy egész évi keresete! Tegyük föl, hogy egy csipkeverő 50 hasonló munkával 50 személynek nyújt életében hasonló segédeszközt pár órai szórakozásra! s ez fölemésztette, kimerítette az ő földi létet! Hát nem lenne-e sokkal humánusabb eljárás e csipkeverővel szemben, ha egy emberevő fejedelem magához vette vón őt, — még akkor, amikor nem görnyedett annyit, koplalva sötét szűk odúkban, — s jó kosztot meghízalva őt, egy lakomán 50 vendégével fölfalta volna? Akkor is annyi embernek nyújtott volna élvezetet; hanem úgy, hogy azzal egyszersmind elsőrendű életszükségletet is fedezett volna, s amelest jól élt vón önmaga.

Cse: De ha nem verhetett volna csipkét, akkor talán éhen kellett vón elpusztulnia.

Olá: Annál inkább kell törekednünk arra, hogy minnél többen élhessenek és éljenek elsőrendű szükségleteknek az előállításából, de minél kevesebben fényűzési cikkeknek a készítéséből!

Mert ha az elsőrendő szükségletek előállítására egy harmaddal több munkaerőt fordítunk, akkor a termelési eredmény is több lesz egy harmaddal, s ugyanannyival jobban fog táplálkozni, jobban fog ruházkodni és lakni az is, aki egyébként csipkét verve nyomorogna, de így, talán majorságokat nevelve, jólétnek örvend.

Horvát: Hát még az oly fényűzési cikkek, minők a szeszes italok!

Olá: Ezeknek a termelése nemcsak tiszta munka és anyagvesztesség; de e vesztességgel körülbelül egyenlő lehet, sőt annál nagyobb az is, amit maguknak a termelt szeszeknek az elfogyasztása okoz. Kétségtelenül, sokszorta több idő beletelik egy liter szesznek a mulatozás közben való elfogyasztásába, mint annak a kifőzéssel való előállításába. Ugyszintén az az erővesztesség is nagyobb, amit egy liter szesz elfogyasztása a lerészegedéssel és a szervezet munkabírásának, ellentálló képességének a csökkentésével okoz, mint amennyi munkaerőbe a liter szesz előállítása került!

Indokoljuk aztán a fényűzése útján közvetve előidéztet iparfejlesztéssel az uralkodói intézmény fenntartását!

Bolgár: Mindannyiunknak be kell látnunk, hogy az uralkodói intézményhez, amint azt ma ismerjük, sok mindenféle, a kereszténység szellemét kigúnyoló bűn tapad.

E bűnök azonban, úgy gondolom, inkább a történelmi véletlennek a szüleményei, mint sem az intézmény lényegéből folyó sajátságok. A legújabb időkig, mint egy a végzettől ránk mért szörnyű átok, az államfejlődés útját mindenütt vér és füstölgő romok borították.

A politika és a harckeverés művészete még most is néhol egyazon művészet. A nemzeteknek a kannibáli, kezdetleges egymásközi élete honosította meg a nemzeti politikát vezető uralkodó családokban a kannibálitól csak formái választékos kényességében különböző erkölcsöket.

A már-már végnapjait járó harcias politika az emberekkel szemben két igen ellentétes magatartásra kényszerítette az uralkodót. Ellenségeivel szemben az volt a legcélszerűbb, hogy mielőtt őket leigázta, minél kegyetlenebb, minél furfangosabb, minél álnokabb legyen magaviseletében; miután pedig már lábai előtt hevert az ellenség, akkor az volt a legcélszerűbb, hogy a lehető legpazarabb udvartartásának nagyszerű fényével minél félelmesebb és irigylésméltóbb legyen: mert amíg a kegyetlenség és a furfang az ellenség letiprására segített; addig a letiport ellenség javainak kapzsi és pazar elhárcsolása megfosztotta azt vagyoni erejétől; a hatalomnak pompával s nagy személyzettel való félelmes fitogtatása pedig a makacsot meghunyászkodásra, az engedelkenyt a győző kegyének a keresésére indította, — annyira, hogy a legyőzöttek nemcsak gazdaságilag, de erkölcsileg is képtelenné váltottak további ellenállás kifejtésére.

A saját alattvalóival szemben már a kegyesség, kímélet, takarékoság, nagylelkűség volt az uralkodó követendő magatartása: azokat ugyanis minél odaadóbb, minél őszintébb hűsége kellett megnyernie, s azért személyöket és javaikat tiszteletben tartotta, sőt ajándékokkal is dúsan elhalmozta őket, — a legyőzöttektől elvett javakból.

Az emberi gyarlóság természetesen hajlik a javak mértéktelen szaporítására, — tekintet nélkül az ezáltal másoknak okozott veszteségekre, és hajlik a hatalomnak fényűzéssel való fitogtatására, — tekintet nélkül az általa okozott erkölcsi és vagyoni romlásra. Az uralko-

dók hát inkább ezeket szokták meg, annál is inkább, mert annak a politikai előnyeit nemcsak legyőzött ellenségeik között, hanem otthon is élvezték.

Mindamellett, hogy ekép az uralkodók erkölcsi nagyon megromlottak: mégis maga az uralkodói intézmény valóban tartalmaz oly előnyöket, amelyeket számba nem vennünk botorság lenne. Uralkodókhoz szokott országok népét vajni nehéz lenne uralkodók nélkül jól kormányozni. Gondoljunk csak arra a renekívuili hatásra, amit az uralkodók a nép képzeletére gyakorolnak! Mennyire el vannak telve az irántuk ezredévek óta hagyományosan táplált bámulattól! A hosszú megszokás második természetévé tette az embereknek az uralkodóhoz való ragaszkodást. Oly dolgokban amiben senki másnak nem engedelmeskednének, boldogan hódolnak uralkodójuknak. Miféle ehez hasonló kormányzati varázsszert lehetne kitalálni az uralkodók helyébe? Nemde ily körülmények között oda is uralkodót kellene állítanunk, ahol az most nincsen?

S miért ellenkeznék ez az intézmény a mi államunk eszményével?

A bünei mindenesetre ellenkeznek azzal; de az erényei abban is kívánatosak.

Reformáljuk tehát az uralkodói intézményt, megtakarítva azt büneitől! Hagyjuk meg az uralkodó házaikat a maguk örökös uralmában és politikai hatáskörében: de közönséges polgári ellátásra és polgári munkára. Legyenek az egyszerűségben, munkásságban, a nemzet önzetlen szolgálatában az embereknek példányképei: s akkor ami államunknak is nem gyöngítői, hanem erősítői fognak lenni.

Kélli: Ez aztán a bölcsesség: Hagyjuk meg a kígyót életben; de vágjuk le a fejét!

Milyen uralkodó lenne az, akit közönséges polgári életmódra szoktatnánk? Hát miben áll az uralkodói méltóság varázsa, ha nem épen a hatalomnak abban a fényűző fitogtatásában, amellyel szemben minden más ember az ő semmivé törpülő kicsinységét kénytelen érezni s azért önkénytelenül hódol? Oly uralkodó, aki a hatalom ily mutogatásától megfosztottan, szerény munkászubbonyban cipókat foldozgatna, nem a köztisztletnek hódolásra késztető, hanem a közgúnynak nevetésre ingerlő tárgya lenne.

Ha az uralkodói intézményen reformálni akarunk olyképen, hogy az a békés kormányzatnak célszerű és

hálás eszköze maradjon, akkor még szaporítani kell a mostani civillisták millióit, hogy a fényűzésben már is rohamos haladást tett felső és középosztállyal szemben az illő különbséget az uralkodók képesek legyenek állandóan megtartani. Enélkül az alattvalók nem fogják eléggé érezni törpeségüket, s nem fognak elég készséggel engedelmeskedni.

Az uralkodói intézmény politikai jogosultsága.

Magyar: A mi államunknak célja nem lehet semmi szin alatt a polgárok közötti különbségeknek közintézmények által való nagyobbítása. Már pedig az uralkodói intézménnyel a lehető legnagyobb ürt hagynók fenn az állam utolsó és első polgára között.

Amellett az uralkodói intézmény maga, mintha csak a polgárok közötti egyenlőtlenség adná az életerejét, legtöbb kiváltságával csak az anélkül is eléggé nagy és gyakran nyomasztó egyenlőtlenségeknek a fokozására van hivatva. Ha valakit a természet kiváló észtehetséggel áldott meg s értelmiségi pályán föltünő sikert ér el; ha valaki szerencsés vállalkozó vagy kitünő iparos; ha valaki nagy vagyont örökölve a közérdeknek becses áldozatokat hoz: mindazért s még számtalan egyébért királyi kitüntetés, valami cím, rendjel, nemesség, főrendiházi tagság adományozása s más eféle kitüntetések érik az illetőt. Mindez pedig a kegyosztó királyi tekintély emelésén kívül, csak arra jó, hogy a kitüntetettben hiúságot, a többiekben pedig irigységet ébresszen. Így aztán a közügy is nemhogy nyerne, de veszít a kitüntetésekkel, mert az embereket a hatást keltő látszat után való futkosásra szoktatja, ahelyett, hogy a szolgálat belső értékének a tudatával igyekeznének önlelkiismeretök dicséretét keresni.

Józan: Szerintem a legsúlyosabb kifogások, amelyek az uralkodói intézmény ellen tehetők, sem nem az uralkodók hitetlen vagyontpusztításán, sem nem a társadalmi egyenlőtlenségek fokozásán, hanem az intézménynek politikai esztelenségén alapúlnak.

Első pillanatra valóban érthetetlen az, mikép adhattak a nemzetek az uralkodói intézménynek olyan utódlási formát, amely egészen a véletlenre bizza az

állam jövődő fejének a személyes kvalitásait. Egy 10 holdas birtok, — a tulajdonos akaratából, — megmenthető attól, hogy jövődő ura olyan legyen, aki azt rossz gazdaskodással tönkre teszi; egy ország azonban nem óvható meg attól, hogy oly trónörökös legyen jövődő uralkodójává, aki az országot előreláthatólag nyomorra, pusztulásra jutattja.

Lengyel: A választások, amint arra a leggyászosabb példa hazám története, a legtöbbször elkerülhetlen trónháborúk miatt, a vak trónöröklésnél is végtetesebbek.

Józan: A trónöröklésnek a tarthatatlan oktalanságát pedig lehetetlen a 10 éves gyermeknek is be nem látnia! Miféle politikai bölcsesség az, amely előre kizárja azt, hogy államfő az lehessen, aki e legfontosabb politikai föladata a legalkalmasabb?

Tegyük föl, hogy az első uralkodó, kit országa trónra ültetett, igazi politikai lángész, az uralkodásra legalkalmasabb ember volt! Következik-e ebből az, hogy utódai is azok legyenek? Hiszen igaz, hogy a szellemi tulajdonságoknak apáról fiúra való öröklésében csak van valami megbízhatóság; de, különösképen, ez a szabály ép a lángelméknél mondja fel a szolgálatot: a legnagyobb ritkaságok közé tartozik ugyanis az, hogy egy lángész embernek a fia is lángészű legyen. S ha hozzávesszük ehez az uralkodóházaknak azt a családi szabályát, melyszerint uralkodóházaknak csak uralkodó házakkal lehet érvényesen házasodniok; és ha hozzászámítjuk azt a roppantúl kísértő fényűzést is, mely a hercegek erkölceit a legtöbbször botrányosan meglazítja: akkor arra kell következtetnünk, hogy bármennyire okos és derék is volt valamely uralkodóház megalapítója, az utódok rendre okvetlenül elkorcsosodnak, s ép annyira alkalmatlanok lesznek az uralkodói hivatás helyes betöltésére, amennyire alkalmas volt rá első ősök.

Oszttrák: Az uralkodó családok elég nagy számmal vannak ahoz, hogy a faj életképességének a fenntartásához szükséges vérkereszteződés az egymásközötti házasodásuk esetén is kellő lehessen.

A kísértések pedig szinte szükségesek: jó alkalom ez nekik arra, hogy erkölcsi erejüket fejlesztve szokják meg minden kísértésnek ellentállani. Így lehetnek erkölcsileg alattvalóik legjobb példaadói.

Józan: Én a való tényeket tartom szem előtt. Ezek pedig a régi uralkodó családokban a faj föltűnő sat-

nyulásait igazolják: elidomtalanodnak az arcvonások, törpül a természet, pocakosodnak a tipikus alakok és semmi nagyobb szellemi vagy jellembeli kiválóság nem mutatkozik.

Az erkölcsi züllés pedig még föltünőbb: annyi szerelmi botrány, annyi vadházasság, annyi ledér lumpolás talán még a cigánysátrak alatt sem történik, mint a régi uralkodóházakban.

De tegyük föl, hogy az uralkodók és trónörökösök mindannyian szellemileg és erkölcsileg kiváló emberek! Lehet-e úgyszólván okos, áldásos az uralmuk nemzetükre? Hogy ilyen legyen ahoz a nemzetnek köztelen tapasztalásból való ismerése kellene. De, hogy ismerhesse meg a trónörökös a nemzetet, mikor ő az udvari paloták és kastélyok termeiben és kertjeiben nő fel? S ha jár is olykor a nép között, azt csak távolról látja; de nem ismerheti, — még ha látja is, — annak baját, küzdelmét. Környezetének is az áll- érdekében, hogy előtte a közönséges nép fiait holmi alsóbbrendű lényeknek tüntesse föl; mert ha ehelyett felebaráti szeretetről, hite parancsainak komolyan vételéről kezdenének neki tanítani: akkor még valóban annyira eltelhetnék népe ügyének a szeretetével, hogy nagy, semmivéő udvarát majd föl-oszlatná, s udvartartása roppant költségeivel inkább a munkás és mégis inséges szegényeken segítene, mintsem munkátlan és mégis bőségben dobzódó heréket tartson ki.

Am, ha ez a keresztény felebaráti érzés valóban meglenne uralkodóinkban, s valóban készek lennének is az általuk ma helytelenül fölhasznált javakat okosabban használni föl, akkor sem lennének erre képesek: Mivel nem a nép között nőttek föl, nem ismerik azt annyira, hogy azon okosan segíthessenek.

Hanem ez a gazdasági kérdés, amint mondtam, nem lényeges. Sokszorta fontosabb ennél a politikai.

Politikában pedig már maga az uralkodói minőség teljesen kizárja azt, hogy az illető az államnak okos feje lehessen. Bármily emberszeretet, bármily ideális igazságérzet is lelkesítse az uralkodót, ha uralkodói minőségét egyáltalán meg akarja tartani, akkor nem engedheti meg azt, hogy országa törvényei mások lehessenek, mint dinasztikus szelleműek. Ha uralkodói állását meg akarja tartani, akkor bármennyire kelletlenül is, kénytelen beletörődni abba, hogy országának nemcsak politikai, de egész társadalmi és gazdasági

élete is egy élő pirámishoz hasonlítson, melynek a csúcsa a király, az alapja a szegény munkás nép, a két végét közt pedig az egymásföle helyezkedő osztályoknak szinte végtelen számú rétege tölti ki. A pirámis csúcsán ott kell fénylenie, a legnagyobb hatalomnak, a legnagyobb bőségnek, a legnagyobb pompának; minde hatalomnak képességgel kell bírnia a közvetlen alatta álló szűk kerületű rétegre való ránehezedésre, viszont pedig e rétegnek a csúcsba való bekapaszkodásra, — és így tovább, le egészen a legalsó rétegig, amelyet a dinasztikus alkotmányban minden fölötté álló rétegnek nyomnia kell, és amely minden fölötté álló rétegbe álvettetten bekapaszkodni kénytelen, — mint a sírfedőbe az annak sötét alján mászkáló földi bogár. A dinasztikus állam ilyen szerkezete nélkül a dinasztia lehetetlenség, mert egy tisztán munkás nemzet nem tűrné a pusztán pazarló dinasztíát; következésképp a fokozatok egy hosszú sorának kell a kizárólag pompázó és reprezentáló dinasztia, meg a kizárólag dolgozó munkás osztály közé összekapcsolóként beékelődnie: e közbülső osztályoknak az érdekközössége a csúccsal is, meg az alappal is, összetartja aztán a nemzetet. Emellett azonban nélkülözhetlen a csúcsról lefelé ható nyomás is; mert ha egy vagy más okból az érdekközösség kapcsa annyira lazulna, hogy akár a középső rétegek támadnának a dinasztia ellen, akár a legalsó réteg a dinasztia és a középső rétegek ellen együtt: a dinasztíának külön is elég hatalommal kell bírnia ahoz, hogy a középső és a legalsó réteget is elnyomhassa; és ugyanerre képesnek kell a dinasztíának a középső rétegekkel együtt is lennie a legalsó réteggel szemben.

Ennek megfelelő a gazdasági fokozatosság: Közvetlen a dinasztia alatti osztály a dinasztia kegyeiből gyarapodhatik vagyonban, fényben; az alábbi osztály a fölötté álló legközelebbitől van abszolút, vagy viszonylagos függésben. Monárkiákban ez ismét nem lehet másképen.

Az egyeduralom intézménye és az államszövetség.

Magyar: A fentiekből arra kell hát következtetnünk, hogy a mi államunkban csak valamely köztársasági államforma lehet helyénvaló!

Józan: Eddig vázolt intézményeinkkel mindenestre csak ez látszik összeegyeztethetőnek. Ez felel meg a józan észnek s ez az egyedül kivihető adott viszonyaink között.

Török: Én inkább azt mondanám, hogy ez az egyedül kivihetetlen!

Vegyük csak egyiket, bármelyiket is országaink közül, s azt kérдем: alkalmas, érett-e az a köztársasági alkotmányra? A köztársasági alkotmány mellett, ha ez nem meghamisítása annak a köztársasági alapeszmének, mely szerint az állam akarata a nép akarata, csak birnia kell a népek némi egységgel! Már pedig képzeltető-e a mi országaink népei között olyan egység, századokra tekintő jövőben is, amely egy nemzeti vagy állami akaratot képezhessen. Holott anélkül, — eltekintve minden esetleges nemzetközi bonyodalomtól, amitől a külső hatalmak semlegességi szavatossága remélhetőleg meg is őrizne, — a legegyszerűbb törvényhozási munka is lehetetlen.

Osztirák: A török barátom állításának igazságát mi sem igazolja szembeszökőbben, mint azok a parlamentáris küzdelmek, amelyek hazám népeit egymással kiegyenlíthetetlen ellentétbe állítják s az államkormányzást mindegyre megakasztják. Ausztriában főleg csak két faj, a cse és a német küzd egymás ellen. A mi szövetséges államunkban a kettő helyett lenne tizenkettő. S bizonyára akadnának akkor is oly belügyek, amelyek fölött megegyezés létre nem jöhetne, de mind a tizenkettő saját létét látva veszélyeztetve, élet-halál harcra szánná el magát: milyen lenne aztán majd az a parlament, ahol 12 népfaj számtalan okból kapna egymással hajba!

Bizonyára fölmerülne a mi államunkban is mindjárt kezdetben a nyelvi kérdés: a közös ügyek intézésére közös nyelv kellene. Egyszerre a szövetséges államban képviselt összes nyelveket használni nem lehetne; s ha bármelyiket tennék e sok közül közössé, abban mindenik a sajátja ellen intézett megsemmisítő támadást

látna. Pedig a nyelv csak egyik lenne a sok más, sokkal fontosabb közös ügy közül. Ott lennének a közös forgalmi eszközök, a közös véderő, a közös pénzügy, a közös külképviselet, a közös külkereskedelem, a közös tisztviselői kar és más efélék. Hogyan képzelhető el, hogy köztársasági államforma mellett mindezekben sima közmegegyezéssel történhessenek az intézkedések és törvényhozó szabályozások, mikor jelenleg két ország, Ausztria és Magyarország is csak ismételt kormányváltások s az országoknak kölcsönösen ellenséges indulatát néha lázadásig felkorbácsoló országgyűléstések árán képesek csupán az ő kisebb számú és kevésbé fontos közös ügyeikben megegyezésre jutni.

Ismétlem tehát, hogy miután létező viszonyaink között is, az uralkodónak hatalma egyesítő, mérséklő és kiegyenlítő befolyása dacára, a különböző fajok és különböző országok megegyezése egymásközött monarchiánkban a legnagyobb nehézségekbe ütközik: még több népfajnak és több országnak köztársaságban leendő egyesítésével ez a megegyezés, lehetetlennek bizonyulna.

Magyar: Az okok, melyek most a kettős monarchiában a fajok és államok szenvedélyeit egymás ellen lázítják, főképen olyanok, amelyek a mi államszövetségünkben létezni megszűnnének. A cseh az szítja a német ellen, hogy az egykor jelentéktelen Ausztria az egykor hatalmas Csehország nyakára nőtt, s most a hajdan büszke Csehország kénytelen Ausztriának egyik tartományaként szerényen, szégyenkezve húzódni meg. Ez a megalázó helyzet az örök botránykő a csehek előtt, melyet szeretnének fejlődésük útjából mindenképen elgördíteni. Am szövetséges államunk létesülésével ez akadály önkényt elhárulna, mert e szövetséges állam nem lenne sem Ausztria, sem Magyarország, sem semmi más állam, hanem egyaránt lenne minden hozzátartozó országnak az állama.

A magyarország és Ausztria között gyakran fölmerülő feszültséget szintén egyfelől történeti okok indokolhatják igen bőven. Közélebbi okot azonban az ipargazdasági erők egyenlőtlensége képez. Ámde államszövetségünkben elesnék ez az ok is, mert minél szorosabbá fűződnek a kapcsolat országaink között, annál inkább megkönnyülne az ipari tőkéknek egyik országból a másikba való folyása, s következésképp annál kisebb lenne az országok között surlódásra okot szolgáltatható ipari egyenlőtlenség. Akkor az iparos ország a földmű-

ves országgal ép úgy nem veszekednék a közös gazdasági ügyek fölött, mint most egy állam iparos és földműves vidékének nem lehet oka egyik a másikával ellenségeskednie.

Nyelvi nehézségek szintén alig képezhetnének legyőzhetlen akadályt. Ha a szövetséget képező országok nyelve közül a szövetségi országgyűlés közös nyelvül egyiket sem fogadná el egymagára: akkor elfogadhatna két vagy három olyan nyelvet, amelyet a szövetség lakosságából a legtöbben értenek.

Kétli: És miféle nyelven tanácskoznék a szövetségi gyűlés? Csak nem mind a három.

Magyar: Miért ne? A magyar országgyűlés is kétnyelvű: a horvát képviselők tényleg horvátul beszélnek, anélkül, hogy emiatt a törvényhozás munkája fennakadna.

Kétli: Hát a miniszterek, hogy értenék meg azt a két nyelvet, amelyet nem bírnának.

Magyar: A gyorsírók jegyzeteiből a szövetséggyűlési tolmácsok hiteles fordítást állítanak ki mindakét más nyelven s e fordítások útján a saját anyanyelvén is tudomást szerezhetne mindenki a szövetséggyűlésen törtétekről.

Kétli: Miféle nyelven történnék a közügyek intézése az államszövetség egyes országaiban?

Magyar: Mindenesetre azon, amelyet ott legkönnyebben megértenének.

Kétli: Országainkban három oly nyelvet kiválasztani, amelyek egyikét mindenütt megérthetnék, azt hiszem lehetetlen!

Magyar: Egy szláv, a magyar és a német nyelv a nagy többség előtt érthető lenne. A románok és a görögök között is sokan vannak olyanok, akik ezeknek egyikét vagy másikat beszélnek. Egyébiránt román, görög és török nyelvű vidéken könnyen akadnának szövetségi hivatalok betöltésére olyanok, akik ama vidékek anyanyelvét és a három hivatalos nyelv közül valamelyiket egyaránt beszélnek.

Az államszövetség egyeduralmi alkotmánya mellett ezek a nyelvi nehézségek mindenesetre inkább csak fokozódnának, mintsem enyhülnének. Az uralkodó ugyanis szükségképen egyik vagy másik fajnak az anyanyelvét beszélné saját anyanyelveként, ami azt a nyelvet a többiek fölött mintegy kiváltságossá s a többiek előtt irigyletté tenné.

Viszont a nyelv miatt keletkezhető surlódások esetén az uralkodó békítő szerepében sem lehetne az uralkodótól különböző nyelvűeknek bizalma. És ha mindjárt sikerülne is egy időre a magas tekintély békítése, az csak addig tartana, amíg az emberek a tekintély szuggeráló hatalmát éreznék. Ellenben, ha a különböző nyelvűek ily külső közbenjárás nélkül önmagukra juthatnak megegyezésre, ez őket végképen megnyugtatja. Ugyanez állítható minden más közösügyes megegyezésről.

Az államszövetség államformája köztársaság.

Kétféle: És milyen lenne e soknyelvű államszövetségnek a köztársasági alkotmánya? Hogyan választatnék az elnök? Hogyan rendezkedne be e soknyelvű szövetség egységes védelemre? Milyen összeállítással bírna a törvényhozás szervezete? Milyen lenne a végrehajtó hatalom s milyen a közigazgatás?

Magyar: Elnökké minden évben, — amint azt már előbb megállapítottuk, — hivatalból lenne más-más ember, és pedig hivatali korrend szerint, a már leghosszabb idő óta kormányon lévő miniszter. Ha pedig olyan tényleges miniszter, aki legalább 2—3 évig kormányon nem volt, nem akadna, akkor a 4—5 éven belül kormányon volt ex-miniszterek közül a legtöbb szolgálatot felmutató lenne elnökké; végül ha ilyen sem akadna a minimálisnál hosszabb szolgálati idővel, csak akkor kerülne a sor választásra.

Horvát: Mikép lehet a miniszteri szolgálati időt, a sok tekintetben véletlenszerű körülményt, az elnökségre egyedüli minősítő kelléknek tekinteni? Hisz többnyire ép az oly miniszterek dicsekedhetnek a leghosszabb szolgálati idővel, akik a legkevésbé bírnak erős és eredeti politikai egyéniséggel. Az alkotó képességeket nélkülöző s csupán az államkormányzat állandó és közönséges teendőiben kiváló, szintelen jellemű emberek azok, akik a legtartósabban ülnek kormányon épen azért, mert nincsenek válságokat előidéző eszméik. Ellenben a történelem töretlen ugarába nagy barázdákat hasító mély és széles vágású jellemek, szünetlenül átalakító gondolatoktól forrongva maguk, forrongást idéznek elő környezetükben; s ez önmaguk élesztette teremtvő vajú-

dásnak annál bizonyosabban esnek áldozatául, minél nagyobb lépéssel előzi meg eszök és szívök a nemzeti fejlődés átlagát.

Német: Ép e forrongás állandóságának elkerüléseért kell az elnöknek a kormányzatban és nem reformok kezdeményezésében kiváló embernek lennie. Ha az államkormányzat élére amolyan kivételes, prófétai tehetségek kerülnének, amelyek nemcsak előre látnák jövődő korok szükségkép bekövetkezendő politikai fejleményeit, de elég elszántak s óvatatlanok lennének e fejlemények létrejöttét kierőszakolni akkor, amikor koruk arra még rá nem érett: akkor a mai államunkban mindenekfölött fontos csöndes és nyugodt nemzeti munka mindegyre megakadna s kínos kulturális változásokat okozna.

Ezért is jobb, ha az elnöki székre inkább közönséges, az adott viszonyok lehetőségeivel számolni tudó és akaró, mintha kivételes állam-férfit kerül.

Az államfő feladata nem az újítás. Neki fölötte kell állania az egymással ellentétes áramlatoknak s meg kell mindenkor találnia az ellentétek között a békésen kivezető középútat.

Horvát: Hisz ezt hatalmának állandósága s tekintélyének fönsége alapján sokkal következetesebben s határozottabban teszi a monárka!

Német: A baj az egyeduralkodással épen az, hogy túlságosan állandó és túlságosan tekintélyes. Ez okból az uralkodó akarata egyedül gyakorta erősebb, mint az egész nemzeté s következőleg a nemzet természetes fejlődését akadályozza. Nekünk ellenben olyan államfőre van szükségünk, amely az alkotmány gépezetének bordáit feszítő nemzeti életerőkkel szemben nem az erők hatását szabályozó s gyakran elállító gépész, hanem csupán az erők veszélyes kitöréseit elhárító biztosító szelep szerepét viszi. Csak épen annyi ereje legyen, amennyivel egyfelől a rombolóknak ígérkező áramlatokat veszélytelenre teheti; az erős, de egészségesek lefolyását pedig természetes medreik között képes tartani. E célra pedig ismétlem, nem annyira az új és nagyszabású alkotások létesítésében, mint inkább a rendes kormányzás teendőiben szerzett tapasztalás képesíthet.

Kélli: Eszerint azonban mégsem lenne a népnek sem közvetve s még kevésbbé közvetlenül államfőválasztó joga! A minisztereket ugyanis az elnök nevez-

vén ki, az elnöki méltóság évenkénti öröklése végső eredményében az elnöki kinevezésen nyugodna. Ez aztán csakugyan szép köztársasági államforma lenne: — olyan államfővel, aki maga nevezné ki a saját utódait!

Magyar: A nép akarata vétóval juthatna kifejezésre. Oly miniszternek az elnöki székbe jutását, akit e méltóságra alkalmasnak nem tart, a nemzet megakadályozhatná a szövetségi gyűlés vagy a polgárság egy részének indítványára hozott népszavazattal.

Kétli: Hát miért ne választaná egyenesen a polgárság a saját köztársasága elnökét?

Magyar: E választások az államszövetség tagjai között kiszámíthatlan viszálykodásokra adhatnának okot: majd minden választásnál harcba keverednének egymással az egyes országok.

Kétli: Így meg vétójával igyekezne minden ország kilökní a nem saját országából származó elnököt.

Magyar: Ez nem menne könnyen, mert az illető elnök, mint parlamentáris miniszter, a szövetséggyűlés bizalmát bírná; az tehát vétót nem indítványozhatna ellene. Ahoz pedig, hogy a polgárság indítványozzon vétót, a szavazóknak oly nagy számára, — mondjuk egy tizedére — lehetne szükség, amennyinek az összeszedése kevés embernek, sőt kevés országnak is állhatna hatalmában!

S az elnöki méltóság is, végeredményében csak népválasztáson nyugodna, mert miniszterek csak a szövetségi gyűlésnek népszavazattal beválasztott tagjai közül lennének kinevezhetők.

Kétli: Milyen egységet bírna adni az állam politikájának az elnöki méltóság, amelynek viselője minden évben változnék? Hogy lehetne ott meg az államélet tervszerűsége?

Magyar: E tervszerűséget az államtanács és a szövetségi gyűlés állandósága tartaná fenn az államban. Az elnöknek ugyanis, pusztán azért, mert neki talán mások a kedvelt emberei, nem fog jogában állani a miniszteriumnak az elbocsátása, sem a szövetséggyűlés feloszlata. Ezt csak az államügyek intézésének a során fölmerülhető dologi nehézségek miatt teheti meg.

Kétli: Hisz ez most is úgy van!

Magyar: Nem mindenütt, mert például az Egyesült Államokban az elnök az államkormány főembereit a saját egyéni tetszése szerint bocsájtja el; így történhetik

meg az, hogy az új elnök jó korteseit egy-egy miniszteri tárcával ajándékozhatja meg.

Az elnök hivatása mindenekfölött az állam érdekei és békéje fölött őrködni s polgártársainak a polgári erények gyakorlásában mintaképül szolgálni.

Vétóval bir oly törvényjavaslatok törvénné emelkedésének a megakadályozására, amelyek, meggyőződése szerint, a közjóra károsak. Vétóját indokolnia kell, s ha ennek dacára a szövetséggyűlés a javaslatot, — mondjuk, — kétharmad többséggel mégis megszavazná, az törvényerőre emelkedhetik.

Hasonló vétója a népnek is lenne.

A szövetségi véderő.

Kéltli: És mi történne akkor, ha az országok egy része a szövetségi törvény végrehajtásának ellenszegülne?

Magyar: Az ellenszegülőket a szövetségi haderővel kellene engedelmességre szorítani.

Kéltli: S ki rendelkezne a szövetségi haderőnek?

Magyar: Az elnök, de mindenesetre miniszteriuma meghallgatásával. Fontosabb esetekben, így épen akkor is, ha egy ellenszegülő államot kellene fegyverrel szorítani engedelmességre, a szövetségi gyűlés előzetes jóváhagyása lenne kikérendő. S csak, ha a törvényhozó gyűlés megállapodásra jutni nem bírna, vagy épen nem ülésezne, járhatna el az elnök, sürgős esetekben, önhatalmúlág; eljárásáért azonban akkor is a törvényhozástól kellene fölmentést nyernie. Ennyi biztosíték szükséges, de elégséges is lenne ahoz, hogy az elnök a haderőt saját érdekei szerint ki ne használhassa, sem pedig egyes országok érdekeit azzal meg ne csorbíthassa.

Más okból szükségessé váló nagyobb mozgósításokra is csak a törvényhozást illetné a döntő határozás joga. Az elnök intézkedései ideiglenes jellegűek lehetnének.

Egyébiránt a haderő csupán rendőrség természetével bírna, amennyiben kizárólag a belső rend föntartására szolgálna. Erre a célra pedig nem lenne az egész államszövetségnek 50 vagy legfennebb 100 ezer főnyi haderőnél nagyobbra szüksége.

Kétféle: S ha mégis, a külhatalmak minden semlegességi garanciája dacára is, egy nagy európai háború esetén, a szövetség túlnyomó erővel betörő hadak ellen lenne kénytelen védekezni, honnan lehetne akkor a megfelelő véderőt előállítani? Sőt ily betörés nélkül is, ha szomszédaink egymással harcba keverednének, s e harcok forrongásra tüelnék a szövetség polgárságának egy részét is, amelynek a fékentartása egymagára is lekötne a szövetség egész katonai erejét s, ha ezenkívül fegyveres eljáratokkal kellene megerősíteni a határokat az államnak rabló portyázások elleni védelme, s lázító fegyveres bandák behatolásának a megakadályozása érdekében: honnan lehetne akkor is a rend fönntartására és az államszövetség hosszú határának a védelmére elég fegyverest összeszedni?

Magyar: Az állandó védőrség mellett különös szükség esetére gondoskodva lenne általános népfölkelésről. A nevelő intézetekben a növendékeknek a katonai gyakorlatokra való rászoktatása, — mint már ma is, a testi nevelés egy részét képeznék. Azért mindenki, aki rendes nevelését megkapta, már kiképzett népfölkelő lenne, s ha testi gyöngeség nem akadályozná, a népfölkelők közé, közép fokú neveltetésének a befejeztével, föl is vétetnék.

A népfölkelői állomány két osztályra oszlana. Az egyik rész, — amely 200—3000 ezer föig mehetne föl, — jobb katonai képzésben részesülhetne, s szükség esetén először lenne behíva. Ebbe tartoznának a legcépebb és legerősebb polgárok. Ezek minden második vagy harmadik esztendőben hováonálnának pár heti gyakorlatra s az állandó haderő csapataihoz osztatnának be, s azok által képeztetnének.

A többi és tulajdonképi népfölkelőt csak közelgő nagy veszély idején képeznék.

Az egész véderőnek a magvát tehát az állandó állami haderő képeznék: ennek a tagjai hivatásos katonák lennének s szolgálatuk csak olyan lenne, mint bármely más állami szolgálat.

Kétféle: Ez mind nagyon szép, noha kevés benne az új!

De azt mégsem értem, mikép lehetne egyöntetű hadműveleteket végezni, 8—10 országnak 10—12 különféle nyelvet bíró, s ugyanannyi különböző harcmóddal, különböző történeti hagyománnyal, sajátos ösztönyszerű ambíciótól tüelt hadseregével?

Magyar: Támadó hadműveletekre bizonyára nem lenne alkalmas ez a tarka sereg; de annál inkább a

védelemre. A szövetség bármely pontjának a veszélyben forgása esetén a szövetség bármily nyelvű és fajú polgára a saját országát látná fenyegetve. Közös lévén ugyanis a védelem, a közös haderő megtörése szabad utat nyitna az ellenség számára akármelyik szövetséges ország leigázására s meghódítására. Ezt érezné, ennek tudatában lenne mindenik szövetséges országnak minden fegyverre kelő fia; s azért a szövetség területén bárhol is úgy harcolna, mintha saját szűkebb országát, saját népét védené.

A védelemre való készségben ez a legkülönböztetebb fajú és nyelvű harcosoknak egységes akarata fogja megadni a hadseregnek és a hadműveleteknek élő és hatalmas egységét. Ez a kellék a legfontosabb. Ezzel szemben a nyelvi különbségek okozta tagozódás fontossága a semmiségbe törpül. Akármelyik is legyen a vezénylet nyelve, abból mindenki megtanulhatja azt a 20—30 szót, ami a vezényleti parancsok megértéséhez szükséges.

Sláv: Államunk a keresztény hit jézusi erkölceit óhajtja politikailag érvényesíteni: azt kérдем tehát, hogyan fér össze e törekvéssel s az emberiségi állam előkészítésének a vágyával a fegyveres ellenállásra való szervezkedés, — ami pedig a fő — az állam összes ifjúságának katonás testi nevelése?

Hisz a katonát, s az ifjút akkor, amikor katonailag képezzük, ép azon ügyességekre kell megtanítanunk, amelyeknek a szabályszerű felhasználásával felebarátja életét minél könnyebben kioltani képes. Hogy fognak államunkban s nevelésünkben ez összeférhetlen ellentétek egymással összeférni. Ugy államunk, mint nevelésünk rendjének alapeszméje szerint ugyanis minden egyes, az összes többivel együtt alkotott egyetlen nagy test egy tagjának fogja érezni magát. Ez eszmét fogják valóra váltani önellátó nevelő intézeteink; ez eszme fog hétköznapi gyakorlatba menni államunkban azzal, hogy mindenkinek erői arányában ki kell vennie a maga részét az állami önfenntartás nagy munkájából. Hogyan lehessen hát azt az ifjút, azt a polgárt, akit annak a legfőbb becsvágyának kell áthatnia, hogy munkája és egyénisége az őt leginkább boldogító áldozat legyen polgártársainak a boldogítására, — hogyan lehessen, mondom, az ily polgárokat egyszersmind polgár- és embertársaik gyilkolására is tanítani?

Magunknak másokért való feláldozása egyfelől, és mások életének az önkézünkkel való kioltása gondo-

latára való szoktatás, másfelől, nehezen hoznak létre békés szeretetben élő és világbékére törekvő jellemeket!

Magyar: Harc és harc között van különbség. Oly harcok, melyeket nagyobb hatalmak gyöngébbek ellen vívnak, pusztán avégett, hogy államuk határát kinnebb tolják s a kisebb hatalmat esetleg kapzsi módon egészen magukba kebelezzék, csak alacsonyítják a harcos jellemét. A katonának, midőn tudja azt, hogy a szomszéd ország népét csupán saját állama telhetlen terjeszkedési vágya kielégítése képen, rablógyilkos módjára öldöklí, végtére is rablógyilkos jellemet kell magára öltenie. Nem sokkal lehet különb ennél az oly harc hatása sem, amelyet egy nemzet hatonáinak általuk nem lakott külső birtokok védelmében kell vívniok. Az indok itt is csak az alacsony bírvágy, mely akkor is csak gazdasági eredményeket lehet képes fejleszteni, ha harcosait önkénytes önfeláldozásra képes ösztökélni.

Ámde mindettől különbözik az oly küzdelem, amelynek célja az önvédelem. A harc ugyanis, melyben életünket feleségünk, gyermekeink, otthonunk, polgártársaink és minden nemzeti kincsünk s kulturánk védelmében tesszük kockára, ép az emberszerető önfeláldozásnak az erőit fejleszti ki. Ez tehát nem ellentétet képez politikai alapelveinkkel; hanem ellenkezőleg, hatalmas eszköz amaz elveknek a polgárok jellemébe oltására.

Szláv: Igen, ha a hadi szervezkedés célja tisztán az önvédelem maradhatna. De az állandó állami haderőt ép ellenkezően, saját polgáraink mészárlására kell fenntartanunk. Már pedig, amennyire eggyé forraszthatja a polgárok szívét a hazafias önfeláldozásban együtt vívott önvédelmi harc, époly halálos gyűlölködést rögzít beléjük a polgárháború!

Magyar: A belső rendőri fenytések, mik egyes tömegeket, vagy egyes országok népét törvényszegések miatt érhetnék, alig fajúlhatnak polgárháborúvá. Az államnak amaz állandó rendőri ereje máskülömben, elsősorban nem a fegyverhasználatra, hanem a rend békés helyreállítására lenne hivatva. Ez okból békés viszonyok között, egy életbiztosító forgó pisztolyon kívül, fegyvert sem hordanának. Ilyenkor csupán egy-egy méternyi hosszú bot lehetne minden fegyverük, amellyel kézi támadások ellen védekezhethetnek.

Ha pedig úgy történnék, hogy egy vagy más helyen a közbékét s a vagyon és életbiztosságot veszé-

lyezettető zavargások ütnek ki: akkor a jóindulatú, békés polgárok védelme kívánná meg, hogy a zavargók esetleg a szövetségi rendőrség fegyveres hatalmától, — talán sajnálatra méltóan véres veszteségek árán, — kényszeríttessenek a békére visszatérni.

Szláv: Az erőszak az elnyomottban csak makacsságot, az elnyomóban pedig gőgös elbizakodást s a további kegyetlenkedésre való hajlamot nevel. Holott a közhatalom által tanúsított oly nagylelkű szeretet, mely a békételenkedőknek békétlenségét okozó szükségsein kész örömmel segítene, az előbb makrancos alattvalókat az állam leghívebb polgáraivá tenné; s ez az eljárás a közhatalmat gyakorlók szívét is kemény harag helyett az engedékenységgé érzetével töltve el, megkövetítés helyett puhaszívúvé tenné a hatóságokat.

Magyar: Szó nélkül, ez lenne vezető gondolatunk minden oly esetben, amikor az célhoz vezetne. Ámde jellemben kevésbé érett polgársággal szemben az államkormányzás a gyermekneveléshez hasonlít. Míg meggondolása annyira nem érik, gyakran kell a gyermek kezére is rálegyintenünk: enélkül sohasem fogja megtanulni, mi jó, s mi rossz; hanem így megtanulván, majd érett korában imádkozva ad hálát a jóttevő fenyegetéért.

Igy a könnyelműségre hajló, meggondolatlan polgárok is: a saját javukra szóló intézkedéseknek gyakran nem értik meg a célzatát, vagy azt hamisan félremagyarázzák. Ilyenkor saját érdekükben kell a törvényeknek, minden ellentállásuk dacára is, érvényt szerezniük.

Ilyen példát százával ismer a történelem. Majd minden üdvös találmányt, újítást nem egy helyen erővel kell bevezetni. Keletkezésök idején értelmes emberek is mily határozottan elleneztek a vasútat! Mennyi bajba került a burgonya meghonosítása! Mily nehéz az embereket a szeszes italok mértékletlen élvezetében korlátozni! Mily nehezen vihető néha keresztül egy-egy, a saját javukat sokkal kézzelfoghatóbban szolgáló reform is: Magyarországon 1848-ban az úrbéreszek felszabadítását egyes nemzetiségek, — rosszindulatú ámitók rábeszélésére, — holmi ellenők irányzott furfangos merényletnek hitték, s lázongtak miatta.

Szláv: Oly berendezésű államban, amelyen a mienk fog lenni, ilyesmik elő nem fordulhatnak. Ott mindenki birni fog, — hosszas és helyes neveltetésénél

fogva, — annyi ismerettel, hogy okos találmányok és újítások célszerűségét belássa. A magántulajdon örök-lődő halmozódásának a hiányában a vagyoni viszonyok nem fajúlhatnak olyanná, hogy azokban történhető apróbb törvényhozási szabályozásokat, — értelmes emberek előtt, — bármily sötét ármány is lázadásra szító veszélynek birna kifesteni.

Magyar: Bár úgy adná Isten, hogy sohse kellene polgárainkat erőszakkal vezetni jóra!

De ha ez legszebb reményünk szerint is fog be-következni, akkor is szükségünk lesz egy állandó rend-őri véderő fenntartására, hogy ez az együttes szövetségi véderőnek magvát képezhesse. Erről mindaddig lemondanunk nem lehet, amíg az egész Európa le nem szerel.

Olá: A haderő fölötti rendelkezés végső eredményében ugyan a törvényhozást illetné: de mi biztosíték lenne a törvényhozásban arra, hogy a többség nem fogja a közös haderőt a kisebbség elnyomására használni föl?

Magyar: Ez a haderő ily nagy vállalatok végrehajtására nem lenne elég hatalmas. Ha a maximális 100 ezret vesszük számításba, abból is csak 60—80 ezer lenne mozgósítható; ezzel pedig a szövetség egyetlen országát sem lehetne elnyomni. Az ellentállás ugyanis, melyet saját népfölkelői segítségével bármelyik ország is ki tudna fejteni, a mozgósítható szövetségi haderő kétszeresével sem lenne legyőzhető. A szövetségi népfölkelés ugyanis csak külső veszély esetén lenne szervezhető.

Józan: A szövetségi gyűlés többsége, kívülről dolgozó összeesküvés címén, e szabályt kijátszhatná. En azonban meg vagyok róla győződve, hogy törvényhozáskunk sem ilyen kijátszásokra, sem a haderőnek a szövetség céljával ellentétes fölhasználására soha képes nem lesz.

A szövetségi törvényhozásról.

Kéti: Miféle csodaszerrel emelkednék ez a törvényhozás minden közönséges emberi törvényhozó testület jól ismert gyarlóságain felül? Hisz nemcsak arra mutat példát a történelem, hogy egymással lazán összefűzött államok egymással harcba keverednek; hanem gyakorta arra is, hogy ugyanazon állam egyik osztálya támad haddal a másik ellen. Angliában, Franciaországban és minden más államban, mennyi drága vér omlott polgárháborúkban! Mily irtózatosságok voltak a német- és magyarországi paraszt és vallásháborúk? Miért ne ismétlődhetnének meg ilyesmik a te államodban is?

Józan: Azért, mert nem lesznek rá okok! Senki sem nyomhatja el a másikat sem vagyonában, sem lelkiismeretében, sem politikai és személyes szabadságában, sem pedig trónviszályok nem zavarhatják föl országaink békéjét. S hogy ez állandóan így maradjon, afelől a törvényhozás helyes szervezete lesz a biztosíték.

Kéti: S milyen lesz ez az örök békét és örök boldogságot biztosító törvényhozás?

Józan: A többiekől mindenek fölött nem külső szervezetében fog különbözni, hanem az azt alkotó polgároknak egész nevelési, gazdasági és politikai rendszerüktől függő magasabbrendű jellemében.

Kéti: Mégis kíváncsi vagyok a gépezetre is!

Józan: Szövetséggyűlésünk egy házból, a szövetség polgárságát képviselő küldöttekből állana.

Kéti: Miért csak egy házból? Hisz a bölcs megfontolás egy, a bölcsességre annyit építő államban kétszeresen állami életszükséglet. Már pedig a higgadt nyugalom nem oly embereknek sajátja, akik heves, — gyakrabban az épétől, mint a szívtől hevített — szónoklatokkal szokták a népnek könnyen hajló hajlamaikat a maguk javára vonni. Népképviselőkké többnyire azok lesznek így, akik jól tudnak beszélni, de kevés jót tudnak, amit beszélhetnének. Pedig ez az osztály a képviselőknek még tán az eleje. Sokkal többen akadnak olyanok, akik jól beszélni sem tudnak; de tudnak annál jobban fizetni, — a szavazók politikai hitének a megvásárlására, s lelkek megrontására.

Ezzel szemben a pártatlan bölcsességet a törvényhozásnak az a háza szokta képviselni, amelyet nem a néphangulat változó szeszélye, hanem széles látkört adó magas társadalmi állás, közszolgálatban szerzett hosszas tapasztalatok, a politikában, tudományban, gazdaságban, művészetben fölmutatott rendkívüli belátás és nagy képességek szoktak a törvényhozásba bejuttatni. Ezeknek a törvényhozói állása örökös lévén, nem kénytelenek ítéletöket a nép jó tetszésének a változása szerint változtatni.

Józan: Mindezek dacára én úgy vagyok meggyőződve, hogy a szenátus vagy csak a képviselő ház megismétlése, vagy pedig a képviselőház munkájának a megakasztója s ezzel a nemzeti akarat érvényesülésének a meghiúsítója.

Mert nemde, a törvényhozásnak a rendeltetése az állami akaratnak a kifejezésre juttatása. Az állam akaratát pedig az államfő a miniszteriummal és az állampolgárok képviselőivel együtt egészen kifejezi, — föltevé, hogy a képviselés helyesen van szabályozva!

Ha az ellen akarunk óvakodni, hogy a törvényhozás könnyelműen meggondolatlan határozatokat ne hozzon, — akkor emeljük föl a képviselők korhatárát, hogy csak megállapodott emberek, mondjuk 35 éven felül, — lehessenek képviselőkké. Ha pedig azt kívánjuk, hogy az értékes tapasztalás és a rendkívüli belátás is önjogán hozzájárulhasson a törvényhozás munkájához, akkor adjunk jogot a törvényhozó testületnek, hogy bizonyos korlátolt számban maga választhasson be ilyeneket a törvényhozásba örökös joggal.

Találhatunk ezeken kívül még más módokat is törvényhozó testületünk okos kiegészítésére, — anélkül azonban, hogy akár a vagyont, akár az elnöki kinevezést ismernők el a törvényhozói jelleg és jog külön jog-alapjául.

A törvényhozás ilyen szervezete mellett egy főrendi ház vagy állandóan az alsó házzal egyhangúlag határozná, — s akkor fölöslegessé válna; vagy attól eltérően döntene, — s akkor, mint az állam akaratával és érdekével ellenkező intézmény, eltörlendő lenne.

Osztrák: Miért nem mutatkozik ez az ellentét a ma tényleg létező felső és alsó házak között? Hisz az összeállításban annál nagyobb ellentétet, amekkora közöttük majd minden országban ma létezik, alig képzelhetünk. Egyik választás alá esik; a másik örökös jogú.

Egyik főleg a polgári osztályból kerül ki; a másik szinte kivétel nélkül a főnemességből vagy a főméltóságokból áll. Egyik az általános nemzeti érdeket képviseli; a másik inkább csak az előkelőség érdekét! Egyik inkább ifjakkból, a másik inkább öregekből áll! Ellenkező tapasztalás híján azt kellene képzelnünk, hogy a két háznak szüntelen harcban kell egymással állania; holott épen különbözősük következtében egymást célszerűen kiegészítik.

Józan: A mi egykamarájú törvényhozásunkból a mai felsőháznak csak két eleme hiányoznék szükségképen. Hiányoznék az államfő által kinevezett elem, — mert nem lenne örökös államfőnk, akinek az érdekei érvényesítésére törvényhozókat kellene kineveztetnünk. És hiányozna a nagybirtokos előkelőség, mert nálunk az sem létezne.

De tagjai lehetnek a mi törvényhozásunknak is mindazok az egyházi és világi főméltóságok, akiknek a tárgyismeretét és élettapasztalását a törvényhozási érvényesülésre engedni érdemes.

A képviselő választás joga.

Nem is szükséges annyi féltő gonddal aggodnunk afelett, hogy a higgadt megfontolás nem fog törvényhozásunkban elég súllyal képviseltetni! Mert ha úgy szabályozzuk képviseletünket, hogy a szavazatokat az erkölcsi megbízhatóság és az értelmi képességek arányában sokszorosítsuk, akkor szintén, a felsőházi elem minden keverése nélkül is, megkapjuk a megfontolásnak azt a képviseletét, amelyet a felsőházi elemek keverésével akarunk elérni.

Egyes szavazattal is csak olyan egyének bírnak, akik az általános közép fokú nevelést egészen megkapták. Ellenben azok, akik felső fokú nevelésben is részesültek, bírnak kettős szavazattal. Olyanoknak, akik több tárgykörben is szereztek legfelső képesítést, számítson hármat, illetve annyival többet a szavazatuk, ahánnyal több tárgyból van, az elsőt kivül, képesítésük.

Kétféle: Választhatnak majd a nők is?

Józan: Válasszanak, ha kedvök tartja, de választatók ne legyenek. A választást is csak azoknak lenne

célszerű megengedni, akik családon kívül, önállóan vagy családfenntartókként élnek. A nő politizálása ugyanis veszélyeztetné a család egységét.

A választásra jogosító korhatár nőknél s férfiaknál ugyanaz lehetne. Így a megfontolás komolyságának a nőknél gyakorta kisebb fokát némileg pótolná a nők korábbi érése. Ez a korhatár, a déli országok fiainak a korábbi kifejlődésére való tekintettel, a betöltött 22 év lehetne.

Miként fog összeférni a korábban sokat magasztalt egyenlőségi elvvel a szavazatoknak ilyen arisztokratikus sokszorosítása? Micsoda komikumokra fog alkalmat adni az, hogy egyik szavazót majd a másik háromszorosának vagy négyszeresének fogják számítani. Elmés emberek sokat élévődhetnek rajta, s csipős gúnyjuk apró, de fájdalmas tűszúrásával gyűlöltté teszik azt a rendszert, amely őket ily durván taksálja.

A politikai jogoknak ez a laza s ép azért önkényes fokozása, miként Belgiumban, úgy nálunk is, tömörítés helyett választó éket verne a társadalom egységébe. Miféle határozott mérték képzelhető el, amelynek aránya szerint a szavazatokat sokszorosítanunk kellene? Az ismeretet és szellemi képességet vegyük mértékül? Vegyük! De mikép fogjuk meghatározhatni például azt, hogy egy egyetemi tanárnak hányszorta nagyobbak a képességei meg az ismeretei mennyiségben vagy fontosságban, mint annak a gyöngefölfogású műveletlennek, aki csak az írás olvasás művészetét bírta elsajátítani? Tízszerte, százszorta ér amaz szellemileg az államra nézve többet, mint emez? Ki fogja e viszonyt megbízható szabatsósággal megállapíthatni? Ha pedig a szabatos megállapítás lehetetlen, ki fog önkényesen dönteni? S mégis mi legyen amaz elkerülhetlen önkény eljárási szabálya? Tízszerte, százszorta több szavazatot adjunk-e annak akit tízszerte, százszorta bölcsebbnek ismerünk el másnál?

Miféle általános ismertető jeleket fogadjunk el az összehasonlítás alapjául? Iskolai és akadémiai képesítések alig fognak megfelelni, mert sokan vannak olyanok, akik viszonylag csekély képességűek, hanem azért képesítéseiket szorgalommal megszerezték; mások ellenben nagy képességűek, de formális képesítések izlésökre nem lévén, olyasmikkal nem bírnak!

Nehezen segít e bajon a betöltött munkakör tekintetbe vétele. Ugyanoly értelmi, vagy gazdasági munkát

végzők között is egyiknek az értelmi értéke a másikét nem egyszer sokszorosán fölülmúlja.

A gazdasági sikert vegyük hát mértékadóul? Az mindenesetre könnyebben mérhető! De mit fogadjunk el a sokszorítás elvéül? Annyiszorta több szavazattal bírjon-e a vagyonos, ahányszorta több földi kincset birt szegényebb felebarátjánál, — talán ép annak a rovására, összeszerezni? A százsorta gazdagablnak százsorta több legyen-e a szavazata?

A választási jognak ilyen arányú sokszorosításával nem de a hindukénál is sokkal ridegebb és utálatosabb kasztrendszer fogunk felállítani? Más kisebb arányú sokszorosítással pedig nem fogunk hívek maradni a tényleges különbségekhez s az önkénynek adunk szabad teret. A polgárság érzületét pedig úgy egyik, mint a másik mélyen sértené.

Miért ne lenne inkább minden polgárnak egyes szavazata? Hisz az okosabbak úgy is mindig vezetik a kevésbbé okosakat, s ha az okosabbaknak nem lesz több szavazatuk, akkor — irigységtől háborítatlanul — könnyebben fognak a többiek utána engedni.

Ha már a gazdasági berendezésben az egyenlőség elvét alkalmazzuk, akkor sokkal inkább tehetjük ugyanezt a törvényhozásban!

Józan: Egyenlőség nem lesz sem ott, sem itt; csupán a kiindulás lesz egyenlő.

Egyenlő vagyoni felszerelést, vagy ily felszereléssel egyenlő munka és ellátási értékkel bíró állami hivatalt adunk mindenkinek, — kiindulásakor; de azután tőle fog függeni, hogy társaival vívott versenyében mire viszi.

Hasonlókép egyenlő nevelés fog nyitva állani mindenki javára: és mindenki a benne lévő akarat s képesség szerint fogja azt saját javára fordítani. De ha nem honoráljuk az ismeretet és képességet politikailag is, — amint az gazdaságilag önkényt honorálódik, — az ismert képesség s a végzett munka mértéke arányában, — akkor leszereljük a polgárokból a teljesebb ismeret, a jobb képességek, s a fontosabb munkákör megszerzésére hajtó egyik legerősebb rugót. Pedig ez nálunk annál végzetesebben bénítaná a becsvágyat, minthogy az állami ellátásban már csakugyan nem okoz, nem biztosít előnyösítő különbségeket a képzettség nagyobb foka.

Az Osztrák említette nehézségek képtelenül túlzottak. Ne tessék helytelenül úgy állítani fel a tételt, mintha

a polgárokat vagy csupán emberi mivoltuk szerint, vagy csak szellemi avagy gazdasági tevékenységökkel előállított produktumaik arányában lehetne egymással politikailag összehasonlítani. Való igaz, ha ez a föltevés állana, akkor az állampolgároknak vagy mind egyenlő szavazattal vagy tízszeres, százszoros, sőt talán ezer-szeres szavazattal is kellene bírniok. De minthogy ez a föltevés hamis, azért Osztrák nyugodtan követhet minket a két vélet közötti középúton.

Az állampolgárokat, észszerűleg sem pusztán emberi jellegök, sem munkájukban fölmutatott egyéni eredményeik alapján; hanem az állam életében őket megillető fontosság szerint kell egy vagy több szavazattal felruháznunk.

Kétli: Akkor hát a minisztereknek ezekre menő szavazattal kell bírniok!

Józan: A szervek a test nélkül mit sem érnek. Az állam funkcionáriusai még nem az állam. Kormányzottak nélkül kormány sem létezhetnék; s az államhatalom kezelői tulajdonkép a sok millió tagú nemzet akaratának a végrehajtói.

Igy gazdaságilag is: a milliomos nem milliomoszorta nagyobb polgári értéket képvisel az államban, mint az, akinek talán csak egy forintja van. Sőt, ha az egy forint birtokosa a milliomos milliója előállításában fontosabb szerepet visz magánál a dús tulajdosnál; akkor az egy forint birtokosa, a milliomosnál több szavazatot érdemel.

Kétli: De ép az az akadály, hogy a fontosság mértékének a meghatározására nincsenek eszközeink.

Józan: Hajszálnyi pontosságot csak a mennyiségtan ismer, s ez is merő fikcióképen. A gyakorlati célszerűség megelégedhetik magközelítő arányosításokkal. Ilyenekre szolgálhatnak alapúl a betöltött hivatal vagy gazdasági munkakör értelmi és hatásköri színvonala; intézeti képesítések; technikai, tudományos vagy művészeti termékek viszonylagos becse. Ilyesmik alapján lehetne helye a szavazatok sokszorosításának, — mondjuk, — fel tízig.

Hogy válaszfalakat emelne s gúny és gyűlölet tárgyává lehetne ez a szabály, az nem képzelhető!

Ami a természet rendje szerint elkerülhetlen, — a képességek különbsége, valamint az ahhoz fűzött jogi következmények, — az csak éretlen embereket indíthat gúnyra vagy irigylésre. Most sokkal nagyobb

egyenlőtlenségek az emberek boldogságát sokkal közvetlenebbül érintő dolgokban mindennapiak. Egy embernek a vagyona százszor, ezerszer akkora, mint a másiké: miért nem lealázó hát a vagyonos gazdagsága a szegényre?

Ha az okos a tanácsban ma is majd mindenkor többet számít, miért ne lenne üdvös ezt az anélkül is létező tényt törvényhozási szentesítéssel is megpecsételve rendszerré tenni, — ahelyett, hogy érvényesülését a pusztá véletlenre bizzuk. A köztisztélet, mit a ténynek az állami megpecsételés fog adni, csak erősíteni fogja a közbizalmat az ekép megtisztelt iránt.

Mindamellet, ha valóban szabályszerűen érvényesülne az általános egyes szavazat mellett is az okosabbak túlsúlya: akkor a többes szavazat követelésére alig lehetne komoly okunk. Ez azonban nem így történik. A nagyobb képzettségűek rendesen városokban vannak összetömörülve, ahol kevésbé van alacsonyabb értelmű körük, amellyel szemben vezető képességük gyakorlására terük lehetne. Ilyen helyzetben, — egyes szavazat mellett, — a könnyen vezethető műveletlenebb polgárság könnyen legyőzhetné az állam és az alacsonyabb értelműek helyes érdeke fölött is sokkal megbízhatóbb vélemény alkotására képes magasabb intelligenciát.

Cse: Ha a műveltség szerinti fokozat arányában a szavazatok sokszorosításának helyet adunk, miért ne adnánk akkor épügy helyet a vagyon szerinti sokszorosításnak is. Egyenlők lévén ugyanis a vagyon gyarapításában is a haladás külső föltételei: e nagyobb vagyonból, épügy mint a magasabb műveltségi képesítésből, nagyobb szorgalomra és erélyre, szívósabb akaratra, s egyszersmind nagyobb gazdasági intelligenciára is kell következtetnünk. Miért ne érnének ezek a tulajságok is az államfenntartásában legalább annyit, mint a pusztá értelem, amely talán minden akarati képességet nélkülözve, helyes gondolatainak a tetté váltására képtelen? Sőt valyon nem épen az akarat és tetterő a fontosabb az államok fölvirágoztatásában; holott a sok éllhetetlen okoskodás sok életre való tettnek a korai sirja!

Józan: E szavak nagy igazságot jelenthetnének mai helyzetünkben, amikor az iskolák egyoldalú értelmi képesítést adnak; de ma is csak akkor lehetnének igazak, ha a gazdasági kiindulása minden embernek egyenlő lehetne.

Nálunk azonban a nevelő intézetek nyújtotta képesítés nemcsak értelmi, hanem akarati képességeknek is bizonyosága lesz. Mindamellett, a gazdasági képességek a képességeknek egy külön, s az államfenntartásra valóban fölötte fontos fajtát képezvén, méltányos az, hogy a sokszorosítást e térre is kiterjesszük. Célszerű lehet azt állítani fel szabályúl, hogy mindenki, aki kezdő vagyonát legalább megkétszerezte, kettős szavazatra legyen jogosítva, ha többes szavazatra, értelmi képzettség alapján, joga nem is lenne.

Cse: Miért ne lehetne az eredeti vagyonát önszorgalommal megsokszorosítónak annyi szavazata, a hány-szorosra vagyonát növelte? Ha elejtettük a vagyonszaporításnak az öröklésben álló egyik legerősebb ösztönét, hadd pótoljuk azt némileg ezzel!

Józan: Egyik hiba kiküszöbölésiért nem szükség újabb hiba elkövetésével fizetnünk.

A gazdasági erények minden becsülése mellett is, miféle erkölcsi és okszerű alapot lehetne találnunk például arra, hogy az, aki véletlen szerencsével, vagy uzsorás üzérkedéssel vagyonát megtízszerezte, tizszer annyit számítson a politikai választásokon, mint az a szomszédja, aki kevés szerencsével, vagy sok tisztességérzettel eredeti vagyonában maradott meg? Államunknak nem lehet célja a kapzsi vegyonszeretet fokozása.

A választási eljárás.

Kétli: Valami mérték azonban mégis csak nélkülözhetlen a szavazások sokszorozására!

Józan: Önkényt érthetőleg, amint azt előbb magam is javasoltam! De, — hogy iménti nyilatkozataimat kiegészítsem, — ez a mérték csak mindazon kellékeknek az együttes számhavételével kerülhet ki, amelyek az állam vagy nemzetalkotó erőtenyezők összegében lényegesek. Eszerint egyes szavazat illetné mindazokat, akik sem gazdasági sem értelmi foglalkozásban az önálló munkálkodásra elég szellemi, erkölcsi vagy testi erővel nem bírva, csak mások vezetése mellett, magán-alkalmazottak módjára képesek dolgozni, s azonkívül családos életet sem élnek.

Kettős szavazatot érdemelhetnek az előbbi jelleggel bíró, de családos egyének.

A többi szavazó osztályra is általában az állítható fel szabályul, hogy a családos élet hiánya a szavazatok számából egyet levon. Ennek a szemelőtt tartásával értendők a következő sokszorosítások.

Hármas szavazattal élhetnének az önálló munkakört betöltő egyének.

Négyszeres szavazatuk lenne az oly munkakört betöltő egyéneknek, akik felsőfokú képesítést is szereztek.

Ötszörös szavazat lenne adható azoknak, akik több tárgykörben is bírnak felsőbb képesítést, vagy anélkül is, ha foglalkozásuk oly képzettségeket föltételez. Ezekhez lennének számíthatók a nagyobb közigazgatási körök, a megyék főnökei, az országos kormányban az ügyosztályok vezetői, a felsőfokú nevelő intézetek szaknevelői és más hasonló fokú felelősséget viselő funkcionáriusok.

Hatszoros szavazattal birhatnának az országos fontosságú, illetve országos hatáskörű szerepet vivő egyének. Ilyenek lennének az országok kormányfőirai, a felsőfokú szakintézetek igazgatói, az országos számvévségek hivatalfőnökei, a védszervezet országos parancsnokai és így tovább.

Hétszeresen számíthatna a szavazatuk azoknak, akik szövetségi fontosságú munkáskörrel bírnának, mint például a szövetségi kormány tagjai, az egyetem tanárai, a szövetségi országgyűlés tagjai s a többi hasonló állású személyiségek.

Kétli: Hogyan választaná aztán a választók e hétféle osztálya a szövetséggyűlési képviselőket?

Józan: Meg lenne határozandó a gyűlés, illetve a gyűlés választott tagjainak a létszáma, s ezt a számot fel kellene osztanunk az egyes országok között a lakosság arányában. E felosztást a tízéves censusok idején lehetne javítani.

Kétli: Hát a szövetségi országoknak a jogegyenlőségére fittyet hánynánk?

Józan: A jogegyenlőségnek ily fonákul aránytalan alkalmazása egy államszövetségben merő képtelenség, s az államszövetség polgárai nagy többsége érdekeinek állandó veszélyeztetője lehetne. Mert ha például a mostani nemzetközi számítás szerint vett államok

képeznének az államszövetségben egy-egy szövetséges országot: akkor Magyarországot és Ausztriát, mint egy államot, ötven milliónyi lakosságával az együtt szavazó, de együtt is alig három millió lelket számláló Szerbia és Montenegró leszavazhatnák, — ha a többi országok egyenként külön, vagy sehogy sem szavaznának.

Kétféle: És milyen lenne a választás módja: titkos vagy nyilvános? helyben lajstromokkal, vagy választókerületi középpontokon bizottság előtt folya le? s miképp élhetne szavazatával például az, akinek két vagy egyáltalán több szavazata van?

Józan: A sok tekintetben ajánlatos lajstromos szavazás, melyszerint a jelöltek egy nagy számából minden választó többre is szavaz, olyképen, hogy az előtte legalkalmasabbra első, a kevésbé alkalmasokra második, harmadik helyen szavaz és így tovább, szinte legyőzhetetlen technikai nehézségekkel jár. Egyik az, hogy a választást jóformán a jelölők kezébe jáfszodja át. Másik az, hogy a választónak a sok jelölt közül, akinek tizedrészt ha ismeri, de azt is csak felületesen, — nehéz választania. Harmadik az, hogy többnyire csak az országosan ismert emberek nyerik meg így a kellő számú szavazatot, (ami annyi, mint a választók összes száma osztva a választandók összes számával,) s következésképp a vidékek helyi érdekei a törvényhozásban képviselőkhöz nem jutnak.

Kiváló előnye e szavazási módnak az, hogy a vesztegetést vagy föltétlenül kizárja, vagy jelentéktelenné redukálja. Ez az előnye mindenesetre annyira fontos, hogy érdemes érte az útjában álló technikai nehézségekkel megküzdeni.

Úgy az alaki, mint az elvi eljárási nehézségek ilyenformán lennének elháríthatók:

Csoportosíttassanak a választókerületek tizenként, s küldjenek ki egy központi jelölő bizottságot, legalább a választás előtt két hóval. E bizottságot, könnyebbség kedvéért, a kerületek területén található, valamelyik azzal megbízott, közigazgatási hatóság is helyettesítheti. A választás napja előtt 45 nappal minden kerület jelölő gyűlést tart, amelyen az összes szavazók egy csekély hányadának az ajánlatára 10 képviselő jelöltetik. — E jelölés hazulról is meg lenne ejthető. — A jelöltek e névsorai a középponti jelölő bizottsághoz beérkezvén, ez a választás előtt 30 nappal a 100 jelölt névsorát a tíz kerület minden választójának megküldené.

Ezek közül választanának aztán a szavazók.

A többes szavazatokra jogosultak tetszés szerint osztanák meg szavazataikat egyenként több jelölt között vagy halmozónak összes szavazataikat egy vagy több jelöltre.

A választás napján aztán csak ezeket az előre beküldött cédulákat kellene számbaszedni.

Lengyel: A képviselőválasztások elvesztenék így mindazt a nevelő erőt, mellyel most, a helyes választási küzdelemben, a hazafiság éltető tüzeinek élesztői. A politikai érdeklődés fenntartása, és a polgári öntudat erősítése érdekében nagy szükség van arra, hogy ama nevezetesen alkalommal, amikor a polgár az ő politikai akaratának letéteményesét megnevezi, köznapi életének egyhangú köréből kiszakadva, legalább a legközelebbi vidéki központba menjen, hogy ott a saját embeleiért választó társaival együtt lelkesedjen.

A megvesztegetések esélyei nagyon leszállythatók, ha a vesztegetéseknek minden címe eltörültné. Ez alkalommal a választókat fuvarral, élelmezéssel, szükség esetén lakással is, az állam láthatná el.

Józan: A választási lelkesedés lángját legtöbbször a választási dinom-dánom kicsapongásai verik magasra. Ha csak a lélek, s nem egyszersmind a bőr tüze is hevithetné ily komoly megfontolást kívánó tényekben a polgárokat, akkor kevés kifogásunk lehetne a mai rendszer ellen. De ma tényleg nemcsak a szesz, hanem a kortések ügyes rábeszélése is igen gyakran megvesztegeti az ítélet elfogulatlanságát. S mithogy ez ellen a szavazás titkossá tételében sem fogunk gyökeres orvoszerre találni, sokkal célszerűbb az általam ajánlott eljárási mód. Nyugodt, rábeszéléstől mentes választással mindenki helyesebben választhat.

Kélli: Hátha a tíz kerület 100 jelöltje közül egy sem kapná a kellő számú első szavazatot?

Józan: Akkor a második helyen választottak is számbavétnének, majd a harmadik helyen választottak is, és így tovább, amíg a szám kitelnék. Ilyenkor, természetesen, a kisebb számú szavazatok a nagyobb számúaknál mindig csekélyebb értékkel bírnak s a rendes számtani sor szerint, csak a nagyobb számú szavazatot kapott képviselők számának elégtelensége esetén jöhetnek tekintetbe.

Kélli: S mi történne akkor, hogy ha egyik csoportban, majd az összes szavazatoknak egy jelöltre való

halmozása következtében, az a jelölt óriási szavazattal lenne megválasztva; a többi jelölt ellenben mind kisebb szavazatot nyerne, mint a szomszédos kerületek jelöltjeinek nagy száma?

A helyi kerületnek kevés szavazatot nyert jelöltje lenne képviselővé, avagy előnnyel bírna fölötte valamelyik szomszéd kerületnek több szavazatot nyert, hanem ott, — a szavazatok egyenletes eloszlása következtében, — mégis mandátum nélkül maradt jelöltje?

Józan: A választásnál véletlenül előfordulható ily aránytalanságok miatt a választó csoport nem adhatja fel a saját képviselője érdekét?

Kétféle: Akkor meg fog történni az, hogy egyik-másik csoport a törvényhozói tisztre érdemtelen egyének egész raját küldi majd be a szövetséggyűlésbe; míg más csoportokban a hivatottaknak nagy száma nem fog megbízáshoz jutni!

Józan: E bajnak elejét venni érdemes is, lehetséges is! Egészítsük ki a jelöltek számát ugyanannyi országos és szövetségi jelölttel, amennyi a kerületek összes csoportjai jelöltjeinek a száma, s a kerületek képviselői mellett válasszanak az országok is, meg a szövetség is képviselőket.

Kétféle: Eszerint egyszerre, egymással párhuzamosan, háromféle választás folyna!

Józan: Miért ne?

Kétféle: Ki jelölne országos és ki szövetségi jelölteket, s mikép történnek a választás?

Józan: A jelölést az országos gyűlésekre, illetve a szövetségi törvényhozó gyűlésre lehetne bízni, — fennhagyva a nép számára, — a jelöltek névsorának a helyesbítése céljából, — a törvényalkotásnál is gyakorolható vétő jogát. A választás pedig úgy történne, mint a választó kerületek csoportjaiban, — azzal a különbséggel, hogy noha a csoport választói országos, illetve szövetségi választói minőségükben is a csoport választási székhelyére, a csoport választóbizottságához küldenék ugyan be a szavazataikat; de — önként érthetőleg — csak országos, illetve szövetségi jelöltekre szavazhatnának.

Kétféle: Így hát egy választó három választói minőségében, — mint a csoport, az ország és a szövetség tagja, — háromszor választana, úgy, hogy a hélszeres szavazattal bíró huszonegy szavazatot adna be!

Józan: Egészen úgy!

Ha a polgár valóban értékes tagja saját helyi körén kívül szélesebb hazájának s a nagyobb szövetséges államnak is: hadd érvényesíthesse akaratát e nagyobb közületekkel való közvetlen vonatkozásban is. Ha élete munkája majdnem egyenlően oszlik meg közvetlen köre, kis nemzete és nagy hazája szolgálata között: akkor politikai akaratának az érvényesítésekor bizhasson meg egy-egy alkalmas egyént helyi, országos és szövetségi akarata képviselésével egyaránt.

Igy ugyanannyi törvényhozó fogja képviselni az országot és a szövetséget is, mint az egyes csoportokat összesen s a nemzet állami akarata híven fog kifejezésre jutni.

Az állampolgárság politikai akaratkifejezésének ezt a hűségét nagyban fogja emelni az is, hogy majd minden választó több képviselőt választhatván, gazdasági, igazgatási, nevelésügyi és más törekvéseinek a legjobb tolmácsolására külön-külön a legalkalmasabb embert választhatja ki.

Megfelelő módosításokkal ilyen választási mód lenne alkalmazásban az egyes országok helyi törvényhozó testületének, apróbb eltérésekkel a közigazgatási képviselő testületeknek a megválasztásánál is.

Kéti: Nemde e képviselő testületek az államszövetségéhez hasonló szervezettel bírnának?

Józan: Az lenne kívánatos. Államunkban a ma divatos érdekképviseletnek az államigazgatás egyetlen fokán sem lehetne semmi különösebb jelentősége!

Kéti: A szövetségi gyűlés meg az országgyűlések képviselői is kénytelenek lennének önmaguk gondoskodni létfenntartásukról?

Józan: Csak oly mértékben, mint általában a többi értelmiségi foglalkozások üzői. Hanem legalább is ennyire kétszeresen nehezednék rájuk ez a kötelesség. A másokat is terhelő rendes polgári kötelesség mellett különösen azért is, mert a termelő foglalkozások ismertethetnék meg őket közvetlenül választóik legtöbbszörének az életmódjával, — ez teremtené meg a képviselő és választói között az érdekközösség realitását.

S hogy az összetartás érzete a szövetséggyűlés tagjai között is erősödjék, az ülések ideje alatti együttes étkezésre, közösen tartanak fenn étkezőt a nemzetgyűlés házában mellékhelyiségeiben. Itt a gazdasszonyi munkát a törvényhozók feleségei végeznék.

Elnök: E tárgy már eléggé ki van merítve; azért kérem a bizottság tagjait, a közkormányzat s aztán a közigazgatás kérdéséhez szólnak hozzá részletesebben.

A szövetségi kormányzat.

Német: Eddigi megállapodásainkból a kormányrendszerünk főbb elvei önkényt következnek.

Egyfelől azok az óriási közérdekek, amelyek fölött a mi kormányunknak a mainál sokkal nagyobb mérvben lesz rendelkezési joga; másfelől egész állami berendezkedésünknek a következőket demokratikus jellege azt fogja követelni, hogy a kormány s az egyes kormánytagok kinevezésénél a végső döntés joga határozottan és kivétel nélkül azokat illesse, akiknek az érdekében való szolgálatra és rendelkezésre hivatva s kötelezve vannak. A mi kormányunknak tehát nemcsak szigorúan parlamentinek, de egyszersmind népkormánynak is kell lennie.

Részleges, akár teljes kormányválságok esetén a miniszter, illetve miniszterek kinevezési joga ugyan illetheti az elnököt; ámde csak azzal a megszorítással, hogy az elnöki kinevezések csupán a szövetséggyűlés kifejezett és a nép hallgatólagos hozzájárulásával, illetve megerősítésével emelkednek jogerőre.

Olá: Hát nem úgy van-e ez most is? Nemde minden alkotmányos országban, a miniszterek kinevezésekor, értekezik előbb az államfő, kormánytanácsosain kívül, — a pártok fejeivel, s csak olyan embert nevez ki, akit a pártok előre elfogadnak, illetve, akit a többség támogatásáról biztosít. Hisz enélkül el sem is képzelhető semmiféle alkotmányos kormányzás. Hogyan bírna kormányozni az a miniszter, aki a törvényhozás házában a bizalmát nem bírva, egyetlen javaslatát sem tudná törvénné tenni? A nemzet hallgatólagos meggyezése pedig, ez a holt malaszt, ugyancsak megvan ma is.

Német: A különbség a most gyakorlatban lévő s az általam ajánlott rendszer között az lenne, hogy míg ma a parlament csak proponál, de az államfő diszponál; addig nálunk az államfő fog proponálni s a parlament diszponálni. E kettő között pedig nagy a különbség! Mert ha az államfőnek van joga választania azok közül, akiket a kormány, a parlament szócsöveként, javaslatba hoz: akkor az államfő, természetesen azt fogja választani, aki a saját maga, nem pedig a nemzet fellegása s érdekeinek a hű szolgálatára ígérkezik a

legmegbízhatóbbnak. Ellenben, ha a döntés végső sorban a parlamentet illeti, akkor az eredmény a nemzet javára az előbbinek fordítottja.

Hatályossá lehet tenni a nemzeti jóváhagyást is, azáltal, hogy a nemzetnek nem tetsző miniszter elmozdítására a választó polgárokat az elnökkel szemben is alkalmazhatóhoz hasonló vétóval ruházzuk fel.

Görög: Nehéz időkben e népies vétó a szövetséget minden miniszterválsággal lázongások lángjába boríthatná: mindenik párt heves harcot indítana a saját minisztere mellett s az ellenpárt minisztere ellen.

Német: Zavarok támadását lehetetlenné teszi a vétó-jog igénybevételénél használandó szavazási mód. Ily esetekben ugyanis csak az egész államszövetség képviselésére választott képviselők választásánál alkalmazott választási eljárás lenne gyakorlatban. A szavazás nem csoportonként, nem is országonként, hanem az egész államszövetségben együtt és egyszerre hajtatható végre. A kerületeknek, illetve az ezeket összefoglaló csoportnak a szerepe csak abból állana, hogy a kerületi, illetve csoport-székhelyen, az e célra kirendelt és szigorú titoktartásra kötelezett hiteles személy előtt minden szavazó leadná a saját kézalírásával hitelesített szavazatait. E szavazatokat innen egyenest az államszövetség központi választóbizottságához kellene beküldeni, ahol minden választó szavazatának a száma, valamint a szavazó névalírása nyilván lenne tartva. Itt a szavazatok számbaszédésével egyidejűleg a szavazás helyességét is ellenőriznék. Ez az eljárási mód aztán minden agitációt, vesztegetést, erőszakoskodást ki fog zárni, mert sejtelve sem lesz róla senkinek, ki miként szavazott vagy miként szavazhat.

Szerb: Ily rendszabályok a szavazásnál célravezethetnek; de mi fogja elhárítani a vétót kérők aláírásának a gyűjtésénél támadható zavargásokat?

Német: Vagy szembeszököen sérelmes lesz a kérdéses miniszterválasztás, — és akkor nem kell a választókat a vétó kérésére kapacitálni; vagy nem lesz az, — és akkor minden izgatás reménytelen; — annyival inkább, mert majd a szavazásnál úgy sem gyakorolható senkire nyomás.

Horvát: Egy oly óriási szavazás, amelyben egy 70-80 milliós nemzet szavazóinak a szavazatát kell majd beszélni s verifikálni, oly nagy és hosszas munkát fog követelni, hogy az a miniszter, kinek a további

sorsa fölött a népszavazás lett volna hivatva határozni, már talán végkép kiszolgált akkor, amikor a szavazás eredménye napfényre kerülhet!

Német: Hogy a szavazatok számbavétele mennyi ideig tartson, az tisztán technikai kérdés, amely tetszés szerint oldható meg. Minthogy a népies vétó nálunk nemcsak az elnökkel és a miniszterekkel, hanem az összes fontosabb törvényhozási cselekményekkel szemben is érvényben lesz; azért szövetségünk jól be lesz rendezkedve a népszavazás gyors lejáratására. A szavazók és ezek szavazata számának a nyilvántartására állandó központi hivatal fog fennállani, ahova minden választó polgár, minden választói jogváltozását saját érdekében bejelenti. Népszavazás idején a központban annyi kis bizottság alakul, ahány választói körre az egész államszövetség feloszlik. A szavazatok kezelésében gyakorlott állandó hivatal tagjai e bizottságok között oszlanak meg. Így, ami munka egy kis bizottságra jut, azt esetleg egy nap is el lehet végezni. Az összes kis bizottságokat összefoglaló nagy bizottság aztán egyszerűen összeszámítja a kis bizottságokban elért eredményeket, s megállapítja a végösszeget.

Nagyobb időhaladékok fog okozni a népszavazat érvényes indítványozása. Az mindenesetre heteket venne igénybe, hogy egyes polgárok, akár azzal hivatalból megbízott személyek is, az államban körútra indulva szedjék össze az indítványhoz szükséges aláírások nagy számát. De gyorsrá lehetne tenni ezt az eljárást is aként, hogy minden személyi kérdés esetén 10—15 napi záros határidő lenne megállapítva a vétó indítványozására; s ezalatt köteles lenne minden indítványozó beküldeni aláírását a központi választási hivatalba. A határidő leteltével egy napra már meg lenne állapítható az indítvány érvényessége; s másnap már ki lehetne hirdetni a népszavazás határidejét, — 8—10 napra; úgy, hogy egy hónap leforgása alatt az elnöki utódlás, vagy miniszterválasztás kérdése végleg eldőlné. Ennyi ideig pedig minden veszély nélkül kormányozhatna, — korlátolt hatalommal, — akár az elnök, akár a miniszter.

Remélhető azonban, hogy személyi kérdésekben fölötte ritkán kerülne a sor vétó-ra. A szövetséggyűlés ugyanis a minisztereket csak saját kebeléből választathatná. Bárkít választana tehát, olyat érne a választás, aki vagy az egész nemzetnek, vagy legalább a nemzet egy részének a bizalmát már előzetesen megnyerte.

Cse: A nép az ő választott képviselőjében sohasem jövőendő miniszterét nézi és választja. S noha magam is fonáknak találom azt a jelenleg érvényes közjogi gyakorlatot, amely szerint a képviselő miniszterré történt kineveztetésével képviselői megbízatását elveszíti, — méltatlannak ítélve őt a törvény egy választókerület bizalmára, mihelyt az egész nemzet bizalmát megnyerte; — ez elvnek a megfordítottját mégsem tartom indokoltnak. Azáltal, hogy a nemzet egy része valakit az ő törvényhozói akarata képviselésére méltatott, — azáltal az illető még egyáltalán nem válhatik az egész nemzet bizalmának a letéteményesévé, — a törvényhozói képviseleten kívül a tényleges kormányzatban is. Nem válhatik azzá még az államfő és a parlament együttes akaratával sem; mert mint miniszterre, minden polgárnak az életérdekébe vágó ügyek lesznek rá bízva, s ép azért csakugyan alkalmat kell nyújtanunk minden polgárnak bizalma vagy bizalmatlansága nyilvánítására.

A miniszter iránt tanúsítandó bizalmat azonban én annyira nem tartom a képviselői megbízás föltételezte bizalomban bennfoglaltnak, hogy a miniszterjelölésnek a képviselők, illetve a nemzetgyűlési tagok körére való szorítását határozottan hibáztatom. A jó miniszter rendszerint nem az, aki jó képviselő! A jó miniszter a saját szakjában az államban a legokosabb, a legkitartóbb, a legkövetkezetesebb munkás. A kiváló képviselő a legjobb közjogász és a legügyesebb szónok. Azért aztán mindig vannak a miniszteri székre alkalmas olyan egyének, akik képviselői mandátum szerzésére sem nem vágnak, sem arra nem alkalmasak. S talán még többen vannak viszont a kiváló képviselők között olyanok, akik az államkormányzathoz kívánatos képzettséggel és képességgel nem bírnak.

Német: Ez másképp lesz a mi államunkban — a parlamentnek a maitól különböző összetétele következtében. Nálunk ugyanis a parlament tagjainak jelentékeny számát ép ama kiváló szakemberek fogják tenni, akik részint hivatalból, részint elnöki kinevezés, meg parlamenti választás alapján lesznek törvényhozókká. De ettől eltekintve is, az értelmi súly és a gyakorlati hasznavehetőség, többes szavazásunk hatásaképen, nagyobb arányban lesz képviselve, mint ma.

E szoros parlamentárizmustól pedig nem tághatunk politikai és gazdasági berendezkedésünk erős demokráciája miatt. De még kevésbé engedhetünk parlamentárizmusunkból tulajdonjogunk állami jellege

okából. Minthogy ugyanis a mi államunkból minden tőke, minden vagyon tulajdonkép az államé lesz: a kormány kezébe oly roppant nagy hatalom lesz letéve, amely a mai kormányhatalommal alig is hasonlítható össze. E rendkívüli hatalom hű kezelésének a hatályos ellenőrzése véget kell a nemzeti képviseletnek a kormánnyal szemben a mainál szélesebb jogkörrel bírnia. Ugyanezen okokból kell a népet is, a kormányalkotási és törvényhozási vétón kívül, referendummal is ellátnunk. Még akkor is, ha a nép a szavazata alá becsátott rendkívüli fontosságú törvényjavaslatok fölötti határozásában a saját boldogsága előmozdítása érdekében kevesebb bölcsességet tanúsítana, mint a parlament: célszerűbb, hogy maga a nép határozzon, — mert a saját maga megállapította rendszabályokat akkor is könnyen s jókedvvel viseli, ha azok tényleg nyomasztók; ellenben a kormány s a törvényhozás által számára alkotott törvényeket gyakran akkor is nyomasztóknak találja, ha azok tényleg könnyűek s jótékonyak.

Török: S mik lesznek azok az ily körülményes ellenőrzést kívánó, nagyfontosságú kormányzati ügykörök?

Német: A miniszteri tárcák nevei azonosak lehetnének a maiakkal, — legfennebb az ügykörök nagyobb száma következtében több név szerepelne; de annál inkább fog különbözni az egyes tárcák tartalma. Különösen az oktatás, a mezőgazdasági és ipari termelés, meg a vagyoneosztás ügyei fognak a kormánynak sok dolgot adni. Az ipar és forgalom ügyeit szét kellene választani, — a forgalom lebonyolításának a szabályozását, illetve vezetését egy külön vasútminiszterre bízva. Egy másik külön minisztériumnak adna dolgot az elhalt állampolgárok után hagyatékképen az államra háruló javaknak az életbe kilépő ifjú nemzedék kezére való kiosztása és időközi gyümölcsöző elhelyezése.

Szláv: Melyik minisztériumnak lenne feladata a javak elosztásának a mai kereskedelem által végzett közvetítését szolgálni?

Német: Szláv barátom nyilván arra gondol, hogy tán a termelt javakat a fogyasztókhoz juttató, mindenestre nagykorú munkásság legfelső vezetése is egy külön minisztériumot igényelne. Nekem azonban úgy tetszik, hogy ezt a feladatot könnyebben meg fogja oldani a földmívelés-ügyi meg az iparügyi miniszter, — az állami közjövödelmek miniszterével — a pénzügy-miniszterrel — egyetértőleg. A földmívelési és ipari

minisztereknek kell ugyanis afelől gondoskodniok, hogy élelmezési és ipari cikkekben az állam mindenkör bővön kitermelje az évi fogyasztásra és tőkegyűjtésre szükséges mennyiséget. Ugyancsak nekik kell ügyelniök arra is, hogy a termelendő mennyiséget arányosan osszák szét az összes földművelők és iparosok között. Azért ők gondoskodhatnak arról is a legkönnyebben, hogy a helyi számvevőségek által kitüntetett hiányok és fölöslegek egymással helyesen kiegyenlítettessenek. Azonkívül ők tartják nyilván s tudják a legpontosabban azt is, mennyi folyik be az egyes termelési ágakban kőztartozásként az állam javára; s következőleg ők bírják a legkönnyebben a közjöveldmek miniszterének az állami alkalmazottak ellátására szükséges mennyiségeket helyesen kiutalni.

Török: Nem titkolhatom el súlyos aggodalmaimat az iránt, hogy a miniszterek, akik oly roppant mennyiségű vagyoni javak fölött fognak rendelkezni, gyakran fognak engedni a kísér ésnek s a könnyű alkalmat magánvagyonuk mértéktelen gyerapítására fogják kihasználni. Hisz ma sokkal nehezebb a hatalmon állóknak az illetéktelen vagyonszerzése; mégis számos esetben kelt föltűnést az, hogy ez vagy az a vagyoni ügyekkel foglalkozó miniszter vagy államtitkár jelentéktelen magánvagyonából s abból a fizetéséből, amelynél évenként többet elkölt a háztartására, — rövid pár év alatt százezrekre menő vagyont szerez. Az ilyesini természetesen — demoralizálja az alább álló hivatali kart is; az állami alkalmazottak szemérmetlen üzelmel megrendítik a bizalmat az állami hatóságokban; a jobbérdelműek pedig, a sok szennyes visszaélés láttára vagy elfojtott boszúvágytól, vagy nyílt embergyűlölettől telnek el.

Német: Amint azt mindannyian igen jól tudjuk, Török most elsősorban saját állama állapotairól adott egy kis erkölcsi rajzot; — amely azonban — kissé enyhített vonásokban —, sajnos, minden más országra is talál Ámde a baj elejét venni épen nem lehetetlen. Meg lehet és meg kell állapítanunk azt, hogy egy igen csekély mennyiségén felül, egyetlen állami hivatalnok se szerezhesen vagyont Erre külömben alig is lesz meg nálunk a vágy, mivel a szerzett vagyon úgy sem a szerző hozzátartozóira, hanem az államra száll örökségül.

De nem is lesz a nagymérvű vagyonszerzésre szükség, mert az állam az ő alkalmazottairól és ezek csa-

ladjáról, akkor is fog gondoskodni, mikor az illető alkalmazott maga már nem gondoskodhatik.

Csupán csak az lesz eléggé indokolt, hogy kényelme s jólléte emelésére, — szórakozási ideje kellemesebb kihasználása céljából, — vagy nyugdíjas korának gyönyörűségesebb leélése végett, — szerezzon magának egy kis tartaléktőkét. S csakugyan, az ily célok szolgálatára mérsékelt mennyiségű magánvagyon szerzése annyival inkább meg lesz engedhető, mert az a munkakedvnek nálunk is egyik ösztöne lesz.

A visszaélések ellen, a legtöbb biztosítékot azonban a nagy községi, megyei és országos autonomia fogja megadni.

Török: Miért inkább, mint ma. Hisz ma is jelentékeny a községek, megyék, tartományok önkormányzata; de az nemhogy kizárná a központi kormányzat visszaéléseit, sőt önmaga is gyakorta undok visszaélések kútfeje.

A helyi igazgatás.

Magyar: Német bizonyára egyetért velem abban, hogy úgy az államkormányzat, mint az állami közigazgatás közszelleme főleg a jogrendnek az állam legfontosabb törvényeiben élő közszellemétől függ. Ott, ahol a törvények s a közvélemény lehetővé teszik, sőt dicséretesnek tartják azt, hogy az ember gazdasági tevékenységében üzlet- vagy ügyfeleinek a rovására üzleti alkalmainak ügyes kihasználásával nagy vagyont harácsoljon össze s azt a saját családjában örökletessé tegye: ott a gazdasági vagy hivatali pályán működő állami alkalmazott sem érezhet szinte semmi erkölcsi vagy lelkiismereti akadályt abban, hogy alkalmainak az üzletemberéhez hasonló kikasználásával, a polgárság rovására, ő is hasonló vagyoni előnyöket biztosítson magának. Mihelyt pedig az erkölcsi akadály hiányzik, akkor nemcsak a tisztviselői javadalmak emeléseért támasztott, nyílt követeléseknek nem szabhat semmi többé határt; de alkalmi törvénytelen, vagy a törvények könnyű megkerülésével történő kizsákmányolásától sem riad vissza az alkalmazott.

Nálunk ellenben minden ember a közjó munkálására, nem pedig saját jólétének a köz érdek rovására

való feltolására lesz nevelve. Nálunk tényleg a magán polgár is a közös nemzeti boldogság napszámosa lesz s annak is fogja érezni magát; annál inkább az állam köztlen alkalmazottja. A közbizalomnak a köz kiszákmányolásával leendő vétkesen önző kihasználására tehát itt hiányzani fog az indok, a vágy.

Török: Ha ama tetszetős színekkel festett közszellemnél nem lesz semmi keményebb s foghatóbb zár a közjavak védelmére, akkor — kezességet vállalok felőle — a közraktárak készletei hamar szét fognak olvadni a kezelők kezei között, s a nép majd éhezhetik.

Magyar: A közszellem csak erőssége lesz az amúgy is erős intézményeknek. Önkényt erthetőleg, visszaélések ellen a biztosítékokat mindenekelőtt az intézményekben kell megtalálnunk. S itt már csakugyan a Német állaspontjára térhetünk vissza. A hatóságot minden közigazgatási fokon, — még sokkal nagyobb mértékben, amint az hazámban van, — a polgárságra illetve a polgárság képviselőjére kell ruházni. Helyi szabályalkotó és végrehajtó kataságában az önkormányzó közigazgatásra szervezett polgárság testülete is állami hatalmat fog bírni, az állami hatalom letéteményesse lesz; s következőleg e hatalom miként való gyakorlását illetőleg az állam helyi alkalmazottainak rendelkezhetik. Mihelyt az eszme kellőkép testet ölt, mindjárt lehetetlenné válik úgy a vidéki, mint a központi állami alkalmazottak számára a hatáskörüikkel való vétkes visszaélés.

Török: Nem értem, miképen fogja — mondjuk — a megyei önkormányzat akadályozni a minisztert abban, hogy valamelyik megyei, vagy éppen a miniszter közvetlen rendelkezése alatt álló állami közraktárból egy harmadik személynek eladott árukat — a közraktár számvevőségével egyetértve — alacsonyabb árfolyam szerint számolja el s a nagy ügyleteknél roppant összegeket kitevő árkülömbözeteket a manipulációnál segédkező számvevővel megossza.

Magyar: Az ilyenfajta aggódalmakat eloszlatja számos körülménynek a meggondolása. A legelső az, hogy a pénzvásárok a legnagyobb riktaságok közé fognak tartozni s következőleg, pénzügyi manipulációkra alig fog nyilni alkalom.

Egy másik az, hogy a hiányok és fölöslegek a közönség számára könnyen hozzáférhetően lesznek

nyilvánartva; valamint ki lesz mutatva névszerint, — az őszi terményfölvételek nyomán, — az is, mennyi küldendő minden egyes közraktár fölöslegéből más közraktárak hiányainak a pótlására, vagy az állami közszükségek fedezésére. Visszaélések hamar gyanút keltenek s az önkormányzati tevékenységek útján a közraktári kezelésben gyakorlatot szerzett polgárok könnyen nyomára jutnának a hibának.

A hiba nyomozása pedig nagyon is érdekükben állana, mert amit az alkalmazottak e közraktárból elsikkasztának, azt ama közraktár tagjai veszítenék. Minden közraktár oly értékben fog kapni ugyanis más közraktárak fölöslegéből, amely értékben ő ad azoknak a saját fölöslegéből.

Török: Mi akadályozza meg azt, hogy az őszi terményfölvételnél, a raktárkezelők és a számvevők összejátszva, ne mutassanak ki a tényleg fölvetnél kisebb mennyiséget, hogy aztán a fölösleget, illetve a különbözetet saját javukra értékesítsék?

Magyar: Maga az értékesítés a legnagyobb nehézségekbe ütközne, mert mindenki végzett munkájára vagy előállított termelvényeire kapva az ő szükséges fogyasztási cikkeit a közraktárból, — elsikkasztott cikkekre vásárló egykönnyen nem akadhatna.

Ámde arról mindenesetre gondoskodva lesz már magánál a terményfölvételnél, hogy hamis fölvételek ne történhessenek. A fölvételnél ugyanis a raktáros és a számvető mellett minden alkalommal egy évente váltokozó bizottság fog közreműködni, — a közraktári tagokból alakítva. Az alkalmazottakkal együtt, ez a bizottság lesz felelős a velök csereviszonyban álló közraktárak között a saját fölöslegük helyes kicserélésiért is.

Ezek a fölötté fontos és állandó bizottságok, — természetesen — minden közigazgatási fokozaton szervezve lennének. Mert, amint azt már fennebb is érintettük, nemcsak az egyes termelő községek, hanem a járások, megyék, sőt az országok között is lenne külön kiegyenlítő vagyonforgalom. A kisebb fogyasztás tárgyát képező s csak egyes vidékeken termelt cikkek egy vagy több járásra vagy megyére kiterjedő körrel külön speciális közraktárakba lennének összevonandók. Kivált pedig a különböző iparágakban a különböző mérvű összpontosítás tenne szükségessé járási, megyei és országos közraktárakat. E nagyobb körű közraktárak a saját

különleges készletöket cserélnék ki egymással és osztanáak szét az így beszerzett különleges cikkeket a saját igazgatási, illetve termelési körükbe tartozó községi közraktárak között. E csereforgalom szabályszerű lebonyolítását ismét csak az érdekeltek bizottsága ellenőrizhetné a leghatásosabban.

Horvát: Ez a kereskedelminek nevezhető bizottság tehát egy egészen új elem lesz államunk közigazgatásában.

Magyar: Többek között ez lesz az egyik új. De a közérdekű ügykörök nagymérvű szaporodásával szükség lesz több mást is bevezetnünk.

Döntő vagy legalább is számbavételt követelő szóval kell bírniok a közigazgatási testületek érdekelt-ségének a mezőgazdasági és ipari termelési módok meghatározásában, a közre visszaháramlott mezőgazdasági vagy ipari tőkének a kiosztásában, a nevelő intézetek szervezésében, a közmunkák szabályozásában, speciális közraktárak és ipartelepek fölállításában és fenntartásában. Mindezekre a célokra pedig külön bizottságoknak kell a tanácsadás és végrehajtás munkáját elvállalniok.

Horvát: Mi fogja e bizottságokat oly ügyekben, mint például az államra visszamaradott javak kiosztásában, a vétkes részrehajlástól visszatartani?

Magyar: Ott, ahol a polgárok cselekvésének a hajtó rugói elsősorban nem gazdaságiak, hanem erkölcsiék, — ott az erkölcsi hajlamok uralkodnak a vagyonszeretet szenvedélye fölött. Így lesz ez nálunk s azért az igazságszeretet meg fogja óvni az embereket a részrehajlás botlásaitól. De ki fogja zárni a részrehajlást maga a közigazgatás szervezete is. A bizottságok működése ugyanis szorosan a közgyűlés felügyelete alá lesz rendelve. Mert amint lesznek bizottságai, úgy lesz közgyűlése is községnek, járásnak, megyének egyaránt. E közgyűlések elég népesek lesznek arra, hogy az illető igazgatási kör népességének az akaratát híven képviseljék. S lehetőleg gyakran, — például minden hónapban legalább egyszer összeülnek, hogy a bizottságoknak és a helyi állami alkalmazottaknak időközben végzett intézkedéseit megerősítsék vagy megsemmisítsék s egyszersmind újabb intézkedések tételére adjanak felhatalmazást vagy egyenes utasítást.

Horvát: Ennyi még alig fogja elejét venni minden részrehajlásnak. Azt hiszem, hogy a képviselő-testüle-

tek, — a szövetséggyűlés szervezetének a mintájára alakítva —, az általuk képviselt közönség akaratát lehetőleg híven fogják érvényre juttatni; ámde maga a képviselt közönség egyetemének az akarata igen könnyen lehet fölötte sérelmes egy saját kebelében lévő kisebbségre. Egy iparos megye például háttérbe fogja szorítani aránylag csekély számú földművelőinek az érdekeit és viszont! Mi lesz az orvosszer ily bajok ellen?

Magyar: Csupán oly intézkedések, amelyek ma is érvényben vannak. A községtől a járáshoz, vagy egyenesen a megyéhez, onnan meg valami legfőbb közigazgatási bíróság feléhez lehet és kell majd az ügyet fölebbezni.

Kétli: Megvallom gyöngé vigasztalásnak tartom azt, hogy ha majd jogsérelmek támadnak, lesznek fórumok azoknak az orvoslására! Nekünk úgy kell berendezkednünk, hogy jogsérelmek ne támadhassanak. Mert hisz sokkal egyszerűbb és olcsóbb helyesen alkotni meg a politikai szervezetet, mint közvetve számtalan sérelmet idézni elő, s azután rengeteg munkát és időt ölni bele az így támadott sérelmek orvoslásába!

Magyar: Ez mindannyiunk előtt világos! Én bízom is abban, hogy képesek leszünk oly szervezetet alkotni, a mely a sérelmeket a minimumra apasztja. Eből a szempotból én a közigazgatási képviseletbe, — a központi törvényhozói képviselettől eltérően, — belevetném az érdekképviseletet. A községi, járási megyei képviseletbe a képviselők egy része, — mondjuk fele, — érdekeltségre való tekintet nélkül, a másik fele meg foglalkozási osztályok szerint lenne választható. Az érdekeltségi képviseletre a szabály az lehetne, hogy az érdekeltségi képviselők összes számának felét a földműves osztály a saját soraiból, egy negyedét az iparos, a másik negyedét pedig az értelmi foglalkozások osztálya választaná, ugyancsak a saját emberei közül.

Cse: Miért ne osztanók meg inkább az összes képviseletet az érdekkörök arányában százalék szerint? Hisz akkor mindenik foglalkozási osztály, a maga nagysága arányában lévén képviselve, a maga jelentőségének megfelelően befolyásolná az igazgatást a saját előnyére; s így meg lenne az annyira kívánatos összhang a néposztályok érdekei s a közigazgatás intézkedései között, — és ez az összhang állam egészének is leginkább előnyére válik.

Magyar: A képviseletnek egészen a foglalkozási osztályok szerinti megoszlása célszerűleg foglalkozási kasztokra osztaná a polgárságot s csak kiélesítené azokat az ellentéteket, amelyek a különböző foglalkozások különböző természetű nevelő hatásától amúgy is elválaszthatlanok. Ha azonban a képviselők fele száma képviselői megbízatását nem foglalkozása alapján kapja, akkor a képviselő testületnek ez a része az érdekképviselet ellentéteit kiegyenlíti, s a foglalkozási érdekekkel szemben az általános állami érdeket juttathatja kifejezésre. Másfelől a fő foglalkozási ágak képviselői a helyhatósági közgyűléseken minden alkalommal óvást emelhetnek az oly indítványok ellen, amelyek az ő osztályukra sérelmesnek mutatkoznak. Ezzel elejét veszik oly határozatok létrejöttének, amelyek hatályra emelkedve közigazgatási perek indítására adhatnának okot.

Bolgár: Miért ne alkalmazzuk hát ugyanez elvet a törvényhozói képviselet összeállításánál is? Hisz a törvényhozás sokkal fontosabb jogszabályokat alkot; s ha e szabályok az állampolgárság egyik vagy másik osztályára sérelmesek, sokkal több vizsályra s perre adnak okot, mint a törvényhatósági határozatok.

Magyar: Ép azért nem alapítható a törvényhozói képviselet a foglalkozási osztályérdekre, mert az fontosabb jogszabályok alkotására van hivatva. Az állami törvények szerkesztőinek csak az állam érdekét szabad szem előtt tartaniuk. Az állam érdeke pedig minden egymással ellentétes osztályérdeken fölül állva, az osztályellentétek kiegyenlítésére van hivatva.

Bolgár: Hisz a közös államérdeknek ez a pártatlan szolgálata éppannyira kívánatos a közigazgatásban is: miért adjunk hát helyet itt az érdekképviseletnek?

Magyar: A közigazgatás, — kivált a mi államunkban, — sokkal inkább foglalkozik a polgárok mindennapi életét közvetlenül érintő ügyekkel, mint az államkormányzat és a törvényhozás. Ily ügyekben való határozathozatalnál abszolúte mellőzhetlen az, hogy maguk az ügyben érdekelték adhassanak a közgyűlésnek fölvilágosításokat. Érdekképviselet híján egyik-másik foglalkozási körnek gyakran egyetlen szószólója sem lenne a képviseletben s emiatt hibás törvényhatósági határozatok jöhetnének létre. A törvényhozásnál hasonló nehézségek fenn nem forognak, mert a nagyszámú törvényhozói képviseletben mindenkor vannak minden foglalkozási ágnak szakismeretekben kiváló képviselői.

Cse: Én elfogadom Magyar barátomnak a közigazgatási érdekképviselőre vonatkozó iménti elvét. Ez elvből azonban azt a következtetést látom természetesnek, hogy az érdekképviselők száma ne határozott és állandó arányban legyen megállapítva, hanem változzék maguk az érdekeltek arányában.

Magyar: A Cse felfogásának csak az esetben adhatnék igazat, ha az államnak minden közigazgatási köre az államtól s a többi körtől elkülönült egyéni életet élhetne. De minthogy e körök az állam alkatrészei, s helyi hatóságukkal az államigazgatás közegei: az érdekképviselőnek mindenütt az átlagos állami érdek szerint kell alakúlnia. Enélkül egyes helyeken a különböző foglalkozási ágak semmikép sem kívánatos egyoldalúsággal fejlődnének.

Osztrák: És kik lennének a közigazgatási testületek végrehajtó közegei, állandó hivatalnokai?

Magyar: Semmi esetre sem elméleti jogászok, hanem kivétel nélkül a gyakorlat emberei! Amint azt tudjuk, már a jogi szaknevelő intézet sem sokat foglalkozna pusztán elméleti és emlékezeti tanulmányokkal; a jogászok teljesebb jogi kiképzése azomban csak akkor következne be, amikor már az intézetből hivatalba lépve egyideig tényleges jogászai szolgálatot végeztek.

Osztrák: Mivel lenne gyakorlatiasabb eljárás ez, mint épen a magyar ügyvédi és bírói kiképzés, amely legalább 3 évi gyakorlatot kíván meg a szakképesítés megadása előtt?

Magyar: Gyakorlatibb azzal, hogy a közigazgatási funkcionáriusoktól is megkívánja a gyakorlatot s az ennek alapján adandó képesítést. De gyakorlatibb azzal is, hogy a kiképzés fontosabb része a gyakorlatra esnék. A tényleges joggyakorlat alatt kellene a jogásznak megszereznie nagy részét azon szükséges elméleti jogi ismereteknek, amelyeket ma az egyetemen vagy akadémián szerez.

Osztrák: Hogy lenne képes a gyakorlati feladatok megoldásával elfoglalt kezdő ember elég nyugalmat találni ahhoz, hogy elvont elméletekbe mélyedjen?

Magyar: Ép azért kell gyakorlat közben szereznie meg elméleti ismereteit, hogy elvont elméletekbe ne merülhessen. A mi jogászaink csupán oly elméleteket fognak elsajátítani, amelyek jogászai áttekintésük s felfogásuk tisztaságát mindennapi feladataik helyesebb megoldása céljából fokozzák.

Osztrák: A mai rendszer előzetes elméleti képzése ezzel a tisztult jogászai látással bocsájtja az ifjút az életbe! — s kezdettől fogva élvezi a köz és hivatalnok az áldását annak, amit te csak utólag kívánsz jogásznak megadni!

Magyar: A mai, előzetesen adott elméletek hajogott vonnak a jogász szemére, mert a fejébe vert elméletektől nem bírja az adott eseteket az ő tényleges természetök, lényegök szerint látni, s azért fonák következtetésekre jutnak!

Szláv: S mikép szerezhetne a gyakorló jogász elméleti ismereteket?

Magyar: Az ifjú hivataltársak egymásközött is, de kivált idősebb kartársaikkal gyakori vitatkozásokat rendeznének, amelyeken a jogi elméletek legfőbb pontjait sorra tárgyalnák. A gyakornok aztán évnegyedenként, esetleg gyakrabban is, elútatna pár napra az ő képesítését megadó intézetbe: itt pedig végzett tanulmányaiból szóbeli vizsgát állana ki, s egyszersmind tájékozódónak további készülése módja felől. E módszerrel 2—3 év alatt világos áttekintést s szabadtos gyakorlati tájékozódást szerezne a jogtudományok egész területén, mindenekfölött pedig a saját hivatali és hivatási körén. Ezzel el lenne érve az is, hogy például a közigazgatási pályára lépőktől nem kellene részletes ismereteket követelni azokból a tárgyakból, amelyek a bírói pályára lépők számára szükségesek; és viszont. De másfelől, a saját hivatási körébe tartozó tárgyakból mindenkitől behatóbb tájékozódást lehetne és kellene kívánni.

Ugyanezt különben, hasonló joggal, az összes többi értelmi foglalkozásokra való előkészítés tekintetében is követelhetjük.

Német: Kik lennének hát azok az így képzett közigazgatási közegek?

Magyar: Legalább egy jogügyi közegre minden községnek szüksége lesz. Ez a községi „bíró“ a községi képviselőnek jogi tanácsosa és végrehajtója; de apróbb ügyekben függetlenül is eljár. Különösen fontos teendői lesznek a jogi előjárónak a községi birtokállapotok nyilvántartása és időnkénti rendezése körül. Az ő feladata lesz ugyanis tervet készíteni a megüresedett birtokok, vagy iparvállalatoknak új gazdákkal leendő ellátására. E végett elsősorban a helyi vagy vidéki nevelő intézet előjáróságával, majd pedig az intézet ajánlotta jelöltekkel lépik érintkezésbe. Az így ké-

szült javaslat aztán a községi tanácsban elfogadtatván, sorra a járási, megyei, országos és szövetségi birtokrendező hivatalhoz kerül felülvizsgálatra: — a végett, hogy a kezdő birtokállapot egyenlőségét az ugyanazon járásba tartozó községek között a járási, az ugyanazon megyébe tartozó járások között a megyei, az ugyanazon országba tartozó megyék között az országos, és az egyes országok között a szövetségi birtokrendezőség tarthassa nyilván, őrizze ellen és egyenlítse ki.

Mémet: A járási, megyei, országos és szövetségi birtokrendezésnek ugyanaz a feladat lesz tehát a maga hatáskörében, ami a bíró hatásköre a községben?

Magyar: Azzal a különbséggel, hogy a községi bírónak termelési illetve üzemtervet is kell készítenie, valamint a termelési és üzemterv változtatása céljából magasabb fokról jövő határozatokat végre kell hajtania. Magasabb fokon e munkát külön hivatal végzi.

Német: Hogyan lehetne a jogi képzettséggel felruházott bírónak birtok és üzemtervek készítéséhez kellő szakértelme?

Magyar: Hogyan van ma kellő szakértelme, hasonló dolgokban a bírónak és a jegyzőnek? A bíró feladata csupán az eljárás lesz. Szakismereteket igénylő dolgokban a szakemberek véleményét fogja kikérni. S ha terveit mégis hibásan készítené vagy felsőbb rendeleteket tévesen próbálna végrehajtani: ott van a a bíró tervei fölött határozó, s a rendeletek végrehajtásáért a bíróval együtt felelős községi képviselő; — abban mindig lesznek a bírót kisegítő szakemberek.

De kivált gazdasági ügyekben ott lesznek a bíró hivatalos munkatársai: a községi közraktár kezelője és a községi számvető. A saját külön munkakörükben ezek is ép oly községi közigazgatási közegek mint maga a bíró.

Német: S minő végrehajtó közegei lennének a magasabb igazgatási fokoknak?

Magyar: Ugyanolyanok, mint a legalsó foknak, — csak hogy nagyobb számban és nagyobb tagozattal.

Mindenütt szigorúan keresztül lesz vive az az elv, hogy a nép saját akarata szerint rendelkezik. A felülről jövő rendeletek általában sohasem elvi, hanem csak technikai tárgyúak lesznek s a könnyebb és sikeresebb együtt munkálást fogják célozni.

Elnök: Elég világos képet nyerhettünk már azon elvek felől, amelyek polgáraink alkotmányos politikai szabadságának remélhetőleg elmozdíthatlan fundamentumát fogják alkotni. Feleljünk most már arra a kérdésre: mik és milyenek lesznek államszövetségünkben a polgári szabadság korlátai.

A személyes szabadság korlátai.

Kétféle: E rendszer túlságosan nagy szellemi és akarati szabadságra törekszik; de attól tartok, hogy törekvésében elvenné az emberektől ma létező cselekvési szabadságukat is, anélkül, hogy helyette kárpótlást adhatna.

Az egyenlőség vasjárma össze fogja zúzni a szabadságot.

Józan: Tegyük a szabadság helyett szabadosságot s a tételt én is aláírom.

Ha valaki az életnek munkátlanul, a mások keresményéből való lézengő átélését nevezné szabadságnak, akkor igazad van: a mi államunkban a polgárok munkátlan élete époly képtelenség, akár egy élő szervezetben valamely alkatrésznek a szervezet munkájából a saját, természetből rendelt részét ki nem vennie.

Kétféle: Hogyan fogjátok hát például a munkára oly nehezen szoktatható kényes embereket vagy lusta cigányokat munkára kényszeríteni, — ha szép szóra nem engednének?

Józan: Nálunk a munkakerülés egyik legnagyobb, hivatalból üldözendő vétség lesz és közmegvetésben fog részesülni. Aki köteles munkája elvégzésének mégis ellenszegülne, s emiatt ellátás nélkül, mások segélyét várva, csavarogna: az olyan az állami munkaházakban és munkatelepeken nyerne kényszermunkát és ellátást

Különösen fokozott eréllyel fog azonban föllépni államunk mindazokkal szemben, akik az emberi szervezet, az idegrendszer épségének a megrontásáért bármi tekintetben felelősök lehetnek. A mi államunk szeszes italok természetes vagy gyári előállítását nemhogy önmaga segíelyezné vagy megengedné, hanem azt minden polgárának megtiltja és — közegészség s közmunka elleni, valamint a szeszfogyasztók testi épsége ellen elkövetett vétség vagy büntettként fogja büntetni. Ennél súlyosabb büntetés fogja érni a szesztermelőket és a

szeszfogyasztókat. Ezeknek a büntette halmozott lesz, mert a testi és erkölcsi épség megővását célzó szesztilalom ellen elkövetett büntetlen kívül magába foglalja az azon munkátlanság által okozott bünt is, amely munkátlanságot a szesz elfogyasztása tényleg okozott vagy okozhatott volna.

Enyhébb büntetés alá esik, de szintén büntettet fog képezni a dohány termelése, fogyasztása és terjesztése, úgyszintén a tea, kávé, s általában bármiféle külföldi izgatószer behozatala, fogyasztása és terjesztése.

Kétféle: A te államod polgárai meleg víz mellett fognak hát társas összejöveteleken elszórakozni.

Józan: Ha kell valakinek valami zamatos frisítő, az eszik gyümölcsöt vagy iszik valamiféle teát az országainkban tucatszámra kapható aromás növényekből. Egyébiránt a mi polgáraink úgy lesznek nevelve, hogy annál jobban, annál élvezetesebben és tanulságosabban fognak mulatni, minél józanabbak lesznek. Aki pedig válogatott izgató szerekkel akarja megmérgezni — akár a saját, akár a mások szervezetét, csupán azért, hogy érzéseiket kórosan ingerelje: az méltán ítélhető büntetettnek.

Helyes eszméjük szerint a munkatelepek és munkaházak felnőtteknek munkára nevelő intézetei. Az előbb rendőri hatalommal és esküdtbírói ítélet alapján beszállított csavargók több évre terjedhető kiképzésben részesülnek. Be van ugyanis rendezve a munkaház a legfontosabb ipari műhelyekkel s azonkívül van kertészete is. Az ide behelyezett csavargónak addig kell ott maradnia, amíg valamiféle termelő munkát kellően megszokik. A munkaház az önálló, szabad életmódra leendő visszatérésében minden eszközzel segítségére lesz; — de csak akkor ha a munkaházban már önkaratából is elég szorgalmat és eredményt képes tanúsítani ahhoz, hogy önállóan is megéljen.

A legrövidebb idő, amennyire itteni letartóztatását a csavargó példás magaviseletével leszoríthatja, egy év lehet. Nem gondolható ugyanis, hogy ennél rövidebb idő alatt a munkátlán ember akár munkára szokhasson, akár valami foglalkozást eltanulhasson.

Kétféle: A hülyék, nemi vagy isszákossági szenvedélyek munkátlán ragjai szintén ide kerülnének-e?

Józan: Ezeket velők született gyöngeségükért vagy ellenálthatlan természetes hajlamukért felelősség nem terhelve, ezek csak betegek-, nem pedig bűnösökként lennének kezelhetők.

Mindenesetre orvosi vizsgálat állapotáná meg a hiba jellegét, s ahhoz lenne szabva az elbánás. A fegyelemre ezeknek is époly szükségük lesz, mint a csavargóknak. Fogymatkozásaiknak az orvoslása is azt kívánja, hogy minnél többet dolgozzanak. A beteges szenvedélyek üldözötteinél a testi fáradság a szenvedélyek kínos zaklatását enyhíti. A gyöngé elméjüeknél meg erősíti az étvágyat s képessé teheti a szervezetet, hogy az idegek természetes gyöngeségét bő táplálkozással, részben legalább, kiküszöbölje.

Kétti: Ha már ezeket a büntetőjogi értelemben bűnösöknek nem mondható szerencsétleneket hibáik miatt ilyen súlyos szabadságvesztés büntetése sujtaná, mit tenne akkor a ti államotok a tulajdonképeni gonosztevőivel.

Józan: A gonosztevők is a fegyelem és a könyörület iskoláját járnak.

A büntetésnek nálunk nem az lenne a célja, hogy a büntettet megtorolja s a megtorlás keménységével riasszon vissza tettest és másokat további büntetteknek az elkövetésétől.

Nálunk a cél a bűnös hajlam javítása lesz.

A mai büntető rendszer hatását az bénítja meg, hogy noha a megtorlásban már megrendült a hite, a javításban még is csak félig hiszen. Nehogy kegyetlen szigorral zárják el a bűnös előtt a javulás útját, fegyintézeteink berendezése a züllöttek egy része szemében annyira kívánatos, hogy az odavaló bejuthatás végett, — különösen télvíz idejére, — seregestől igyekeznek valami gazságot követni el. Mindamellet annyira hiányzik bennük minden javító eljárás, hogy az, aki pár évig fegyintézetben volt, tizszerte huncutabb gonosztevőként kerül ki onnan, mint amilyen azelőtt volt.

Kétti: Ha fegyintézeteinket nevelő intézetekké változtatjuk, akkor még kívánatosabbá tesszük a bennük való tartózkodást s még inkább szaporítjuk a gonosztevőket.

Miért ne tennők ép ellenkezően a büntetés szigorát ijesztőbbé?

Józan: Azért, mert a legnagyobb szigor sem képes az arra hajlammal bírót, — legyen az akár maga a tettes, akár mások, — a büntől visszatartani.

Hisz magad is ismered azon akasztásra ítélt gonosztevő esetét, aki akasztás közben a bitófáról leszakadott, s miután így az akasztást anélkül állotta ki, hogy attól meghalt volna, szabadon bocsáttatott. Mind-

amellett, kevés idő múltán, ugyanez embernek ugyanazon büntetért kellett ismét, — de most már halálos akasztást szenvednie! Olyan esetek is vannak följegyezve, amelyek szerint a rablás miatt halált szenvedő gonosztevő halálos ítéletének a végrehajtását szemlélő közönség között egyik-másik tolvaj egy embernek az óráját, a másiknak a tárcáját lopta ki, vagy más valami olyanfajta bűntényt követett el, amelynek büntetéséül a kivégzés éppen előtte volt folyamatban.

Kétli: Ha még a halál félelme sem képes a gonosztevők egy részének megrögzött bűnöző hajlamán semmit változtatni, akkor mit lehet várni holmi jámbor neveléstől?

Józan: A köztörvények ellenségét a szigor csak makacsabbá teszi rossz indulatában. És, ha a bűnös hajlam nem valódi elmebaj, akkor okosság és tapintatos szigor, hozzá nagy emberszeretet a hajlam gonosz irányát jobb célokra terelheti.

Bűnös hajlamok még nem büntettek; s mielőtt büntetetté válnának, a tettes akaratának az elhatárolása lépik közbe. Ez elhatárolás oly okoskodás kíséretében történik, amely a tettet bűneinek véghezvitelében, — a maga módja szerint, — igazolja. A büntetteknek az okoskodásai egészen sajátos és fölötté radikális szociológiát alkotnak. A vérbeli tolvaj vagy rabló szegény ember ellen a végső inségben sem vét, — nem akkor sem, ha a szegénynél biztos zsákmányra lehetne kilátása. A vagyon elleni bűnök tettesei, — minden gonoszságuk mellett, — bizonyos hivatásérzettel viszik a többnyire szintén gonoszságból szálemlett nagy vagyonegyenlőtlenségek között a kiegyenlítés szerepét. Gyilkosságok áldozatául is legtöbbször arra érdemes emberek esnek. Politikai merényletek meg éppen majdnem kivétel nélkül csak azokat írtják, akik egy gonosz társadalmi rend védelmében büntetlenül sokkal ártalmasabb tetteket követtek el, mint az ő meggyilkolásuk miatt bitóhalált szenvedő gonosztevő.

Kétli: Ugy látom, te a gonosztevőket politikai szövetségeseidnek tekintened s arra igyekeznél kioktatni őket, hogy azonos célok elérésére okosabb eszközökkel törjenek!

Józan: Némí igazad van; hanem azért a gonosztevő, a rabló, a gyilkos előttem is ép annyira gonosztevő maradna, amennyire előtted az. Sőt, nézetem szerint, sokkal inkább gonosz a gonosztevő az én ítéletemben, mint a tiédben. Te hiszel oly megrögzött

hajlamban, amely mellett a bűnös akaratszabadsága, elhatározási képessége szinte semmivé törpül; s ennek dacára az erkölcsileg alig felelős büntettest a legszigorúbb jogi felelősségre kívánod vonni, — ijesztő kegyetlenséggel akarva őt elrémiteni a tőled ellenállhatlannak ismert gonosz hajlam követésétől. A mi államunk az oktan önkény ily brutálításait borzalommal fogja megvetni; — mindamellett, hogy a bűnözőket nemcsak jogilag, de erkölcsileg is teljesen felelőssé teszi tettökért.

A mi államunk bölcsessége ép abban fog állani, hogy az erkölcsi felelősséget teszi elsőrendűvé, a jogit pedig csak annak mintegy tartozékává.

Kétli: Mondd úgy: ebben fog állani a ti államotok esztelensége! Hogyan lehessen egy államban, jogi intézmények keretében erkölcsi felelősség bármi eljárás alapja?

Miféle jogászok lesznek majd azok, akik a cselekvéseknek kifürkészhetlenül titkos lelki rugóit igyekeznek majd fölfedni s jogi szabatossággal meghatározni?

Józan: Mindenesetre nem pusztán paragrafusból összerótt, hanem szívvel, lélekkel bíró jogászok! Az okok, melyek a büntettekre közvetlenül okot és alkalmat adnak, a jogi rendnek ősidők óta csökkenő, de még mindig nagyon föltűnő tökéletlenségei. Ha ez nem így lenne, akkor egy pillanatig sem haboznék teljesen a tettesre hárítani a jogi rendbe ütköző büntett súlyát. De mint-hogy a bűnöző hajlamnak nemzedékek hosszú során történt kifejlődésére is, meg a bűnös hajlam termette büntettre is a jogi rend tökéletlenségei adtak részben okot részben alkalmat, azért a jogi felelősségnek első-sorban az államra s csak azután kell a tettesre is nehezednie.

Annál inkább sújtja azonban a tettest az erkölcsi felelősség, mert gondolatainak nemes célokra irányításával s ily céloknak megfeszített akarattal való követésével bűnözésre képtelenné növelhette volna saját jellemét.

Az állam első feladata tehát a kezébe kerülő tettesekkel szemben az lesz, hogy ama mulasztásukra emlékeztetve őket, megjavításuk gondját magára vegye s a jellemképzésnek általuk elmulasztott munkájára kényszerrel is rá segítse ama lelki betegeket.

A megtorló büntetés helytelensége.

Kétli: S mi elégítené ki az igazságérzetnek azt a követelését, mely szerint a bűnösnek gonosz tetteiért meg kell lakolnia?

Józan: Olyan igazságérzet, mely a silány jellemű bűnös emberekkel való, egyébként indokolatlan kegyetlenkedést követelne, szintén csak számba nem vehető silány jellemeiben lakozhatik.

A népnek az az indulata, amely a személyt és vagyont, vagy a közbiztonságot támadó büntettek nyomában a tettes megbüntetését követeli, csupán az emberben az állati állapotból, a békés életet nem biztosító rendezetlen társadalmi viszonyok közepette is fennmaradt vad védelmi ösztön. A büntett után, mielőtt az idő múlik s lecsillapulván az állatias bosszúvágy heve, az elme nyugodtan hallgathatja az igazságérzetnek a lelkiismeretből feltörő szavát: a gondolkodni s szeretni bíró ember a szerencsétlen gonosztevő megsemmisítésének vagy elsanyargatásának a gondolatától visszariad. A békés lélek: önmagától ezt kérdi: Miért tegyük ezt a romlottsága miatt anélkül is eléggé szerencsétlen embert még szerencsétlenebbé oly szenvedésekkel, melyek sem neki, sem a köznek javára nem válnak? Ha kora, vagy elmebaja okán javításához már nem lehet remény, akkor különítsük el a tisztességes emberektől, hogy azoknak kárt ne okozzon, s őket erkölcsileg ne fertőzze; elkülönítvén dolgoztassuk, hogy ne legyen élete haszontalan.

Kétli: Egyszóval adjunk kényelmes otthont és állami ellátást a legelvetemültebb gonosztevőknek! Nem választatnád-e meg őket egyszersmind örökös szociális tagokká?

Józan: A legelvetemültebb gonosztevő a leginkább félti szabadságát s a leginkább fél a munkától! De másfelől igazságszolgáltatásnak is a legemberségebb az, hogy örökös termelő munkára kényszerítsük azt, aki mások munkája gyümölcsének felforgos vagy erőszakos elsajátításával, avagy mások munkás együttélésének megakadályozásával kívánta tölteni örök életét!

Mielőtt az állami bosszú megszűnik, megszűnik nagy része a bűnös dacnak is az állammal szemben. S ha meggyőződnek a gonosztevők, hogy az állam valóban javukat akarja, önmaguk is könnyebben fognak törekedni saját maguk megjavítására!

Kélli: Mik lennének ez állami javítás eszközei?

Józan: Különbözők, a tettesek kora és jelleme szerint. Az irányító elv mindenkor és mindenütt az lehetne, hogy a bűnösökre a hűnös hajlamokkal ellentétes természetű tényekkel gyakoroljunk hatást. Ezt a gondolatot fejezti ki Jézus, mikor azt mondotta: Ha valaki téged balfelől arcúl üt, tartsad oda ennek a jobb arcodat is; ha valaki egy mértföldre kényszerít menni, menj el vele kettőre is. Az elv mindenütt az, hogy szóló, kézzelfogható cselekménnyel győzzük meg a gonoszat arról, hogy annak a dolognak, amely őt gonosz tetteire indítja, semmi különös fontosságot nem tulajdonítunk, -- annyira nem, hogy akár önmagunkat s egyéni érdekeinket kínáljuk oda gáztetteinek kész zsákinányúl. Ezzel meggyőzzük őt arról, hogy a dolog, amiért ő magának fáradságot és kellemetlenséget okoz, mindezekre nem érdemes.

Kélli: Miért ne találná a gonosz érdemesnek hat-szor is pofon verni téged, mindkét oldalon, ha annyira megharagudott rád? miért ne látná okosnak elvenni mind minden szabadon odaengedett ruhádat, ha szüksége van rá, vagy eladhatja őket? miért ne kényszerítene háromszorannyi munkára is, ha ellent nem állasz, neki pedig hasznos a munkád.

Józan: Azért, mert nem találja érdemesnek bűntetteket követni el oly dolgokért, amelyekhez becsületes úton oly könnyen hozzájuthat. Ha tapasztalja ugyanis, hogy durva, támadó fellépésének is kézséggel engedsz, akkor annál többet fog remélni szelid, békés föllépésétől.

Kélli: Nagyon igénytelen s becsületes gazembernek kell lennie annak, aki oly módon megtér!

De hogyan térítenéd meg azokat, akiknek módjában állott ezrekre menő értékeket lopniok? Adnál nekik újabb ezreket? Itt már aligha beválna az előbbi fogás!

Józan: A fogás talán nem, de a gondolat minden bizonnyal! Még soha egyetlen gonosztevőt sem boldogították büntényei! Erről ad hominem bizonyíték lenne maga a tény, hogy a fegyintézetbe került bűnös szabadságát és bűntettekkel szerzett vagyonát tényleg elveszítette, s most hozzátartozói szintén szenvednek miatta!

Kélli: De számos gonosztevőt nem ér utol a törvény keze, s ezek viszont a gonosztevők mellett szóló bizonyosságok!

Józan: Azt is könnyen be fogják látni, hogy ezeknek a sorsa inkább győtrelem mintsem nyugalmas élvezet: gonosz tetteik bűnös szerzeményéből semmit sem érezhetnek, bizonyosan a magukénak; személyöket sem érezhetik soha biztosnak az őket mindenfelülről környező gyanútól; minden embertől, minden bokrözzenéstől folyton félniök kell, nehogy bűnüket elárulja; senkiben meg nem bízhatnak s bennök sem bízik meg senki, mert az emberek sejtik gonoszságukat: állandóan a legmesterségesebben szőtt meséken kell törniök fejöket, hogy gazságaikat mások előtt palástolják; és így tovább. Száz meg száz ok hozható fel a bűnös élet gonoszságainak oktalansága mellett; s ha mindezeknek az igazságáról a gonosztevő meggyőződik, okosabbnak fogja találni a bűnös hajlamoknak való ellentállást és a becsületes élet követését.

Kélli: Te talán azt képzeled, hogy a gonosztevők előbb logikai okfejtéssel adnak számot gonosz tetteik helyes voltáról, s azután ennek az alapján követik el a bűnt?

Józan: Nem egészen!

Magam is úgy hiszem, hogy az értelemre való hatásnál többet lehetne várni az érzelemre és akaratra való hatástól.

Szigorral ugyan, de szeretettel kellene a gonosztevőket a békés élet szabad foglalkozásaira rászoktatni. A bűnös igen jól ismeri saját aljasságát, s valóban érdemtelennek tudja magát becsületes emberek baráti érzelmeire. Ez az indokaiban szomorú, de mégis valódi, — jöllehet daccal párosult, — alázatosság a bűnös jellemnek egészségessé építéséhez a legháládatosabb alap lehet. Minél lealacsonyultabbnak érzi ugyanis magát a gonosztevő tette miatt, annál nagyobb kitüntetésnek fogja találni fegyelmezőjének iránta tanúsított barátságát; és egyszersmind annál mélyebb megbánás, annál égetőbb szegyenérzet fogja el azon multja miatt, mely őt oly embereknek a barátságára, rokonérzésére méltatlanná teszi; ebből kifolyólag aztán csak annál erősebbé válik benne az eltökélés az ő gonosz multjával való szakításra. A tényleges szakításra pedig ott van a nagy segítség valamely rendes polgári kerestmód eltanulásában.

Kélli: Prédikációk, legyenek azok bár annál szellemesebbek, alig fogják újra alakíthatni érett embereknek agyát s idegzetét!

Józan: A fiatalabbak inkább oktatásban, az idősebbek inkább szoktatásban részesülnének; de keverní kellene mindakettőt minden korban!

A javítás munkájának helyes szervezése céljából, kor szerint, legalább is három fokozatot kellene megállapítani. Az elsőbe a 15 éven aloliak, a másodikba a 15–30 év közöttiek, a harmadikba a 30 éven felüliek tartoznának.

A legalacsonyabb korosztályba tartozók javító intézete olyanszerű lehetne, mint amilyenek az általunk tervezett középfokú nevelő intézetek; de olyanforma fegyellemmel, amilyenek a ma létező javító intézetekben otthonosak. Önkényterhethetőleg e fegyelem szigorán sokat enyhítene az a körülmény, hogy az ifjú bűnösök nevelőkkel egy családban élnének. De ezzel egyúttal csak mélyebb lenne rájuk az erkölcsi hatás.

Megtorlás helyett a bűnösök önjavítása.

A középkorosztályúak javító intézetének lenne a legnagyobb népessége; és itt várna egyszersmind a javításra legtöbb feladat és siker. Ép azért itt kell a legtekélyesebb intézeti berendezésről gondoskodnunk.

A fennebb említett eszközökön kívül itt a javításnak még egy további módja, — az önjavítás lenne alkalmazandó.

Olyan helyzetet kell teremtenünk a bűnösök számára, amelyben saját maguk között saját maguknak kell érezniök búneik ártalmas következményeit. Csináljunk egy vagy több gonosztevők köztársaságát, telepet az elítélt büntettek deportálására.

Szakítsunk számukra külön akkora területet, amelyen, rendes művelés mellett, a saját létfönntartásukra szükséges mennyiségű tápszert és iparcikket kitermelhetik. E területen hagyjuk őket egészen szabadon s csupán arról gondoskodjunk, hogy a szökevényeket könnyen elcsiphessük és visszaszállíthassuk. A telep gazdasági ügyeinek a vezetésére válasszunk ki néhány műveltségben, akaratéroben és emberszeretben kiváló férfiút. Ezek lesznek a gonosztevők javítói; — de lehetőleg úgy, hogy azok a javítási célzatot észre se vegyék, mert különben föltámad bennök a köztörvényt megvető makacsság és hozzáférhetlenül bizalmatlanokká lesznek. A javítók tényleges foglalkozása a köztársaság gazdasági ügyeinek az intézése; de mellékesen megfigyelik minden gonosztevő polgártársuknak a magavi-seletét, érdeklődnek családi viszonyaik iránt, kérdezős-

ködnek multjok felől s őszinte bizalmuk, kiérdeklésére törekednek. Ha ez el van érve, a többny könnyen megy.

A javításnak a legfőbb eszköze azonban a büntetéseknek egymásra való hatása. Önellátásról lévén berendezkedve, a becsületes munka és az általában közzét kell választani. Nem lévén ott vagyonszörnyűségektől lopások, sém munkások, akikre a munkát háríthatnák; sem olyan jámborok, akik sérelmeket megtorlás nélkül lennének képesek elszívni. Éppen bűneik azonos-sága tenné lehetetlenné a saját bűnös. A kalamajknak való engedést, s. kénytelenek lennének vagy becsületesé válni, vagy nyomorultul elpusztulni. Nem képzeltető az az merély és ügyesség, amely holmi rendőri hatalomtól származva, oly szigorú, s. mégis méltányos ellenőrzést bírni képes, amelyet ily egymásra utalt büntetések fognak egymással szemben gyakorolni. A kitanult tolvaj, legjobban ismerve a tolvajlás minden mesterfogását, a legsikeresebben fog ügyelni arra, hogy tolvaj barátja még ne lópjá. A dolgotráló irtózan magá végezni el 5 percnyi oly munkát is, a melyet társának kellett volna elvégeznie, a legegyszerűbb rendőrnél is gondosabban fog utána nézni annak, hogy vajon a másik elvégezte-e a maga részét a közös munkából s egyszersmind kész lesz elkövetni mindent, amivel a másikat munkarésze elvégzésére sarkallhatja. A verekedő tudja, hogy olyanokkal van dolga, akik e művészetben vetélytársai és akiktől ha velők kikezd, könnyen a kurtát húzhatja, övakodni fog kihívóan viselkedni, vagy éppen tettlegességekre vetemedni.

Kétféle: S, ha mindezek dacára, — ami csakugyan valószínű is, — e szemenszedett gazemberek között mégis gyakoriak lesznek a verekedések, lopások, a munkakerülés, mit fogja őket akkor rendre szorítani?

Józan: Meg lesz erre a saját hatóságuk! Lesz évente választott előjáróságuk, — oldalán a képviselők tanácsaival. Lesz bíróságuk és lesznek rendőreik. Mindezeket önmaguk közül választják s megbízatásuk az egyik választástól a másikig tart. Lesz börtönük is, amelyben az elsőfokú büntetés is sötét zárlak, amit koplatással lehet fokozni. Verségeket, kihágásokat és rendellen-ségeket maguk fognak büntetni a saját esküdtzeiken hozott ítéleteik alapján. Súlyosabb természetű, vagy a saját telepükön kívül állók ellen elkövetett büntetendő cselekmények azonban már a rendes állami bírón eljárás alá tartoznak. Ugyancsak oda tartoznak a saját bíróságuk ítélete elleni fellebbezések.

Kéti: Mi fogja meggátolni e romlott emberek romlott eljáróit, a részrehajló, önkényes vagy kegyetlen eljárásban?

Józán: Részrehajlást nem fognak tenni a közárság többi tegjai, mert az sértene az ő érdekeiket, ugyanez lesz az önkény akadályja is. A kegyetlenkedéstől meg félni fognak azért, mert egy következő választás után kamaszosan kaphatják vissza mindazt a borsot, amit maguk törtek a mások orra alá.

Kéti: Ki fogja tanítani őket gazdasági és ipari foglalkozásokra; valamint egyéb, az általános műveltség kellekeit képező ismeretekre?

Józán: A gazdasági vezetők, akik családosítúl közöttük élnek, — amint maguk a büntetésesek is családosítúl élhetnek a feleben.

Kéti: Ha meg a családban éles kelleket, sem kell nélkülözniök, akkor mi különbség lesz e büntetésesek és a becsületes emberek életmódja között? Hisz akkor meg jobb helyzetük van a büntetéseseknek, mert azoknak a tanittatásáról és gazdasági vezetéséről az állami felnőtt korukban is gondoskodik?

Józán: Ha csak ezt tekintjük, akkor a mai feigyenceknek még sokkal jobb dolguk van, mert azoknak a maguk ellátásáról sem kell gondoskodniök, sőt nagy palotákba vannak sokkal jobb szobácskába elszállásolva, mint amilyenekben legtöbbünk szabadon élni szokott! S azonkívül az állam fizetett emberének nagy számát tartja szolgálatukban.

A mi büntető rendszerünk mellett a bűnösökhöz az a megbélyegző elzárása, és az embert emberiféltőségéből kivétkeztető örzése, ami most nollágszerteredivik, — a javulásnak legnagyobb akadályává lenne. Nekünk minden eszközzel bűnösöink megjavítására kell törekednünk; s e törekvésünkben akkor sem szabad benünket semminek föltartóztatnia, ha mindjárt nagyobb kényelmet is kellene a gonosztevők számára biztosítanunk, mint amelyet a becsületes embereknek nyújthatunk. Az ő lelki nyomoruk úgy is mérhetlenül nagyobb lesz a legszegényebb becsületes ember nyomoránál is.

Kéti: Ez lehet szép elv, de bizonytal nem fogja kielegetíteni a polgárság igazságérzetét!

Józán: Csak addig nem, amíg a bűnösök iránt inkább bosszú, mint könyreletet fognak érezni.

Kéti: Valyon fog-e legalább annyi ily érzelmű ember akadni, amennyi a bűnösök közárságában javító munkára vállalkozhatnak? És ha akad is, mi fog meg-

védelvezni egy vagy néhány becsületes embert annyi bandita között?

Józan: Csak végső esetben rendőri hatalom! Ha szükségét látnák, az intézők jól felszerelnék magukat zsebgyeerekkel és páncélinggel, — mint a lovagkorban, amikor mindenkinek minden órában gyilkos merényletekre kellett készen állania.

Kétti: Mi határozná meg a büntetéseknél e köztársaságában a letartóztatás idejét? Mert sejtem, hogy te azt föltétlen ítélettel előre meg nem állapítanád.

Józan: Semmiesetre! Célunk a javítás levén, mihelyt e cél el lenne érve, azonnal megszűnnék a fegyenc szabadsága korlátozásának az oka, s az illető szabadon bocsáttatnék. Az ítélet alapját képező büntett súlya csak prezumpciót képezne a javulás nehézségére és tartamára, de önmagában azt meg nem nyujtaná.

Kétti: De valami minimális időtartamot csak meg kellene állapítani!

Józan: Mindenesetre, hanem az egészen általánosan lehetne egy vagy másfél év.

Kétti: S a gonosztevők e köztársaságában egyívű lesznek-e majd vetve felségsértők és gyilkosok, lázítók és rablók, hamisesküvők és tolvajok; — és így tovább, a legkülömbözőbb büntetéseket?

Józan: Sokszerű osztályozásra valóban nem lesz szükség, de mégis háromnál kevesebbel alig érhetjük be. Mindenesetre külön kell választanunk azokat, akiket valami méltánylást érdemlő ok: például vallási vagy politikai meggyőződésük hozott összeütközésbe a fennálló törvényekkel.

Külön kell választanunk azokat is, akik csekélyebb súlyú büntetéseket követtek el. Ezeknek az osztályába tartozhatnak azok, akiket ma 1 vagy másfélévi szabadságvesztéggel büntetéssel sújtanak. Ezek a munkátlanok számára berendezett kényszermunka-telepen állanak ki büntetésüket.

E két kategorián kívül eső összes többi büntetése az előbb leírt önjavító intézetbe kerülnek.

Kétti: Micsoda bölcs berendezés!

Közönséges büntetések összekerülnének a rovatlan multú dologkerülőkkel, — hogy azokat kioktassák, minő mesterfogásokkal élhetnek dologtalanul s juthatnak mégis hozzá az önfenntartásukra szükséges javakhoz. Önmaguk viszont a dologtalanoktól a dologkerülés művészetét sajátítanak el.

Ami azonban a legfonákabb, a dologtalanok és a kisebb büntettek szigorúbb elbánás alá esnének, mint a súlyosan bűnözők: sokkal kívánatosabb soruk lesz az egymás között szabad köztársaságban élő gonosztevőknek, mint a kényszermunkatelepen szigorú ellenőrzés alatt álló kis gazembereknek. Ez annál inkább igaz, mert a letartóztatás idejére úgy sem teszel föltétlen különbséget. Következőleg, e rendszer mellett, bárki, aki valami törvénytelen ségen, valami büntetlen tőri a fejét, arra fog igyekezni, hogy mivel nagyobb-szabású gonoszságokat kövessen el, — mert annál kedvezőbb következményekre fog kilátása nyilni. A gonosztevők köztatásasága végül, a maga autonom igaz-gatása körében, a legkülönbélebb büntetteknek ott ősz-szegyülő szakembereiből a bűnözés egész egyetemét fogja fenntarthatni.

Józan: Mindez úgy, avagy csaknem úgy van a mai rendszerben, de fordítva lesz a miénkben!

Ma a fogházbüntetést szenvedők részesülnek rossz-szabb ellátásban s vannak amellet több munkára kényszerítve. Ugyancsak ezeknek van, — együttes elzá-ratásuk következtében, — legtöbb alkalmuk egymás kriminális kioktatására.

Nálunk az erőszakos megtorlás képviselője, a szu-ronyos őr sohasem fog ott állani a letartóztatott háta mögött, hogy a fegyvenben titkos, lappangó dacot éb-resztve, szívében őt a törvény s közrend ellen, újabb bosszú forralására kényszerítse. Nálunk a büntettek községében a fegyveres őrség őrizetétől szabadon, min-den állami beavatkozástól zavartalanul fogja szemlél-hetni minden fegyenc a társadalom ellenes tettek pusztító következményeit.

A mai büntetőrendszernek, a miénkkel szemben, minden fokon meg van az a gyökeres és minden más-nál nagyobb hibája, hogy míg a büntett elkövetéséért, a törvény tételei szerint, a tettes felelős, a büntett rossz következményeit mégis inkább a társadalom, mint a büntettes viseli. Nem elég az, hogy a gyilkos, rabló, tolvaj, sikkasztó és a többi gonosztevő büntettével bűne áldozatait szerencsétlenné teszi s ezzel sebet ejt a tár-sadalmon; azonkívül még arra is rákényszerítik a pol-gárságot, hogy a köznek amaz ellenségeit gonoszságaik jutalmául, saját költségén, éveken át nagy kiadással tartsa.

A mi államunk büntető jogának ép abban fog állani a mély igazsága, hogy a gonosztevő bünténye

rossz, következményeit minden súlyával önmaga lesz kénytelen viselni.

Ha gyilkolás, verekezés, rablás, lopás, vagy akár más büntető elkövetésével a bekes társadalom kebeléből magát kizárva, a hasonlóan gonosz indulatúak autonóm közösségébe kerül, — ott ez indulatok gyötrelmes pusztítását minden irtozatával meg fogja ismerni. Ezért ez a köztársaság minden tagjára nézve a mai fégyintézeteknél visszaretentőbb lesz.

Visszont a kényszermunkatelep sem lesz a mai rendőri kényszer, — hanem az önéheztes kényszere alapján berendezve.

Az előjárók nem rend-, vagy börtönörök, hanem tanítók és munkavezetők lesznek.

Kéti: Nehezen bírom elképzelni, hogy az éheztesi kényszer is, — rendőri beavatkozás nélkül, miképpen lenne vihető.

József: Rendőri beavatkozásra mindenestre gyakran kerülne alkalom. Ez a tegyelmezés, azonban egyik osztályban sem kívülről jövő, hanem önkormányzati fogalom lenne. Rendelkezésekre, lesz bocsátva annyi mezőgazdasági és ipari terület és berendezés, a mennyivel rendszeres munka mellett minden szükségletüket előállíthatják. Ha egyikük sem végzi el a maga dolgát, akkor mindannyian nélkülözni fognak, s az éhezés megtanítja őket, hogy mégis csak jobb dolgozni. Ha csak egy része nem fog dolgozni, a többinek lesz annyira esze, hogy a munkátlanok munkára szorítása végett, a fennálló rendszabályok értelmében eljárjon a helyi önkormányzat, természetesen jutalékából a mulasztásukra eső hányadot levonja.

Kéti: Ennél sokkal egyszerűbb és kényelmesebb lesz mindannyiunknak összeegyeztetni, hogy a telepökkel szomszédos magánosoktól vagy közraktárakból együttes erővel kopva vagy rabolva szerezzék be szükségleteiket.

József: A büntetettek telepei a legfeljesebb helyeken lesznek elhelyezve, — erős kerítésekkel véve körül. A szomszédok, az esetleges kifőrésekre való tekintettel, egymás között rendőrileg lesznek szervezkedve, s azonkívül a határos községek mindenfelől állami rend vagy védőrséggel lesznek megrakva.

Kéti: Amde egyáltalán miképpen is végezhetné a hosszas gyakorlatot követelő rendszeres munkát egy évről-évre változó tanulatlan tömeg?

Józan: A tetteseknek akkor mindenesetre még nagyobb része lesz valamiféle gazdasági és ipari munkában gyakorlott, mint ma. Kétségtelenül annyian csak lesznek, ahányan az egyes munkákat ellátják. Egyesek: hosszabb ideig is tartóztatásban vannak: azok pontosan fogják ismerni a telepén a termelés és igazgatási rendszabályokat, és azokban az ügyintézeteket is bevezették, amelyekről korábban még nem beszéltünk.

Kélli: Ez lenne-e a 30 évesnél idősebbekkel szemben is a büntetés végrehajtási módja?

Józan: Igen, azzal a különbséggel, hogy ez valamivel szigorúbb lehetne az előbbi korosztályokénál, mert itt már kevesebb kilátás lenne a tettesek megjavulására, ezért inkább a külső tekintély tiszteltetéséhez és kereső munkához való szoktatás útján rendre tanításra, mint már megállapodott jellemüknek önkormányzati módszerrel való javítására kell törekednünk.

Mindamellett azek is szabadon élhének egy elkülönített telepen. Gazdasági munkájukban isply szabá-
dok lehetnének, mint az előbbiek; a fegyelmet azonban nem egyedül saját maguk tartanak fenn maguk között. Erre a célra fegyveres, rendőri hatalommal ellátott felügyelőség lenne főlegük, rendelve. Egyebekben erre a korosztályra is azok a szabályok illenének, amelyek az előbbire illenek.

Kélli: Mi történne azokkal, akik évek során at nem tanúsítanak határozott javulást sem itt sem az előző korosztályban?

Józan: Az alsóbb korosztályok tagjai, a törvényes korhatár elérével a magasabb korosztály telepére helyeztetnek át. S ha egész életük alatt még nem javulnának, élethossziglan az utolsó korosztály telepen maradnának.

Kélli: Az összes büntetendő cselekmények az itt leírt módon büntetethetnek?

Józan: Igen, — a sajtó útján, parbaiozással, elkövetet és a politikai bűntetteket sem véve ki. Nem lévén még a büntetésnek a mai megbélyegző hatása, sem a mai megtorló szóra, a megkülönböztetésnek ez a ma legfontosabb két oka nem létezne.

Mindenütt, de különösen a politikai bűntettek telepén, nagy gond lenne fordítva a büntetést szenvedők szellemi nevelésére. Jó előadások, népszerű rendezett viták a tettes gondolkodásának és azzal együtt

a magatartásának a megváltoztatására is számtalan esetben minden szigornál jobb és gyorsabb hatással vannak.

A javító telepeknek ez oktatói munka ellátásában is lehetőleg az önellátásra kell támaszkodniok; s a gazdasági intézők ebben is elsősorban csak vezető és ellenőrző szerepre vannak hivatva. Egyedül arra alkalmas fegyencek híján végeznek közvetlenül önmaguk ilyen munkát; valamint olyan feladatokban és olyan alkalommal, amikor a fegyencek javítására valami kedvező alkalom kínálkozik. Így az elméleti oktatásban az intézők maguknak tartanak fenn a vallás, erkölcsstan, történelem, lélektan, élettan és általában mindazon tárgyak tanítását, amelyek a bűnök romboló hatásának a kimutatására alkalmat nyújtanak.

Természetesen a könyvtár felett is az intézők rendelkeznek.

Kétli: Így nem lenne rossz a te államodban fegyencnek lenni: de annál inkább tartok attól, hogy rossz lenne polgárnak lenni.

* * *

Elnök: Azt hiszem, jövődő államszervezetünk legfontosabb kérdései már eléggé meg vannak vitatva. Azért hát összefoglalom így is hosszadalmas vitánk eredményét:

Bizottságunk meggyőződése szerint államszövetségünk alkotmánya, fő vonásaiban, a következőleg átlapítandó meg:

Államunk szövetséges köztársaságként szervezendő! A szövetség feje egy évről-évre hivatalból változó elnök lesz. Az elnöki széket rendre a tényleges miniszterek foglalják el, hivatali korrend szerint.

Az elnök a miniszterelnök vezetése alatt álló s csupán a törvényhozás választott tagjai közül kinevezhető miniszteriummal kormányozza a szövetséget.

A törvényhozás egy házból áll, amelynek tagjait, — néhány kivételével, — az államszövetség polgárai választják, országonként, műveltség és vagyonosság szerint számított és tizkerületenkénti lajstromos szavazással végrehajtott általános szavazattal:

A törvényhozásban való közvetlen részvételre, valamint az államkormányzat ellenőrzésire a választó polgárság a referendum és a „veto” jogával bír.

A szövetség tagjait képező országok alkotmánya, valamint a helyi igazgatás szervezete az államszövetség alkotmányának a szellemében alkotandó meg.

A közigazgatás a lehető legszélesebb körű önkormányzattal lesz berendezve. Az igazgatásnak egy fölötté fontos, az autonóm kezelést leginkább megkövetelő ága a gazdasági igazgatás lesz.

Az állami közrend s béke fölött csekély számú, de állandó védőrség fog őrködni. Kívülről jövő támadások ellen szükségessé válható önvédelemre népfölkelés szolgál.

Az állam törvényeit védő büntető rendszer a büntettek megtorlása helyett a tettesek megjavítására fog törekedni.

Az államszövetség előkészítéséről.

Elnök: Most pedig még afelett kellene röviden tanácskoznunk, mi módon bírnök elősegíteni az itt célbavett államszövetség tényleges megvalósulását. Kérem a bizottság tagjait, nyilatkozzanak e kérdésben.

Lengyel: Egy ily nagyszabású terv keresztülvitele mindenesetre óriási nehézségekbe ütközik; de mint-hogy ép oly nagyok a valószínűsítéstől várható előnyök is, azért a valószínűsítése csak idő kérdése.

Az ellenállás, amivel meg kell küzdenünk, főleg két erőtenyezőtől fog származni. Országaink uralkodói fogják ellene a legelkeseredettebb harcot vívni, mert ők vannak önértékük önző imádásában a legkeményebben megcsontosodva. Az uralkadók aztán erős támaszra fognak találni a főnemességben és a nagy javadalmakat élvező magas hivatali méltóságokban, mert ezek is nagy veszteségeknek néznek elébe, és mert ezeknek is nagy a gyakorlatuk önző anyagi érdekeikhez való göröcsös ragaszkodásukban.

Amde e két hatalommal szemben a népnek túlnyomó nagy zömére támaszkodhatunk!

A szegények, az elnyomottak saját jövőndő jönlétük s szabadulásuk boldogító melegének a rájuk sugárzását fogják tervünköl előre érezni s teljes odaadással állanak majd oldalunkra. S mivel, — sajnos, — a szegények és elnyomottak sokszorta többen vannak, mint a fölöttük vagyonukkal s befolyásukkal uralkodó elnyomók: a velünk tartó többség túlnyomó számbeli ereje tervünk javára biztosítja a diadalt.

Országok: Igen, ha a szám és erő nagysága egyet jelentene. Ha ez így lenne, akkor sohasem lett volna szükség a mi tervezetűnkre. Célunk éppen az, hogy a hatalmat kevesek kezéből az összeség kezébe vigyük át; a célhoz pedig nem lehet maga a cél az eszköz. Amíg a hatalom felett kizárólag a kevesek rendelkeznek, addig csak nem fogják megengedni, hogy azt önmaguk ellen fordíthassuk. Ha a nép nagyon követelné reformjavaslataink végrehajtását, a követelésre könnyen puskával és golyóval felelnének.

Az általános választói jog elterjedésével azonban módot fogunk nyújtani a népnek arra, hogy olyan képviselőket válasszon, akik a mi tervünkkel rokonszenveznek. Következőleg, én azt tartanám a legdélseztől első lépésnek, hogy a választói jogot tegyük általánossá.

Német: Minden körülmények között föltétlenül arra van szükség, hogy minél több ember nyerjünk meg az ügynek. Ezt pedig csak propagandával érhetjük el.

Tegyük elveinket valódi politikai hitvallásunkká, és küzdjünk fel úton útfélen, boldog s boldogtalannak, igaz hitterítők módjára leendő hirdetésére! Rendezzünk nagy népgyűléseket, gyűjtsünk azokra össze gazdagot és szegényt, műveltet és öklaltant, előkelőt és szegényt, sorban egyaránt: szgyőzzük ott meg őket ügyünk igazától.

A más vagy éppen ellentétes nézetek híveit hívjuk fel nyilvános vitákra, hogy érveinket az övékkel összemérhessük.

Magyar: A propaganda mellett ne feledkezzünk meg az iróadalomról sem!

Tartsuk napirenden a kérdést, ha tekintélyesebb napilapokban írjunk dolgozatokat, jobb folyóiratainkba tegyünk közzé a tárgy felől tudományos költvényeket és népszerű röpiratokat. Szegődtesünk ügyünk szolgálatába jeles írókat, akik trányzatos színművekkel, novellákkal és költeményekkel tennének az államiszövettség eszméje számára hódításokat.

Olá: Mindezeket a munkaágakat megfelelő törvényhozói mozgalom foglalhatná egybe.

Országainknak: a mi ügyünkkel egyetértő országgyűlési képviselői alkossanak egy ligát, s vezessék azt mozgalmat. Gyűjtsenek híveket kartársaik között. Gondoskodjanak arról, hogy a mozgalom minden érdekelt országban egyöntetűen fejlődjön. Gondoskodniuk kell ügyre tartó érdemesebb művekkel, amelyekféle nyelven jelenjék is az meg az összes többi nyelven.

való lefordításáról. Gondoskodjanak róla, hogy legyenek az ügynek minden országban állandóan lelkes jó, szónoki képességekkel bíró zászlóvivői.

Kétli: Legegyszerűbb lesz egy oly hadseregről gondoskodni, amelyik képes lesz a létesítendő államszövetség összes haderőit letiporni, s aztán maga diktálni törvényt királytól koldusig mindenkinek, a Balti és a Márvány-tenger között!

Józan: Hitetlenek még soha semmit sem javítottak e földi dolgokon. A mi tervünk sem hitetlenek számára készült. De hívőkké lesznek népeink, s akkor lesz oly hatalmas hadseregünk, mellyel a földnek semmi véres, bünszenyvezett fegyvere nem fog bírni, de amely mégis bűn és vér nélkül fogja diadalra juttatni igazainkat.

Elnök: Adj, Isten, hogy ez a diadal minél hamarabb a mienk legyen!

Tárgymutató.

	Oldalszám
Az olvasóhoz	4.
Az államfejlődés fokozatossága: Új alkotásoknál a régi fejlemények aképp őrzendők meg, hogy a továbbfejlődés képessége megmaradjon.	4--31.
Az állameszmény első alapkövetelése: A legteljesebb magán és a legteljesebb közérdek egyeztetése, az összeség érdekének közérdekként való elismertetése által. . . .	32--54.
A tulajdon és a munka közösségéről: Születésekor senki sem hoz e földi világra semmi vagyont, s halálakor nem vihet el innen. A vagyoni jogokat meghatározó állami közakaratot a természetnek ez az újmutatása arra inti, hogy az okos és humanus ember az embertársaival szemben tanúsított elbánásában ne legyen személyválogató, a mint a sokaktól brutálisnak szidott természet nem az. A magántulajdont a közakarat tartja fenn: érvényesüljön hát a közrendelkezés, mihelyt az egyes akarni megszűnt.	55--80.
A termelés nemzeti szervezéséről: 1. A mezőgazdasági termelés érdekében a mezőgazdasággal foglalkozók két osztályra oszthatnak: Az önálló gazdáskodásra képesek önálló kisgazdáként, a többiek intézők vezetése alatt dolgoznak.	81--100
2. Az ipari termelés szervezése: Az arra alkalmas iparágak a munkások autonóm igazgatása alatt a saját közös hasznukra nagyiparként üzendők. A kisipar az állam szolgálatába állítandó, vagy államilag rendezendő.	101--120

- Az értelmi foglalkozások javítása : 1. A papi foglalkozás a társadalom vezető s javító foglalkozásává alakítandó 121—133. 2. Az ügyvédi foglalkozás, az állami ügyészséghez hasonlóan, államosítandó 133—140. 3. Az orvosi kezelési költségek közkölségekként viselendőek s azért az orvosi pálya szintén államosítandó 140—143 . . . . . 121—143
- A nevelés reformálásáról : 1. Tíz éves korig a gyermekek otthonn, szülőik által nevelendőek, vándortanítóknak a vezetése és felügyelete alatt 144—163. 2. A középfokú nevelés, a 10 és 20 év közötti korban egységes, általános és gyakorlati ; 500-1000 tanuló számára berendezett önmagukat ellátó intézetek a felnőtt polgárok családi, gazdasági, társadalmi és politikai életét utánozzák . . 163—191. 3. A felsőfokú nevelés két ágra szakad : gyakorlatira és elméletire. Előbbiben az elméleti képzés a gyakorlatnak csak kísérő kiegészítője. Utóbbiban a rendszer a mai egyetemi képzéshez hasonló 192—218 . . . . . 144—218
- Az államhatalom szervezete : Az egyeduralom intézménye az állami és társadalmi fejlődés őskorából származik, s még mindig őrzi a vadember jellemének sokféle durvaságát : az intézmény erkölcsileg lealacsonyító gazdaságilag pusztító, politikailag okatlan. Az államszövetség leendő alkotmánya köztársasági, évenként hivatalból változandó elnökkel ; a törvényhozásnak egy háza van, ennek a tagjait, — kevés kivétellel, — a polgárok választják, általános, többes és lajstromos szavazással. Az állandó hadsereget, önvédelmi célokra, képzett népfölkelés helyettesíti. Az államkormányzatban Miniszterekké csak a parlament tagjai választhatók. A kormány ellenőrzésére népies veto ; a népnek a kormányzatban, illetve törvényhozásban való részvételére pedig a „referendum“ szolgál. A közigazgatásban a különböző fokozatú autonóm közületek önkormányzati jogai birnak elsőbbséggel a központi kormány alkalmazottainak a hatósága fölött. 127 a.—127 g. . . . . 219—280.

A személyes szabadság korlátai: A dolgotalanság bűne a munkakerülők kényszer-munka telepre/szállíttatnak, ahol kénytelenek lévén saját maguk gondoskodni a saját maguk fenntartásáról, rendszeres foglalkozáshoz szoknak. A más büntetések is hasonló telepeken/helyeztetnek el, és ott a szélső körű önkormányzattal és bíráskodással bíró közösségekben, telepők határain belül, saját bűnös indulataik és magaviseletük egymásközötti súrlódása fogja őket javítani. Korszerinti büntetések három osztályra oszlanak, ez az osztályok a 15 éven alóliak, a 15 és 30 évi közöttiek és a 30 évesnél idősebbek. Jellem szerint ismét három osztályuk van: ezek az értelmi okokból, a kis mértékben, és a nagy mértékben bűnözők osztályai.	281—297
Az államszövetség előkészítéséről.	298—300.
Tárgymutató.	301.

A dunai és balkáni államok szövetségének földrajzi, néprajzi, történelmi, közgazdasági és politikai alapjairól.

Politikai tanulmány öt részben.

- I. rész: A dunai és balkáni államok egyesülését lehetővé és szükségessé tevő általános és különös földrajzi okok.
- II. „ Az egyesülést lehetővé és szükségessé tevő néprajzi okok.
- III. „ Az egyesülést lehetővé és szükségessé tevő történelmi okok.
- IV. „ Az egyesülést lehetővé és szükségessé tevő közgazdasági okok.
- V. „ Az egyesülést lehetővé és szükségessé tevő politikai okok.

Ára 3 korna.

Ugyancsak e szerzőtől már régebben megjelentek.

HIT ÉS HALADÁS

mult és jövő társadalmi kifejtés, fokozatos hitnyilvánuláskér⁺ fogva föl. Két kötet, 575 oldal, négy részben,

- I. rész. Előkészítés: a gondolkozó viszonya társadalmi környezetéhez. A hit viszonya az értelemtanhoz: az öntudat alapfogalmainak a hit fogalmára való visszavezetése. Hitfejlés a bölcsészetben: a görög bölcsészet történeti és logikai vizsgálata a gondolkodásnak anyag- és természetfölötti hajtó erejére utal.
- II. Hitfejlés a vallásban: Az egyes ember és az egész emberiség fejlődésében észlelhető és hét fokozatra osztható vallási fejlődés a hitet történelmileg is az emberi öntudat gyökerének mutatja.
- III. „ A vallás azonban az emberi tökéletesedés folyamán jelentkező hitfejlés irányítására és vezetésére egymagában elégtelennek bizonyul s azért szükséges a politika segítségül vétele, amely a vallással párhuzamos hitfejlődési menetet mutat.
- IV. „ Ami az emberiség bölcsészeti, vallási és politikai történetének eszmei áttekintéséből a társadalom reformálását illetőleg következtetésképpen levonható, annak a megvalósítása a nevelésügy újjászervezése által kezdeményezendő.

Ara 5 korona.

Jézus és az Újszövetség.

341 oldal, egy kötet, négy részben.

- I. rész. Az Újszövetség történelmi és társadalmi háttere: Az első századbeli Palesztina földrajza, történelme és néprajza. A zsidó és görög műveltség és hatásuk a keletkező kereszténységre.
- II. „ Az Újszövetség könyveinek irodalmi és történeti magyarázata, időrendi kapcsolatban.
- III. „ Az újszövetségi kanon története a kanon végleges megállapításaig. Az Újszövetség másolatairól, változatairól és a szöveg megromlásának az okairól.

- IV. „ Az Újszövetség és a mai szociálizmus: Jézus tanításának viszonya a mai szociálizmushoz, különösen a család, a vagyonmegosztás, és a szegényügy kérdéseit illetően.

Ára 3 korona.

AZ ÚJSZÖVETSÉG HITTANA.

Egy kötet, négy részben, 240 oldal.

- I. rész. Az evangéliumok theológiája. Istenországának eszméje, mint az evangéliumi theologia törzsgondolata. Istenországának feje, az Atya. Istenországának kijelentője, a Fiú. Istenországának polgárai, a hívő lelkek. Az evangéliumi csodák.
- II. „ Pál apostol theológiája: A kereszténység kibontakozása a judaizmusból a Pál áttérése és térítői munkássága által.
- III. „ A Pál utáni theologia: A zsidó irányú hitfelfogás képviselői: A zsidókhoz írott levél és a Jelenések könyve. A görög irányú hitfelfogás képviselői: A János levelei. A gyakorlatias hitfelfogás képviselői: A Péter és a Jakab levele.
- IV. „ Az Újszövetség theológiájának fontossága mai hitéletünk irányítására: Ellentét a keresztény hittan alapelvei és a tudomány alapelvei között; az ellentét kiegyenlítése.

Ára 3 korona.

Szintén e szerzőtől megjelentek a következő, 25—35 oldalra terjedő s 20 fillérért kapható füzetek:

Az Újszövetség theológiájának mai fontossága.

A hit és tudomány alapelveinek ellentmondásairól.

Valláserkölcs és gazdaság.

Az erkölcs és gazdaság alapelveinek ellentmondásairól.

Az Uránia kiadása.

Kivándorlás Amerikába.

Az Uránia kiadása.

Kivándorlóink Amerikában.

Az Uránia kiadása.